

DE 10DE- EN 11DE-EEUWSE BYZANTIJS-ISLAMITISCHE GRENSWERELD

GRENSTHEORIE EN DE HERVESTIGING VAN HET SYRISCH-
ORTHODOXE PATRIARCHAAT VAN ANTIOCHIË IN BYZANTIJS
MELITENE

Aantal woorden: 48688

Matthias Laurens J. Van Hoey

Studentennummer: 01304443

Promotor: Dr. Maria Conterno

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad master in de richting Geschiedenis

Academiejaar: 2016 - 2017

De 10de- en 11de-eeuwse Byzantijns-islamitische grenswereld

Grenstheorie en de hervestiging
van het Syrisch-orthodoxe
patriarchaat van Antiochië
in Byzantijns Melitene

Matthias Laurens J. Van Hoey

01304443

Matthias Laurens J. Van Hoey

Studentennummer: 01304443

Promotor: Dr. Maria Conterno

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad master in de richting
Geschiedenis

Universiteit Gent

Academiejaar: 2016 - 2017

De auteur en de promotor(en) geven de toelating deze studie als geheel voor consultatie beschikbaar te stellen voor persoonlijk gebruik. Elk ander gebruik valt onder de beperkingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting de bron uitdrukkelijk te vermelden bij het aanhalen van gegevens uit deze studie. Het auteursrecht betreffende de gegevens vermeld in deze studie berust bij de promotor(en). Het auteursrecht beperkt zich tot de wijze waarop de auteur de problematiek van het onderwerp heeft benaderd en neergeschreven. De auteur respecteert daarbij het oorspronkelijke auteursrecht van de individueel geciteerde studies en eventueel bijhorende documentatie, zoals tabellen en figuren. De auteur en de promotor(en) zijn niet verantwoordelijk voor de behandelingen en eventuele doseringen die in deze studie geciteerd en beschreven zijn.

Parentibus optimis

Inhoudstafel

LIJST VAN TABELLEN EN FIGUREN	XI
VOORWOORD.....	XIII
INTRODUCTIE.....	1
ALGEMENE INLEIDING	1
METHODOLOGISCHE INLEIDING.....	5
HISTORISCHE INLEIDING.....	8
<i>Politieke geschiedenis</i>	8
<i>De Syrisch-Orthodoxe Kerk</i>	11
HOOFDSTUK 1: HET TURNERIAANS-BYZANTIJNSE GRENSMODEL.....	13
HET VENNDIAGRAMMODEL	15
HET UNILINEARITEITSMODEL	17
<i>Lineariteit</i>	18
<i>Uniculturaliteit en semi-permeabiliteit</i>	22
<i>Niemandslaan</i>	27
HOOFDSTUK 2: HET KALEIDOSCOPISCH-POLYCONCENTRISCHE GRENSMODEL	35
HET KALEIDOSCOPISCHE MODEL	37
<i>De casi van Mumahhid ad-Dawlah en Oubeidallah</i>	39
HET POLYCONCENTRISCHE MODEL.....	43
HET KALEIDOSCOPISCH-POLYCONCENTRISCHE MODEL	49
HOOFDSTUK 3: CILICIË EN MELITENE, VERNIELING EN REPOBLACIÓN.....	57
CILICIË: HONGERSNOOD, ANAZARBOS EN EDESSA	58
<i>Hongersnood</i>	58
<i>De casus van Anazarbos</i>	62
<i>De casus van Edessa</i>	67
MELITENE: KOURKOUAS, DE SYRIËRS EN REPOBLACIÓN.....	70
<i>Kourkouas</i>	71
<i>De Syriërs</i>	74
<i>Re población</i>	77
HOOFDSTUK 4: SYRISCHE DYNATOI.....	87
HET DYNATOI-CONFLICT	87
HET DYNATOI-BELEID: DE GRENSWERELD	93
<i>Barrièrepolitiek</i>	93
<i>Het kerkconflict: Polyuktos</i>	95
<i>Het jaar 965</i>	99
<i>Syrisc he dynatoi</i>	102
<i>Het kerkconflict: Sarigta</i>	107
CONCLUSIE.....	109
APPENDIX A: LIJST VAN PATRIARCHEN EN KEIZERS	113
APPENDIX B: KAARTEN	115
BIBLIOGRAFIE.....	117
BRONNENEDITIES	117
SECUNDAIRE LITERATUUR.....	118

Lijst van tabellen en figuren

TABEL 1: PATRIARCHEN VAN CONSTANTINOPEL EN ANTIOCHIË IN DE 10 ^{DE} EN 11 ^{DE} EEUW	113
TABEL 2: DE MACEDONISCHE DYNASTIE: VAN DE LATE 9 ^{DE} TOT EN MET DE 11 ^{DE} EEUW	114
TABEL 3: POST-MACEDONISCHE KEIZERS TOT MANZIKERT (1071)	114
FIGUUR 1: DE BYZANTIJNSE OOSTGRENS IN DE 10 ^{DE} EEUW	115
FIGUUR 2: HET MIDDEN-OOSTEN IN DE 10 ^{DE} EEUW	116

Voorwoord

Ik wil hier in de eerste plaats de kans benutten om mijn promotor dr. Maria Conterno uitgebreid te bedanken voor haar geëngageerde steun, hulp en input bij het schrijven van deze masterproef. Haar veelvuldige en grondige feedback op de verschillende versies en onderdelen van deze proef was van onschatbare waarde. Ik zou ook prof. dr. Steven Vanderputten en dr. Davy Verbeke willen bedanken voor hun begeleiding en feedback bij de ontwikkeling en uitwerking van mijn initiële probleemstelling. Hun vroege opmerkingen hielpen me al snel om een duidelijk theoretisch kader te kiezen. In dezelfde context zou ik ook prof. dr. Peter Van Nuffelen, prof. dr. Koenraad Verboven en prof. dr. Andries Zuiderhoek hartelijk willen bedanken. De verschillende door hen georganiseerde activiteiten waar ik dit jaar aan heb mogen deelnemen, hebben de richting van dit onderzoek fundamenteel vorm gegeven. Ik zou ook uitdrukkelijk dr. Andy Hilkens en Lorenzo Focanti willen bedanken voor hun hulp en bijstand bij het voeren van dit onderzoek. Ik wil mijn vader Guido Van Hoey, Alaa Eddin Alchalabi en mijn promotor dr. Maria Conterno uitvoerig bedanken voor hun vrij en voor dit onderzoek cruciaal vertaalwerk. Ik zou ten laatste nog ook de kans willen benutten om mijn moeder Annelies Cornelis, mijn vader en mijn zus Eva Van Hoey te bedanken voor hun hulp bij de eindredactie en hun algemene steun bij het schrijven van deze proef. Zonder hen zou deze masterproef nooit geworden zijn tot wat het nu is.

Aan allen bedankt.

Matthias Van Hoey

Introductie

Algemene inleiding

De invloedrijke historica H  l  ne Ahrweiler zou bij een presentatie in Oxford zo een veertig jaar geleden de studie naar de Byzantijnse (oostelijke) grenszone omschreven hebben als: “*une discipline h  sitante dans ses méthodes et maîtrisant mal ou peu ses instruments.*”¹ Om die problematiek op te lossen, ontwikkelde zij in de vroege jaren ’70 met enkele andere voornamelijk byzantinisten een gezamenlijk en ambitieus, op impliciete goedkeuring gebaseerd grensmodel geinspireerd door het werk van de Amerikaanse historicus Frederick Jackson Turner: de turneriaans-Byzantijnse grens.² Sinds het postmodernisme stortte het grote verhaal van Turners grensmodel echter zonder alternatief gestaag in.³ Grenzen bleken geen neutrale referenten te zijn waarmee het middeleeuwse verleden objectief in politieke entiteiten en academische disciplines opgedeeld kon worden. Enkele decennia later, in 2002, schreef Nora Berend daarom in haar voorwoord tot het volume ‘*Medieval Frontiers: Concepts and Practices*’ opnieuw dat er nog steeds geen consensus is “*about the meaning of the term: ‘frontier’ [...]*.”⁴ Ondanks de gedeelde, algemene onzekerheid over de precieze realiteit van het begrip ‘grens’ blijven veel hedendaagse historici nog steeds tegen beter weten in – impliciet en expliciet –⁵ aan de notie van een turneriaanse grens vasthouden omdat, volgens de historicus Eduardo Moreno, de conceptualisatie van een lineaire staatkundige grens *in se* makkelijker is om mee te werken dan “*the inextricable, paradoxical, and confusing idea of commingled areas.*”⁶ De ontwikkeling van een nieuw, algemeen post-turneriaans paradigma wordt met andere woorden door de blijvende aanwezigheid van het intuïtief aantrekkelijker turneriaanse grensmodel nog steeds verhinderd. David Abulafia stelde daarom luidop wat velen impliciet wel dachten maar voor zichzelf niet wilden of konden toegeven: dat middeleeuwse grenzen geen identificeerbaar fenomeen zijn – geen “*hard fact*” – maar vooral een conceptueel werkmiddel van de hedendaagse historicus om een hele reeks sociale en politieke ontwikkelingen in de middeleeuwen beter te kunnen begrijpen.⁷ Zolang het turneriaanse model niet losgelaten wordt en de nadruk op externe, politieke lineaire grenzen de belangrijkste referent van historisch onderzoek blijft, kan een nieuw en correcter paradigma zich niet ontwikkelen.

De gezaghebbende Franse byzantinist Gilbert Dagron schreef in 1976, geinspireerd door het turneriaans-Byzantijnse grensmodel, een tot op de dag van vandaag invloedrijk artikel dat in de byzantinistiek en de studie naar de geschiedenis van het Syrisch-orthodoxe christendom nog steeds als

¹ Volgens Dimitri Obolensky. In: Obolensky (D.). “Byzantine Frontier Zones and Cultural Exchanges.” In: *Actes du XIVe congrès international des études byzantines : Bucarest, 6-12 septembre 1971*. I (1974), p. 313.

² Zie hoofdstuk 1.

³ Abulafia (D.). “Introduction: Seven Types of Ambiguity, c. 1100-c. 1500.” In: Abulafia (D.) en Berend (N.), eds., *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*. 2002, pp. 1, 6, 10 en Berend (N.). “Preface.” In: Abulafia (D.) en Berend (N.), eds., *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*. 2002, p. xiv. David Abulafia schreef de introductie, Nora Berend het voorwoord van het volume. Het volume behandelt verschillende middeleeuwse grenzen, waaronder de Byzantijnse oostgrens.

⁴ Als analytisch concept voor de studie van de middeleeuwen. In: Berend (N.). “Preface.” 2002, pp. x, xiv. Ook David Abulafia merkte deze problematiek op. In: Abulafia (D.). “Introduction.” 2002, p. 1. Over de verschillende mogelijke en overlappende betekenissen van de term ‘frontier’ in verschillende talen, zowel in academisch als in dagdagelijks of in historisch gebruik, zie: Janeczek (A.). “Frontiers and Borderlands in Medieval Europe. Introductory Remarks.” In: Janeczek (A.), ed., *Frontiers and Borderlands*. 2011, pp. 8-9 en Power (D.). “Introduction A: Frontiers: Terms, Concepts and the Historians of Medieval and Early Modern Europe.” In: Power (D.) en Standen (N.), eds., *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*. 1999, pp. 2-11.

⁵ Ellenblum (R.). “Were there Borders and Borderlines in the Middle Ages? The Example of the Latin Kingdom of Jerusalem.” In: Abulafia (D.) en Berend (N.), eds., *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*. 2002, pp. 106, 107-108, 110 en Janeczek (A.). “Frontiers and Borderlands.” 2011, pp. 7, 8.

⁶ Moreno (E.M.). “The creation of a Medieval Frontier: Islam and Christianity in the Iberian Peninsula, Eight to Eleventh Centuries. In: Power (D.) en Standen (N.), eds., *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*. 1999, p. 36.

⁷ Abulafia (D.). “Introduction.” 2002, p. 5.

incontournable geldt.⁸ ‘*Minorités ethniques et religieuses dans l’Orient byzantin à la fin du Xe siècle et au XIe siècle : l’immigration syrienne*’ stelde in de context van de studie naar de 10de- en 11de-eeuwse Byzantijnse expansie dat de Byzantijns-islamitische grens in de 10de eeuw door de brutaliteit van de Byzantijnse veldtochten volledig had opgehouden te bestaan.⁹ Het gebied tussen Byzantium en de islamitische wereld transformeerde toen, volgens Dagron, naar een volledig verwoest en ontvolkt niemandsland: “[...] *une zone intermédiaire, un entre-deux contrôlé provisoirement par Byzance, [...]*” ten gevolge van: “[...] *les destructions de la guerre et les déplacements de populations [...]*” waarin politieke autoriteit ver zoek was en plunderende nomaden – eerst Armenen, later Turken – vrij konden rondzwerven.¹⁰ Volgens Dagron zouden verschillende Byzantijnse keizers – beginnend met Nikephoros II Phokas (963-969) – daarom actief maar tevergeefs geprobeerd hebben om deze gevaarlijke trend te keren door het ontvolkte gebied met ketterse, christelijke migranten uit de islamitische wereld te herbevolken in de hoop dat zich zo in dat verloren gebied weer een lineaire, staatkundige grens zou vormen. Alle christenen aan één kant, alle moslims aan de andere: een nieuwe externe grens. Dagron veronderstelde daarbij zoals zovelen dat een gemilitariseerde, lineaire grens tussen Byzantium en de islamitische wereld soortgelijk aan moderne natiestaatsgrenzen de norm was in de middeleeuwen. De reële situatie die hij in het bronnenmateriaal aantrof en die deze lineaire notie uitdaagde, kon voor hem niets anders dan een afwijking van die norm zijn geweest. Dagron beargumenteerde zijn turneriaanse stelling op basis van een bespreking van de belangrijke oostelijke grensstad Melitene (Malatya) in Noord-Mesopotamië, in hedendaags Turkije.

Melitene werd in 934 definitief door Byzantium heroverd en zou als dusdanig volgens Dagron en vele anderen volledig vernield en ontvolkt zijn geweest: een niemandsland.¹¹ Om dat probleem op te

⁸ Zie bijvoorbeeld: Chitwood (Z.). “The Patriarch Alexios Stoudites and the Reinterpretation of Justinianic Legislation against Heretics.” In: *Greek, Roman, and Byzantine Studies*. 54 (2014), pp. 297-298; Fiey (J.M.). “The Syriac Population of the Thughur al-Shamiya and the ‘Awasiim, and its Relation with the Byzantines and Muslims.” In: al-Bakhit (M.A.) en Schick (R.), eds., *Bilad al-Sham During the Abbasid Period (132 A.H./750 A.D. – 451 A.H./1059 A.D): Proceedings of the Fifth International Conference on the History of Bilad al-Sham: 7-11 ha’ban 1410 A.H./ 4-8 March, 1990*. 1992, p. 45; Garrod (W.). “The illusion of continuity: Nikephoros Phokas, John Tzimiskes and the eastern border.” In: *Byzantine and Modern Greek Studies*. 37 (2013), 1, p. 31; Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, pp. 143-145; Holmes (C.). “‘How the east was won’ in the reign of Basil II.” In: Eastmond (A.), ed., *Eastern Approaches to Byzantium: Papers from the Thirty-third Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Warwick, Coventry, March 1999*. 2001, p. 43; “Treaties between Byzantium and the Islamic World.” In: De Souza (P.) en France (J.), eds., *War and Peace in Ancient and Medieval History*. 2008, pp. 145, 148; McGeer (E.). *The Land Legislation of the Macedonian Emperors*. 2000, pp. 51, 86; Palmer (A.). “Charting undercurrents in the history of the West-Syrian people: The resettlement of Byzantine Melitene after 934.” In: *Oriens Christianus*. 70 (1986), p. 37, *passim* en Varghese (B.). “The Byzantine Occupation of Northern Syria (969-1085) and the Renaissance of the Syrian Orthodox Church.” In: *The Harp*. XXVIII (2013), pp. 40-60; (etc.).

⁹ Meer bepaald vanaf 962 bij de inname en plundering van Hamdanidisch Aleppo door de Byzantijnse *domestikos* Nikephoros Phokas. In: Dagron (G.). “Minorités ethniques et religieuses dans l’Orient byzantin à la fin du Xe siècle et au XIe siècle : l’immigration syrienne.” In: *Travaux et Mémoires*. VI (1976), pp. 179, 180, 182.

¹⁰ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 177-179, 182 en Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale de Byzance aux Xe – XIe siècles et le Taktikon de l’Escorial.” In: *Actes du XIVe congrès international des études byzantines : Bucarest, 6-12 septembre 1971*. I (1974), pp. 295, 297, 302. Voor een gedetailleerdere uitwerking van deze benadering, zie het tweede hoofdstuk (over Manzikert) van het standaardwerk over de Turkificatie van Byzantijns Anatolië: Vryonis (S.). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*. 1971, pp. 69-142. Zie in dat licht ook: Vryonis (S.). “The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century. The book in the light of subsequent scholarship, 1971-98.” In: Eastmond (A.), ed., *Eastern Approaches to Byzantium: Papers from the Thirty-third Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Warwick, Coventry, March 1999*. 2001, pp. 1-15. Voor de rol van de Armenen hierin, zie: Charanis (P.). “Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor.” In: *Dumbarton Oaks Papers*. 29 (1975), pp. 1-20. Voor een voorzichtige in vraagstelling van deze benadering, zie: Holmes (C.). “‘How the east was won’.” 2001, p. 54. Voor nomaden in de Byzantijns-islamitische grenszone, zie bijvoorbeeld: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier: Interaction and Exchange Among Muslim and Christian Communities*. 2015, pp. 15, 17-18, 115-116, 264-309.

¹¹ Gilbert Dagron schrijft: “*C’est une zone [les régions mésopotamiennes] à peu près totalement désertée que Nicéphore Phokas tente ensuite de repeupler.*” In: Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 186. Zie ook: Ahrweiler (H.). “La frontière et les frontières de Byzance en Orient.” In: *Actes du XIVe congrès international des études byzantines : Bucarest, 6-12 septembre 1971*. I (1974), pp. 218-224; Cheynet (J.-C.). “La conception militaire de la frontière orientale (IXe-XIIIe siècle).” In: Eastmond (A.), ed., *Eastern Approaches to Byzantium: Papers from the Thirty-third Spring Symposium of Byzantine Studies, University*

lossen, besloot Nikephoros Phokas in 965 – volgens Dagron – om Melitene met Syrisch-orthodoxe christenen te herbevolken.¹² De keizer bood daarop de Syrisch-orthodoxe patriarch Yohannan VII Sarigta (965-986) aan om met zijn volk naar het verlaten Melitene te verhuizen.¹³ Dagron verklaarde op die manier én de aanwezigheid van Syrische christenen in Melitene in de 10de eeuw én Nikephoros' uitnodiging aan het Syrische patriarchaat om naar de stad te komen – op zich twee afzonderlijke zaken – in één allesomvattende verklaring. Die verklaring (zijn migratiethese) is nauw met het turneriaans-Byzantijnse grensmodel verweven en kan er niet zomaar van losgekoppeld worden.¹⁴ Patriarch Sarigta ging op Nikephoros' verzoek in omdat hij ervan overtuigd was dat Nikephoros de Syrische christenen in Melitene religieuze vrijheid schonk.¹⁵ Hij had Nikephoros' motieven echter verkeerd begrepen.¹⁶ Nikephoros' migratiepolitiek bestond volgens Dagrongs namelijk uit twee fasen: de ontvolkte gebieden eerst met ketters herbevolken maar die ketters dan, desnoods met geweld, in het rijk integreren; met andere woorden bekeren tot het chalkedonische christendom.¹⁷ Deze tweede fase werd volgens Dagron al in 969 door Nikephoros zelf gestart en de Syrische patriarch Sarigta werd naar Constantinopel gebracht voor verhoor.¹⁸ Nikephoros werd echter kort daarna vermoord door een misnoegde Johannes Tzimiskes en patriarch Sarigta werd ongeschonden naar Melitene teruggestuurd. Nikephoros' opvolgers – Johannes Tzimiskes (969-976), Basileios II (976-1025) en Constantijn VIII (1025-1028) – zouden deze tweede fase tot nader order niet uitvoeren maar bleven zich, volgens Dagron, wel altijd van het uiteindelijke doel bewust.¹⁹ Zo nam het aantal Armenen en Syriërs in de grenszone gestaag toe en werd “*une minorité ethnique dans l'Empire*” een “*majorité regionale*”.²⁰ Romanos III Argyros (1028-1034) zou als eerste keizer na Nikephoros de eerste fase definitief afgesloten hebben en de tweede weer gestart hebben. De Syriërs van hun kant zagen deze bocht – gesymboliseerd door de arrestatie en verbanning van hun geliefde patriarch Yohannan VII Bar Abdoun (1004-1033) in 1029 – als hoogverraad.²¹ Een periode van vervolgingen brak aan die het opgebouwde vertrouwen tussen Byzantium en zijn heterodox oosten definitief verbrak. Onder druk van die vervolgingen vluchtte de Syrische patriarch Dionysios IV (1034-1044) in 1036 (volgens de Anonieme Kroniek tot het jaar 1234) of in 1034 (volgens Michael de Syriër) definitief uit Melitene weg naar het islamitische Amida (Diyarbakir).²² Die vlucht betekende niet

of Warwick, Coventry, March 1999. 2001, pp. 59-60 en Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, p. 295.

¹² Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 186-188, 197-199. Gilbert Dagron baseerde zich daarvoor op de kroniek van Michael de Syriër.

¹³ *Anonymi auctoris chronicon ad annum Christi 1234 pertinens II*. Vertaald door: Abouna (A.) en Fiey (J.-M.). 1974, pp. 211-212; Bar Hebraeus. *The Ecclesiastical Chronicle: An English Translation*. Vertaald door: Wilmhurst (D.). 2016, p. 142 en Michael de Syriër. *Chronique de Michel le Syrien, patriarche Jacobite d'Antioche, 1166-1199*. Vertaald door: Chabot (J.-B.). III (1905), p. 130.

¹⁴ Gilbert Dagrongs lezing van Michael de Syriër is namelijk in eerste instantie ingegeven door het turneriaans-Byzantijnse grensmodel (zie hoofdstuk 1). Zoals in hoofdstukken 3 en 4 beargumenteerd zal worden, kan Michaels passage ook op een alternatieve, niet-turneriaanse wijze gelezen worden. De migratiethese is daarom wel degelijk van Dagron (turneriaans) en niet van Michael de Syriër.

¹⁵ Zie voetnoot 13. Naar Syrisch-orthodoxe christenen zal vanaf nu met de verkorte term ‘Syriërs’ verwezen worden. Naar Arabisch sprekende chalkedonische christenen zal vanaf nu met de term ‘melkieten’ verwezen worden.

¹⁶ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 198-199, 210.

¹⁷ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 199-200, 210. Zie verder in deze introductie voor wat de term chalkedonisch betekent.

¹⁸ Yohannan Sarigta. “Joannis Synodica ad Mennam.” Vertaald en uitgegeven door Assemanus (J.S.). In: *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticanae: Tomus Secundus: De Scriptoribus Syris Monophysitis*. 1721, pp. 132-141.

¹⁹ Gilbert Dagron schrijft: “*A la tactique de reconquête succède une politique démographique, mise en œuvre par Nicéphore Phokas lui-même, poursuivie ensuite par Jean Tzimiskès et Basile II.*” In: Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 182. Zie hiervoor ook: pp. 187-188, 199-200.

²⁰ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 179.

²¹ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 187, 198-203. Zie ook: *Anonymi auctoris chronicon ad annum Christi 1234 pertinens II*. Vertaald door: Abouna (A.) en Fiey (J.-M.). 1974, p. 213 en Michael de Syriër. *Chronique de Michel le Syrien, patriarche Jacobite d'Antioche, 1166-1199*. Vertaald door: Chabot (J.-B.). III (1905), pp. 137-145.

²² *Anonymi auctoris chronicon ad annum Christi 1234 pertinens II*. Vertaald door: Abouna (A.) en Fiey (J.-M.). 1974, p. 216; Michael de Syriër. *Chronique de Michel le Syrien, patriarche Jacobite d'Antioche, 1166-1199*. Vertaald door: Chabot (J.-B.). III (1905), p. 147; Bar Hebraeus. *The Ecclesiastical Chronicle: An English Translation*. Vertaald door: Wilmhurst (D.). 2016,

het einde van de Syrische aanwezigheid in Melitene. Nikephoros' uiteindelijke doel om de grens in het oosten met deze christenen te vormen, was wel mislukt. Van de chaos die volgde, maakten de Seldjoeken gretig gebruik: ze konden vrijelijk het grenzeloze Byzantijnse kerngebied binnenvallen – meteen ook de turneriaans-Byzantijnse verklaring van de val van het Byzantijnse oosten.²³

Gilbert Dagron toonde voor het eerst zowel de aanwezigheid als het lokale belang van de Syrische Kerk in Byzantijns Melitene overtuigend aan.²⁴ Zijn migratiethese wordt daarbij vanwege zijn schijnbare volledigheid en coherentie nog steeds als een soort van academisch *fait accompli* beschouwd. Niettemin is zijn these fundamenteel door het turneriaanse grenshistorisch perspectief gekleurd en belemmert het in zijn blijvende reproductie verder historisch onderzoek. Catherine Holmes verwierp in 2001 al grotendeels de turneriaanse stelling dat een religieus conflict ten gevolge van Byzantijnse bekeringsdrang – Dagrongs tweede luik – het ineenstorten van de oostelijke grenszone verklaarde. In de plaats van die turneriaanse notie gewoon te verwerpen ten voordele van haar eigen model, zag Holmes echter naar eigen zeggen geen uitweg uit deze contradictie.²⁵ Holmes' theoretische blokkage is het directe gevolg van het feit dat ze ondanks haar expliciete verwerping van het turneriaanse model toch aan Dagrongs turneriaanse migratiethese en zijn theoretische onderbouw bleef vasthangen.²⁶ Kan in het post-turneriaanse tijdperk wel zomaar zonder gevolgen nog aan Dagrongs turneriaanse migratiethese vastgehouden worden? In hoeverre kan men de realiteit van lineaire grenzen in de middeleeuwen verwerpen en tegelijkertijd via Dagron volhouden dat Nikephoros Phokas en de keizers na hem een lineaire grens wilden vormen en daarom de Syrische christenen naar Melitene uitnodigden? Treffen we het ontvolkte niemandsland, dat de hoeksteen van Dagrongs these is, wel in de bronnen aan of kleurt de blinde aanvaarding van Dagrongs these nog steeds de lezing van die bronnen?

Alexander Eger, in zijn studie uit 2015 van het 7de- en 8ste-eeuwse Byzantijnse oosten, verwierp als eerste het bestaan van een niemandsland tussen Byzantium en de islamitische wereld en stelde als eerste expliciet vragen bij Dagrongs migratiethese.²⁷ Eger, onder andere geïnspireerd door het werk van Eduardo Moreno, kwam tot de conclusie dat de voorgestelde niemandslanden tussen christenen en moslims in de 7de en 8ste eeuw grotendeels literaire *topoi* waren. Ontvolking in de bronnen stelde eigenlijk het verdwijnen van de Byzantijnse administratie (en beschaving) voor en moest niet letterlijk genomen worden. Herbevolking verwees naar het vestigen van een nieuwe, kalifale administratie (en beschaving).²⁸ Waren de turneriaanse historici te happig om hun theoretische aannames in het bronnen-

pp. 149-150 en Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 204. Michael de Syriër dateert het vertrek van het patriarchaat naar Amida niet expliciet maar insinueert dat het niet veel later dan de intronisatie van Dionysios IV in 1034 had plaatsgevonden. Volgens de Anonieme Kroniek tot het jaar 1234 zou patriarch Dionysios echter pas twee jaar na zijn intronisatie in 1034 gevlucht zijn, in 1036 dus. Het Syrische patriarchaat vestigde zich enkele eeuwen later opnieuw in Melitene. In: Weltecke (D.). "60 Years after Peter Kawerau: Remarks on the Social and Cultural History of Syriac-Orthodox Christians from the XIth to the XIIIth Century." In: *Le muséeon : revue d'études orientales*. 121 (2008), p. 314.

²³ Zie voetnoot 10.

²⁴ Hoewel historici Melitene wel bespraken, ging men voor Gilbert Dagrongs werk nooit echt uitgewerkt in op het belang van de Syrische aanwezigheid in de stad in de 10de en 11de eeuw in. Zie bijvoorbeeld: Ahrweiler (H.). "La frontière." 1974, pp. 218-224; Charanis (P.). "The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire." In: *Comparative Studies in Society and History*. 3 (1961), 2, pp. 146-147; Honigmann (E.). "Malatya." In: *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_0644>, laatst geraadpleegd op 15/07/2017 en Tinnefeld (F.). "Die Stadt Melitene in ihrer späteren byzantinischen Epoche (934-1101)." In: *Actes du XIVe congrès international des études byzantines : Bucarest, 6-12 septembre 1971*. II (1975), *passim*.

²⁵ Holmes (C.). "How the east was won." 2001, p. 54.

²⁶ Holmes (C.). "How the east was won." 2001, p. 43. Zie ook: Holmes (C.). "Provinces and Capital." In: James (L.), ed., *A Companion to Byzantium*. 2010, pp. 62-63.

²⁷ Hij ging er echter zelf niet verder op in. In: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 4.

²⁸ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 3-4, 311-312. Zie ook: Moreno (E.M.). "The Creation of a Medieval Frontier." 1999, p. 44. Steden namen archeologisch wel in omvang af maar verdwenen niet. Dat kwam volgens Alexander Eger omdat een significant deel van de bevolking vanwege het verdwijnen van centraal gezag hernomadiseerde. Nomaden laten weinig tot geen archeologische sporen na. In: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 15, 17-18, 115-116. Voor een soortgelijke maar oudere visie die nomadisatie beargumenteert, zie: Kennedy (H.). "The impact of Muslim rule on the pattern of rural settlement in Syria." In: Canivet (P.) en Rey-Coquais (J.P.), eds., *La Syrie de Byzance à l'Islam VIIe-VIIIe siècles : Actes du colloque international (Lyon, 11-15 septembre 1990)*. 1992, pp. 291-297.

materiaal te herkennen zodat ze een gedegen bronnenkritiek overboord gooiden? Kan Egers bronnenargument ook op de context van de 10de en 11de eeuw toegepast worden? Was Melitene in 934 wel door de Byzantijnen verwoest en ontvolkt zoals zoveel historici beweerden?²⁹ Kan Nikephoros' uitnodiging aan de Syrische patriarch en de historische aanwezigheid van Syrische christenen in Melitene ook op een alternatieve, post-turneriaanse manier verklaard worden?

Dit werk zal pogen om met Alexander Egers bronnenkritiek als uitgangspunt het laatste turneriaanse obstakel in de byzantinistiek – Dagróns migratiethese – te ontmantelen. Dat betekent niet dat ik de volledige historiciteit van Dagróns artikel in twijfel ga trekken. Het Syrische patriarchaat was wel degelijk in de jaren '60 van de 10de eeuw naar Melitene verhuisd. Het naar voren brengen van dit onderwerp blijft een waardevolle verdienste van Dagrón waar ik dankbaar op verder werk. Ik zal beargumenteren op basis van grotendeels dezelfde bronnen als Dagrón maar vanuit een nieuwer grensmodel dat een migratie echter niet nodig is om de aanwezigheid van de Syrische Kerk in Melitene te verklaren en dat de bronnen ook geen migratie beschrijven. Ik zal bepleiten dat Nikephoros Phokas' uitnodiging aan de Syrische patriarch eigenlijk begrepen moet worden in het kader van Nikephoros' beleid tegen de groeiende macht van de Byzantijnse grootgrondbezitters (*dynatoi*) die een bedreiging voor de inkomsten van de Byzantijnse schatkist, het leger en de sociale stabiliteit van het rijk vormden. Om tot die conclusie te komen, zal eerst het turneriaans-Byzantijnse grensmodel van waaruit Gilbert Dagrón voor zijn analyse vertrok, gedeconstrueerd worden en met Dagróns eigen migratiethese geconfronteerd worden om aan te tonen dat Dagróns migratiethese in eerste instantie uit de logica van het turneriaanse model voortkwam en pas in tweede instantie uit de bronnen (hoofdstuk 1). Vervolgens zal ik de basis leggen voor een nieuw, post-turneriaans grensmodel van de Byzantijnse oostgrens in de 10de en 11de eeuw: het kaleidoscopisch-polyconcentrische grensmodel (hoofdstuk 2). Daarna zal ik Dagróns migratiethese aan de bronnen toetsen door na te gaan in hoeverre de oostelijke grenszone wel ontvolkt was (hoofdstuk 3). In het laatste hoofdstuk zal ik een nieuwe verklaring voor de komst van het patriarchaat voorstellen door in te gaan op het *dynatoi*-debat (hoofdstuk 4). Daarbij zal eerst een korte inleiding tot het *dynatoi*-conflict voorgesteld worden, waarna vervolgens Nikephoros Phokas' beleid ten opzichte van het Syrische patriarchaat besproken zal worden in het licht van zijn conflict met de Chalkedonische Kerk.

Methodologische inleiding

Gilbert Dagrón beperkte zich chronologisch tot een periode die begon met de verovering van Aleppo door Nikephoros Phokas in 962 – toen nog *domestikos* – en die eindigde in 1071 met de slag bij Manzikert (Malazgirt).³⁰ Aangezien de definitieve verovering van Melitene – en de zogezegde verwoesting en ontvolking van de stad – al in 934 plaatsvond, zullen de jaren '20 en '30 van de 10de eeuw in dit werk wel aan bod komen. Dit werk zal niet verder gaan dan de regering van Romanos III Argyros, het einde van de Macedonische dynastie, waarna een geheel nieuwe periode begint. Het vertrek van de Syrische patriarch Dionysios IV in 1034 of 1036 vormt dus het uiterste chronologische eindpunt van dit werk. Ruimtelijk behandelt dit werk het gebied dat Alexander Eger de westelijke, centrale en oostelijke *thughur* noemt; een gebied dat Cilicië, Noord-Syrië en Noord-Mesopotamië omvat.³¹

²⁹ Ahrweiler (H.). "La frontière." 1974, pp. 223-224; Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L'Empire byzantin, 641-1204*. II (2006), p. 30; Dagrón (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 186; Oikonomides (N.). "L'organisation de la frontière orientale." 1974, p. 295; Shepard (J.). "Constantine VII, Caucasian openings and the road to Aleppo." In: Eastmond (A.), ed., *Eastern Approaches to Byzantium: Papers from the Thirty-third Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Warwick, Coventry, March 1999*. 2001, p. 30; Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes : Les relations politiques de Byzance et des Arabes à l'époque de la dynastie Macédonienne (les empereurs Basile I, Léon le Sage et Constantin VII Porphyrogénète) 867-959 (253-348)*. Vertaald door: Canard (M.) en Grégoire (H.). II (1968), I, p. 269; Whittow (M.). *The Making of Orthodox Byzantium, 600-1025*. 1996, p. 317; (etc.).

³⁰ Dagrón (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 179.

³¹ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. VII, 7, 24-32, 33, 69, 102, 158.

De belangrijkste bronnen voor dit werk zijn grotendeels dezelfde bronnen die Gilbert Dagron 41 jaar geleden gebruikte. Ten eerste, de kroniek van de Egyptisch melkitische schrijver Yahya van Antiochië (10de en 11de eeuw), die vanaf 1015 in Byzantijns Antiochië (Antakya) woonde.³² Zijn kroniek zal worden gebruikt om de algemene politieke context van het Midden-Oosten in de tijd van Nikephoros Phokas, Johannes Tzimiskes en Basileios II te reconstrueren. Het is grotendeels op basis van Yahya's werk dat Dagron zijn niemandslandsthesen onderbouwde. De tweede hoofdbron is de Syrische kroniek van de Syrisch-orthodoxe patriarch Michael de Syriër (1166-1199).³³ Michael, zelf van Melitene afkomstig, is de belangrijkste bron voor de geschiedenis van de Syrische Kerk in Melitene. Zijn kroniek is Dagrongs hoofdbron voor zijn migratiethese.³⁴ Michael zelf beweerde zich grotendeels voor deze periode te baseren op het nu verloren gegane werk van de 11de-eeuwse metropoliet Ignatius III van Melitene (1062-1094).³⁵ Tevens van Melitene afkomstig, is de Syrische mafriaan van Tikrit, Bar Hebraeus (1266-1286). Bar Hebraeus (of Bar 'Ebroyo)³⁶ heeft een enorm literair *corpus* nagelaten. Hij schreef twee voor dit werk relevante kronieken: een seculiere en een ecclesiastische kroniek.³⁷ De ecclesiastische kroniek is voor deze periode grotendeels op het werk van Michael de Syriër gebaseerd. De vierde hoofdbron – die niet door Dagron werd gebruikt – is het ecclesiastische deel van de Anonieme (Syrische) Kroniek tot 1234.³⁸ Deze kroniek is voor deze periode niet op het werk van Michael de Syriër gebaseerd maar deelt mogelijk een gemeenschappelijke bron (Ignatius van Melitene) met hem.³⁹ Ten

³² Slim (S.). "Yahya Ibn Said al-Antaki, entre tradition et renouveau." In: *Parole de l'Orient*. 34 (2009), p. 238. Yahya van Antiochië's kroniek is in drie delen uitgegeven in de 'Patrologia Orientalis' telkens met een Franse vertaling (het eerste deel in 1924, het tweede deel in 1932 en het derde deel in 1997). De editie die in dit werk gebruikt zal worden, is die van de 'Patrologia Orientalis' en is dus in drie delen opgedeeld (waarnaar vanaf nu met de cijfers I, II en III verwezen zal worden). Die drie delen zijn: Yahya van Antiochië. "Histoire de Yahya-ibn-Sa'id d'Antioche continuateur de Sa'id-ibn-Bitriq." Vertaald en uitgegeven door: Kratchkovsky (I.) en Vasiliev (A.A.). In: *Patrologia Orientalis*. 18 (1924), pp. 699-833; Yahya van Antiochië. "Histoire de Yahya-ibn-Sa'id d'Antioche. Fascicule II." Vertaald en uitgegeven door: Kratchkovsky (I.) en Vasiliev (A.A.). In: *Patrologia Orientalis*. 23 (1932), pp. 349-520 en Yahya van Antiochië. "Histoire de Yahya ibn Sa'id d'Antioche." Uitgegeven door: Kratchkovsky (I.), vertaald door: Micheau (F.) en Troupeau (G.). In: *Patrologia Orientalis*. 47 (1997), 4, 559 p. Verwijzingen naar Yahya's kroniek zullen vanaf nu afgekort worden tot: zijn naam, gevolgd door het cijfer I, II of III – verwijzend naar het gebruikte deel uit de 'Patrologia Orientalis' – en de paginering van de 'Patrologia Orientalis'.

³³ De vertaling van Michael de Syriërs kroniek die in dit werk gebruikt zal worden, is: Michael de Syriër. *Chronique de Michel le Syrien, patriarche Jacobite d'Antioche, 1166-1199*. Vertaald door: Chabot (J.-B.). III (1905), 538 p. Verwijzingen naar Michaels kroniek zullen vanaf nu afgekort worden tot: zijn naam, het cijfer III – verwijzend naar het gebruikte volume – en de paginering van Jean-Baptiste Chabots vertaling. Voor meer informatie over Michael en zijn kroniek, zie: Weltecke (D.). "Les trois grandes chroniques syro-orthodoxes des XIIe et XIIIe siècles." In: Debié (M.), ed., *L'historiographie syriaque*. 2009, pp. 111-118.

³⁴ Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 187. Michael de Syriër, III, p. 130. Zie voetnoot 13.

³⁵ Michael de Syriër, III, pp. 112, 114-116. Voor de datering van Ignatius' ambt, zie: Hilken (A.). "The Anonymous Syriac Chronicle up to the Year 1234 and its Sources." (PhD diss., Universiteit Gent, 2014), p. 385.

³⁶ Voor de verschillende schrijfwijzen (en versies) van zijn naam, zie: Weltecke (D.). "Les trois grandes chroniques." 2009, pp. 123-124 en de hedendaagse introductie tot de vertaling van: Bar Hebraeus. *The Ecclesiastical Chronicle: An English Translation*. Vertaald door: Wilmhurst (D.). 2016, p VII, IX.

³⁷ Naar de twee historiografische werken van Bar Hebraeus wordt doorgaans verwezen met de termen 'Chronicon Syriacum' voor zijn wereldlijke kroniek en 'Chronicon ecclesiasticum' voor zijn kerkgeschiedenis. De editie van de wereldlijke kroniek die in dit werk gebruikt zal worden, is een heruitgave uit 2011 van Ernest Budge's vertaling uit 1932: Bar Hebraeus. *The Chronography of Gregory Abû'l Faraj, the Son of Aaron, the Hebrew Physician Commonly Known as Bar Hebraeus: being the first part of his political history of the world*. Vertaald en uitgegeven door: Budge (E.A.W.). I (2011), LXIII + 582 p. De paginering van de heruitgave uit 2011 komt overeen met de paginering van Budge's originele vertaling. Verwijzingen naar Bar Hebraeus' wereldlijke kroniek zullen vanaf nu afgekort worden tot: zijn naam, de term 'Chronicon Syriacum' en de paginering van de editie uit 2011. De editie van de ecclesiastische kroniek die in dit werk gebruikt zal worden, is: Bar Hebraeus. *The Ecclesiastical Chronicle: An English Translation*. Vertaald door: Wilmhurst (D.). 2016, 594 p. Verwijzingen naar Bar Hebraeus' ecclesiastische kroniek zullen vanaf nu afgekort worden tot: zijn naam, de term 'Chronicon ecclesiasticum' en de paginering van de vertaling. Voor meer informatie over Bar Hebraeus en zijn werk, zie: Weltecke (D.). "Les trois grandes chroniques." 2009, pp. 123-131.

³⁸ De vertaling van de Anonieme Kroniek tot 1234 die in dit werk gebruikt zal worden, is: *Anonymi auctoris chronicon ad annum Christi 1234 pertinens II*. Vertaald door: Abouna (A.) en Fiey (J.-M.). 1974, XIII + 295 p. Verwijzingen naar de Anonieme Kroniek tot het jaar 1234 zullen vanaf nu afgekort worden tot: 'Anonieme Kroniek' gevolgd door de paginering van de vertaling. Voor meer informatie over de Anonieme Kroniek, zie: Weltecke (D.). "Les trois grandes chroniques." 2009, pp. 118-123. Voor andere edities, vertalingen en een algemene inleiding tot én analyse van de Anonieme Kroniek, zie: Hilken (A.). "The Anonymous Syriac Chronicle." 2014, pp. 7-16, *passim*.

³⁹ Hilken (A.). "The Anonymous Syriac Chronicle." 2014, pp. 385-397.

vijfde, de Byzantijnse kronieken van Leo Diaconus (tweede helft van de 10de eeuw), Michael Psellos (11de eeuw) en Johannes Skylitzes (late 11de eeuw).⁴⁰ Die zullen voornamelijk gebruikt worden om de conflicten tussen de Byzantijnse keizers en de Constantinopolitaanse Kerk en de *dynatoi* te bespreken. Voor de regeerperiode van Nikephoros Phokas lijken zowel Leo Diaconus als Skylitzes gebruik gemaakt te hebben van twee nu verloren bronnen waarvan één pro-Phokas was en één anti-Phokas.⁴¹ In dit werk zullen ook enkele Byzantijnse *novellae* gebruikt worden en enkele brieven van de patriarchen Alexios Stoudites (van Constantinopel, 1025-1043) en Yohannan Sarigta.⁴²

Gilbert Dagrongs Syrische migratie zal in dit werk besproken worden in het overkoepelende kader van grensgeschiedenis. Dagrone beargumenteerde immers de realiteit van de Syrische migratie op basis van argumenten, begrippen en inzichten uit het turneriaanse grensmodel. Alexander Eger bouwde zijn bronnenkritiek tevens vanuit een grenshistorisch perspectief op. De (door de bronnen beschreven) historische interacties die hier aan bod zullen komen, vonden zo goed als allemaal plaats in de 10de- en 11de-eeuwse Byzantijns-islamitische grenszone. Het is daarom nuttig om eerst na te gaan wat het begrip ‘grens’ precies betekent en wat grensgeschiedenis precies is.

De definitie die de ‘Grote Van Dale’ aan het woord ‘grens’ geeft, is redelijk uitgebreid.⁴³ Een grens is een “uiterste rand of kant”, een “denkbeeldige scheidingslijn”, een “uiterst punt”. Het is een “beperking, een maat”, “het punt waar het ene gebied ophoudt en het andere begint.” In het bijzonder zou het de “lijn zijn die het gebied van staten, volken [en] gemeenten [...] naar één zijde bepaalt.” De Grote Van Dale wijst ons specifiek ook op het bestaan van én het onderscheid tussen natuurlijke grenzen en politieke, staatkundige grenzen en de mogelijkheid om die over te gaan, te passeren en te overschrijden. De Grote Van Dale definieert de term ‘grens’ met andere woorden wiskundig als het een-dimensionale uiterste van een vlak of van een verzameling maar waarbij het uiterste wel zelf nog tot het vlak of de verzameling behoort. Natuurlijke grenzen bakenen dan een bepaalde geologische zone af, staatkundige grenzen een politieke entiteit. De entiteiten die door grenzen omgrensd (en ook gevormd) worden, noemen we vanaf nu verzamelingen. De hedendaagse conceptualisatie van het begrip ‘grens’ is immers grotendeels door de verzamelingenleer beïnvloed en kan het best door middel van de terminologie van die verzamelingenleer beschreven worden. De logica van de verzamelingenleer toegepast op grenzen zal in hoofdstuk 1 onder de noemer ‘venndiagrammodel’ door mij ontwikkeld en uitgewerkt worden en zal als logische blauwdruk voor mijn deconstructie van het turneriaanse grensmodel gebruikt worden.

⁴⁰ De in dit werk gebruikte vertalingen zijn: Leo Diaconus. *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*. Vertaald door: Sullivan (D.S.) en Talbot (A.-M.). 2005, 264 p.; Michael Psellos. *The Chronographia of Michael Psellus Translated from the Greek by E. R. A. Sewter*. Vertaald door: Sewter (E.R.A.). 1953, viii + 320 p. en Johannes Skylitzes. *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*. Vertaald door: Wortley (J.). 2010, 491 p. Verwijzingen naar Leo Diaconus, Michael Psellos en Johannes Skylitzes zullen vanaf nu afgekort worden tot: naam, het nummer van het gebruikte boek gevolgd door het nummer van de gebruikte passage.

⁴¹ Garrod (W.). “The Byzantine Conquest of Cilicia and the Hamdanids of Aleppo, 959-965.” In: *Anatolian Studies*. 58 (2008), p. 128 en Morris (R.). “The two faces of Nikephoros Phokas.” In: *Byzantine and Modern Greek Studies*. 12 (1988), pp. 85-88.

⁴² Voor de Byzantijnse landwetten uit de 10de en 11de eeuw wordt in dit werk de Engelse vertaling van Eric McGeer gebruikt: McGeer (E.). *The Land Legislation of the Macedonian Emperors*. 2000, 160 p. Naar de wetten zal verwezen worden op basis van de paginering van McGeers editie en zijn alfabetische klassificatie van de landwetten. Naar de regesten uit: Grumel (V.). *Les registres des actes du patriarcat de Constantinople : Les actes des patriarches : Les registres de 715 à 1206*. Darrouzès (J.), ed., I (1989), II en III, 614 p. zal verwezen worden met Grumels nummering. Hetzelfde geldt voor de regesten uit: Dölger (F.). *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches, von 565-1453: Regesten von 565-1025*. 1 (1924), XXIX + 105 + 108 + 77 p. Naar andere, minder frequent gebruikte documenten zal in de tekst zelf verwezen worden. De Latijnse vertaling van de brief van de Syrische patriarch Yohannan Sarigta die in dit werk gebruikt zal worden, is: Yohannan Sarigta. “Joannis Synodica ad Mennam.” Vertaald en uitgegeven door Assemanus (J.S.). In: *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticanae: Tomus Secundus: De Scriptoribus Syris Monophysitis*. 1721, pp. 132-141. Verwijzingen naar de brief van Sarigta zullen vanaf nu afgekort worden tot: Yohannan Sarigta, de titel ‘ad Mennam’ en de paginering uit de ‘*Bibliotheca Orientalis*’. Naar andere brieven of bronnen die minder frequent voorkomen, zal in de tekst zelf verwezen worden.

⁴³ den Boon (T.) en Hendrickx (R.). *Groot woordenboek van de Nederlandse taal (15de editie)*. 2015, p. 1408.

Verzamelingen zijn niet enkel natuurlijk of staatkundig. Men kan ook van linguïstische grenzen, culturele grenzen, economische grenzen, sociale grenzen, morele grenzen (etc.) spreken.⁴⁴ De studie naar ‘grenzen’ (*frontiers* of *frontières*) in de historiografie (ook wel *frontier history* genoemd) behandelt de territoriale manifestaties van alle verzamelingen, verbeeld (*imagined*) of echt (*real*); *für sich* of *an sich*. Die studie gebeurt onafhankelijk van het feit of historische actoren hun wereld al dan niet op eenzelfde wijze ruimtelijk interpreteerden (wat overigens ook door grensgeschiedenis bestudeerd wordt).⁴⁵ Grenshistorische studies beperkten zich tot nu toe bijna uitsluitend tot de externe politieke, militaire, economische en/of culturele grenzen van én tussen rijken en staten. Dit geldt ook voor de studie naar én de identificatie van de Byzantijnse oostelijke grens in de 10de en 11de eeuw. Die wordt nog altijd, mits enkele uitzonderingen, hoofdzakelijk geïnterpreteerd als een niet-gelaagde maar geünificeerde politieke, administratieve en militaire grens.⁴⁶ Aandacht voor haar economische, sociale, religieuze, culturele (etc.) kenmerken en haar realiteit in tijden van vrede is miniem maar neemt wel toe.⁴⁷

Historische inleiding

Politieke geschiedenis

De politieke context waarbinnen de door Gilbert Dagron voorgestelde Syrische migratie plaatsvond, was de hernieuwde militaire, oostelijke expansie van Byzantium in de 10de eeuw. De (waaronder sommige verouderde) standaardwerken voor dit thema zijn nog steeds de Franse vertaling en revisie uit 1968 door Marius Canard en Henri Grégoir van Aleksandr Vasilievs oorspronkelijke werk (in 1902 in het Russisch uitgegeven) ‘*La dynastie macédonienne de 867 à 959*’,⁴⁸ Gustave Schlumbergers ‘*Un empereur byzantin au dixième siècle : Nicéphore Phocas*’ uit 1890, Ernst Honigmanns ‘*Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1017*’ uit 1935, Marius Canards ‘*Histoire de la dynastie des Hamdanides de Jazîra et de Syrie*’ uit 1951, Ramzi Bikhazi’s ‘*The Hamdanid Dynasty of Mesopotamia and North Syria 254-404/868-1014*’ uit 1981, Bernd Vests driedelige ‘*Geschichte der Stadt Melitene und der umliegenden Gebiete*’ uit 2007 en William Garroods artikel ‘*The Byzantine conquest of Cilicia and the Hamdanids of Aleppo, 959-965*’ uit 2008.⁴⁹

⁴⁴ Voor Byzantium, zie bijvoorbeeld: Smythe (D.C.). “Insiders and Outsiders.” In: James (L.), ed., *A Companion to Byzantium*. 2010, pp. 67-80.

⁴⁵ Voor Byzantium, zie bijvoorbeeld: Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, pp. 209-211 en Shepard (J.). “Emperors and Expansionism: From Rome to Middle Byzantium.” In: Abulafia (D.) en Berend (N.), eds., *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*. 2002, pp. 59-60, *passim*.

⁴⁶ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 5; Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, p. 106 en Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, pp. 36-37. Vergelijk Ronnie Ellenblums opmerking over de inhoudelijke zwakte van recente, post-turneriaanse academische voorstellingen van middeleeuwse grenszones uit 2002 met Alexander Egers zeer recente voorstelling van de academische consensus over de Byzantijns-islamitische grenszone uit 2015. In: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 9-10 en Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 107-108. Voor een recente, militaire analyse van de oostgrens, zie: Cheynet (J.-C.). “La conception militaire.” 2001, pp. 57-69.

⁴⁷ Abulafia (D.). “Introduction.” 2002, pp. 1, 3, 4, 9; Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, pp. 36-37, 40; Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier in the Tenth and Eleventh Centuries.” In: Abulafia (D.) en Berend (N.), eds., *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*. 2002, p. 84 en Shepard (J.). “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik. Imperial Byzantine Thinking about Syria and Palestine in the later 10th and 11th centuries.” In: *Al-Qantara: Revista de estudios Árabes*. XXXIII (2012), 2, pp. 506, 516, *passim*.

⁴⁸ Gautier (P.). “Byzance et les Arabes. Tome II, 1re partie. La dynastie macédonienne (867-959).” In: *Revue des études byzantines*. 28 (1970), 1, pp. 296-297. [Recensie].

⁴⁹ Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes : Les relations politiques de Byzance et des Arabes à l’époque de la dynastie Macédonienne (les empereurs Basile I, Léon le Sage et Constantin VII Porphyrogénète) 867-959 (253-348)*. Vertaald door: Canard (M.) en Grégoire (H.). II (1968), I, 471 p.; Schlumberger (G.). *Un empereur byzantin au dixième siècle : Nicéphore Phocas*. 1890, 779 p.; Honigmann (E.). *Byzance et les Arabes : Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1017, nach Griechischen, Arabischen, Syrischen und Armenischen Quellen*. 1935, 269 p.; Canard (M.). *Histoire de la dynastie des Hamdanides de Jazîra et de Syrie*. 1951, XVI + 863 p.; Bikhazi (R.J.). *The Hamdanid Dynasty of Mesopotamia and North Syria 254-404/868-1014*. 1-3 (1981), 1055 p.; Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene und der umliegenden Gebiete: vom Vorabend der arabischen bis zum Abschluss der türkischen Eroberung (um 600-1124)*. I-III (2007), 1885 p. en Garrod (W.). “The Byzantine Conquest of Cilicia and the Hamdanids of Aleppo, 959-965.” In: *Anatolian Studies*. 58 (2008), pp. 127-140. Andere relevante studies zijn: Jean-Claude Cheynets ‘pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)’ uit 1990 over de

In 919 had de admiraal Romanos Lekapenos in Constantinopel de macht gegrepen zonder de zetelende jonge keizer Constantijn VII (913-959) daarbij af te zetten.⁵⁰ Traditioneel wordt de vrede die Romanos daarop in 927 met de Bulgaren sloot als het begin van Byzantiums 10de-eeuwse heropleving beschouwd.⁵¹ Datzelfde jaar vond er in Anatolië een enorme hongersnood plaats die Romanos in 934 aanzette tot het uitvaardigen van een wanhopige wet tegen de *dynatoi* of grootgrondbezitters die van de algehele malaise profiteerden om zichzelf te verrijken.⁵² Het *dynatoi*-conflict was losgebarsten. Tegelijkertijd nam ook de macht van het Abbasidische kalifaat in het oosten af. De keizer stuurde daarom al snel zijn trouwe bondgenoot Johannes Kourkouas als *domestikos* (923-944) naar het oosten.⁵³ In mei 934 annexeerde Kourkouas Melitene definitief.⁵⁴ Romanos Lekapenos werd afgezet in 944 en Constantijn VII slaagde erin met de hulp van de Phokas-familie alleenheerser te worden.⁵⁵

Onder Constantijn VII bewoog er militair weinig tot Ali ibn-Hamdan – beter gekend als Sayf ad-Dawlah (937-967), de sjiitische emir van Aleppo –⁵⁶ het *status quo* in het oosten doorbrak.⁵⁷ Sayf ad-Dawlah was de zoon van de emir van Mosul, Abu 'l-Haydja (volgens Marius Canard dé stichter van de Hamdanidische dynastie en het Hamdanidische emiraat van Mosul) en was de broer van de latere *amir al-umara* en emir van Mosul, Nasir ad-Dawlah (935-967) die Sayf in 937 de Diyar Mudar schonk en zo zijn carrière als heerser startte.⁵⁸ Sayf had zich in die periode van Aleppo meester gemaakt en begon het noordwesten van het Midden-Oosten militair en politiek te domineren.⁵⁹ In 955 werd de generaal Nikephoros Phokas aangesteld als *domestikos*. Constantijn stierf in 959 en werd door zijn zoon Romanos II (959-963) opgevolgd. William Garrood deelt de Byzantijnse expansie vanaf dit ogenblik op in drie periodes.⁶⁰ De eerste periode, tussen 959 en 961, bestond in het oosten volgens Garrood voornamelijk uit het tegenhouden van Sayfs plundertochten terwijl het merendeel van het leger bij de verovering van Kreta door Nikephoros betrokken was. De tweede periode, van 961 tot 962, richtte zich op het breken van Sayfs macht in zijn eigen emiraat. Enkele veldtochten volgden in Cilicië en in 962 werd Aleppo

verschillende opstanden in Byzantium en over de machtige aristocratische families in het Byzantijnse oosten: Cheynet (J.-C.). *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*. 1990, x + 523 p. Catherine Holmes 'Basil II and the governance of Empire (976-1025)' uit 2005 is een volledige, exhaustieve studie van de regering van Basileios II: Holmes (C.). *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*. 2005, xiii + 625 p. Het standaardwerk voor Byzantijs Antiochië in de 10de en 11de eeuw is: Todt (K.-P.). "Antioch in the Middle Byzantine Period: (969-1084): the reconstruction of the city as an administrative, military, economic and ecclesiastical center." In: *Topoi*. 5 (2004), pp. 171-190. Zie ook: Whittow (M.). *The Making of Orthodox Byzantium*. 1996, pp. 310-390.

⁵⁰ Het standaardwerk voor de regering van Romanos Lekapenos is: Runciman (S.). *The Emperor Romanus Lecapenus and His Reign: A Study of Tenth-Century Byzantium*. 1963, vi + 275 p.

⁵¹ Michael de Syriër schrijft: "Ensuite, Simon [keizer van de Bulgaren] demanda à voir l'empereur [Romanos Lekapenos], (disant) qu'il confirmerait alors la paix. [...] Quand l'empire des Grecs fut en paix du côté de l'Occident, ils tournèrent leurs regards vers la contrée orientale." In: Michael de Syriër, III, p. 122. Zie ook: Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, pp. 19-20 en Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes*. 1968, I, p. 262.

⁵² McGeer (E.). *The Land Legislation*. 2000, pp. 10-11, 49-51 en Shepard (J.). "Equilibrium to Expansion (886-1025)." In: Shepard (J.), ed., *The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500-1492*. 2009, pp. 313-515. Zie ook: Skylitzes, 10.22.

⁵³ Runciman (S.). *The Emperor Romanus Lecapenus*. 1963, p. 135 en Shepard (J.). "Equilibrium to Expansion." 2009, p. 509. Michael de Syriër dacht verkeerdelijk dat Johannes Kourkouas in 944 gestorven was. Michael de Syriër, III, pp. 122-123. Kourkouas was eigenlijk uit zijn functie ontheven. Howard-Johnston (J.D.). "Crown Lands and the Defence of Imperial Authority in the Tenth and Eleventh Centuries." In: *Byzantinische Forschungen: Internationale Zeitschrift für Byzantinistik*. XXI (1995), pp. 87-88.

⁵⁴ Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 186; Runciman (S.). *The Emperor Romanus Lecapenus*. 1963, p. 141; Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, p. 30; Tinnefeld (F.). "Die Stadt Melitene." 1975, p. 436 en Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes*. 1968, I, p. 269. Zie ook: Michael de Syriër, III, pp. 122-123 en Skylitzes, 10.19.

⁵⁵ Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L'Empire byzantin*. II (2006), p. 31 en Shepard (J.). "Equilibrium to Expansion." 2009, p. 510.

⁵⁶ Voor meer informatie over Sayf ad-Dawlah, zie: Bianquis (T.). "Sayf al-Dawla." In: *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_1010>, laatst geraadpleegd op 15/07/2017.

⁵⁷ Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, pp. 20-21 en "Equilibrium to Expansion." 2009, pp. 516-518.

⁵⁸ Canard (M.). "Hamdanids." In: *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_0259>, laatst geraadpleegd op 15/07/2017.

⁵⁹ Bianquis (T.). "Sayf al-Dawla." In: *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_1010>, laatst geraadpleegd op 15/07/2017 en Canard (M.). "Hamdanids." In: *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_0259>, laatst geraadpleegd op 15/07/2017.

⁶⁰ Garrood (W.). "The Byzantine Conquest of Cilicia." 2008, p. 128.

aangevallen en geplunderd en Sayf definitief verslagen.⁶¹ De derde periode, van 963 tot 965, richtte zich uitsluitend op het veroveren van Cilicië; wat dan ook in 965 gebeurde.

Romanos II was in 963 echter onverwacht gestorven en zijn twee zonen, Basileios en Constantijn, waren nog te jong om te regeren. Nikephoros Phokas, op dat moment actief in het oosten, deed daarop een geslaagde gooi naar het keizerschap. Nadat hij de verovering van Cilicië had afgerond, richtte Nikephoros zich op plundertochten in Syrië. Daarbij belegerde hij twee keer Antiochië (in 966 en in 968) maar hij kon de stad niet innemen.⁶² Nikephoros besloot dan maar om een fort – Baghras genaamd – tussen Alexandretta (Iskenderun) en Antiochië te bouwen en daar een kleine troepenmacht te legeren onder leiding van Michael Bourtzes met als opdracht Antiochië te verzwakken tot hij het volgende jaar terugkwam.⁶³ Bourtzes, met de hulp van de eunuch en generaal Peter Phokas, slaagde er evenwel in om op eigen houtje Antiochië in oktober 969 te veroveren.⁶⁴ In de zomer van 969 – nog voor de verovering van Antiochië – liet Nikephoros patriarch Sarigta uit Melitene naar Constantinopel komen.⁶⁵ Een vredesverdrag met Aleppo werd voorbereid en in 969 getekend.⁶⁶ Het emiraat werd tot een cliëntstaat van Byzantium gereduceerd. Sayf ad-Dawlah moest deze finale vernedering echter zelf niet meer meemaken: hij was al in 967 gestorven.⁶⁷

Nikephoros Phokas werd vermoord in december 969 in een paleiscoup door Johannes Tzimiskes (het neefje van Johannes Kourkouas).⁶⁸ Tzimiskes liet Sarigta weer vrij en nam als keizer de rol van hoeder van Basileios en Constantijn over.⁶⁹ Hij stootte daarbij echter op hevig verzet van oecumenisch patriarch Polyuktos (956-970) maar wist de gemoederen te bedaren.⁷⁰ Tzimiskes stierf in 976 waarna Basileios II (*de jure* en *de facto*) en Constantijn VIII (*de jure*) alleenheersers werden. In de praktijk stonden ze nog tot 985 onder de voogdij van hun oom Basileios Lekapenos.⁷¹ Gedurende Basileios' II vroege bewind kwamen de generaals Bardas Skleros (van 976 tot 979 en opnieuw in 989) en Bardas Phokas (van 987 tot 989) in opstand; Basileios trok uiteindelijk aan het langste eind.⁷² Basileios, voornamelijk bekend voor zijn verovering van Bulgarije, stierf kinderloos in 1025. Constantijn VIII, zijn broer, werd nu alleenheerser. Hij stierf drie jaar later in 1028 en liet drie dochters na. Eén van hen, Zoë, trouwde met de aristocraat Romanos Argyros die op die manier keizer werd.

Onder Johannes Tzimiskes en Basileios II – die zich hoofdzakelijk met het westen bezighield – beperkten de Byzantijnen zich voornamelijk tot het voeren van plundertochten in het oosten. Van groot-

⁶¹ Garrood (W.). "The Byzantine Conquest of Cilicia." 2008, p. 128. Voor de val van Aleppo in 962, zie: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 168-169; Skylitzes, 12.10 en Yahya, I, pp. 785-787. Volgens Gilbert Dagron viel de Byzantijnse oostgrens toen uiteen. Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 179. Volgens Bernd Vest was Sayf ad-Dawlah al in 958 definitief gebroken. In: Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), p. 1018.

⁶² Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 172; Leo Diaconus, IV.10-11 en Yahya, I, pp. 805-806, 815-816. Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L'Empire byzantin*. II (2006), p. 33; Todt (K.-P.). "Antioch in the Middle Byzantine Period." 2004, pp. 175-176.

⁶³ Holmes (C.). "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, pp. 97-98; Shepard (J.). "Equilibrium to Expansion." 2009, p. 520 en Todt (K.-P.). "Antioch in the Middle Byzantine Period." 2004, pp. 175-176. Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 172; Leo Diaconus, V.4 en Yahya, I, p. 816. Voor de lokatie van het fort – Baghras – zie: Eger (A.A.). "(Re)Mapping Medieval Antioch: Urban Transformations from the Early Islamic to the Middle Byzantine Periods." In: *Dumbarton Oaks Papers*. 67 (2013), p. 99. Zie ook figuur 1. Voor een studie over de organisatie en het bestuur van de stad in de Byzantijnse periode, zie: Cheynet (J.-C.). "The Duchy of Antioch during the Second Period of Byzantine Rule." In: Ciggaar (K.) en Metcalf (M.), eds., *East and West in the Medieval Eastern Mediterranean: Antioch from the Byzantine Reconquest until the End of the Crusader Principality*. I (2006) pp. 1-16.

⁶⁴ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 172; Leo Diaconus, V.4; Skylitzes, 14.17 en Yahya, I, 822-823.

⁶⁵ Anonieme Kroniek, p. 212; Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, pp. 138, 142 en Michael de Syriër, III, p. 131.

⁶⁶ Voor een bespreking van het verdrag, zie: Holmes (C.). "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, pp. 100-103 en Shepard (J.). "Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik." 2012, p. 511.

⁶⁷ Yahya, I, p. 807.

⁶⁸ De moord op Nikephoros II Phokas door Johannes Tzimiskes, wat grote schokgolven door Byzantium en het Midden-Oosten liet gaan, werd levendig, met voorschaduwingen inbegrepen, beschreven door Leo Diaconus. In: Leo Diaconus, V.3, 5-9. Dat Kourkouas en Tzimiskes aan elkaar verwant zijn, zie: Skylitzes, 10.32.

⁶⁹ Michael de Syriër, III, p. 131 en Skylitzes, 15.1.

⁷⁰ Leo Diaconus, IV.4, 6 en Skylitzes, 15.1-3.

⁷¹ McGeer (E.). "O." In: *The Land Legislation*. 2000, p. 130; Skylitzes, 16.1 en Psellos I.3.

⁷² Cheynet (J.-C.). *Pouvoir et contestations*. 1990, pp. 157-173.

schalige expansie zoals in de tijd van Nikephoros Phokas was geen sprake meer.⁷³ Toch bleef de regio stabiel vanwege de afwezigheid van een andere, rivaliserende grootmacht.⁷⁴ Daar kwam echter onder Romanos III Argyros verandering in. Vanaf de jaren '30 van de 11de eeuw begon de Byzantijnse autoriteit in het Midden-Oosten te wankelen.⁷⁵ Een periode van interne strubbelingen brak aan en een nieuwe grootmacht – de Seldjoeken – verscheen voor het eerst op het Byzantijnse toneel in 1048 om in 1071 in Manzikert het leger van Romanos IV Diogenes (1068-1071) te verslaan en de keizer daarbij gevangen te nemen.

De Syrisch-Orthodoxe Kerk

Het christendom werd vanaf de regering van Constantijn de Grote (306-337) stapsgewijs in het Romeinse Rijk geïntegreerd. Aan het hoofd van de Rijkskerk – die georganiseerd was zoals het Romeinse Rijk – stonden naast de keizer eerst drie en later vijf patriarchen. Die patriarchen, allemaal zelf ook bisschoppen, kregen diocese-overschrijdende bevoegdheden en vertegenwoordigden samen de gehele Rijkskerk. De vijf patriarchaten, in hiërarchische rangschikking, zijn: Rome, Constantinopel, Alexandrië, Antiochië en Jeruzalem.⁷⁶ Met formalisering kwam echter ook uniformisering. De vraag rees op welke manier God en mens zich in de figuur van Christus verhielden. In Antiochië ontwikkelde men de leer dat Christus én mens én god tegelijkertijd was. Christus bestond in twee naturen waarvan de menselijke zich uit vrije wil aan de goddelijke onderwierp. Deze opvatting staat bekend als diofysitisme.⁷⁷ In Alexandrië stelde patriarch Kyrillos (412-444) echter dat Christus één vermengde natuur had die voortkwam uit twee naturen, een menselijke en een goddelijke, maar die in Christus één werden. Deze visie, gericht tegen het diofysitisme van Antiochië, is het miafysitisme.⁷⁸ Het probleem raakte niet opgelost en Kyrillos dwong de kerk om een beslissing te nemen. Hij bekwam een concilie in Efese (431) waar het diofysitisme als ketters werd veroordeeld. De christenen die aan de Antiocheense leer vasthielden, werden vanaf nu nestorianen genoemd naar de toen diofysitische patriarch van Constantinopel (en rivaal van Kyrillos) Nestorios (428-431).⁷⁹ De nestorianen vluchtten naar het oosten waar ze in de 5de eeuw de kerk in Perzië overnamen en zo de Kerk van het Oosten stichtten.⁸⁰ Ondertussen bleven de spanningen in de Rijkskerk toenemen. Kyrillos' miafysitische overtuiging verwaterde bij zijn opvolgers meer en meer tot een openlijk monofysitisme (één goddelijke natuur).⁸¹ Als reactie op een in 449 gehouden 'roverssynode' waar het monofysitisme als orthodoxie werd uitgeroepen, werd in 451 in Chalkedon een vierde oecumenisch concilie gehouden waar het Alexandrijnse monofysitisme werd verworpen samen met het Antiocheense diofysitisme ten voordele van wat vanaf nu in dit werk het chalkedonisch christendom genoemd zal worden: een gematigde twee-naturenleer waarbij Christus in twee naturen bestaat die van elkaar gescheiden zijn op een onzichtbare, onvermengde, onveranderde manier.⁸² Deze visie werd door Rome gesteund en is de orthodoxie van de Rooms-Katholieke Kerk, het

⁷³ Farag (W.). "The Aleppo question: a Byzantine-Fatimid conflict of interests in Northern Syria in the later tenth century." In: *Byzantine and Modern Greek Studies*. 14 (1990), pp. 44, 48, 50-51; Garrood (W.). "The illusion of continuity." 2013, pp. 20-21, 24-28, 33-34.

⁷⁴ Shepard (J.). "Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik." 2012, pp. 505, 515-516; Walker (P.E.). "A Byzantine Victory over the Fatimids at Alexandretta (971)." In: *Byzantion*. XLII (1972), 2, pp. 433, 439 en "The "Crusade" of John Tzimiskes in the Light of New Arabic Evidence." In: *Byzantion*. XLVII (1977), pp. 306-307, 325, 327.

⁷⁵ Michael de Syriër, III, p. 147 en Skylitzes, 18.4. Beihammer (A.D.). "Muslim Rulers Visiting the Imperial City: Building Alliances and Personal Networks between Constantinople and the Eastern Borderlands (Fourth/Tenth-Fifth/Eleventh Century)." In: *Al-Masaq*. 24 (2012), 2, pp. 166-171.

⁷⁶ Constantinopel en Jeruzalem werden later toegevoegd. In: Herrin (J.). *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*. 2008, p. 43.

⁷⁷ Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, pp. 31-32.

⁷⁸ Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, pp. 32-33.

⁷⁹ Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, pp. 32-34.

⁸⁰ Bar Hebraeus. *The Ecclesiastical Chronicle: An English Translation*. Vertaald door: Wilmhurst (D.). 2016, p. XXVIII en Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, pp. 33-34, 35. Ook wel eens de Oost-Syrische Kerk genoemd wat van de Syrisch-Orthodoxe Kerk de West-Syrische Kerk maakt.

⁸¹ Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, pp. 33-34.

⁸² Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, pp. 34-35.

merendeel van de protestanten en de Oosters-Orthodoxe Kerk geworden. In het Midden-Oosten kreeg het Alexandrijnse mia- of monofysitisme echter voet aan wal.⁸³ Verschillende bisschoppen en patriarchen van ofwel chakedonische of niet-chakedonische signatuur volgden er elkaar op; de spanningen namen toe.

In de 5de eeuw besloot keizer Anastasios (491-518) om zich resoluut achter Chalkedon te scharen. Miafysitische bisschoppen en patriarchen werden van hun zetels verdreven.⁸⁴ De Chalcedonische Rijkskerk had niettemin beduidend minder aanhang in het oosten. Het merendeel van de kerk schaarde zich daar achter het gematigde miafysitisme van de patriarch van Antiochië, Severus (512-518).⁸⁵ In de 6de eeuw mondde dit conflict uit in vervolgingen.⁸⁶ De tomeloze inzet van de monnik Yaqob Baradaeos redde de miafysitische beweging in Syrië van de ondergang door er een ondergrondse, alternatieve kerkstructuur op te bouwen.⁸⁷ De komst van de Arabieren beëindigde dit conflict. De nieuwe ademruimte liet de Syrische patriarch Anastasios Gammala (594-631) toe om zijn blik op het oosten te richten. Hij slaagde erin om de miafysitische minderheid uit de voormalige Perzische Kerk aan zich te binden. Die minderheid, lang van de Rijkskerk afgesloten, werd autonoom door de bisschop van Tikrit bestuurd.⁸⁸ De bisschop van Tikrit – later de mafriaan van het oosten – werd daarop de tweede in rang in de Syrisch-Orthodoxe Kerk en bleef grotendeels autonoom.⁸⁹ De Syrische Kerk vormde zich vanaf dan over de voormalige rijksgrenzen heen en vulde het hele gebied van de vruchtbare sikkil. Het Syrische christendom werd in het Midden-Oosten een van de grootste godsdiensten en een eeuw later werden de Syrische patriarchen ook officieel door de kaliefen erkend.⁹⁰ Een nauwe samenwerking tussen islamitische heersers en kerk volgde.⁹¹ Niet alles was echter rozengeur en maneschijn. De Syriërs werden door de islamitische heersers zwaarder belast en als tweederangsburgers behandeld. Dat weerhield hen er niet van om toch welvarend te worden.⁹² De chakedonische christenen in het Midden-Oosten werden ‘melkieten’ genoemd ofwel christenen van de koning (verwijzend naar de Byzantijnse keizer).⁹³ De melkitische patriarchen van Antiochië verbleven hoofdzakelijk in Antiochië – de Syrische niet.⁹⁴ Zij zwierven van stad tot stad rond en kwamen in 965 in het Byzantijnse Melitene terecht.⁹⁵ De vervolgingen van weleer stonden daarbij nog vers in hun collectief geheugen gegrift.⁹⁶

⁸³ Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, p. 35.

⁸⁴ Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, p. 36.

⁸⁵ Bar Hebraeus. *The Ecclesiastical Chronicle: An English Translation*. Vertaald door: Wilmhurst (D.). 2016, p. XXVIII en Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, pp. 37, 133.

⁸⁶ Bar Hebraeus. *The Ecclesiastical Chronicle: An English Translation*. Vertaald door: Wilmhurst (D.). 2016, p. XXVIII en Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, pp. 36, 133.

⁸⁷ De Syrische Kerk wordt daarom ook wel de Jakobitische Kerk genoemd. In: Bar Hebraeus. *The Ecclesiastical Chronicle: An English Translation*. Vertaald door: Wilmhurst (D.). 2016, p. VIII en Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, pp. 133-134.

⁸⁸ Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, pp. 135-136, 143.

⁸⁹ Bar Hebraeus. *The Ecclesiastical Chronicle: An English Translation*. Vertaald door: Wilmhurst (D.). 2016, p. XXXVI en Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, p. 139;

⁹⁰ Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, p. 138

⁹¹ Bar Hebraeus. *The Ecclesiastical Chronicle: An English Translation*. Vertaald door: Wilmhurst (D.). 2016, p. XXXI.

⁹² Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, pp. 138-139 en Weltecke (D.). “60 Years after Peter Kawerau.” 2008, p. 330. Zie bijvoorbeeld: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 178.

⁹³ Ze slaagden er in de 8ste eeuw in om in Syrië weer in aantal te groeien ten koste van de Syrische Kerk. In: Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, pp. 134, 144 en Boojamra (J.L.). “Christianity in Greater Syria: Surrender and Survival.” In: *Byzantion*. LXVII (1997), 1, p. 150. Voor meer informatie over de Chalcedonische Kerk in islamitisch gebied tot de kruistochten, zie: Kennedy (H.). “The Melkite church from the Islamic conquest to the Crusades: continuity and adaption in the Byzantine legacy.” In: *The 17th International Byzantine Congress: Major Papers*. 1986, pp. 325-343.

⁹⁴ Kennedy (H.). “The Melkite church.” 1986, p. 334.

⁹⁵ Anonieme Kroniek, p. 211 en Michael de Syriër, III, p. 130.

⁹⁶ Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, p. 145.

Hoofdstuk 1: Het turneriaans-Byzantijnse grensmodel

Nora Berend kaartte in haar voorwoord tot het werk *'Medieval Frontiers: Concepts and Practices'* direct het grote methodologische probleem aan van grensgechiedenis: er is geen algemene consensus over de eigenlijke betekenis van het begrip 'grens'.⁹⁷ Berend schreef dat verschillende historici onder de noemer 'grens' zowel spraken over afgrenzingen in de strikte betekenis van het woord, als over plaatsen van eenzijdige expansie (in een niets), als ook over open contactzones die net gebieden verenigden in plaats van afsloten.⁹⁸ Ronnie Ellenblum, zich van die verwarring bewust, stelde niet voor niets de vraag of een 'grens' en een 'grenslijn' wel synoniemen van elkaar kunnen zijn.⁹⁹ De vele opmerkingen over het begrip 'grens' en de recente herzieningen ervan zijn niet in het ijle gericht maar zijn het directe gevolg van de theoretische impact van het postmodernisme op het gebruik van oudere aannames uit de 19de- en 20ste-eeuwse historiografie (de 'grote verhalen'). Het zijn reacties op een oudere, moderne invulling van de betekenis van het woord 'grens'.

Die invulling kent haar oorsprong bij de 19de-eeuwse Amerikaanse historicus Frederick Jackson Turner en zijn studie uit 1893 over de Amerikaanse *frontier* (met het niet-gekoloniseerde binnenland van de Verenigde Staten) genaamd: *'The Significance of the Frontier in American History'*.¹⁰⁰ Turner verklaarde het ontstaan van de uiteindelijke aard van de Verenigde Staten door middel van zijn, volgens hem unieke interactie met het niemandsland waar de Verenigde Staten aan grensden.¹⁰¹ Nora Berend vat de algemene tendens en ook de latere receptie ervan duidelijk samen:

"He [Turner] conceived of the frontier as a meeting point of savagery and civilisation, where the pioneers shed all the customs they had inherited, and where social development began anew. According to him this westward movement to settle free land influenced the development of the American character ('Americanisation') and institutions, including democracy."

Berend (N.). "Preface." 2002, p. x.

Turner schreef echter enkel over de Verenigde Staten en had helemaal geen algemeen model voor ogen.¹⁰² Zijn model was echter zo aantrekkelijk dat het al snel bij verschillende historici aansloeg. Zij namen Turners these over en pasten het toe op een hele reeks processen om het ontstaan van bijvoorbeeld Rusland, de ontwikkelingen van Spanje en het Heilig Roomse Rijk te verklaren.¹⁰³ Vooral in de mediëvistiek was deze nieuwe aanpak razend populair. De Amerikaanse mediëvist James Thompson schreef in 1913 al enthousiast over Turners model ten aanzien van de Duitse middeleeuwen dat men gewoon wat data en eigennamen in Turners werk moest vervangen om tot een passend narratief te komen van de ontwikkeling van middeleeuws Duitsland.¹⁰⁴ Beide heren gingen er toen natuurlijk nog onge-

⁹⁷ Berend (N.). "Preface." 2002, p. x. Over verschillende betekenissen van het begrip 'grens', zie ook: Janeczek (A.). "Frontiers and Borderlands." 2011, pp. 8-9.

⁹⁸ Berend (N.). "Preface." 2002, p. x.

⁹⁹ Ellenblum (R.). "Were there Borders?" 2002, p. 105. Ronnie Ellenblums uitspraak wijst op de ambiguïteit van het begrip 'grens' en op het feit dat veel mensen het begrip automatisch met een afgesloten, lineaire barrière associëren terwijl de betekenis ervan breder is.

¹⁰⁰ Als inleidend hoofdstuk gepubliceerd in Turner's boek: Turner (F.J.). *The Frontier in American History*. 1921, pp. 1-38.

¹⁰¹ Berend (N.). "Preface." 2002, p. x. Zie ook: Janeczek (A.). "Frontiers and Borderlands." 2011, pp. 7-8 en 10 en Power (D.). "Introduction A: Frontiers." 1999, pp. 9-12.

¹⁰² Berend (N.). "Preface." 2002, p. x.

¹⁰³ Zie: Berend (N.). "Preface." 2002, p. xi en ook: Abulafia (D.). "Introduction." 2002, pp. 1-3. Voor Middeleeuws Spanje, zie Eduardo Moreno's bespreking van de these van Sánchez Albornoz. In: Moreno (E.M.). "The Creation of a Medieval Frontier." 1999, pp. 37-38. Voor Byzantium, zie bijvoorbeeld: Papadopoulos (T.). "The Byzantine Model in Frontier History: A Comparative Approach." In: *Actes du XIVe congrès international des études byzantines : Bucarest, 6-12 septembre 1971*. II (1975), pp. 416-417. Voor het Heilig Roomse Rijk, zie: Thompson (J.W.). "Profitable Fields of Investigation in Medieval History." In: *The American Historical Review*. 18 (1913), 3, p. 495.

¹⁰⁴ Geparafraseerd uit: Thompson (J.W.). "Profitable Fields." 1913, p. 495.

nuanceerd van uit dat er tegenover de ‘beschavingen’ van Duitsland en Amerika een open, ‘onbeschaaft’ wildernis lag.¹⁰⁵ De parallel met het toen contemporaine kolonialisme is snel getrokken. Dat wil niet zeggen dat hun visie voor die tijd niet revolutionair was, integendeel. Thompson bekritiseerde zijn contemporaine Duitse collega-mediëvisten in niet mis te verstane woorden: “*He [Turner] can see what they [een hele reeks respectabele Duitse mediëvisten] have not; his historical imagination ought to be quicker than theirs.*”¹⁰⁶ Berend schreef: “*Since then, the frontier has been evoked in its original Turnerian meaning of man’s fight against nature with the correlated changes in the institutions and behaviour of the frontiersman [...].*”¹⁰⁷ Ook byzantinisten hebben zich uiteindelijk bij het rijtje van turnerianen gevoegd en namen al snel in hun studies van de Byzantijnse grens met de islamitische wereld de turneriaanse invulling van het concept ‘grens’ over.¹⁰⁸ De afwezigheid van een algemeen model en de ongemakkelijke realiteit dat Turners grensmodel gericht was op de eenzijdige ontwikkeling van een moderne natiestaat,¹⁰⁹ betekende dat byzantinisten in de loop van de 20ste eeuw autonoom en collectief een eigen, op impliciete overeenstemming gebaseerde, turneriaanse versie van de Byzantijnse grens hebben moeten ontwikkelen: het turneriaans-Byzantijnse grensmodel

Sinds het postmodernisme zijn de meeste grenshistorici intussen van Turners grensmodel afgestapt. Zo goed als al zijn stellingen zijn ook ontkracht.¹¹⁰ Niettemin kan het moderne begrip ‘grens’ nog moeilijk van zijn turneriaanse invulling gescheiden worden. Sommige historici hebben daarom voorgesteld om het begrip ‘grens’ (meer bepaald ‘*frontier*’)¹¹¹ in zijn geheel voor de studie van de middeleeuwen dan maar te verwerpen en te vervangen door alternatieve begrippen zonder specifieke connotaties en veronderstellingen zoals ‘*middle-ground*’, ‘*borderlands*’ of Jonathan Shepards ‘*eastern roads*’, een begrip dat de originele Byzantijnse en Arabische grensterminologie nauwer benadert.¹¹² Andere historici, zoals Ronnie Ellenblum, stelden zelfs voor om het begrip ‘grens’ als analytische referent voor de studie van de middeleeuwen gewoon volledig los te laten.¹¹³ De overdreven nadruk op externe grenzen zou te anachronistisch zijn – en daarom zinloos – omdat het een wereld georganiseerd op basis van natiestaten met harde, multifacettaire externe grenzen zomaar projecteert op een wereld waar natiestaten en multifunctionele en -facettaire grenzen niet bestonden.¹¹⁴ Deze voorstellen wijzen allemaal op het belang om voor deze studie die turneriaanse bijklank te identificeren, te testen en waar nodig te verwerpen.

Het turneriaans-Byzantijnse grensmodel kan in twee hoofdonderdelen gedeconstrueerd worden. Het eerste onderdeel is het beschouwen van de grens als een structureel proces dat bepaalde historische evoluties kan verklaren. Dat wil zeggen dat de grens naast een werkelijke of ingebeelde realiteit ook een analytisch concept is om structurele en institutionele veranderingen in de staat waarvan het de grens is,

¹⁰⁵ Thompson (J.W.). “Profitable Fields.” 1913, p. 496. Gezien de periode waarin ze schreven, kan hen dat natuurlijk niet kwalijk genomen worden.

¹⁰⁶ Thompson (J.W.). “Profitable Fields.” 1913, p. 497.

¹⁰⁷ Berend (N.). “Preface.” 2002, p. xi.

¹⁰⁸ De eerste was Ernest Honigmann in 1935 met zijn werk ‘*Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1017*’.

¹⁰⁹ Theodore Papadopoulos merkte het verschil in tijd en context tussen beide grenzen wel op maar dat verschil was volgens hem schijn. In aard waren beide grenzen volgens hem hetzelfde. Papadopoulos (T.). “The Byzantine Model.” 1975, p. 418.

¹¹⁰ Abulafia (D.). “Introduction.” 2002, pp. 5-6; Berend (N.). “Preface.” 2002, pp. xi, xiv en Janeczek (A.). “Frontiers and Borderlands.” 2011, p. 10.

¹¹¹ De Engelse term ‘*frontier*’ bevat veel meer dan het Nederlandse woord ‘grens’ de nu verketterde turneriaanse bijklank. Voor een semantisch duiding van het Engelse woord ‘*frontier*’, zie: Janeczek (A.). “Frontiers and Borderlands.” 2011, p. 9 en Power (D.). “Introduction A: Frontiers.” 1999, p. 2-3. Vanwege die sterke turneriaanse ondertoon is ‘*frontier*’ soms geschikter om te gebruiken dan het Nederlandse woord ‘grens’ dat veel neutraler (lees: Europeser) overkomt.

¹¹² Berend (N.). “Preface.” 2002, p. xiv; Haldon (J.F.) en Kennedy (H.). “The Arab-Byzantine Frontier in the Eight and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands.” In: *Recueil des travaux*. XIX (1980), p. 79; Shepard (J.). “Constantine VII.” 2001, *passim*. Over *thagr*, zie: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 8; Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, p. 116 en Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, pp. 38-39, 45-46.

¹¹³ Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 107, 109-110.

¹¹⁴ Abulafia (D.). “Introduction.” 2002, pp. 1, 4-5, 11; Berend (N.). “Preface.” 2002, p. xiii; Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 106, 108, 110; Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, pp. 36-37 en Power (D.). “Introduction A: Frontiers.” 1999, p. 27. Zie hoofdstuk 2.

te verklaren.¹¹⁵ Het tweede onderdeel is een collectie van vier interdependente, *a priori* gevormde,¹¹⁶ evidente veronderstellingen of uitgangspunten over de Byzantijnse oostgrens. Die noem ik vanaf nu in hun samenhang het unilineariteitsmodel. Deze evidenties zijn impliciete, logische gevolgtrekkingen van de systematiek van het venndiagrammodel (verzamelingsleer). Voor het unilineariteitsmodel besproken wordt, zal ik eerst dat achterliggend logisch kader deconstrueren.

Het venndiagrammodel

Het venndiagrammodel is de beschrijving van de impliciete toepassing van inzichten uit de verzamelingenleer op het historiografisch denken over grenzen. Vier logische consequenties over de aard van grenzen volgen daaruit voort en zijn voor een bespreking van het unilineariteitsmodel noodzakelijk. De eerste gevolgtrekking van het venndiagrammodel is dat grenzen niet op zichzelf bestaan maar altijd verschijnen met wat ze afbakenen (aangezien ze er deel van uitmaken).¹¹⁷ Geen verzameling, geen grens. Omgekeerd is het niet zo dat een grens zou afgrenzen wat voorbij de verzameling ligt. Daarom zijn er altijd meerdere grenzen wanneer meerdere verzamelingen aan elkaar grenzen. De tweede daarmee samenhangende logische gevolgtrekking is dat grenzen direct de essentie ofwel betekenis van hun verzameling (niet van de verzamelde elementen) definiëren. Geen grens, geen verzameling. Net daarom grenst een grens slechts één verzameling af. De derde logische consequentie is dat een verzameling altijd een extra, van de verzamelde elementen onafhankelijke, arbitraire betekenislaag toevoegt aan de verzamelde elementen. Die is slechts ten dele tot de verzamelde elementen herleidbaar.¹¹⁸ Verzamelingen zijn daarom in principe nooit objectief. De vierde en laatste consequentie is dat alle elementen die buiten de grens van een verzameling vallen *ipso facto* tot een onverzamelde, grenzeloze restgroep behoren waarvan de elementen op zichzelf niet betekenisloos zijn. Die restgroep krijgt, omdat hij grenzeloos is, daarom altijd een met verzamelingen oppositaire betekenis.

Dit model in zijn minst complexe vorm – met één verzameling – veronderstelt een binaire oppositie tussen de verzameling zelf die door zijn eigen grens een specifieke betekenis krijgt en gekend is en de restgroep die alles omvat wat grenzeloos is en zo ongedefinieerd en bijgevolg voor mensen ongekend blijft. Soms maakt men van het onverzamelde toch een pseudo-verzameling met als verzamelende categorie (of grens) de onbekendheid (of grenzeloosheid) ervan. De betekenis die de restgroep dan krijgt, komt niet uit haar eigen elementen voort maar is te herleiden tot haar tegenstelling met de bestaande verzameling (omgrend tegen grenzeloos). De elementen van de restgroep krijgen op die manier als extra betekenislaag de specifieke invulling van hun ‘grenzeloosheid’. Die krijgt zijn betekenis op basis van de invulling die aan de bestaande grens gegeven wordt. Worden de grenzen van de verzameling – en zo ook de aard van de verzameling – als de grenzen van bijvoorbeeld dé beschaving beschouwd, dan wordt de grenzeloosheid van de restgroep als ‘beschavingsloosheid’ ingevuld onafhankelijk van het feit of de niet-verzamelde elementen eigenlijk beschaafd zijn of niet.¹¹⁹ Verzamelen

¹¹⁵ Berend (N.). “Preface.” 2002, pp. x-xi en Papadopoulos (T.). “The Byzantine Model.” 1975, p. 415. Hoewel sterk afgezwakt – zie bijvoorbeeld: Janeczek (A.). “Frontiers and Borderlands.” 2011, p. 10 – is dit hoofdonderdeel op zich niet verworpen.

¹¹⁶ Dat wil zeggen voorafgaand aan empirisch onderzoek.

¹¹⁷ den Boon (T.) en Hendrickx (R.). *Groot woordenboek van de Nederlandse taal (15de editie)*. 2015, p. 1408.

¹¹⁸ En die kan in de praktijk zelfs volledig fictief zijn. Zie: Lorenz (C.). *De constructie van het verleden: een inleiding in de theorie van de geschiedenis*. 1998, pp. 25-60.

¹¹⁹ Dit venndiagrammodel beschrijft goed het 19de- en 20ste-eeuwse kolonialistische denken dat bijvoorbeeld Afrika percipieerde en representeerde als een groot, leeg gebied. Het spreekt voor zich dat Afrika niet leeg was. Er woonden al mensen met eigen politieke systemen, culturen en tradities. Het ‘opvullen’ van die leegte door het brengen van beschaving was niets anders dan het opdringen van westerse politieke systemen, culturen en tradities – of het geografisch uitbreiden van Westerse, politieke verzamelingen. Die Afrikaanse wildernis was nochtans *an sich* volgens sommige Westerse definitieën helemaal niet leeg of ‘beschavingsloos’. Voor Hegel, om een voorbeeld te geven, stond geschiedenis (en dus beschaving) gelijk met de ontwikkeling van staten. Afrika, volgens Hegel, had geen geschiedenis omdat het geen staatsontwikkeling had. De identificatie van Afrika als restgroep gebeurde evenwel onafhankelijk van de interne objectieve kwaliteiten van de elementen in die restgroep. Afrika had wel degelijk staten en staatsvorming. Het was met andere woorden volgens Hegels eigen, arbitraire definitie helemaal niet geschiedenisloos.

is daarom niet onschuldig. Het is een selectief proces waaraan een sterk waardeoordeel verbonden zit dat het onbekende (niet-verzamelde) als negatief beschouwt en het bestudeerde, begrepen als positief. We vinden hierin de oude Griekse tegenstelling tussen de orde van de *logos* en de *nomoi* tegenover de wanorde van de *Chaos* terug waarbij de progressie van menselijke kennis ten koste van het onbekende als positief werd beschouwd. We treffen er ook de oude tegenstelling tussen cultuur en natuur in aan waarbij het eerste lang als progressief, veilig en goed werd beschouwd en het tweede als achtergesteld, gevaarlijk en slecht. Het gezegde ‘*hic sunt leones*’ is een specifieke invulling van onbekend (grenzeloos) gebied als wild en gevaarlijk omdat er nog leeuwen zouden (kunnen) wonen tegenover een gekend en getemd gebied waar er mensen in de plaats van leeuwen wonen. De meeste ruimtelijke materialisaties van de restgroep in grensgeschiedenis als een niemandsland dragen vaak soortgelijke ongefundeerde, negatieve ladingen met zich mee.

Als we het venndiagrammodel op een territoriale context toepassen, staat iedere verzameling voor een welomlijnd gebied. Dat kan een veld zijn, dat kan een regio zijn, dat kan een verspreidingspatroon zijn. Ieder gebied wordt gedefinieerd volgens de grenzen die het segregeren van andere gebieden of van de restgroep. Spreken we over een natuurlijk gebied, dan grenzen we het met natuurlijke grenzen af. Spreken we van een gebied dat iemands persoonlijk bezit is, dan grenzen we dat gebied af van gebied dat niet die persoon zijn bezit is. De verdeling van grondgebied in verzamelingen is gelaagd. Hetzelfde grondgebied kan tot verschillende verzamelingen behoren. In het geval van het Byzantijnse Rijk, om een eenvoudig voorbeeld te geven, kan een onderscheid gemaakt worden, in het geval van de persoon van de keizer, tussen enerzijds zijn persoonlijk bezit – de keizer bezit grond die van hem persoonlijk is, maar er zijn ook andere mensen die grond bezitten waar hij niet zomaar aanspraak op kan maken – en anderzijds zijn rijksbezit – de keizer bezit territorium dat niet tot dat van de kalief in Bagdad behoort maar waartoe wel persoonlijk bezit van andere Byzantijnen behoort.¹²⁰ De niveaus van rijksbezit en van persoonlijk bezit zijn van elkaar gescheiden. Dat betekent niet dat er geen interactie is tussen de twee, integendeel.¹²¹ Het resulterende gelaagde model houdt in dat verzamelingen die op verschillende niveaus van elkaar bestaan elkaar niet uitsluiten en zelfs met elkaar indirect en direct interageren.¹²² Evenzeer moet een onderscheid gemaakt worden tussen de reële oppervlakte die een bepaalde ruimtelijke verzameling kan beslaan en de ingebeelde (*imagined*) oppervlakte van die verzameling.¹²³ Soms vallen die samen, soms niet – wat tot unieke historische dynamieken kan leiden.

Grenzen, wanneer gevormd, geven een specifieke betekenis aan verschillende elementen uit de werkelijkheid die ze op zichzelf (zonder grens) niet hebben. Een natuurlijk getal is pas een natuurlijk getal als het als zodanig verzameld wordt. Verzamelingen bestaan daarom in principe niet objectief; dat wil zeggen *an sich*. Ze bestaan enkel wanneer een bepaalde categorie bewust gekozen wordt door een hypothetische waarnemer om er een verzameling mee te vormen. Die categorieën (of grenzen) die verzamelingen definiëren, zijn in de praktijk aangeleerde, culturele en talige vormen van denken.¹²⁴ Verzamelingen of grenzen moeten en kunnen daarom altijd gehistoriseerd worden. Dat houdt in dat ze niet absoluut zijn, dat ze in hun betekenis gedeconstrueerd kunnen worden en door alternatieven

¹²⁰ Het juridische onderscheid tussen *dominium* en *possessio* met andere woorden. In: Górecki (D.). “The Strateia of Constantine VII: The Legal Status, Administration and Historical Background.” In: *Byzantinische Zeitschrift*. 82 (1989), p. 161.

¹²¹ Zoals in hoofdstuk 4 verder besproken zal worden. De interactie tussen die twee niveaus ligt aan de basis van het *dynatoi*-conflict waarbij het persoonlijke bezit van de *dynatoi* de integriteit van het keizerlijke rijksbezit – belastinginkomsten en mankracht – ondermijnde. In: Górecki (D.). “The Strateia of Constantine VII.” 1989, pp. 161-162; Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 76 en McGeer (E.). *The Land Legislation*.” 2000, pp. 7-8.

¹²² Zie hoofdstuk 2 voor de interne gelaagdheid van de verzameling ‘Byzantium’ en voor een theoretische bespreking van de interactie tussen de verzameling ‘Byzantium’ en andere, sociale en ecclesiastische verzamelingen. Zie hoofdstuk 4 voor een manifestatie van die interactie in de vorm van het grensoverschrijdende *dynatoi*-conflict.

¹²³ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, pp. 209-211 en Shepard (J.). “Emperors and Expansionism.” 2002, pp. 59-60, *passim*.

¹²⁴ Lorenz (C.). *De constructie van het verleden*. 1998, pp. 25-60. Zelfs de idee van objectieve kenmerken *an sich* is onzeker. Retoriek draagt immers ook zelf werkelijkheidseffecten uit. Als iets frequent genoeg als waar wordt uitgedragen, zonder kritiek – bijvoorbeeld Gilbert Dagróns migratiethese – dan zal dat ook als zodanig worden beschouwd.

vervangen kunnen worden. Dat geldt zowel voor verzamelingen in het algemeen als ook voor het begrip ‘grens’ *an sich*, dat in zekere zin naast het uiterste van een verzameling ook zelf een verzameling is die alle uitersten van verzamelingen omvat. De correspondentie tussen het objectieve bestaan van een grens en het bestaan van een grens als een waargenomen feit – geconstrueerd op basis van ons intersubjectief bepaald begrippenkader – is bijgevolg onduidelijk.¹²⁵ De zoektocht naar grenzen in het verleden blijft in zekere zin altijd een cirkelredenering: de grenzen waarvan we het bestaan willen bewijzen, zijn de grenzen die we zelf al *a priori* mentaal gevormd hebben.

Het unilineariteitsmodel

Er zijn recent nog theoretische typologieën voorgesteld om het denken over grenzen in grensgeschiedenis te kunnen deconstrueren. Daniel Power stelde in zijn introductie tot het werk *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands* bijvoorbeeld een cultureel onderscheid voor tussen volgens hem twee afzonderlijke Westerse academische tradities aangaande het denken over grenzen.¹²⁶ Hij herkende enerzijds een Europese traditie – febvriaans –¹²⁷ die de historische grens voornamelijk conceptualiseerde als een (nog te ontwikkelen) lineaire zone tussen twee (politieke) verzamelingen en anderzijds een Noord-Amerikaanse – turneriaans – die de grens representeerde als een te koloniseren zone tussen een dominante cultuur en een leeg niemandsland.¹²⁸ Powers analytisch onderscheid verwijst echter eerder naar twee verschillende onderzoekstakken van grensgeschiedenis dan naar twee verschillende grensmodellen. De febvriaanse benadering, volgens Nora Berend, bestudeert (hedendaagse) grenzen als te verklaren historische processen terwijl de turneriaanse benadering grenzen gebruikt als analytische modellen om andere historische processen te verklaren (het eerste hoofdonderdeel van het turneriaans-Byzantijnse grensmodel).¹²⁹

Eduardo Moreno stelde in hetzelfde werk als Power een alternatieve typologie voor – illustratief voor de theoretische fragmentatie van grensgeschiedenis – die concreet gericht was op het begrijpen van de moderne grensconceptualisatie van de grens tussen islamitisch al-Andalus en christelijk Spanje. Moreno onderscheidde drie verschillende, elkaar uitsluitende grensmodellen waarvan de twee laatste – ‘*enclosing frontier*’ en ‘*expanding frontier*’ – beide voor een analyse van het turneriaans-Byzantijnse grensmodel interessant kunnen zijn.¹³⁰ Een *enclosing frontier* definieert Moreno als: “[...] *a limit separating two distinctive and well-defined political, economic, social, or cultural areas.*”¹³¹ Zij sluiten elkaar wederzijds uit en manifesteren zich in de werkelijkheid voornamelijk militair en lineair. Dit grenstype lijkt een equivalent te zijn van Powers Europese grens. De *expanding frontier* beschrijft Moreno dan weer als een grens van eenzijdige kolonisatie en uitbreiding door een beschaving in een beschavingsloos gebied.¹³² Dit grenstype lijkt op Powers Noord-Amerikaanse grens. De grens van de Spaanse christelijke koninkrijkes is volgens Moreno een *expanding frontier* terwijl de grens van al-Andalus een *enclosing frontier* is.¹³³ Beide grenstypes, hoewel elk relevant, beschrijven het turneriaans-Byzantijnse grensmodel slechts ten dele. Moreno’s typologie is dus ook niet toereikend om het turneriaans-Byzantijnse model in zijn volledigheid te beschrijven. Een nieuw, meer volledig kader zal

¹²⁵ Zie Chris Lorenz’ parabel van de koning. In: Lorenz (C.). *De constructie van het verleden*. 1998, pp. 25-60.

¹²⁶ Power (D.). “Introduction A: Frontiers.” 1999, p. 2.

¹²⁷ Voor een bescheiden bibliografie van Lucien Febvres werk omtrent grenzen, zie: Berend (N.). “Preface.” 2002, p. xii, voetnoot 9. Zie ook: Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, p. 36 en Power (D.). “Introduction A: Frontiers.” 1999, pp. 6-7.

¹²⁸ Power (D.). “Introduction A: Frontiers.” 1999, pp. 3, 9.

¹²⁹ Berend (N.). “Preface.” 2002, p. xii. Ook in dit werk zal de ‘grens’ gebruikt worden om een hele reeks historische gebeurtenissen in te kaderen, te bespreken en te verklaren.

¹³⁰ De drie grensnoties die Eduardo Moreno onderscheidde, zijn: *unstable frontier*, *enclosing frontier* en *expanding frontier*. In: Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, p. 35.

¹³¹ Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, p. 35.

¹³² Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, p. 35.

¹³³ Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, p. 37.

hieronder in dit werk daarom door mij voorgesteld worden en gebruikt worden om het turneriaans-Byzantijnse model te deconstrueren: het uit vier aannames bestaande unilineariteitsmodel.

De eerste aanname van het unilineariteitsmodel, lineariteit, heeft betrekking tot de turneriaans-Byzantijnse realiteit van de oostelijke grens als het lineaire uiterste van een verzameling; de tweede aanname, uniculturaliteit, heeft betrekking tot de realiteit van de interne compositie van de verzameling als een eenheid; de derde aanname, semi-permeabiliteit, heeft betrekking tot de relatie tussen het verzamelde, de restgroep en de lineaire grens en hoe ze elkaar in stand houden in de context van Byzantium; de vierde aanname, het niemandslandsmodel, heeft betrekking tot de realiteit én de vorm van de restgroep in het turneriaans-Byzantijnse grensmodel. Dit unilineariteitsmodel gaat, samengevat, uit van een inhoudelijk homogene verzameling die omgrensd is door een halfgesloten lineair homogene grens waartegenover in principe een grenzeloze restgroep (of niemandsland) ligt.

Ik wil hier nog snel de kans grijpen om opnieuw te benadrukken dat de reconstructie die hier volgt niet correspondeert met de Byzantijnse realiteit *an sich*. Het is een reconstructie van de verbeelde (*imagined*) 20ste-eeuwse modernistische Byzantijnse oostgrens. Deze reconstructie is algemeen en is niet in haar specificiteit herleidbaar tot één of meerdere historici. Het construeert een model dat nooit als zodanig is uitgesproken maar dat in een of andere vorm als paradigma het werk van zovele historici, waaronder Gilbert Dagron, gevormd heeft. Het feit dat zij de Byzantijnse oostgrens op deze finaal ontoereikende manier hebben ingebeeld, betekent niet dat de resultaten van hun onderzoek op zich niet meer waardevol zijn. De bedoeling van deze analyse is om in hun werken het voor de lezer mogelijk te maken om werkelijkheid van model te kunnen onderscheiden.

Lineariteit

Het eerste kenmerk van het turneriaans-Byzantijnse grensmodel is dat de Byzantijnse oostgrens zich ruimtelijk als één strikt afgebakende, door tijdgenoten gekende, lineaire grenslijn manifesteerde. Het veronderstelt dat die grens een afgebakende fysieke territoriale limiet was waar de hedendaagse historicus op basis van grensmarkeringen (zoals forten en militair-administratieve eenheden) en geschreven bronnen de locatie grotendeels van kan achterhalen.¹³⁴ De zoektocht naar de precieze locatie van die grenslijn loopt als een rode draad door de meeste turneriaanse grensstudies heen. Die grens (en zo Byzantium) heeft voornamelijk een militaire, administratieve en religieuze invulling gekregen – waarom zal verder duidelijk worden.¹³⁵ Ter verduidelijking, dit is wat de historica Hélène Ahrweiler in 1974 schreef over waar volgens haar de lineaire Byzantijnse grens zich bevond: “[...] *là où finit la Roumanie et disparaît avec elle toute trace de l’administration impériale, [...]*”¹³⁶ De aanwezigheid van die keizerlijke administratie is: “[...] *preuve irréfutable de la présence effective de Byzance.*”¹³⁷ De plek waar keizerlijk bestuurd gebied overgaat in niet-keizerlijk bestuurd gebied, met andere woorden, is de Byzantijnse grens. Ahrweiler ziet die overgang niet als gradueel of als een vage, tweedimensionale overgangszone. Haar grens is wel degelijk een strikt lineaire grens: “[...] *la frontière orientale se structure plus fortement que les autres frontières de l’Empire, elle abandonne tout aspect de frontière zonale pour se fixer sur une ligne précise et présente l’aspect de frontière d’un Etat moderne.*”¹³⁸ Daartegenover staat voor sommige historici ook een soortgelijke lineaire staatsgrens langs de Arabische kant. Voor anderen doet die er niet toe. Vaak laveren historici in eenzelfde werk laks tussen het ene

¹³⁴ Nikolaos Oikonomides, bijvoorbeeld, probeerde de oostelijke grens te localiseren op basis van een analyse van de 10de-eeuwse Armeense *themata*. Ze liep volgens hem van Antiochië in Syrië via Artach, Palanza, Eirenopolis, Adat, Samosata, Limnia, Chasanara, Zermiou, Erkni, Romanopolis, Chantiarti, Taron, Chouit, Chavzizin, Melti, Theodosiopolis helemaal tot in Artze in Armenië. In: Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, p. 294. Zie ook: Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, pp. 212-214, 215-218 en Haldon (J.F.) en Kennedy (H.). “The Arab-Byzantine Frontier.” 1980, pp. 79, 85-86, 96-98.

¹³⁵ Zie bijvoorbeeld: Cheynet (J.-C.). “La conception militaire.” 2001, p. 63.

¹³⁶ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 212.

¹³⁷ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 215.

¹³⁸ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 226.

uitgangspunt en het andere.¹³⁹ Beide uitgangspunten – een monolineaire grens of een duolineaire grens – hebben afzonderlijke theoretische implicaties voor de constructie van de historische werkelijkheid, de aard van de grens en de ruimtelijke manifestatie (en rol) van de restgroep.¹⁴⁰ De zoektocht naar de precieze locatie van de externe grenslijn is maar met het loslaten van het turneriaanse model grotendeels opgegeven. Die grenslijn is sindsdien verwaterd tot een vage, ongepreciseerde tweedimensionele zone (die meestal vernield is) waarvan de locatie en zelfs het eigenlijke bestaan impliciet verondersteld moet worden om de eigenlijke onzekerheid over de precieze locatie en de aard van die grens te kunnen verbergen.¹⁴¹

Het loslaten van het begrip ‘grens’ als een analytische referent blijkt zonder alternatief voor de meeste historici nog steeds zeer moeilijk te zijn.¹⁴² De natuurlijkheid van de notie van een grenslijn en de schijnbaar praktische en psychologische noodzakelijkheid ervan, resulteerde in de aanname dat ook historische actoren op eenzelfde, lineaire wijze over grenzen dachten en hun wereld zo organiseerden.¹⁴³ H  l  ne Ahrweiler schreef zonder veel kritische reflectie dat de Byzantijnen zich bewust waren van de concrete grenzen van hun eigen territorium.¹⁴⁴ Het logische gevolg van dat veronderstelde bewustzijn is de aanname dat ook de Byzantijnse keizers op een lineaire manier over hun grenzen dachten, ze bestuurden en vormgaven.¹⁴⁵ Het is vanwege die schijnbare evidentie dat Gilbert Dagron zomaar kon stellen dat Nikephoros II Phokas een lineaire grens wilde vormen tussen Byzantium en de islamitische wereld.¹⁴⁶ Nikolaos Oikonomides, door Dagron geciteerd, leek immers bewezen te hebben dat de Byzantijnen hun grenzen lineair organiseerden door middel van een studie van het *Escorial Taktikon*.¹⁴⁷ Het feit dat het *Escorial Taktikon* helemaal geen administratief of militair document was, deed niet ter zake.¹⁴⁸ Het is voor deze aanname echter problematisch dat het merendeel van de Byzantijnen geen

¹³⁹ Papadopoulos (T.). “The Byzantine Model.” 1975, pp. 416-417.

¹⁴⁰ De turneriaanse grens wordt enkel onderzocht in relatie tot wat ze omvat, niet waaraan ze grenst. Dat is het logische gevolg van het feit dat het klassiek turneriaanse model monolineair was; dat het met andere woorden maar van   n grens en   n politieke staat uitging: Amerika. Men moet dus maar   n land en   n grens bestuderen om tot zinnige resultaten te komen. Bij Turner was dat de Amerikaanse *frontier* en de Verenigde Staten, in de byzantinistiek is dat de Byzantijnse oostgrens en het Byzantijnse Rijk en in de studie van de geschiedenis van de islamitische wereld is dat de *thughur* en het kalifaat. Aangezien de disciplines byzantinistiek en de studie naar geschiedenis van de islam zelf ook van elkaar afgegrensd zijn, is het duolineaire model in zekere zin een turneriaanse poging tot interdisciplinariteit. Een goed voorbeeld hiervan is: Haldon (J.F.) en Kennedy (H.). “The Arab-Byzantine Frontier.” 1980, pp. 79-116.

¹⁴¹ Zie bijvoorbeeld: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 9-10. Alexander Eger stelt daar redelijk vaag dat: “Historians, archaeologists, and frontier scholars working on parallel cases now generally accept that medieval frontiers were never conceived as specific borders of demarcation between two entities in binary opposition, but rather were complex zones that were defined both by their inhabitants and by their character as peripheral lands in relation to their central ruling bodies, which fluctuated over time.” Vergelijk dat met de volgens mij nog steeds geldige kritiek van Ronnie Ellenblum uit 2002: “However, many of those who rejected the very idea of medieval borders on theoretical grounds did not try to conceptualise their ideas and to produce a different concept of the limits of medieval suzerainty. The common solution was to change the scale of the medieval borderline from an infinitely narrow width into a wider zone of several miles.” In: Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 107-108. Zie ook de kritiek van Andrzej Janeczek, in: Janeczek (A.). “Frontiers and Borderlands.” 2011, pp. 7, 8. Zie voetnoot 351.

¹⁴² Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 5; Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 107-108 en Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, pp. 35-36.

¹⁴³ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 217 en Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 187.

¹⁴⁴ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, pp. 212-213, 225.

¹⁴⁵ Cheynet (J.-C.). “La conception militaire.” 2001, p. 63; Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, p. 300 en Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 187.

¹⁴⁶ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 187.

¹⁴⁷ Oikonomides (N.). *Les listes de pr  sance byzantines des IXe et X^e siècles*. 1972, pp. 255-277 en Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, pp. 285-302. Zie: Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 186, voetnoot 47 bis.

¹⁴⁸ Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, pp. 86, 89-91, 96-97, 103-104. Zie hoofdstuk 2 waar op Oikonomides’ gebruik van het *Escorial Taktikon* en Catherine Holmes’ kritiek teruggekomen zal worden.

toegang tot kaarten had.¹⁴⁹ Jonathan Shepard betwijfelde daarom of de Byzantijnen überhaupt wel een uitgesproken conceptie hadden van de ruimtelijke limieten van hun heerschappij.¹⁵⁰

Het venndiagrammodel voorspelt dat de turneriaans-Byzantijnse grens niet alleen uitsluitend zijn betekenis krijgt van de verzameling waar het deel van is maar dat het ook uitsluitend bestaat bij de gratie van het bestaan van de verzameling waartoe het behoort. Voor de turneriaanse Byzantijnse grens verwachten we praktisch dat ze enerzijds niet gedefinieerd wordt op basis van wat er buiten de grens ligt – de islamitische wereld – en dat ze ook niet gedefinieerd wordt op basis van het landschap waar ze zich in bevindt – die behoort namelijk niet tot de verzameling ‘politiek Byzantium’. Hélène Ahrweiler benadrukte inderdaad niet alleen het belang van het centrum Constantinopel als bron van waaruit de grenzen voortvloeiden, ze schreef ook dat de grenzen van het Byzantijnse Rijk wanneer ze enkel nog Constantinopel omvatten in de 15de eeuw voor de Byzantijnen in principe dezelfde waren als die, bijvoorbeeld, in de 10de eeuw.¹⁵¹ De gemeenschappelijke cultuur die de grenzen van de verzameling ‘Byzantium’ omvatten – de Byzantijnse natie – was volgens Ahrweiler het fundamentele principe dat aan de Byzantijnse grens zijn bestaan gaf.¹⁵² De grens wordt niet door zijn ruimtelijke, historische context gevormd en kan daarom elk moment van positie verschuiven als de beleidmakers dat wilden of moesten doen zonder van aard te veranderen.¹⁵³

Ook Theodore Papadopoulos beargumenteerde op eenzelfde wijze dat de Byzantijnse grens beweeglijk was; dat wil zeggen dat ze onafhankelijk bestond van de geografische realiteit waarin ze lag. Dat doet hij door de grens direct in oppositie te plaatsen met de Amerikaanse *frontier* zoals ze door Turner beschreven is: daar waar de Amerikaanse *frontier* progressief opschoof weg van het centrum, schoof de Byzantijnse grens regressief terug naar het centrum;¹⁵⁴ zowel in ruimte als in tijd kon er slechts over één Byzantijnse grens gesproken worden. Hoewel beide historische bewegingen elkaars tegenovergestelde zijn, waren de grenzen in aard volgens Papadopoulos niet verschillend.¹⁵⁵ De Amerikaanse *frontier* had als proces een constructief effect op de interne ontwikkeling van de Verenigde Staten van Amerika, de Byzantijnse grens had als proces een destructief effect op de interne ontwikkeling van het Byzantijnse Rijk. De Byzantijnse grens kan daarom volgens Papadopoulos op basis van dezelfde methodiek als de Amerikaanse bestudeerd worden.¹⁵⁶ Deze redenering is analoog aan de conceptualisatie van moderne, schuivende frontlinies en is illustratief voor de militaire aard van de lineaire grens. De Byzantijnse oostgrens was volgens het byzantinistische turneriaanse denken in een eeuwige oorlog verwickeld met zijn oppositaire vijand, de islamitische wereld: het *clash-of-civilisations* model. Een belangrijke, impliciet theoretische gevolgtrekking van de aanname dat de Byzantijnse grens lineair was, is daarom dat ze doorheen tijd en ruimte veralgemenend als een eenheid (homogeen) beschouwd

¹⁴⁹ Abulafia (D.). “Introduction.” 2002, pp. 1, 11; Berend (N.). “Preface.” 2002, p. xiii; Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 10 en Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 108, 111, 118. Zie ook: Avramea (A.). “Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries.” In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. I (2002), pp. 57-90.

¹⁵⁰ Shepard (J.). “Emperors and Expansionism.” 2002, p. 59.

¹⁵¹ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, pp. 209, 211. De historici die het turneriaanse model hanteerden, waren zich natuurlijk wel bewust van het feit dat de Byzantijnse oostelijke grens in de 13de eeuw fundamenteel anders was dan die van de 9de eeuw. Zo wees Nikolaos Oikonomides op het feit dat de oostelijke grens in de 10de en 11de eeuw administratief anders georganiseerd was dan diezelfde grens in de 8ste en 9de eeuw. Maar dat is nu net het punt: in plaats van te spreken van het ontstaan van een nieuwe en andere grens in de nieuwe heroverde gebieden op basis van de realiteit van die regio – demografisch, ecologisch, politiek – schreef hij *de facto* over een geïnternaliseerde transformatie van de al bestaande Byzantijnse oostgrens: alsof de *kleisourai* van de 9de eeuw mee opgeschoven naar het oosten en daar evolueerden tot nieuwere en andere administratieve en militaire structuren (namelijk die van de Armeense *themata* en de overkoepelende katepanaten). De aard van de grens, met andere woorden, bleef dezelfde. Het is voor Oikonomides dezelfde grens die hervormd werd en niet een nieuwe grens die zich vormde. In: Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, pp. 285-288.

¹⁵² Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, pp. 209-211, 213, 215, 224.

¹⁵³ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 216.

¹⁵⁴ Papadopoulos (T.). “The Byzantine Model.” 1975, pp. 416-417.

¹⁵⁵ Papadopoulos (T.). “The Byzantine Model.” 1975, p. 417.

¹⁵⁶ Papadopoulos (T.). “The Byzantine Model.” 1975, p. 417.

moet én kan worden; een soort van eenheidsmodel.¹⁵⁷ Dat is het mentale kader dat Nikolaos Oikonomides toeliet om te postuleren dat we kunnen veronderstellen dat de administratieve structuur van het door hem besproken Armeense *thema* Charpezikion hetzelfde was als alle andere Armeense *themata*.¹⁵⁸ Oikonomides ging er vanuit dat al die *strategoï* en hun *themata* op hetzelfde moment bestonden en zo een concrete, uniforme en zuivere administratieve, militaristische grenslijn vormden.¹⁵⁹ Het liet Oikonomides ook toe om een administratieve hervorming van de Byzantijnse oostgrens in de 10de eeuw te bepleiten in plaats van te schrijven over de genese van geheel nieuwe grenzen in een nieuwe geologische, demografische en culturele context.¹⁶⁰ Het liet Gilbert Dagron toe om uit te gaan van een algemeen grensbeleid, een algemene ineenstorting van de grens en een algemene vernieling en ontvolking van de oostelijke grenszone in 962 onafhankelijk van het feit dat Nikephoros Phokas voornamelijk in de jaren '60 van de 10de eeuw in Cilicië actief was en de rest van de oostelijke grensregio grotendeels met rust liet.¹⁶¹

Terwijl voor Hélène Ahrweiler voornamelijk administratieve (en ook fiscale) opdelingen de definitieve politieke grensmarkeringen waren van de lineaire turneriaans-Byzantijnse grens,¹⁶² stelden John Haldon en Hugh Kennedy een kleine tien jaar later in 1980 samen een meer fysiek militaire en zonale, duolineaire benadering voor die zij 'borderlands' noemden. De 10de- en 11de-eeuwse Byzantijns-islamitische grens, volgens Ahrweiler zo concreet als die van een moderne natiestaat, was volgens hen zonaal maar kon nog steeds nauwkeurig cartografisch en ook archeologisch vastgeprikt worden op basis van een volgens hen herkenbare lijn van militaire fortificaties aan weerskanten van de grens.¹⁶³ Het moest aan de stijgende bewustwording van het anachronisme van de turneriaanse lineaire positie tegemoetkomen maar toch het element van een oppositoire militaire lijn bewaren. Eigenlijk veranderde er bitter weinig. Jean-Claude Cheynet vergeleek de door forten bebouwde Byzantijnse oostgrens in 2001 daarom gewoon opnieuw met de Maginotlijn uit de Eerste Wereldoorlog.¹⁶⁴ De grens – nu tweedimen-

¹⁵⁷ De grens is net als de verzameling waar ze deel van is unicultureel. Zie verder.

¹⁵⁸ Oikonomides (N.). "L'organisation de la frontière orientale." 1974, p. 298. Zie ook: Oikonomides (N.). *Les listes de préséance byzantines*. 1972, pp. 266-267.

¹⁵⁹ Oikonomides (N.). "L'organisation de la frontière orientale." 1974, pp. 286, 294, 298. Wat Franz Tinnefeld deed opmerken dat de bronnen niet op de hoogte waren van de functies van de Byzantijnse ambtenaren in Melitene omdat ze geen uniform bestuursstelsel weerspiegelden. In: Tinnefeld (F.). "Die Stadt Melitene." 1975, pp. 436-438. Wat Gilbert Dagron deed stellen dat de *basilikos* Koulaïb samen met een *strategos* Melitene bestuurde zonder enig bewijs daarvoor teponeren. In: Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 186, voetnoot 47 bis en p. 192, voetnoot 70 en voetnoot 134.

¹⁶⁰ Oikonomides (N.). "L'organisation de la frontière orientale." 1974, pp. 285-288.

¹⁶¹ Hélène Ahrweiler schreef dat de verovering van Melitene door Johannes Kourkouas in de jaren '20 en '30 van de 10de eeuw de standaard aanpak werd voor de gehele, verdere Byzantijnse expansie in het oosten in de 10de eeuw. In: Ahrweiler (H.). "La frontière." 1974, p. 224. Over het bestaan van een uniforme (turneriaanse) deportatiepolitiek, zie onder andere: Charanis (P.). "The Transfer of Population." 1961, *passim* en Oikonomides (N.). "L'organisation de la frontière orientale." 1974, p. 296. Gilbert Dagron draaide Ahrweilers redenering om en gebruikte de *casus* van de verovering van Cilicië in de jaren '60 van de 10de eeuw om de vernieling in Melitene door de verovering van de stad in de jaren '20 en '30 van de 10de eeuw te beargumenteren. In: Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, pp. 179-186. Volgens Alexander Eger is dat op zich niet zo uitzonderlijk. In: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 159. Voor een overzicht van Nikephoros' veldtochten in de jaren '60 van de 10de eeuw, zie: Garrood (W.). "The Byzantine Conquest of Cilicia." 2008, pp. 127-140. Nikephoros viel naast Cilicië in het oosten natuurlijk ook Aleppo en Syrië in 962 aan en voerde na de inlijving van Cilicië in 965 nog enkele veldtochten in Syrië en in de Levant. Die veldtochten (behalve Aleppo in 962) zijn voor Dagrongs these echter irrelevant. Nikephoros nodigde Sarigta namelijk al in 965 uit.

¹⁶² Hélène Ahrweiler probeerde bewust ten dele van het strikte lineaire model af te stappen, wat de reconstructie van die aanname op basis van haar werk vergemakkelijkt. Ze suggereerde dat het voor bepaalde Byzantijnse grensgebieden onmogelijk was om een lineaire grens te vinden. In plaats van daarom van het turneriaanse model af te stappen, betekende dat voor haar meteen dat die gebieden – waaronder Cyprus – grenzeloos waren. In: Ahrweiler (H.). "La frontière." 1974, pp. 215-216.

¹⁶³ Haldon (J.F.) en Kennedy (H.). "The Arab-Byzantine Frontier." 1980, pp. 79, 85-86, 96-98, 101-116. Voor een militaire grenslijn op basis van forten aan de Arabische kant, zie: Bosworth (C.E.). "The City of Tarsus and the Arab-Byzantine Frontiers in Early and Middle 'Abbasid Times." In: *Oriens*. 33 (1992), p. 270. Edmund Bosworth traceerde die gemilitariseerde grenslijn, die hij een "arc of fortresses ('awasim)" noemde, van Tarsus naar Adana, naar al-Massisa (Mopsuestia), via 'Ayn Zarba (Anazarbos) naar Mar'ash, naar Hadath tot Malatya (Melitene). Zie daartegen: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 4, 242-243 en Ellenblum (R.). "Were there Borders?" 2002, pp. 105, 106, 112.

¹⁶⁴ Cheynet (J.-C.). "La conception militaire." 2001, p. 63. Zie ook de kritiek van Ronnie Ellenblum: Ellenblum (R.). "Were there Borders?" 2002, p. 108.

sionaal in plaats van eendimensionaal – behoorde in dit model nog altijd aan één verzameling toe. In hun duolineair model leidde dit tot de creatie van twee lineaire grenzen tegenover elkaar: een Byzantijnse oostgrens en een islamitische *thughur*. De Byzantijnse grens bleef echter uniform en de tweedimensionale grenszones gedroegen zich nog steeds zoals lineaire lijnen met een restgroep of niemandsland er tussenin. Het is deels tegen die opvatting dat Jonathan Shepard stelde dat de omvang van de Byzantijnse heerschappij niet op basis van verre forten werd geconceptualiseerd – als die al geconceptualiseerd werd – maar op basis van de aanspraak van de keizer op universele Romeinse heerschappij. In de praktijk hechtte men meer belang aan het uitbreiden van *romanitas* door verre ‘barbaren’ titels te geven en tot de Rijkskerk te bekeren dan aan territoriale verovering.¹⁶⁵ Heerschappij werd niet territoriaal gedefinieerd – want de eigenlijke politieke autoriteit van de keizer was beperkt – maar cultureel en religieus. Ronnie Ellenblum stelde dat een linie van forten als militaire grensmarkering pas in de 17de eeuw conceptueel ontstond.¹⁶⁶ Alexander Eger wees fijntjes op het feit dat die zogenaamde forten eigenlijk helemaal geen kastelen in een verlaten landschap waren maar versterkte (en bewoonde) steden.¹⁶⁷ Dorothea Weltecke merkte in 2008 op dat het Syrische woord *qastra* (verwant aan Latijnse *castrum*) in de 10de eeuw in het Syrisch zowel fort als gewoon een versterkte stad kon betekenen.¹⁶⁸ Gil Stein merkte in 1998 op dat er archeologisch voor de regio rond Samosata (in Gritille) sinds de laat-Romeinse periode tot de 12de en 13de eeuw geen bevolkingsafname te detecteren is en dat enkel de nederzettingsspatronen er veranderd waren.¹⁶⁹ De grenszone was dus geen ontvolkt, eeuwig, steriel conflictgebied maar eerder als in andere gebieden een grotendeels vredevol en bevolkt gebied.¹⁷⁰ Nikephoros kon dan in Cilicië dood en verderf zaaien, in Noord-Mesopotamië en in Melitene bleef het gedurende zijn Cilicische veldtochten relatief rustig (zie verder). De door Gilbert Dagron voorgestelde ontvolking en vernieling in Cilicië mag niet zomaar op Melitene geprojecteerd worden.¹⁷¹

Uniculturaliteit en semi-permeabiliteit

De twee volgende aannames van het unilineariteitsmodel, uniculturaliteit¹⁷² en semi-permeabiliteit, worden beter samen besproken. Uniculturaliteit is niets anders dan de overtuiging dat de inhoud van een verzameling homogeen is – net zoals de grens zelf (eenheidsmodel). Semi-permeabiliteit verzekert dat die inhoud doorheen tijd en ruimte homogeen blijft onafhankelijk van de geografische bewegingen van een grens – progressieve expansie of regressieve terugtrekking.

Aangezien verzamelingen altijd op basis van één categorisch (intersubjectief) element mentaal gevormd worden – conform het venndiagrammodel – kan dat ene element voor de verzameling altijd als een soort van gemene deler gezien worden. Men zou dus verwachten dat voor het Byzantijnse Rijk – als turneriaanse verzameling – in eerste instantie de politieke (theoretische) directe autoriteit van de keizer als verzamelend element gekozen werd. Lang werd (en nog vaak wordt) Byzantium inderdaad ingebeeld als een absolute caesaropapie waarbij de macht van de keizer doorheen het hele rijk in principe absoluut en homogeen was. De opkomst van de *dynatoi* in de vroege 10de eeuw werd dan door byzantinisten als een uitdaging van die absolute autoriteit beschouwd die leidde tot de uiteindelijke

¹⁶⁵ Shepard (J.). “Emperors and Expansionism.” 2002, p. 63.

¹⁶⁶ Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, p. 112.

¹⁶⁷ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 4, 242-243. Zie bijvoorbeeld: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 168, 273-276.

¹⁶⁸ Weltecke (D.). “60 Years after Peter Kawerau.” 2008, p. 320.

¹⁶⁹ Stein (G.J.). “Medieval Regional Settlement Organization in the Gritille Hinterlands.” In: Redford (S.), ed., *The Archaeology of the Frontier in the Medieval Near East: Excavations at Gritille, Turkey*. 1998, pp. 253, 263.

¹⁷⁰ Bernd Vest schreef in 2007 bijvoorbeeld over het jaar 961 dat: “Diese (nach 950 und 958) dritte der drei schweren Niederlagen Sayf ad-Dawlas [...] scheint den Kampfeswillen des Hamdaniden gebrochen zu haben; [...] So verlief auch das Jahr 961 zunächst ruhig, jedenfalls bis zum Ramadan 350 (14.10.-12.11.961).” In: Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), p. 1018. Zie ook: Garrod (W.). “The Byzantine Conquest of Cilicia.” 2008, p. 129; Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, pp. 84-86, 97, 98-99, 103-104; “How the east was won’.” 2001, pp. 41, 56 en Shepard (J.). “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik.” 2012, *passim*. Zie ook hoofdstuk 2 en 3.

¹⁷¹ Wat Gilbert Dagron doet op pagina 186 van zijn artikel.

¹⁷² Het begrip en concept leen ik van H el ene Ahrweiler. Ahrweiler (H.). “La fronti ere.” 1974, p. 210.

desintegratie van het Byzantijnse Rijk omdat die de politieke uniculturaliteit van het rijk ondergroef.¹⁷³ Uniculturaliteit is noodzakelijk voor het blijvende bestaan van een verzameling. Hélène Ahrweilers administratieve definitie van de lineaire grens is grotendeels op deze politieke uniculturele aanname gefundeerd.¹⁷⁴ Wat binnen die grens lag, was voor Ahrweiler één en homogeen. Wat buiten die politieke grens lag en dus grenzeloos was, was *de facto* politiek niet homogeen. Hélène Ahrweiler identificeerde daarom het gebied voorbij die politieke grens als een politiek ‘limitrofe’ zone.¹⁷⁵ Oikonomides’ stelling dat alle Armeense *themata* centraal en orderlijk georganiseerd waren en bestuurd werden,¹⁷⁶ een stelling die ook Gilbert Dagron volgde,¹⁷⁷ komt uit de voorwaarde van uniculturaliteit voort. Die politieke visie van het Byzantijnse Rijk als een absolute, homogene monarchie fundamenteel verschillend van zijn Romeinse oorsprong werd recentelijk (in 2015) door Anthony Kaldellis in zijn boek *The Byzantine Republic* bekritiseerd.¹⁷⁸ De opvatting van totale en homogene politieke en administratieve controle is voor de middeleeuwen sowieso anachronistisch.¹⁷⁹ Het veronderstelt immers impliciet een staat met dezelfde communicatieve en administratieve, controlerende mogelijkheden als een moderne, totalitaire staat. De nadruk op administratieve uniformiteit is veeleer een 19de-eeuwse (Duitse) bezorgdheid dan een Byzantijnse realiteit.¹⁸⁰ Kaldellis’ oordeel over de hedendaagse byzantinistiek is dan ook hard: “[...] *they continue to rely on stereotypes from the 1930s that were produced in questionable ways and that survive today because they are uncritically recycled.*”¹⁸¹ Ook Dagron ontsnapte niet aan zijn oordeel. Kaldellis schreef dat Dagróns boek *Emperor and Priest* verder onderzoek naar én debat over de Byzantijnse *politeia* effectief in de kiem heeft gesmoord door het hele vraagstuk volledig in esoterische terminologie onder te dompelen.¹⁸²

In de moderne, Byzantijnse grensgeschiedenis werd echter aan een ander – duidelijk door de bronnen beïnvloed – verzamelend element de voorkeur gegeven: het (chalkedonische) christendom.¹⁸³ Die pseudo-nationalistisch religieuze identificatie van Byzantium hield in dat de turneriaans-Byzantijnse oostgrens met die van het christendom in het oosten samenviel.¹⁸⁴ De Byzantijnse oostgrens zou met andere woorden de grens van de (christelijke) beschaving zijn geweest; een bastion tegen de

¹⁷³ Ostrogorsky (G.). *History of the Byzantine State*. Vertaald door: Hussey (J.). 1955, pp. 260-350 en McGeer (E.). *The Land Legislation*.” 2000, p. 13. George Ostrogorsky sprak van een ware feodalitatie van het Byzantijnse Rijk. In: Ostrogorsky (G.). “Observations on the Aristocracy in Byzantium.” In: *Dumbarton Oaks Papers*. 25 (1971), pp. 5-6, 8-9. Over dat debat, zie ook: Górecki (D.). “The Strateia of Constantine VII.” 1989, pp. 157-159, 171-176; Kazhdan (A.). “State, Feudal, and Private Economy in Byzantium.” In: *Dumbarton Oaks Papers*. 47 (1993), pp. 84-86, 90-91, 93-95, 100 en Sarris (P.). “Economics, Trade, and “Feudalism.”” In: James (L.), ed., *A Companion to Byzantium*. 2010, pp. 40-42. Over desintegratie door de komst van andere culturen in het rijk – culturele of religieuze uniculturaliteit (zie verder) – zie: Charanis (P.). “The Transfer of Population.” 1961, pp. 153-154 en Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 177, 205, 212.

¹⁷⁴ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, pp. 212, 215.

¹⁷⁵ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, pp. 212, 224. Le Petit Robert definieert het begrip ‘*limitrophe*’ als: “*Qui est aux frontières, sur le pourtour d’un pays ou d’une région.*” In: Robert (P.). *Le Petit Robert: Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. 2016, p. 1461. Daar worden meer bepaald politiek gefragmenteerde bufferstaten mee bedoeld.

¹⁷⁶ Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, p. 298.

¹⁷⁷ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 186, voetnoot 47 bis en p. 192, voetnoot 70.

¹⁷⁸ Kaldellis (A.). *The Byzantine Republic: People and Power in New Rome*. 2015, 312 p.

¹⁷⁹ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 79 en Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, pp. 36-37. Zie ook: Abulafia (D.). “Introduction.” 2002, p. 34.

¹⁸⁰ Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 108, 111, 118 en Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 100.

¹⁸¹ Kaldellis (A.). *The Byzantine Republic*.” 2015, p. 199. Niet helemaal terecht. In de studie naar de Byzantijnse oostgrens en in de studie naar het *dynatoi*-conflict zijn noties van keizerlijke en Constantinopolitaanse absolute macht al een tijdje opgegeven. Zie daarvoor hoofdstuk 2 en hoofdstuk 4.

¹⁸² Kaldellis (A.). *The Byzantine Republic*.” 2015, pp. 188-191.

¹⁸³ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 210 en Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 179. Peter Charanis schreef in 1961 dat: “[...] *three forces tended to give it [Byzantium] unity. One was Orthodoxy, the other a common language, and third the imperial tradition. [...] But in another sense the Empire was neither Greek nor Roman. It was above all Christian, [...], “all one in Christ Jesus.”*” In: Charanis (P.). “The Transfer of Population.” 1961, p. 154.

¹⁸⁴ Hélène Ahrweiler stelt Byzantium verscheidene keren voor als een natiestaat en stelt dat de overeenkomst tussen staat en natie een algemeen historisch principe lijkt te zijn geweest van grenzen. Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 224. Zie pagina 225 van haar artikel voor de notie dat Byzantium, in tegenstelling tot het feodale Westen, al een nationale identiteit had.

barbarij van de islam.¹⁸⁵ Hélène Ahrweiler schreef: “*sans cesser d’être multi-ethnique [Byzantium] devient, à cause de sa foi, uniculturel.*”¹⁸⁶ Die notie van uniculturaliteit – het beschaafde Byzantijnse christendom aan de ene kant, sterk door een lineaire, militaire grens gescheiden van een militante islam aan de andere kant – paste perfect in het aloude *clash-of-civilisations* topos. Theodore Papadopoulos schreef dan ook niet zomaar dat: “*The religious cultures [aan weerszijden van de Byzantijns-islamitische grens] do not interpenetrate. They remain exclusive of each other and opposed.*”¹⁸⁷

De tweede aanname, die van semi-permeabiliteit, houdt daarom in dat de turneriaanse grens in principe voor invloeden van buitenaf gesloten bleef maar wel openstond in de omgekeerde richting. Ze was én een *enclosing frontier*, én een *expanding frontier*. Zo bleef de homogeniteit van de verzameling bewaard en kon de grens toch uitbreiden of krimpen. Die geslotenheid werd in het geval van de Byzantijnse grens ingebeeld op basis van de notie dat ze enorm gemilitariseerd was en dat ze een soort van eeuwige, stervende oorlogszone vormde waar niets doorgeraakte. De combinatie van uniculturaliteit en semi-permeabiliteit is dus een van de meest essentiële kenmerken van het turneriaanse denken. Het specificeert de relatie tussen verzameling en restgroep. Turners blanke kolonisten gingen massaal het grenzeloze gebied voorbij de voor hen open Amerikaanse grens bevolken. De inheemse indianen uit dat niemandsland konden de omgekeerde beweging echter niet maken.¹⁸⁸ De grens tussen de christelijke Amerikaanse beschaving en de ‘barbaarse’ restgroep schoof zo verder en verder in het voordeel van de ‘beschaving’ op. Het zogezegd onbevolkte want onbeschaafde, heterogene Amerikaanse niemandsland homogeniseerde eenzijdig ten gevolge van haar contact met de voor haar gesloten Amerikaanse lineaire grens en werd unicultureel Amerikaans: het werd met andere woorden een onderdeel van de verzameling ‘Amerika’. De geslotenheid van die monolineaire Amerikaanse grens betekende voor de turneriaanse verbeelding dat de Amerikaanse uniculturaliteit behouden bleef en dat de nieuwe, voormalig ‘barbaarse’ gebieden na het opschuiven van de grens zelf geen spoor meer bevatten van hun voormalige, ‘onbeschaafde’ inwoners.

Deze *a priori* bepaalde, homogene ‘realiteit’ betekende in het geval van Byzantium en zijn schuivende, religieuze, lineaire grens met de islamitische wereld voor Theodore Papadopoulos dat: “*Religious assimilation [...] [moest hebben plaatsgevonden] on a grand scale throughout the conquered territories [...]*”¹⁸⁹ Aan de ene kant van de lineaire grens woonden christenen, aan de andere kant moslims (of een mengeling van moslims en christenen afhankelijk van het feit of men van de islamitische wereld een verzameling wil maken of niet). Hoewel Theodore Papadopoulos vanuit een duolineair model redeneerde in de context van het religieuze *clash-of-civilisations* topos, redeneerde hij in de algemenere context van de niet-religieuze component van ‘beschaving’ vanuit een monolineair standpunt. Hij schreef in tegenstelling tot bij religie dat: “*Exactly the opposite process [in de plaats van religieuze oppositie] occurs as regards the intellectual non-religious values. The significant acculturative process here [de Byzantijns-islamitische grens] consists in the assimilation by the Arabs of the Greek intellectual values of which Byzantium is the consignee.*”¹⁹⁰ Van wederkerige intellectuele beïnvloeding was er voor Papadopoulos geen sprake. Om de betekenis van bovenstaande passage te verduidelijken, moet hier ook geciteerd worden waar Papadopoulos het bovenstaande expliciet mee gelijkstakelt: “*The acculturation process occurring in the American frontier lands is one of one-way*

¹⁸⁵ Hélène Ahrweiler stelde de Byzantijnse grens direct aan die van de beschaving gelijk: “*Par frontières de l’Empire byzantin nous entendons la frontière de la nation, la frontière de la civilisation et la frontière de l’Etat byzantin [...]*” In: Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 209. Theodore Papadopoulos paste het turneriaanse beschavingsproces in Amerika toe op de intellectuele invloed van de Byzantijnen op het Arabische niemandsland (zie verder). Papadopoulos (T.). “The Byzantine Model.” 1975, p. 416.

¹⁸⁶ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 210.

¹⁸⁷ Papadopoulos (T.). “The Byzantine Model.” 1975, p. 416.

¹⁸⁸ Berend (N.). “Preface.” 2002, p. xi en Papadopoulos (T.). “The Byzantine Model.” 1975, p. 416.

¹⁸⁹ Papadopoulos (T.). “The Byzantine Model.” 1975, p. 416. Zie ook: Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 214 en Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, p. 295.

¹⁹⁰ Papadopoulos (T.). “The Byzantine Model.” 1975, pp. 416-417.

and sweeping cultural impact on the native population, without significant counter-exchanges received by the immigrant culture.”¹⁹¹ De Byzantijnen beschaafden de ‘barbaarse’ Arabieren volgens Papadopoulos net zoals de blanke, christelijke Amerikanen enkele eeuwen later de inheemse inwoners van Amerika zouden beschaven. Dat zou dus een historisch feit zijn.¹⁹² Byzantijnse keizers hadden bijgevolg zogezegd als beleid ten opzichte van die lineaire oostgrens altijd een politiek van religieuze homogenisatie in hun achterhoofd. Gilbert Dagron schreef niet voor niets dat het algemene doel van Nikephoros Phokas’ politiek het “[...] *effacer* [van] *l’Islam des territoires conquis*” was.¹⁹³ Onder invloed van het eenheidsmodel werd deze algemene politiek ook voor de verovering van Melitene door Kourkouas in 934 verondersteld.¹⁹⁴ Deze unicultureel geïnspireerde uitspraken zijn echter niet correct. De bevolking in de Byzantijns-islamitische grensregio aan de islamitische zijde van de grens was in de 10de eeuw nog – volgens Richard Bulliets schatting – voor de helft christelijk.¹⁹⁵ Ook aan de Byzantijnse kant treffen we nog lang moslims aan en ook op politiek en aristocratisch niveau lijken interreligieuze uitwisselingen geen uitzondering te zijn geweest.¹⁹⁶ Alexander Eger schreef hierover daarom kortweg dat het de meest onontwikkelde simplificatie is die mogelijk is om de Byzantijns-islamitische grens voor te stellen als een plaats waar christelijke gemeenschappen gescheiden aan de ene kant leefden tegenover islamitische gemeenschappen aan de andere kant.¹⁹⁷

Deze *a priori* gevormde aanname stammend uit het venndiagrammodel werd net zoals het lineaire model op het bronnenmateriaal losgelaten en bewees zichzelf. Daarbij nam men geen enkele sceptische achting voor de eigenlijke *topoi* waarmee Arabische, Syrische en Byzantijnse auteurs hun werken schreven, die bijvoorbeeld om geheel andere redenen vervolgingen en bekeringen benadrukten (zie hoofdstuk 3). Aan islamitische zijde hebben geleerden daarom de notie van massabekeringen al lang opgegeven.¹⁹⁸ De blijvende aanvaarding van Dagrongs migratiethese voorkomt echter dat ook byzantinisten dat expliciet kunnen doen.¹⁹⁹ De enige overtuigende oorzaak van Melitenes ontvolking – noodzakelijk voor een Syrische migratie – zou immers zo een unicultureel beleid zijn geweest. Dagron gaf nochtans zelf ten dele toe dat massabekeringen niet altijd plaatsvonden.²⁰⁰ Hij loste dit probleem echter handig op door te stellen dat er vanaf 962 helemaal geen Byzantijnse oostgrens meer was en dat die ook nooit meer terugkwam.²⁰¹ Niet alleen verklaarde dat voor hem de duidelijk niet-uniculturele realiteit van de 10de- en 11de-eeuwse grenszone zonder het turneriaanse model te moeten loslaten, het

¹⁹¹ Papadopoulos (T.). “The Byzantine Model.” 1975, p. 416.

¹⁹² Jonathan Shepard, bijvoorbeeld, schreef in 1985 daarentegen dat: “*The Moslems [...] were at least the equals, more often the superiors, of the Greeks in wealth, literacy and culture, [...]*” In: Shepard (J.). “Information, Disinformation and Delay in Byzantine Diplomacy.” In: *Perspectives in Byzantine History and Culture*. 1985, p. 234.

¹⁹³ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 183.

¹⁹⁴ Onder andere in: Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 224; Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 186 en McGeer (E.). *The Land Legislation*. 2000, pp. 51, 86. Zie ook voetnoten 29 en 678.

¹⁹⁵ Bulliet (R.W.). *Conversion to Islam in the Medieval Period: An Essay in Quantitative History*. 1979, pp. 17, 54-56, 80-91, 104-113. Zie ook: Boojamra (J.L.). “Christianity in Greater Syria.” 1997, pp. 149, 168-178 en Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 241-242. De Byzantijnse zijde wordt uitgebreider in hoofdstuk 3 besproken.

¹⁹⁶ Beihammer (A.D.). “Defection across the Border of Islam and Christianity: Apostasy and Cross-Cultural Interaction in Byzantine-Seljuk Relations.” In: *Speculum*. 86 (2011), 3, pp. 598-599 en “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, *passim*.

¹⁹⁷ Geparafraseerd uit: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 280. Zie ook: Boojamra (J.L.). “Christianity in Greater Syria.” 1997, pp. 168-169 en Holmes (C.). “Treaties.” 2008, p. 155. Gilbert Dagron gaf ten dele toe dat het uniculturele plaatje niet volledig klopte. In: Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 182. Dagron verwees daarbij naar Yahya, II, p. 466. Zie ook: Yahya, III, p. 401.

¹⁹⁸ Boojamra (J.L.). “Christianity in Greater Syria.” 1997, p. 169.

¹⁹⁹ Impliciet wordt dat natuurlijk wel al gedeeltelijk gedaan. Zie bijvoorbeeld: Holmes (C.). “‘How the east was won’.” 2001, p. 44; “Treaties.” 2008, pp. 153, 155 en Shepard (J.). “Constantine VII.” 2001, p. 30. Zie echter ook: Holmes (C.). “Provinces and Capital.” 2010, pp. 62-63.

²⁰⁰ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 182, 185. Vergelijk met wat Gilbert Dagron schreef op p. 183. Dagron verwees daarbij naar Yahya, II, p. 466.

²⁰¹ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 177, 179, 187, 212. Een stelling die Gilbert Dagron in 2002 nog eens afgezwakt herhaalde. In: Dagron (G.). “The Urban Economy, Seventh-Twelfth Centuries.” In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. 2 (2002), p. 397.

liet hem ook toe om te kunnen stellen dat islamitisch Malatya in 934 wel nog door Kourkouas ontvolkt werd. Zodra die grens in 962 weg was, kon de aanwezigheid van de Syriërs in Melitene theoretisch geplaatst worden en kon tevens aan de noodzaak van uniculturaliteit verzaakt worden. Die Syriërs mochten theoretisch voor het verdwijnen van die grens echter niet in Melitene aanwezig zijn geweest. De enige mogelijke turneriaanse verklaring voor de aanwezigheid van Syrische christenen in Melitene was dus een migratie. Dat werd vervolgens door Dagron gekoppeld aan de uitnodiging van Nikephoros aan de Syrische patriarch in 965.²⁰² Volledig en enkel op basis van de aanname van uniculturaliteit stelde Dagron zonder bewijs dat de keizers met een herbevolkings- en bekeringsbeleid de oostgrens, die zagezegd vanwege het verlies aan uniculturaliteit verdwenen was, probeerden te herstellen. Geen enkele bron schrijft immers dat Nikephoros Phokas of welke andere keizer na hem dan ook een lineaire conceptie van de grens had, dat die grens verdwenen was en hersteld moest worden en dat de keizers dat doel nastreefden. Omdat de migranten zich daarop niet bekeerden, kon er geen grens gevormd worden en bleef het oosten tot Manzikert fataal grenzeloos.²⁰³ Dagron verklaarde op die manier in een groter kader overtuigend een hele reeks gebeurtenissen waarvan hij het bestaan echter niet bewezen had – het keizerlijke herstelbeleid.²⁰⁴ Zijn verklaring – wanneer aanvaard – is voor de lezer eigenlijk het enige bewijs voor wat het poogt te verklaren: het tweevoudige herstelbeleid van Nikephoros en een Syrische migratie. Zolang historici eraan blijven vasthouden, kunnen ze het turneriaanse model niet volledig loslaten.

Het turneriaanse model veronderstelde dus dat wat Byzantijns was, noodgedwongen cultureel, sociaal en politiek één was.²⁰⁵ Wat niet tot de verzameling ‘Byzantium’ behoorde – Ahrweilers limitrofe staten – vormden politiek, sociaal en religieus noodzakelijkerwijs een gefragmenteerde zone. Tussen Byzantium en het islamitische kalifaat – elk twee verzamelingen, dus elk unicultureel – lag daarom zagezegd een politiek en sociaal gefragmenteerde grensregio. Aangezien religie zowel voor het Abbasidische Kalifaat als voor het Byzantijnse Rijk de voornaamste uniculturele, turneriaanse betekenislenende categorie was, werd de grenzeloze grensregio als restgroep – conform het vennediagrammodel – tot een heterodoxe religieuze ‘smurrie’ herleid.²⁰⁶ Om te voorkomen dat er voor iedere mogelijke uniculturele categorie een corresponderende Byzantijnse verzameling moest besproken worden – fiscaal, administratief, politiek, religieus, cultureel (etc.) – werden al deze categorieën verenigd in het concept van één natie met één grens. De notie van uniculturaliteit, net zoals het lineaire denken, is dus finaal tot de 19de-eeuwse politieke context van de natiestaten te herleiden: iedere natie veronderstelde één staat en iedere staat veronderstelde één natie.²⁰⁷ De notie van gelaagde uniculturaliteit en semi-permeabiliteit leeft in een meer genuanceerde vorm nog door in Jonathan Shepard’s ‘*overlapping circles*’-model uit 2006. Het Byzantijnse Rijk in de 10de en 11de eeuw deelt Shepard territoriaal op in drie onafhankelijke en van elkaar ontkoppelde cirkels – het Byzantijnse Gemenebest, de christelijk-islamitische Oriënt en het Latijnse christendom – die in hun overlappende samenhang de *post-territoriale* ambiguïteit van het Byzantijnse Rijk moeten weergeven maar die elk wel nog steeds op basis van één verzamelend element gevormd zijn.²⁰⁸

²⁰² Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 187.

²⁰³ Voor de rol van de Armenen in deze benadering, zie: Charanis (P.). “Cultural Diversity.” 1975, *passim*.

²⁰⁴ De komst van het Syrische patriarchaat naar Melitene op uitnodiging van Nikephoros Phokas staat wel vast. Dat die komst (met opzet) een ware volksverhuizing teweegbracht met als doel het herbevolken van een ontvolkt Melitene en het herstellen van de Byzantijnse oostgrens, niet.

²⁰⁵ Hélène Ahrweiler schreef: “*Ainsi l’unité byzantine, unité politique et culturelle, dresse et consolide ses frontières face à celles de cultures et de civilisations étrangères, face aux frontières d’autres unités dont l’action entrave son rayonnement, [...]. En effet, le trait majeur de la frontière orientale c’est qu’elle sépare des mondes structurés indépendamment l’un de l’autre dans le profond de leur être, [...].*” In: Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 225.

²⁰⁶ Zie bijvoorbeeld: Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, pp. 295, 296.

²⁰⁷ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 209.

²⁰⁸ Shepard (J.). “Byzantium’s Overlapping Circles.” In: *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies: London, 21-26 August, 2006*. I (2006), pp. 15-16, 17, 28, 40.

Niemandsland

De laatste aanname van het unilineariteitsmodel is de specifieke invulling die erin gegeven wordt aan de restgroep: dat het een niemandsland is. De term ‘*frontier*’ in zijn oorspronkelijk turneriaanse betekenis wees niet enkel op een formele, lineaire grenslijn waar de politieke verzameling ‘Verenigde Staten’ arbitrair stopte. De Amerikaanse grens was volgens Turner net uniek omdat ze aan een grenze-loos gebied grensde in tegenstelling tot haar duolineaire tegenhangers in Europa. De Amerikaanse grens kon zich daarom vrijelijk in een grenze-loos westen uitbreiden zonder oorlog te moeten voeren. Ze was de plek waar de Westerse beschaving direct met het ‘onbeschaafde’ in contact kwam,²⁰⁹ waar de normen en waarden van de dominante maatschappij in vraag gesteld konden worden en waar zekerheden plots niet zo zeker meer leken. De semi-permeabele Amerikaanse grens gaf de pionier toegang tot het onbekende, tot het spannende, tot het onbewerkte dat hij kon bewerken, tot het lege dat hij met zijn eigen nageslacht in vrijheid kon vullen. Het gebied voorbij die grens was een plek waar beschaving noch maatschappij was; een plek waar de pionier letterlijk zelf zijn eigen leven en wereld in vrijheid kon vormgeven. Een turneriaanse grens is daarom geen afsluiting maar is net een opening naar een nog vrij gebied. ‘Vrij’ zowel in de zin dat het niemands bezit is als ‘vrij’ in de zin dat de normen, waarden en wetten van de maatschappij of van het ‘gewone’ er (nog) niet gelden. De restgroep is niet alleen onbekend maar ook vormeloos. Ze kan immers door de ontdekker naar goeddunken vormgegeven worden – conform de derde consequentie van het venndiagrammodel. Het opzoeken van grenzen omvat daarom naast ontdekking ook een vorm van creatie en (scheppende) macht – de vierde consequentie van het venndiagrammodel. Het turneriaanse grensconcept is daarom meer dan alleen een academisch model; het omvat een serieuze ondertoon van avontuur, macht en ontdekking. De *frontier* van Turner – ook wanneer toegepast op de middeleeuwen – is om al die redenen *in se* escapistisch. Ze is eerder een literaire projectie van een verlangen naar vrijheid en verlossing – wat de Amerikaanse *mentalité* typeert – op een geïdealiseerd verleden dan dat ze een werkelijk historisch verleden beschrijft. Niet voor niets spreken hedendaagse Amerikaanse historici nu liever over de ‘mythe van de *frontier*’.²¹⁰

De lineaire, turneriaanse grens – open voor de omgrensden – was gesloten voor wat er buiten lag. Enkel omdat de restgroep *ipso facto* zelf geen grens heeft, konden pioniers het gebied penetreren. Een omgekeerde beweging was onmogelijk.²¹¹ Naast haar verbeelde functie als ontsnappingsroute uit het normale, beschermde ze ook het dagdagelijkse, het gekende en het veilige – met andere woorden de maatschappij en de beschaving – van het ingebeelde en gevreesde ongerepte, gevaarlijke, bijna dierlijke dat er voorbij lag. We zijn allemaal wel opgegroeid met de verhalen van het Wilde Westen met zowel zijn (onbetrouwbare) *cowboys*, desperado’s en zijn ongerepte vrijheid als met zijn woestheid en zijn vervaagde moraliteit. We herkennen hier ook het soortgelijke traditionele beeld van de ‘barbaar’ in: ongeregeld, ongedisciplineerd, vreemd, beestachtig: een (ingebeelde) tegenstelling van het gekende, de ‘beschaving’.²¹²

Grenzen en de logische, verbeelde systematiek erachter zijn ook op niet-ruimtelijke entiteiten van toepassing. Ook de morele grens grenst immers aan onontgonnen terrein dat nog ontdekt kan worden. Het oversteken van grenzen wordt daarom vaak door het gewone – het omgrensde – als verwerpelijk beschouwd. Zich buiten de grenzen van de gangbare moraal bevinden, is per definitie immoreel en onbeschaafd. Beide manifestaties van de restgroep – ruimtelijk en ideologisch – overlappen bijgevolg in de verbeelding: het verbeelde Wilde Westen was niet enkel ruimtelijk en juridisch onontgonnen terrein dat aan de autoriteit van de moderne natiestaat ontsnapte (in de populaire cultuur

²⁰⁹ Berend (N.). “Preface.” 2002, p. x.

²¹⁰ Berend (N.). “Preface.” 2002, p. xiv.

²¹¹ Papadopoulos (T.). “The Byzantine Model.” 1975, p. 416.

²¹² Notices van barbarij tegenover beschaving zijn niet nieuw maar gaan helemaal terug tot de oudheid. Zie bijvoorbeeld: Harland (P.A.). ““These people are...men eaters”: Banquets of the Anti-Associations and Perceptions of Minority Cultural Groups.” In: Crook (Z.A.) en Harland (P.A.), eds., *Identity and Interaction in the Ancient Mediterranean: Jews, Christians and Others. Essays in Honour of Stephen G. Wilson*. 2007, pp. 56-75.

verpersoonlijkt in de figuur van de *sheriff*), het was ook op moreel vlak duister gebied.²¹³ Wat restgroep is, krijgt zo goed als altijd een negatieve bijklank. Is het niet moreel, dan is het economisch, landschappelijk (verwoest gebied), religieus (heterodox) (etc.). Dat is overigens niet enkel het passieve gevolg van de logica van het venndiagrammodel maar wordt ook actief, soms tegen beter weten in, gecultiveerd. Naast het bevestigen van de eigen superioriteit, legitimeert het ook *post facto* de inname van zo een voorgesteld grenzeloos gebied.²¹⁴ De specifieke invulling van het grenzeloze van de restgroep als bijvoorbeeld een religieus, heterodox niemandsland in het bronnenmateriaal of in de moderne literatuur betekent dus niet *per se* dat het in werkelijkheid ook zo was.²¹⁵ Een grondige bronnenkritiek is bij zulke voorstellingen altijd nodig.

Voor de Byzantijns-islamitische grens is de restgroep als duolineaire grenszone tussen Byzantium *stricto sensu* en het kalifaat *stricto sensu* in het turneriaanse denken het meest uitgewerkt. De verklaring hiervoor is de constructieve interferentie van het turneriaans Byzantijns-islamitische grensmodel met het *clash-of-civilisations* model dat verplicht van twee evenwaardige beschavingen uitgaat in een eeuwige, totale, gemilitariseerde oppositie.²¹⁶ De Byzantijnse oostgrens werd dus verbeeld als een gesloten militaire, christelijke frontlinie gericht op het tegenhouden van de onophoudelijk op expansie gerichte, islamitische jihad.²¹⁷ Het meest voor de hand liggende voorbeeld waarmee moderne historici zich zo een frontlinie konden inbeelden, was de frontlinie van de Eerste Wereldoorlog.²¹⁸ Die was statisch, in een eeuwig aanvoelende strijd verwickeld, lineair, niet-permeabel – ze kon verschuiven maar niet gepenetreerd worden zonder vernietigd te worden – en fundamenteel oppositoir. De projectie van die industriële oorlog op de Byzantijnse pre-industriële realiteit leidde tot de specifieke invulling van de duolineaire restgroep tussen het kalifaat en Byzantium als een vernield ‘*no man’s land*’. De term ‘niemandsland’ verwijst *in casu* van de Eerste Wereldoorlog naar de volledig verwoeste, ontvolkte en steriele ruimte tussen de loopgraven. Die werd dag in dag uit over de hele linie gebombardeerd net zoals – althans volgens het turneriaanse model – Byzantijnse en islamitische legers jaar in jaar uit het hele oosten met pre-industriële middelen volledig in brand staken. Het gebruik van die term door byzantinisten is dus verre van neutraal.²¹⁹

Historici, beginnend met Ernst Honigmann in 1935, gingen in hun zoektocht naar de oorsprong van het door hen verondersteld niemandsland voorbij de Byzantijnse grenzen helemaal terug tot de regeerperiode van keizer Herakleios (610-641) die het gehele Byzantijnse Midden-Oosten bij zijn terugtrekking zou hebben geëvacueerd over de Taurus heen.²²⁰ Het oosten zou dan een wildernis zijn geworden die door de Arabieren als zodanig werd aangetroffen, herbevolkt werd en heropgebouwd

²¹³ Ook op religieus vlak – wat in het verleden nauw met moraliteit samenhang – wordt de restgroep soms op een negatieve wijze ingebeeld. De religieuze onbeschaafdheid van het Wilde Westen, bijvoorbeeld, wordt in de populaire cultuur soms verpersoonlijkt in de figuur van een corrupte dominee.

²¹⁴ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 9 en Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, pp. 43, 45. Zie ook voetnoot 119.

²¹⁵ Zie: Lorenz (C.). *De constructie van het verleden*. 1998, pp. 25-60.

²¹⁶ Papadopoulos (T.). “The Byzantine Model.” 1975, p. 416.

²¹⁷ Er is een debat gaande over het vraagstuk of de Byzantijnen al dan niet een concept hadden van heilige oorlog en of ze dat ook toepasten. Zie bijvoorbeeld: Heilo (O.). “The Holiness of the Warrior: Physical and Spiritual Power in the Borderland between Byzantium and Islam.” In: Koder (J.) en Stouraitis (I.), eds., *Byzantine War Ideology between Roman Imperial Concept and Christian Religion: Akten des Internationalen Symposiums (Wien, 19.-21. Mai 2011)*. 2012, pp. 41-46 of Stouraitis (I.). “‘Just War’ and ‘Holy War’ in the Middle Ages: Rethinking Theory through the Byzantine Case-Study.” In: *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*. 62 (2012), pp. 227-264. Saunders sluit die mogelijkheid alleszins niet uit. In: Saunders (W.B.R.). “The Aachen Reliquary of Eustathius Maleinus, 969-970.” In: *Dumbarton Oaks Papers*. 36 (1982), p. 217.

²¹⁸ Jean-Claude Cheynet schreef in 2001 nog dat: “*La frontière, défendue par un réseau dense de forteresses, formait une sorte de ligne «Maginot».*” In: Cheynet (J.-C.). “La conception militaire.” 2001, p. 63.

²¹⁹ Voor het letterlijk gebruik van de term, zie bijvoorbeeld: Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 218, 223; Cheynet (J.-C.). “La conception militaire.” 2001, p. 60; Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 4; Haldon (J.F.) en Kennedy (H.). “The Arab-Byzantine Frontier.” 1980, p. 83; (etc.).

²²⁰ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 218; Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 1-4 en Honigmann (E.). *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches*. 1935, p. 37.

werd.²²¹ Nadat de grote Arabische expansiegolven eindigden, bleven jihadiplundertochten de Byzantijnse oostgrens zagezegd verwoesten. De Byzantijnse oostgrens was sindsdien tot 1453 in een permanente staat van oorlog. De lineaire grenslijn van Byzantium die zich vormde, lag in totaal verwoest gebied.²²² Het steriele landschap bleef er verlaten. Aan de andere zijde van de grens slaagden de Arabieren er zagezegd in om de leegte in het oosten grotendeels op te vullen.²²³ In de 10de eeuw wisselden de Byzantijnen en de Arabieren echter van rol. De Byzantijnen begonnen nu meer en meer zelf in Arabisch gebied te plunderen en de Arabieren moesten zich meer en meer defensief opstellen. De Byzantijnse grens veranderde van een *enclosed frontier* naar een *expanding frontier*.²²⁴ Vanaf dit ogenblik zien we dat de verdere evolutie van het niemandslandmodel bij moderne historici zich in twee verschillende opvattingen onderverdeelt: een passieve en een actieve.

Het passieve niemandslandmodel ziet de verdere vorming van het niemandsland als een noodzakelijk gevolg van de eigenlijke aard en het bestaan van de turneriaans-Byzantijnse lineaire, gemilitariseerde oostgrens.²²⁵ Hélène Ahrweiler stelde in dat opzicht dat de omgeving van Melitene, vooraleer het door de Byzantijnen veroverd werd, al een niemandsland was omdat het gebied nu eenmaal lag tussen de Byzantijnse en Arabische grenzen.²²⁶ Ahrweiler noemde geen bronnen om die zogenaamde vernielde toestand van Melitene te bewijzen. Wisselend naar een monolineair perspectief, beargumenteerde Ahrweiler dat de vernieling net voorbij de Byzantijnse grens de grens als het ware in een grenzeloos vacuüm opzooog en zo deed uitzetten. De leegte die de Byzantijnse oostgrens uit zichzelf veroorzaakte, werd plots dezelfde leegte als diegene waarin de Amerikaanse grens opschoof.²²⁷ Dit proces is volgens Ahrweiler geldig voor heel de Byzantijnse oostgrens in deze periode (eenheidsmodel) en verklaart de expansie op een structureel niveau van het Byzantijnse Rijk in de 10de en 11de eeuw.²²⁸

Het actieve niemandslandsmodel daarentegen ziet de vernieling aan de Byzantijnse oostgrens niet als een louter passief gevolg van continue oorlogsvoering maar pleegt er net een actief Byzantijns beleid in te herkennen.²²⁹ De actieve benadering gaat ervan uit dat de Byzantijnen bewust dezelfde verwoestende technieken als de Arabieren toepasten in Arabisch gebied vooraleer het te annexeren. Nikolaos Oikonomides schreef: “[...] *les territoires conquis par Byzance à partir du IXe s. avaient auparavant été soumis à des campagnes répétées de pillage et de dévastation visant à briser la résistance locale.*” Het bedoelde gevolg daarvan is: “[u]n *dépeuplement considérable [die] précédait ainsi l’avance des armées byzantines [...].*” Daarom is: “[L]e *conquérant [...]* ainsi *obligé de repeupler les régions dévastées afin de pouvoir les occuper effectivement.*” Het resultaat voor bijvoorbeeld Melitene is dat: “[u]ne *large zone entre Byzance et l’émirat de Mélitène a été abandonnée [...].*”²³⁰ De herbevolking gebeurde dan door ketterse bevolkingsgroepen – hoofdzakelijk Armenen volgens Oikonomides – naar daar te deporteren.²³¹ Die bevolkingsgroepen – aangezien het wel christenen waren

²²¹ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, pp. 218-219 en Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 1-12.

²²² Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 219.

²²³ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, pp. 218-219; Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 1-12 en Fiey (J.M.). “The Syriac Population of the Thughur al-Shamiya and the ‘Awasim.” 1992, *passim*.

²²⁴ Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, p. 35.

²²⁵ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 219 en Haldon (J.F.) en Kennedy (H.). “The Arab-Byzantine Frontier.” 1980, pp. 99-100.

²²⁶ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, pp. 223-224.

²²⁷ Papadopoulos (T.). “The Byzantine Model.” 1975, p. 416.

²²⁸ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 224.

²²⁹ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 180; Haldon (J.F.) en Kennedy (H.). “The Arab-Byzantine Frontier.” 1980, p. 83 en Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, p. 295. Jonathan Shepard en Jean-Claude Cheynet verwierpen beiden in 2001 de notie van een offensief beleid maar behielden wel de notie van een actief vernielend defensief grensbeleid. In: Cheynet (J.-C.). “La conception militaire.” 2001, *passim* en Shepard (J.). “Constantine VII.” 2001, *passim*.

²³⁰ Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, p. 295.

²³¹ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 214; Charanis (P.). “The Transfer of Population.” 1961, p. 147 en Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, p. 297.

– moesten dan een lineaire grens vormen met het islamitische restgebied.²³² In 2006 nog schreef Jean-Claude Cheynet dat Johannes Kourkouas het gebied rond Melitene met opzet volledig verwoest had.²³³

Het turneriaans-Byzantijns-islamitische niemandsland benadrukte echter niet alleen de verwoesting van het landschap, maar ook voornamelijk de ontvolking ervan.²³⁴ De restgroep tussen Byzantium en het kalifaat werd door de turneriaanse byzantinisten voorgesteld als een levenloze, door plundertochten verbrande plek waar zich enkel nog forten (in plaats van loopgraven) bevonden.²³⁵ Een plek waaruit (de Romeins-christelijk) beschaving zich had teruggetrokken en die door het beestachtige ‘wilde’ weer was overgenomen. Die idee van een ontvolkte regio lijkt paradoxaal samen te hangen met de overtuiging dat die regio bevolkt was door barbaarse hordes (soortgelijk aan de inheemse ‘wilden’ van Amerika). In de Byzantijnse grenszone waren dat kettlers en bandieten – het tegengestelde van politieke en religieuze uniculturaliteit.²³⁶ Voor de latere 10de en vroege 11de eeuw waren dat voornamelijk hordes ongeregelde Armenen –²³⁷ een stereotype *bias* uit de Griekse en Syrische bronnen.²³⁸ Ontvolkt betekent hier dus twee dingen: enerzijds niet-beschaafd (er wonen geen mensen meer want ‘wilden’ zijn geen mensen maar deel van het natuurlijke decor) en anderzijds letterlijk ontvolkt. Wanneer een regio buiten de Byzantijnse grens lag, dan was het ontvolkt op een wilde en onbeschaafde manier. Wanneer de grens echter progressief opschoof zagezegd ten gevolge van het turneriaanse, beschavende grensproces, dan werden die gebieden onderdeel van het Byzantijnse Rijk. Die gebieden moesten volgens het Byzantijns-turneriaans model dus deel van de (uniculturele) Byzantijnse beschaving worden. De heterodoxe gemeenschappen die daar woonden moesten daarom verdwijnen want de turneriaanse grensprogressie vereist uniculturaliteit. Het gebied bleek echter na verovering nog steeds door Armenen en ander ‘tuig’ bevolkt te zijn – vandaar ook de term ‘Armeense *themata*’.

Dit stelde het turneriaanse model voor een groot probleem. De conceptuele oplossing voor dit probleem was gewoon een kleine verschuiving in de betekenis van de term ontvolkt. Eerst betekende de term gewoon onbeschaafd, wild gebied, na de verovering betekende het plots letterlijk onbewoond gebied. Historische continuïteit werd gevrijwaard door de term ‘ontvolkt’ zonder duidelijke verklaring te blijven gebruiken. In de bronnen zocht men daarop uitermate naar passages die deze ontvolking konden aantonen.²³⁹ Het ontvolkte gebied kon nu conceptueel gevuld worden met orthodoxe Byzantijnse christenen net zoals het ontvolkte gebied in Amerika door blanke, christelijke pioniers werd gevuld. Die deden dat echter niet en daarom kozen de Byzantijnse keizers ervoor om de gebieden zagezegd met de (originele) christelijke inwoners te herbevolken.²⁴⁰ De Byzantijnen joegen de inwoners eerst allemaal weg of over de kling en hervestigden ze dan meteen weer in dezelfde veroverde gebieden. Zo werd het

²³² Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, pp. 297, 300.

²³³ Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L’Empire byzantin*. II (2006), p. 30.

²³⁴ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, pp. 214, 218-226; Charanis (P.). “The Transfer of Population.” 1961, p. 147; Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 179-187; Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, p. 295-296; Saunders (W.B.R.). “The Aachen Reliquary.” 1982, p. 218; (etc.).

²³⁵ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, pp. 218-226; Cheynet (J.-C.). *Pouvoir et contestations*. 1990, p. 63; Haldon (J.F.) en Kennedy (H.). “The Arab-Byzantine Frontier.” 1980, *passim*; Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 4, 242-243 en Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 105, 106, 112.

²³⁶ Charanis (P.). “The Transfer of Population.” 1961, *passim* en Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, p. 295.

²³⁷ Charanis (P.). “Cultural Diversity.” 1975, *passim* en Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, pp. 297, 300, 302.

²³⁸ Zie bijvoorbeeld: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 170, 217 en Michael de Syriër, III, p. 158. Nikolaos Oikonomides neemt deze *bias* van de Griekse bronnen over en stelt de Armenen voor als ongedisciplineerde en onbetrouwbare bandieten. In: Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, p. 297.

²³⁹ Bijvoorbeeld: Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, p. 296. Op basis van: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 169. Zie hoofdstuk 3.

²⁴⁰ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, pp. 218-226; Charanis (P.). “The Transfer of Population.” 1961, p. 147; Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 179-187; McGeer (E.). *The Land Legislation*. 2000, pp. 51-52, 86 en Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, p. 296.

turneriaanse model theoretisch gered en werd een praktische contradictie door middel van een verondersteld actief Byzantijns ingrijpen, weggewerkt. Om in deze ‘smurrie’ dan toch nog enigszins een notie van uniculturaliteit te behouden, wezen de meeste historici nadrukkelijk op het feit dat deze minderheden toch nog christelijk waren en verkeerdelijk dat er zeker geen moslims meer in de Byzantijnse grenszone leefden.²⁴¹

Gilbert Dagróns voorgestelde migratie is een perfect voorbeeld van deze puur theoretische, turneriaanse constructie. De Syriërs woonden volgens Dagrón voor 965 zo goed als allemaal in islamitisch gebied – een monolineair, unicultureel standpunt.²⁴² Ze konden immers niet in Byzantijns gebied wonen want ze kwamen volgens hem zo goed als uitsluitend via een migratie uit islamitische gebied naar Melitene. Malatya voor 934 was een van Héléne Ahrweilers limitrofe grensstaatjes en vereiste dus geen uniculturaliteit.²⁴³ Dat betekent dat er theoretisch wel degelijk Syriërs in islamitisch Malatya kunnen hebben gewoond voor 934.²⁴⁴ Om de (in de realiteit gewoon blijvende) aanwezigheid van Syrische christenen in Melitene na 934 (zie hoofdstuk 3) in het turneriaanse paradigma te kunnen verklaren, moesten ze (samen met de moslims) in 934 verdwijnen.²⁴⁵ De betekenis van ontvolking verschoof daarop in Dagróns artikel van een ‘wilde’, door de Byzantijnen vernielde restgroep – Melitene als limitrofe staat – naar een letterlijke ontvolking. Dagrón liet zijn herbevolking echter niet meteen plaatsvinden maar koppelde die aan Nikephoros’ uitnodiging aan patriarch Sarigta – dertig jaar later – omdat er verder eigenlijk geen enkel ander bewijs is voor het plaatsvinden van een Syrische migratie. Dagrón moest daarom die conceptuele ontvolkte fase tot 965 (meer dan dertig jaar) zonder bronnenmateriaal overtuigend zien te rekken. Hij schreef daarom maar over Nikephoros’ zagezegd vernietigende veldtochten in Cilicië en stelde daarbij zonder enig bewijs dat Melitene ook tot 961-962 geregeld door Hamdanidische plundertochten werd vernield.²⁴⁶ Dat wil natuurlijk niet zeggen dat Melitene na 934 volledig met rust werd gelaten. Bernd Vest beargumenteerde in 2007 op basis van één

²⁴¹ Bijvoorbeeld: Papadopoulos (T.). “The Byzantine Model.” 1975, p. 416. Zie voetnoot 240.

²⁴² Gilbert Dagrón erkende dat er al een migratiebeweging van Syrische christenen naar Melitene voor 965 tussen 954 en 957 was. Dat betekent echter dat Dagrón nog steeds volhield dat er geen autochtone Syrische christenen in het gebied leefden na 934. Hij verklaarde die aanwezigheid van Syrische christenen namelijk nog steeds als het gevolg van een “*mouvement*” na 934 naar de stad. Het turneriaanse model bleef dus in principe behouden: de waarschijnlijk originele bewoners van Melitene migreerden na plots verdwenen te zijn in 934 naar de stad terug. Dagrón redeneerde het belang van die aanwezigheid voor 965 hoe dan ook toch op de volgende pagina meteen weg. Zie voetnoot 450. De kern van zijn migratiethese bleef daarom, ondanks die toegeving dat Melitene in (of beter gezegd: vanaf) 965 herbevolkt werd met Syrische christenen. In: Dagrón (G.). “*Minorités ethniques*.” 1976, pp. 192-193. In hoofdstuk 3 zal ingegaan worden op het al dan niet bestaan van autochtone Syrische christenen in Melitene. Zie daarvoor bijvoorbeeld: Michael de Syriër, III, pp. 124-125. Waaruit duidelijk wordt dat er al Syrische christenen in Melitene leefden – de mensen die Mar Gayasa en zijn *entourage* ontvingen en Jozef Goumaya. Zie ook: Tinnefeld (F.). “Die Stadt Melitene.” 1975, p. 440.

²⁴³ Héléne Ahrweiler schreef over de *casus* van de verovering van Melitene dat: “[...] *il nous livre les méthodes que l’Empire utilisait pour étendre ses frontières et rendre les régions désertiques de la zone limitrophe habitables*.” In: Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 224.

²⁴⁴ Gilbert Dagrón gaat in zijn artikel dat in essentie over migratie gaat vreemd genoeg niet in op de demografische samenstelling van Melitene voor 934.

²⁴⁵ Voor de impact van Gilbert Dagróns migratiethese uit 1976 op het denken over de demografische toestand van Melitene, vergelijk: Tinnefeld (F.). “Die Stadt Melitene.” 1975, p. 440 met Palmer (A.). “Charting undercurrents.” 1986, p. 54.

²⁴⁶ Dagrón (G.). “*Minorités ethniques*.” 1976, p. 186. Gilbert Dagrón stelde dat Noord-Mesopotamië in deze periode het toneel was van hevige oorlogsvoering. In: Dagrón (G.). “*Minorités ethniques*.” 1976, p. 186. Hoewel het zeker klopt dat er in de jaren ’50 van de 10de eeuw in Noord-Mesopotamië gevochten werd – Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), pp. 995-1025 – werd Noord-Mesopotamië gedurende de Cilicische veldtochten (963-965) eigenlijk grotendeels met rust gelaten zowel door de Byzantijnen als door een gebroken Sayf ad-Dawlah. In: Garrod (W.). “The Byzantine Conquest of Cilicia.” 2008, p. 128-129. Noord-Mesopotamië is overigens een groot en bergachtig gebied. Niet iedere veldtocht in deze periode bereikte en vernielde Melitene (zie verder). Veldtochten in de 10de eeuw hadden tevens niet hetzelfde tweedimensionale, zonale bereik als invasies uit de 20ste eeuw. Ze hadden ook niet dezelfde vernietigingsmogelijkheden als de kannonnen of het gifgas uit de Eerste Wereldoorlog die wel een niemandsland konden aanrichten op het dagelijks (in plaats van halfjaarlijks) bestookte slagveld. De Arabische historici overdreven daarbij ook nog de impact en de schaal van de verschillende conflicten in deze periode zo veel als ze konden. Zie daarvoor hoofdstuk 3. De meeste conflicten in de grenszone waren geen overdonderende jihadi-plundertochten maar waren kleinschalige botsingen tussen lokale potentaten in de grensoverschrijdende, grenzeloze (zie hoofdstuk 2) grenswereid die de Byzantijnen weinig aanbelangden of interesseerden. In: Shepard (J.). “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik.” 2012, pp. 505, 513-514, 526.

islamitische bron (Abu Firas) en Michael de Syriër dat Sayf ad-Dawlah wel degelijk één keer in Byzantijs Melitene is geweest, namelijk in 953.²⁴⁷ Vests gebruik van Michael de Syriër zal in hoofdstuk 3 verder besproken worden. Michael verwees volgens mij waarschijnlijk naar een andere gebeurtenis.²⁴⁸ Vest haalde ook de inval van een zekere Nagas in 963 in Melitene aan.²⁴⁹ Ook daar zal in hoofdstuk 3 op worden teruggekomen. Wat nu volstaat, is de vaststelling dat Melitene na 934 in een periode van een kleine dertig jaar hoogstens twee keer door een islamitisch leger bereikt is geweest. De regio van Melitene was dus grotendeels vreedevol in deze periode en was dus niet blootgesteld aan geregelde Hamdanidische plundertochten zoals Dagron beweerde.

Gilbert Dagron verklaarde nooit expliciet de demografische afwezigheid van de Byzantijnen in Melitene na 934. Hij verklaarde wel waarom Nikephoros Phokas de Syriërs koos om Melitene te herbevolken (en dus slechts impliciet niet de Byzantijnen). Dagron stelde twee verklaringen voor. De eerste verklaring is dat Nikephoros Phokas Antiochië volledig chakedonisch wilde maken –²⁵⁰ een uitermate uniculturele veronderstelling. Daarvoor zou Nikephoros de Syrische christenen al vanaf 965 uit Noord-Syrië naar Melitene zijn beginnen te lokken. Hij en zijn opvolgers deden dat door middel van enerzijds vervolgingen in Noord-Syrië en anderzijds door het voorzien van religieuze tolerantie in Melitene.²⁵¹ Christelijk Antiochië was echter al hoofdzakelijk melkitisch in deze periode en het is betwifelbaar (zie hoofdstuk 4) of Nikephoros de stad überhaupt volledig in het rijk wilde integreren.²⁵² In 965, toen Nikephoros Sarigta uitnodigde, zou Antiochië overigens nog vier jaar lang islamitisch blijven. Dagrongs tweede (maar hoofd-) verklaring is de stelling dat Nikephoros Phokas de Byzantijnse oostgrens wilde herstellen.²⁵³ De Syriërs waren als (turneriaans) grensvolk volgens Dagron daarvoor het best geschikt (wat impliceert dat de Byzantijnen dat niet waren)²⁵⁴ en Nikephoros Phokas zou dat ook ingezien hebben. Om dat te bewijzen, projecteerde Dagron kritiekloos zijn turneriaans model op een ambigue passage uit de Franse vertaling van Michael de Syriërs kroniek en veranderde hij er de betekenis van. Michael schreef dat de Syriërs het gewend waren om “*au milieu des*” twee volkeren en rijken te leven.²⁵⁵ ‘*Au milieu des*’ wordt vertaald in het Nederlands naar het ambigue ‘tussen’. Enerzijds kan ‘tussen’ op een onderlinge manier begrepen worden – iets ligt tussen iets anders gemengd.²⁵⁶ Anderzijds kan het op een gescheiden manier begrepen worden – iets ligt tussen twee zaken. ‘*Au milieu des*’, in het Frans, leunt meer naar de eerste betekenis, ‘*entre*’ naar de tweede, maar de term blijft ambigue. In het Syrisch is er echter geen ambiguïteit.²⁵⁷ Michael schreef letterlijk dat de Syrische christenen het gewend waren om met de twee volkeren en met de twee rijken te leven. Jean-Baptiste Chabots “*au milieu des*” verwijst dus naar ‘tussen’ als in onderling gemengd niet naar ‘tussen’ als in gescheiden. Gilbert Dagron transformeerde Chabots “*au milieu des*” toch zomaar naar een “*entre*”.²⁵⁸ Een passage die suggereerde dat er mogelijk al Syriërs in Byzantijs gebied leefden voor 965,²⁵⁹ werd

²⁴⁷ Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), pp. 973-975.

²⁴⁸ Michael de Syriër, III, p. 123. Zie: Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes*. 1968, I, p. 267 en Whittow (M.). *The Making of Orthodox Byzantium*. 1996, p. 317.

²⁴⁹ Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), p. 1023.

²⁵⁰ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 207-208.

²⁵¹ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 207.

²⁵² Kennedy (H.). “The Melkite church.” 1986, p. 334. Catherine Holmes vroeg zich in 2001 af of Nikephoros Phokas Antiochië wel wilde inlijven en of hij de stad niet eerder wilde onderwerpen als een islamitische cliëntstaat zoals Aleppo. In: Holmes (C.). “How the east was won.” 2001, p. 48. Zie daarvoor bijvoorbeeld: Leo Diaconus, IV.11. Zie ook hoofdstuk 4 waar beargumenteerd zal worden dat Nikephoros Antiochië in 969 waarschijnlijk wel wilde inlijven (maar pas vanaf 969, niet 965).

²⁵³ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 187-188, 197-198, 199.

²⁵⁴ Op basis van: Michael de Syriër, III, p. 130. Michael de Syriër schreef: “[...] *les Romains n'étaient pas disposés à y [Melitene] habiter, par crainte des Taiyayê [de moslims] [dan volgt de passage dat Nikephoros Phokas daarom de Syriërs naar het gebied uitnodigde].*”

²⁵⁵ Michael de Syriër, III, p. 130.

²⁵⁶ Een rood balletje ligt bijvoorbeeld tussen meerdere blauwe balletjes in één potje.

²⁵⁷ Ik dank mijn promotor, Dr. Maria Conterno voor het vertalen van de passage voor mij uit het originele Syrisch.

²⁵⁸ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 187.

²⁵⁹ Zie bijvoorbeeld: Michael de Syriër, III, pp. 124-125.

zo voor Dagron een passage die de natuurlijkheid van de Syrische christenen als een ideaal, lineair grensvolk benadrukte en tegelijkertijd de notie van Byzantijnse uniculturaliteit bewaarde door verkeerdelijk te benadrukken dat de Syriërs tussen Byzantium en het kalifaat woonden – Hélène Ahrweilers limitrofe zone – en niet in unicultureel Byzantium voor Nikephoros' uitnodiging.²⁶⁰ Michael de Syriër en Gilbert Dagron schreven:

“[...] les Syriens qui étaient dans les pays des Taiyayê et qui avaient coutume de vivre et d’habiter au milieu des deux peuples et des deux empires.”

Michael de Syriër, III, p. 130.

“Et Michel le Syrien énonce ou suggère les arrière-pensées de cette politique : le repeuplement de la région de Mélitène [...]; en faisant appel à un peuple qui « a coutume d’habiter entre les deux Empires » pour combler un vide démographique jugé préoccupant, Nicéphore Phokas [...] veut reconstituer une frontière.”

Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 187.

Nikolaos Oikonomides pleegde in de 10de- en 11de-eeuwse grenszone een oppositoire tweestelling te ontwaren tussen Byzantijnen *stricto sensu* en wat hij neo-Byzantijnen noemde (de ketters gevestigd in de grenszone).²⁶¹ De Byzantijnse oostgrens was voor Oikonomides een door de keizers bewust gevormde ketterse gordel geworden rond een unicultureel Byzantijns kerngebied. Die tegenstelling zou uiteindelijk geleid hebben tot de verdamping van die Byzantijnse gordel in Manzikert omdat de Armenen en Syriërs – daar volgens Gilbert Dagron lokaal in de meerderheid – de Byzantijnen tegen de Turken niet meer steunden.²⁶² Aan het verlies van de neo-Byzantijnse steun lag volgens Oikonomides een sterk wederzijds wantrouwen ten gronde dat tegen 1071 volledig in vervolgingen was geëscaleerd.²⁶³ Die vervolgingen waren ingegeven door het al vermelde zogenaamde actieve Byzantijnse beleid om van die heterodoxe grenszone een uniculturele regio te maken en zodoende het gebied te consolideren. Het feit dat dit mislukte – dat de regio niet unicultureel werd – is volgens het unilineaire model de externe verklaring van Manzikert.²⁶⁴

Deze notie van een totaal verwoest niemandsland heeft van alle vier aannames uit het unilineariteitsmodel nog het langst en het meest de visualisering van de Byzantijnse oostgrens bepaald. Het is daarom van groot belang dat de lezing van de bronnen losgemaakt wordt van de turneriaanse representatie ervan. Het is niet omdat turneriaanse historici vernieling en verwoesting soortgelijk aan de Eerste Wereldoorlog in de bronnen lazen en daarom ook de term niemandsland kozen dat de bronnen dat ook beschreven. Om de analyse vanaf nu duidelijk gescheiden te houden, zal ik het vernielingstopos van de bronnen het ‘vernielingstopos’ noemen en zal ik het daarop geprojecteerde turneriaanse niemands-landsmodel het ‘niemandslandsmodel’ noemen.

²⁶⁰ Gilbert Dagron vergeleek de Syriërs op die manier ook expliciet met de Armenen, het andere Byzantijnse grensvolk (“*cette autre population d’entre-deux*”). In: Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 212.

²⁶¹ Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, pp. 300-302.

²⁶² Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 205, 212-213 en Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, pp. 300-302.

²⁶³ Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, pp. 300-302.

²⁶⁴ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 177. Zie voetnoot 10.

Hoofdstuk 2: Het kaleidoscopisch-polyconcentrische grensmodel

Catherine Holmes stelde in 2002 dat de representatie van de Byzantijnse oostgrens als een uniform gefortificeerde, militaire, administratieve linie te herleiden is tot een verkeerde lezing van het *Escorial Taktikon*.²⁶⁵ Historici zouden het *Taktikon* uit de jaren '70 van de 10de eeuw, dat verschillende nieuwe ambten zoals *doukes* en *strategoi* van kleinere Armeense *themata* aan de oostelijke grens oplist, niet genoeg samen met andere bronnen gelezen hebben. Ze wees op het feit dat het document op zichzelf geen enkel relevant verband houdt met het eigenlijke bestaan van de ambten die het oplist. Het *Taktikon* is immers van nature geen militair of administratief document maar het beschrijft de theoretische tafelordering voor keizerlijke banketten in Constantinopel.²⁶⁶ De kleine noordoostelijke stad Chauzision, beargumenteerde Holmes, was door de Byzantijnen versterkt om te dienen als een uitvalsbasis voor de verovering van de grote stad Theodosiopolis (Erzurum) in de jaren '30 en '40 van de 10de eeuw. Het kreeg als zodanig een *strategos* toegewezen.²⁶⁷ Theodosiopolis werd uiteindelijk in 949 veroverd en Chauzision verloor daarop zijn nut als militaire uitvalsbasis. De stad werd na 949 voornamelijk door belastingambtenaren met verregaande bevoegdheden bestuurd en er zijn geen verdere aanwijzingen voor het blijvende bestaan van een *strategos*.²⁶⁸ Chauzision kreeg in het *Escorial Taktikon* uit de jaren '70 echter nog steeds een *strategos* toegewezen.²⁶⁹ Het lag dan al lang niet meer in de grenszone en had zijn militair nut als *thema* al lang verloren. Het *Taktikon* hield als formele erelijst echter rekening met de mogelijkheid dat in het geval van een noodgeval er weer een *strategos* van Chauzision zou worden aangesteld.²⁷⁰ Aangezien het *Taktikon* als handleiding sluitend wilde zijn en mogelijke toekomstige affronten wilde voorkomen – keizerlijke banketten waren nu eenmaal een erezaak – moest het hypothetische ambt van *strategos* van Chauzision ook een plaats in de rangschikking krijgen. In werkelijkheid stond Chauzision als versterkte stad echter militair leeg.²⁷¹ Ook Melitene werd als een *thema* in het *Taktikon* uit de jaren '70 ingeschreven maar ook in het geval van Melitene treffen we er in de 10de eeuw verder geen *strategoi* aan.²⁷² Het synchronistische *Taktikon*

²⁶⁵ Holmes (C.). "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, pp. 84-86, 89-91. Catherine Holmes verwijst daarvoor expliciet naar: Oikonomides (N.). "L'organisation de la frontière orientale." 1974, pp. 286, 294, 298. Voor het gebruik van het eenheidsmodel, zie: Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 186, voetnoot 47 bis en p. 192, voetnoot 70 en Tinnefeld (F.). "Die Stadt Melitene." 1975, pp. 436-438. Voor de nadruk op het militaire in het algemeen, zie bijvoorbeeld: Cheynet (J.-C.). "La conception militaire." 2001, *passim* en Haldon (J.F.) en Kennedy (H.). "The Arab-Byzantine Frontier." 1980, *passim*. Voor het *Taktikon* zelf, zie: Oikonomides (N.). *Les listes de préséance byzantines*. 1972, pp. 255-277. Zie hoofdstuk 1. Holmes herhaalde haar argument opnieuw in 2005 in haar boek over Basileios II. In: Holmes (C.). *Basil II*. 2005, pp. 301-302, 357-358.

²⁶⁶ Holmes (C.). "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, p. 89.

²⁶⁷ Holmes (C.). "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, p. 97.

²⁶⁸ Holmes (C.). "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, p. 97.

²⁶⁹ Oikonomides (N.). *Les listes de préséance byzantines*. 1972, pp. 266-267 en Holmes (C.). "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, p. 97.

²⁷⁰ Holmes (C.). "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, pp. 90, 104.

²⁷¹ Holmes (C.). "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, p. 97-99, 103-104. Zie bijvoorbeeld: Yahya, I, pp. 822, 825. Er wordt geen vervanger voor Bourtzes in Baghras aangesteld na de verovering van Antiochië. Zie ook: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 169. Alexander Eger benadrukte het feit dat het merendeel van de conflicten in de grenszone eigenlijk tussen én door nomaden waren. In: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 278-285.

²⁷² Jonathan Shepard noemde in 2001 enkel het *Taktikon* als bewijs voor het bestaan van een *strategos* in Melitene in de 10de eeuw. In: Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, p. 30. Op basis van: Oikonomides (N.). *Les listes de préséance byzantines*. 1972, pp. 264-265. De eerste *strategos* voor Melitene trof Franz Tinnefeld echter pas in de bronnen aan in het jaar 1000. Hij somde daarop alle Byzantijnse bestuursambten op die hij voor Melitene na het jaar 1000 kon vinden. Hij vond een *strategos*, een *patrikios*, een *krites*, een *hegemon* en opnieuw een *strategos*. In: Tinnefeld (F.). "Die Stadt Melitene." 1975, pp. 437-438. Zie ook: Holmes (C.). *Basil II*. 2005, p. 323. Die chaotische, administratieve ongeregeldeheid weerhield Gilbert Dagron er echter niet van om te stellen dat Melitene door én een *basilikos* én een *strategos* tegelijkertijd werd bestuurd in de 10de eeuw. Dat deed hij op basis van Nikolaos Oikonomides' stelling dat alle Armeense *themata* op een soortgelijke, uniforme manier werden bestuurd (het eenheidsmodel). In: Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 186, voetnoot 47 bis en p. 192, voetnoot 70 en Oikonomides (N.). "L'organisation de la frontière orientale." 1974, pp. 286, 294, 298. Melitene lijkt in de 10de eeuw eerder door lokale Syrische christenen en moslims bestuurd te zijn geweest dan door Byzantijnse ambtenaren. Catherine Holmes stelde daarom dat tot de aanstelling van Koulaib als almachtige *basilikos* van de stad (door Bardas Skleros gedurende zijn opstand)

kan daarom niet gebruikt worden als bewijs voor een permanent onderhouden militaire, zuiver georganiseerde administratieve grenslijn of bron waarmee we dat kunnen terugvinden. Het *Taktikon* bewijst enkel de politieke schrandtheid van de Byzantijnen zowel in het organiseren van banketten in Constantinopel als in het voorkomen van totale chaos in de grenszone in het geval van rampspoed.

Ronnie Ellenblum schreef de lineaire manier van denken over grenzen algemener toe aan de 19de-eeuwse, legalistische neiging om alles in complexe, logisch uitgekende modellen onder te verdelen.²⁷³ Het unilineaire model is inderdaad eerder te herleiden tot de politieke context waarin (grens)geschiedenis is ontstaan dan tot een verkeerde lezing van het *Escorial Taktikon*. Hélène Ahrweiler vergeleek de Byzantijnse oostelijke grens niet voor niets letterlijk met die van een moderne natiestaat.²⁷⁴ Die natiestaatkundige grens – die het bestaan van een uniculturele (natie)staat veronderstelt – is multifunctioneel en -facetair: het bakent zo goed als alle mogelijke soevereine autoriteits-bevoegdheden van de natiestaat af. Die zijn bijvoorbeeld het innen van belastingen, het uitoefenen van het geweldsmonopolie, het monopolie op het slaan van munten, jurisdictie (etc.). Voor een natiestaat vallen de grenzen van die aparte bevoegdheden zo goed als altijd samen.²⁷⁵ Het begrip ‘natie’ verenigt *in se* alle verschillende, mogelijke uniculturele verzamelingen in één allesomvattend unicultureel begrip: de nationale aard. Grenzen in de middeleeuwen waren echter niet multifunctioneel of -facetair. Vaak was de situatie in de praktijk zo onduidelijk dat ‘middeleeuwers’ zelf niet goed wisten hoe alles precies zat. De daaruitvolgende geografische en ook legale onzekerheid lijkt een fundamenteel kenmerk te zijn geweest van middeleeuwse grenzen en middeleeuwse autoriteit.²⁷⁶ De bevoegdheden om belastingen te innen, om kastelen te bouwen, om een leger te bezitten (etc.) vielen niet *per se* met elkaar samen.²⁷⁷ Eduardo Moreno merkte in die context op dat wat wij arbitrair als interne grenzen beschouwen – vanwege onze kunstmatige nadruk op de politieke (natiestaats)grens als de primaire analytische referent die intern van extern onderscheidt – “[...] rarely perceived [waren] by contemporaries as less relevant than [...] external [frontiers][...]”²⁷⁸ Het gebruik van de Byzantijnse oostgrens als de primaire analytische referent voor onderzoek weerspiegelt eerder een kunstmatig, disciplinair onderscheid dan dat het een belangrijke historische realiteit benadert. Vanwege de afwezigheid van cartografische kennis en snelle communicatie konden middeleeuwse heersers zich hun heerschappij helemaal niet cartografisch inbeelden.²⁷⁹ Autoriteit, en zo heerschappij, werd niet geprojecteerd over én op basis van een conceptueel ongrijpbaar landschap maar over én op basis van conceptueel grijpbare mensen (volkeren, politieke actoren zoals graven, koningen en bisschoppen en horigen of onderdanen) en steden, kloosters en andere belangrijke landschappelijke centra.²⁸⁰ Dit fundamentele verschil met het moderne denken over heerschappij hypothekeert alle ‘natuurlijke’ aannames die over dit onderwerp voor deze periode gemaakt kunnen worden. Niet de externe grens en een cartografisch ingebeeld territorium waren voor Byzantijnse keizers de referenten waarmee ze hun heerschappij definieerden en zo hun politiek

kouratores de enige Byzantijnse ambtenaren waren die in het gebied actief waren. Zij stonden daar niet in voor het beheren van keizerlijke gronden maar voor het verzamelen van tribuut. In: Holmes (C.). “How the east was won’.” 2001, pp. 47-48.

²⁷³ Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 111, 118.

²⁷⁴ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 226.

²⁷⁵ Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, p. 109.

²⁷⁶ Abulafia (D.). “Introduction.” 2002, pp. 11, 16 en Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, pp. 36-37.

²⁷⁷ Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 109-110.

²⁷⁸ Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, p. 37. Zie ook: Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 83 en hoofdstuk 4.

²⁷⁹ Abulafia (D.). “Introduction.” 2002, pp. 1, 11; Berend (N.). “Preface.” 2002, p. xiii; Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 10 en Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 108, 111, 118. Zie ook: Avramea (A.). “Land and Sea Communications.” 2002, pp. 57-90.

²⁸⁰ Zie bijvoorbeeld: Cheynet (J.-C.). “La conception militaire.” 2001, p. 59; Decker (M.). “Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East.” In: *Dumbarton Oaks Papers*. 61 (2007), p. 220; Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 10; Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 108-109, 111; Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 100; Shepard (J.). “Emperors and Expansionism.” 2002, pp. 62-63 71; (etc.).

organiseerden, maar de steden (meer bepaald ruimtelijke centra) in het landschap en de mensen en bestuurders die er in woonden.

In dit hoofdstuk zal ik daarom een nieuw model voorstellen op basis van zowel de bronnen als het al bestaande, maar gefragmenteerde theoretische werk van andere grenshistorici. Het model zal deze twee nieuwe referenten met elkaar verenigen, soms met impliciete, soms met expliciete kritiek op het unilineariteitsmodel.²⁸¹ Dit model zal vanaf hier in drie delen besproken worden. Het eerste deel focust op de persoonsgebonden realiteit van de grens (het kaleidoscopische model)²⁸² en het tweede deel op de stedengebonden realiteit van de grens (het polyconcentrische model). Het derde deel past het model in zijn geheel analytisch toe op Byzantiums expansief 10de- en 11de-eeuws beleid en brengt een synthese.

Het kaleidoscopische model

De Byzantijnse grenszone werd in de 10de en 11de eeuw veel pragmatischer en *ad hoc* bestuurd dan men lang onder invloed van de aanname van politieke uniculturaliteit dacht. In plaats van een uniform, legalistisch logisch, politiek unicultureel, gecentraliseerd bestuur waarbij het grondgebied netjes in duidelijke administratieve eenheden werd opgedeeld, weerspiegelde ‘heerschappij’ in de Byzantijns-islamitische grenszone veel meer de gefragmenteerde realiteit van feodaal Europa – wat niet betekent dat de sociale structuur er ook feodaal was – dan die van een gecentraliseerde 19de-eeuwse natiestaat.²⁸³ Men ging er lang van uit dat Melitene als Armeens *thema* in de 10de eeuw door een *strategos* bestuurd werd samen met een burgerlijke ambtenaar (een *basilikos* of een belastingsambtenaar) onder de algemene bevoegdheid van de *doux* van Mesopotamië, die dan weer onder de keizer viel.²⁸⁴ Een nette administratieve structuur zoals het *Escorial Taktikon* weerspiegelt. Het bronnenmateriaal, merkte Franz Tinnefeld op, reflecteerde deze geïdealiseerde administratie echter niet.²⁸⁵ Uitgaande van het eenheidsmodel, vond Tinnefeld dat in 1975 nog hoogst merkwaardig. Hij schreef dat daarom uiteindelijk aan de onkunde van de bronnen toe.²⁸⁶ Anderen, zoals Gilbert Dagron, negeerden die anomalieën gewoon. *Doukes*, bijvoorbeeld, waren echter helemaal geen permanente aanstellingen.²⁸⁷ De eerste *doux* van Mesopotamië, waaronder Melitene viel, was Bardas Skleros die pas in de jaren '70 van de 10de eeuw werd aangesteld door Basileios II.²⁸⁸ Melitene was al in 934 definitief ingelijfd en stond dus dertig jaar lang niet onder de bevoegdheid van een *doux*. Na Bardas Skleros' opstand in 976 werd er geen *doux* van Mesopotamië meer aangesteld tot het midden van de 11de eeuw.²⁸⁹ Melitene werd daarna rechtstreeks bestuurd door de machtige, christelijke, Arabische *basilikos* Koulaib (zonder een *strategos* naast hem).²⁹⁰ Koulaib beschikte als *basilikos* (normaal enkel een burgerlijk ambt) van Melitene ook over militaire bevoegdheden,²⁹¹ een *strategos* voor Melitene was dus niet nodig. Dat verklaart waarom Franz

²⁸¹ Kritiek op het unilineariteitsmodel is niet het hoofddoel van dit hoofdstuk. Het kaleidoscopisch-polyconcentrisch model is geen antithese van het turneriaans-Byzantijnse model. Het model moet als een geheel dat op zichzelf kan staan (niet in zijn afzonderlijke delen) het turneriaans-Byzantijnse model weerleggen als een valabel alternatief.

²⁸² Het begrip ‘kaleidoscopisch’ verwijst naar Catherine Holmes' theoretische uitwerking (zie verder) en blijft daarom met een ‘k’ geschreven worden om het van het Nederlandse object ‘caleidoscoop’ zonder die theoretische onderbouw te onderscheiden.

²⁸³ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 79. Zie ook: Górecki (D.). “The Strateia of Constantine VII.” 1989, pp. 174-175; McGeer (E.). *The Land Legislation*.” 2000, p. 13 en Ostrogorsky (G.). “Observations.” 1971, pp. 5-6, 8-9.

²⁸⁴ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 186, voetnoot 47 bis en p. 192, voetnoot 70 en Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, pp. 286, 294, 298. Zie voetnoot 272.

²⁸⁵ Tinnefeld (F.). “Die Stadt Melitene.” 1975, p. 436.

²⁸⁶ Tinnefeld (F.). “Die Stadt Melitene.” 1975, p. 436.

²⁸⁷ Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, pp. 91-94.

²⁸⁸ Holmes (C.). *Basil II*. 2005, pp. 322-323 en “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 92.

²⁸⁹ Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 92.

²⁹⁰ Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, pp. 94-95, 102; “How the east was won’.” 2001, pp. 49-50 en “Treaties.” 2008, pp. 153-154. Voor de carrière van Koulaib, zie: Michael de Syriër, III, p. 126 en Yahya, II, pp. 368-369, 373-374, 420. Zie ook: Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 186, voetnoot 47 bis en p. 192, voetnoot 70.

²⁹¹ Yahya van Antiochië schreef: “*Le « basilikos » et le gouverneur de Malathiya [Melitene] était à ce moment le patrice Kouleib, qui jadis avait livré (la forteresse de) Hiçn-Barzonyali.*” In: Yahya, II, p. 420.

Tinnefeld pas vanaf het jaar 1000 een *strategos* voor Melitene aantreft.²⁹² Catherine Holmes beargumenteerde dat ook de toenmalige *basilikos* van Antiochië, Oubeïdallah, dezelfde brede bevoegdheden had.²⁹³

Wanneer we naar de namen van enkele lokale, oostelijke bestuurders in de grensregio uit deze periode kijken zoals die in de werken van Yahya van Antiochië en Michael de Syriër aan bod komen, zien we weinig Griekse namen verschijnen. Het merendeel van de oostelijke Byzantijnse functionarissen in de 10de eeuw had Arabische of Syrische namen zoals Koulaib (afkomstig uit de Levant, bestuurder van Antiochië en daarna Melitene), Goumaya (waarschijnlijk afkomstig uit Melitene maar dat is niet zeker, bestuurder van Melitene) en Oubeïdallah (afkomstig uit Melitene, bestuurder van Antiochië).²⁹⁴ Michael vermeldt dat Koulaib ook een Griekse naam had, Eutychos.²⁹⁵ Welke functie die naam had, maakt hij niet duidelijk. Het wijst hoe dan ook op de gelaagdheid van Koulaibs politieke identiteit en op de verschillende rollen die hij in de grenszone als Byzantijnse Arabier moest spelen. Hij zou eerst als christen in de Levant een islamitische bestuurder gediend hebben.²⁹⁶ Daarna werd hij door Johannes Tzimiskes in 975 opgepikt en onder de autoriteit van Michael Bourtzes, *doux* van Antiochië, in Antiochië als *basilikos* aangesteld.²⁹⁷ Toen Bardas Skleros in 976 rebelleerde, bleef Koulaib eerst trouw aan Basileios onder Michael Bourtzes en later zijn zoon.²⁹⁸ Wanneer Bourtzes' zoon zich aan Skleros overgaf, kwam Koulaib helemaal alleen aan de macht in Antiochië.²⁹⁹ Hij wisselde meteen van alliantie en gaf de stad aan Skleros over die hem daarvoor beloofde met het ambt van *basilikos* van Melitene.³⁰⁰ Na Basileios' overwinning bleef Koulaib ongestoord verder regeren in Melitene ten minste tot 987 en zou hij als *basilikos* als tussenpersoon gediend hebben bij het regelen van Aleppo's tribuut.³⁰¹

Koulaib had gedurende zijn carrière een enorm persoonlijk netwerk uitgebouwd doorheen het Byzantijns-islamitisch grensgebied waaraan hij zijn stijgende macht en invloed dankte. Hij diende eerst onder een islamitische heerser in de Levant. Daarna, door Johannes Tzimiskes opgemerkt – omdat hij zijn islamitische heer had verraden –³⁰² kreeg Koulaib van de keizer (als beloning voor zijn verraad) meteen veel grond in Byzantium – en zo rijkdom en macht – wat hem direct een ware Byzantijnse *dynatos* maakte.³⁰³ Hij werd daarop door de keizer aangesteld als *basilikos* van Antiochië – een belangrijk ecclesiastisch en militair centrum – waar hij meteen toegang kreeg tot een veel groter regionaal islamitisch-Byzantijns grensnetwerk. Na Bardas Skleros ontmoet te hebben in Cappadocië en zo kort

²⁹² Tinnefeld (F.). “Die Stadt Melitene.” 1975, pp. 437-438. We treffen Koulaib namelijk voor het laatst in het bronnenmateriaal in 987 aan. Wat er daarna met hem gebeurd is, weten we niet. In: Yahya, II, p. 420.

²⁹³ Holmes (C.). “Byzantium's Eastern Frontier.” 2002, pp. 94-95 en “How the east was won'.” 2001, pp. 49-50. Over Oubeïdallah: Yahya, II, pp. 373-374, 376-378. Vest (B.A.). *Geschiede der Stadt Melitene*. II (2007), pp. 1018-1019.

²⁹⁴ Michael de Syriër, III, pp. 124-126 en Yahya, II, pp. 368-369, 373-374, 376-378, 420. Het is best mogelijk dat deze Goumaya dezelfde persoon is als de volgens Yahya zeer rijke bestuurder van Melitene die door Bardas Skleros van zijn fortuin beroofd is geweest om zijn opstand mee te starten. In: Yahya, II, p. 372. In hoeverre dit klopt, is moeilijk te zeggen. Goumaya zou volgens Michael rustig in Melitene oud geworden zijn en hij blijft stil over de impact van Skleros' opstand. Zie ook: Skylitzes, 16.2. Gilbert Dagron vergriekste de naam naar Goumaios, stelde dat het de achternaam van Jozef was – hoewel Michael dat niet schreef – en vroeg zich af of de naam naar diens afkomst verwees. Hij stelde twee steden als kanshebbers voor: Gamoua nabij Mardin of Goumia nabij Antiochië. In: Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 189. Of Dagron gelijk heeft of niet, doet op zich niet terzake. Goumaya is waarschijnlijk geen Griek en zijn religieuze denominatie, althans volgens Michael, lijkt Syrisch-orthodox te zijn.

²⁹⁵ Michael de Syriër, III, p. 126.

²⁹⁶ Yahya, II, p. 369.

²⁹⁷ Yahya, II, p. 369.

²⁹⁸ Yahya, II, p. 373.

²⁹⁹ Yahya, II, p. 373. Merk ook de stilte van Johannes Skylitzes op. In: Skylitzes, 16.4-5.

³⁰⁰ Yahya, II, p. 374. Een serieuze beloning want uit verschillende bronnen – direct en indirect – leren we dat de bestuurders van Melitene al sinds 958 zeer rijk waren. In: Michael de Syriër, III, pp. 125-126 en Yahya, II, p. 372. Hij kreeg echter niet zoals Oubeïdallah de titel van *magistros* van Bardas Skleros.

³⁰¹ Holmes (C.). “Byzantium's Eastern Frontier.” 2002, pp. 95, 102; “How the east was won'.” 2001, p. 49 en “Treaties.” 2008, p. 154. Catherine Holmes verklaarde Koulaibs rol in het regelen van Aleppo's tribuut in 2008 door te stellen dat Koulaib de schoonvader van de emir van Aleppo, Qarghouya was. We treffen Koulaib voor het laatst in het bronnenmateriaal aan in 987. In: Yahya, II, p. 420.

³⁰² Yahya, II, p. 369.

³⁰³ Yahya, II, p. 369. Zie hoofdstuk 4 voor de definitie die de Byzantijnse wetgevers gaven aan de term ‘*dynatos*’.

toegang gekregen te hebben tot het uitgebreide machtsnetwerk van de Skleroi – dat Armenen, moslims en Grieken bevatte –³⁰⁴ werd hij als bestuurder aangesteld van het welvarende Melitene.³⁰⁵ Daar kwam Koulaib direct in contact met het Syrisch-orthodoxe patriarchaat van Antiochië dat connecties had doorheen de Vruchtbare Sikkil.³⁰⁶ Hij ontmoette in Melitene veel rijke en invloedrijke handelaren onder wie vaak Syrische christenen uit Tikrit en verschillende geleerden.³⁰⁷ In die zin is het begrijpelijk dat Basileios na zijn overwinning de verrader Koulaib niet meteen de laan uitstuurde. Koulaibs uitgebreid oostelijk netwerk kwam ook hem – toen voornamelijk actief in Bulgarije – van pas. Hij kon via de figuur van Koulaib indirect controle uitoefenen over een enorm grensoverschrijdend gebied. Het waren bijgevolg figuren zoals Koulaib, weliswaar in de naam van de keizer, die eigenlijk de hoofdrol speelden in de Byzantijnse grenszone, niet de keizers.³⁰⁸

De casi van Mumahhid ad-Dawlah en Oubeidallah

Jonathan Shepard merkte in 2002 op dat Byzantijnse auteurs in hun werken verdacht weinig aandacht besteden aan territorialiteit en externe, politieke grenzen. Shepard verklaarde dat toen door te stellen dat schrijven over territorialiteit en externe grenzen de beperkte omvang van het Byzantijnse Rijk aan het licht zou brengen en zo de legitimiteit van de Byzantijnse keizers als Romeinse keizers zou ondermijnen. De Byzantijnse auteurs legden volgens Shepard daarom liever de nadruk op de verspreiding van een territoriumloze *Romanitas* als bewijs voor keizerlijke expansie.³⁰⁹ Het verspreiden van *Romanitas* voorbij de politieke grenzen van het rijk was inderdaad één van Byzantiums conceptuele methodes tot expansie maar niet vanwege een groot plan om de eigen legitimiteit te redden. In een wereld waar de cartografische revolutie nog niet had plaatsgevonden, werd heerschappij nu eenmaal niet territoriaal ingebeeld en het stilzwijgen van Byzantijnse auteurs is niet uniek of uitzonderlijk.³¹⁰ Heerschappij manifesteerde zich in de middeleeuwse perceptie in de persoon van de keizer en via hem in de personen die in zijn naam een bepaald gebied bestuurden, zowel in de perceptie als in de praktijk. Het is daarom niet verrassend dat zo goed als alle bestuurders van Aleppo of hun naasten na 969 persoonlijk de keizer bezocht hebben of dat het bestuur van Byzantiums Antiochië pas grondig veranderde wanneer de keizer persoonlijk aanwezig was.³¹¹ Persoonlijke contacten waren de kanalen waarlangs autoriteit vloeide.³¹²

Zolang Byzantiums exclusieve aanspraak op *Romanitas* serieus genomen werd, konden de keizers door middel van het verdelen van Romeinse titels externe heersers zonder oorlog indirect aan zich binden en zo het universele rijk uitbreiden; zelfs tot in de islamitische wereld.³¹³ Of die heersers in

³⁰⁴ Yahya, II, pp. 372, 378. Over Bardas Skleros' contacten met de Buyieden, zie ook: Holmes (C.). "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, pp. 100-103. Zie ook: Farag (W.). "The Aleppo question." 1990, pp. 48, 58.

³⁰⁵ Yahya, II, p. 374.

³⁰⁶ Zie over dat netwerk bijvoorbeeld: Michael de Syriër, III, pp. 124-127, 130. Zie ook hoofdstuk 4.

³⁰⁷ Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, pp. 138-142; *Chronicon Syriacum*, p. 178 en Michael de Syriër, III, pp. 124-127, 135, 145-146. Zie ook: Palmer (A.). "Charting undercurrents." 1986, pp. 37, 54 en Varghese (B.). "The Renaissance of the Syrian Orthodox Church." 2013, pp. 61-74.

³⁰⁸ Catherine Holmes merkte in 2001 over Koulaib op dat: "[...] *Kulayb is transformed from a fairly anonymous frontier character into a linchpin of local politics and diplomacy during the first decade of Basil's reign.*" In: Holmes (C.). "How the east was won." 2001, p. 49.

³⁰⁹ Shepard (J.). "Emperors and Expansionism." 2002, pp. 60-63.

³¹⁰ Abulafia (D.). "Introduction." 2002, pp. 1, 11; Berend (N.). "Preface." 2002, p. xiii; Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 10 en Ellenblum (R.). "Were there Borders?" 2002, pp. 108, 111, 118. Zie ook: Avramea (A.). "Land and Sea Communications." 2002, pp. 57-90.

³¹¹ Beihammer (A.D.). "Muslim Rulers Visiting the Imperial City." 2012, p. 164 en Farag (W.). "The Aleppo question." 1990, p. 57.

³¹² Howard-Johnston (J.D.). "Crown Lands." 1995, p. 84.

³¹³ Niet enkel christenen maar ook moslims werden via Byzantijnse titels aan het keizerlijke hof gebonden en werden als dusdanig onderdanen van de keizer. Zie: Beihammer (A.D.). "Muslim Rulers Visiting the Imperial City." 2012, pp. 161-162, 164-165, 166. Welke kalief in de moskee van Constantinopel in de *khutba* werd genoemd, was voor de legitimiteit van de Fatimiden en Abbasiden zeer belangrijk en was een diplomatieke troef van de keizer gebaseerd enkel op zijn aanspraak op *Romanitas*. Zie daarvoor: Beihammer (A.D.). "Muslim Rulers Visiting the Imperial City." 2012, p. 160 en Shepard (J.). "Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik." 2012, p. 515. De *khutba* is een belangrijk islamitisch gebed dat op vrijdagen of speciale gebeurtenissen in een moskee wordt uitgesproken. Het was gebruikelijk dat de naam van de kalief daarbij genoemd werd. De Fatimiden en de Abbasiden rivaliseerden met elkaar over de kalifale titel. De Byzantijnse keizer kon via het vrijdagebed in

de praktijk naar de keizer luisterden of niet is irrelevant. Als Romeinen heersten zij *ipso facto* in de naam van de keizer, waren ze zijn onderdanen en behoorde hun gebied tot zijn rijk.³¹⁴ Zulke relaties tussen de keizer en externe, *de facto* autonome lokale heren verschilden in wezen niet van de relaties tussen de keizer en Byzantijnse functionarissen *strictu sensu*, wier titels wel administratieve consequenties hadden. Tussen die twee uitersten stond Byzantiums ingelijfde oosten en de *manu militari* onderworpen cliëntstaten voorbij dat oosten. Ook daartussen was er in de praktijk en in de perceptie weinig verschil. Beide moesten tribuut betalen en militaire steun voorzien en beide werden bestuurd door lokale, almachtige keizerlijke functionarissen – *basilikoï* zoals Koulaïb of emirs zoals Mumahhid ad-Dawlah.³¹⁵ Het onderscheid tussen Byzantijnse oostelijke keizerlijke functionarissen en niet-Byzantijnse oostelijke keizerlijke functionarissen was bijgevolg zinloos: beide vielen immers onder de universele autoriteit van de Romeinse keizer en regeerden in zijn naam. De precieze staatskundige invulling van titels in de verre oostelijke gebieden deed er daarom niet altijd toe,³¹⁶ wat telde was dat men via die titels aan de keizer onderworpen was.³¹⁷ Barbaren door middel van titels *de jure* aan de keizer binden, was bijgevolg een veel begeerlijker methode tot expansie dan het kostelijke organiseren en zelf beveiligen van *manu militari* ingelijfd territorium.³¹⁸

In het jaar 1000 benoemde Basileios II Mumahhid ad-Dawlah (997-1011), de Marwanidische emir van de Diyar Bakr, tot *doux* van het gehele oosten.³¹⁹ Een ‘limitrofe’ moslim kreeg met andere woorden als keizerlijke functionaris verregaande militaire én bestuurlijke bevoegdheden in Byzantijns territorium – tot daar uniculturaliteit en semi-permeabiliteit. Deze benoeming was de bestending van een al eerder gesloten overeenkomst uit 992 tussen Basileios en Mumahhids voorganger en broer Hasan ibn-Marwan (987-997).³²⁰ Het emiraat van de Diyar Bakr bleef intern onafhankelijk en autonoom – net zoals Aleppo na 969 – maar werd via de persoon van de emir *de facto* tot een cliëntstaat van Byzantium gereduceerd en zo indirect aan het rijk gekoppeld door middel van een onderwerping van de emir aan de keizer via een Byzantijnse ambtelijke titel.³²¹ Byzantium breidde zijn invloedssfeer uit en Mumahhid verloor zelf geen macht.³²² Integendeel, hij werd eigenlijk net machtiger want hij kon in theorie als de vertegenwoordiger van de Byzantijnse keizer in het gehele (Byzantijnse) oosten optreden. Deze diplomatieke overeenkomst voorkwam voor beide partijen een heleboel potentieel bloedvergieten en de financiële kopzorgen van een hypothetisch conflict. De overeenkomst loste voor de keizer ook het acute probleem op van de voor hem noodzakelijke aanstelling van een *doux* voor het oosten. Basileios vertrouwde na de opstanden van Bardas Phokas en Skleros en ook de eerdere machtsovernames door de admiraal en generaals Romanos Lekapenos, Nikephoros II Phokas en Johannes Tzimiskes (allemaal leden van machtige oostelijke families) waarschijnlijk geen enkele Byzantijnse oostelijke familie meer.³²³ Een buitenstaander zoals Mumahhid loste dit probleem voor hem op. Mumahhid had bij aanvang van zijn ambt als *doux* geen diepgaande lokale, persoonlijke of familiale connecties in het

Constantinopel laten merken wie volgens hem de legitieme kalief was. Voor meer informatie over de *khutba*, zie: Wensinck (A.J.). “Khutba.” In: *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_4352>, laatst geraadpleegd op 21/07/2017.

³¹⁴ Beihammer (A.D.). “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, p. 158.

³¹⁵ Holmes (C.). “‘How the east was won’.” 2001, p. 55 en “Treaties.” 2008, pp. 142, 146, 148, 150 en 153.

³¹⁶ Holmes (C.). “‘How the east was won’.” 2001, pp. 47-50.

³¹⁷ Beihammer (A.D.). “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, p. 158.

³¹⁸ Shepard (J.). “Constantine VII.” 2001, p. 21; “Emperors and Expansionism.” 2002, p. 63 en Shepard (J.). “Equilibrium to Expansion.” 2009, p. 510.

³¹⁹ Yahya, II, p. 460 en III pp. 391-395. Catherine Holmes besprak het voorbeeld als argument voor haar kaleidoscopisch model maar verwisselde Mumahhid ad-Dawlah met zijn broer Hasan ibn-Marwan die in 997 al gestorven was. In: Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, pp. 95-96. Zie ook: Beihammer (A.D.). “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, p. 175. Holmes corrigeerde haar vergissing in 2005. In: Holmes (C.). *Basil II*. 2005, p. 321.

³²⁰ Beihammer (A.D.). “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, p. 175.

³²¹ Dat is niet uitzonderlijk, maar redelijk typisch voor middeleeuwse defensieve grenszones in het algemeen. In: Abulafia (D.). “Introduction.” 2002, p. 17.

³²² Beihammer (A.D.). “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, p. 158.

³²³ Saunders (W.B.R.). “The Aachen Reliquary.” 1982, p. 214.

Byzantijnse oosten, kon als moslim niet op de steun van de Chalkedonische Kerk rekenen en zou ook moeilijker allianties met andere families in de regio hebben kunnen aangaan.³²⁴ Hij had als grensemir wel toegang tot de machtsnetwerken van de islamitische wereld en kon daarom daar gepaster en efficiënter tegen onruststokers in de naam van de keizer optreden, wat hij ook in Aleppo deed.³²⁵ Daarbovenop had hij als moslim waarschijnlijk geen ambitie om christelijk keizer in Constantinopel te worden – wat het gevaar van een nieuwe opstand drastisch verminderde. Hij zou (waarschijnlijk) ook niet op de steun van de christelijke, Byzantijnse of Armeense elite hebben kunnen rekenen voor een opstand voor een onafhankelijk (islamitisch) Byzantijns oosten – een bewuste zet van Basileios.³²⁶ Mumahhid moest naast zijn functie als *doux* er ook zelf voor zorgen dat hij emir van zijn eigen emiraat bleef. Dankzij zijn nieuwe, machtige positie was dat voor hem makkelijker dan ooit. Basileios moest zich om Mumahhids emiraat niet bekommeren en de specificiteit van de uitbreiding naar het oosten van deze overeenkomst vergrootte de speelruimte van de Byzantijnse *dynatoi* in het oosten niet – één van Basileios' grootste bekwamen.³²⁷ In hoeverre Mumahhids autoriteit *de facto* over heel het oosten of enkel het Armeense en Georgische noordoosten gold, is onduidelijk. Nikephoros Ouranos, die zetelde in Antiochië, was namelijk op hetzelfde moment *krator* (heerser) van heel het oosten.³²⁸ Waarschijnlijk beperkte Mumahhids macht zich in de praktijk *de facto* tot Byzantiums Armeense en Georgische gebieden, bestendigde het zijn lokale hegemonie binnenin de rijksstructuren en was er van overlap weinig sprake.³²⁹

Een ander voorbeeld van Byzantiums persoonsgebonden en pragmatische houding ten opzichte van expansie en tegelijkertijd van de gelaagde aard van Byzantiums heerschappij in het oosten, is de herleiding van het emiraat van Aleppo in 969 tot een cliëntstaat van Byzantium door Nikephoros Phokas.³³⁰ Hoewel het emiraat belastingen (in de vorm van tribuut en hoofdgeld) aan Byzantium moest betalen en vijandige legers moest tegenhouden, kreeg het als concessie het recht om niet tegen geloofsgenoten te moeten vechten.³³¹ Op religieus vlak behoorde het emiraat van Aleppo dus nog steeds tot de islamitische wereld. Op fiscaal en militair vlak was het emiraat deel van Byzantium. De emir van Aleppo was met andere woorden op verschillende niveaus zowel aan de figuur van de keizer als aan de figuur van de kalief (Fatimidisch of Abbasidisch) gekoppeld. Later zou het emiraat als cliëntstaat zelfs formeel gedeeld worden tussen Byzantium en de Fatimiden, die ook in controle over het emiraat geïnteresseerd waren, en zouden de emirs van Aleppo én door de keizer én door de Fatimidische kalief aangesteld moeten worden.³³²

Hélène Ahrweiler schreef dat: “*La présence des représentants de l’administration byzantine dans une région reste sûrement la preuve irréfutable de l’appartenance de cette région à l’Empire.*”³³³ In hoeverre betekent dat dat Aleppo of Diyar Bakr tot het Byzantijnse Rijk behoorden? De stad en de omringende steden betaalden belastingen aan de Byzantijnen en de emir erkende de keizer als zijn

³²⁴ Bardas Skleros' huwelijksalliantie met Abu Taghlib ibn-Hamdan is de enige (gekende) uitzondering uit deze periode. In: Beihammer (A.D.). “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, pp. 162-163.

³²⁵ Yahya III pp. 391-395. Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 96.

³²⁶ Zie hoofdstuk 4 en Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 97.

³²⁷ Zie hoofdstuk 4.

³²⁸ Farag (W.). “The Aleppo question.” 1990, p. 57 en Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 94.

³²⁹ Beihammer (A.D.). “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, p. 175 en Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 95.

³³⁰ Zie ondermeer: Skylitzes 18.4 en Yahya, I, p. 824. Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, pp. 100-103; Holmes (C.). “Treaties.” 2008, pp. 151-152; Shepard (J.). “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik.” 2012, *passim*.

³³¹ Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 100-103; Shepard (J.). “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik.” 2012, p. 511.

³³² Beihammer (A.D.). “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, pp. 168-171 en Farag (W.). “The Aleppo question.” 1990, p. 49.

³³³ De administratieve grens van Byzantium is volgens Ahrweiler dezelfde als haar politieke grens. In: Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 215.

meerdere.³³⁴ Soms waren er vaste Byzantijnse ‘douaneambtenaren’ in de stad aanwezig maar op andere momenten werd de stad door Fatimidische troepen bezet.³³⁵ In hoeverre waren die Byzantijnse ambtenaren in het oosten wel Byzantijnen als ze Koulaib, Goumaya of Oubeïdallah – een voormalige sjeik – heetten? Was *doux* Mumahhid ad-Dawlah een vertegenwoordiger van het Byzantijnse rijk of was hij een islamitische grensemir van het Abbasidische kalifaat? De lijn lijkt in de praktijk moeilijker te trekken dan Ahrweiler het laat uitschijnen. Het beeld dat we uit de bronnen krijgen van de Byzantijnse oostgrens is veel gefragmenteerder, vager, pragmatischer en fluctuerend dan het onderzoek van de vorige generatie grenshistorici doet vermoeden.³³⁶ In de plaats van een strikt gesloten, duidelijk herkenbare, uniforme linie soortgelijk aan de Berlijnse Muur, was de Byzantijnse grens een politiek gefragmenteerde en gelaagde zone waar volkeren, stammen, personen, religies, legers en handelswaren vrijelijk door elkaar konden bewegen.³³⁷ Michael de Syriër schreef bijvoorbeeld dat Elias, de Syrische abt van het klooster van Sergishyeh in Melitene, en Mar Denha, de bisschop van Arsamosata, twee jaar lang samen in de tweede helft van de 10de eeuw vrijelijk doorheen Mesopotamië, Syrië, Fenicië (het Heilige Land), Jeruzalem en Egypte rondtrokken.³³⁸ Michael maakte daarbij geen enkele keer een opmerking over iets dat in de verste verte met een grens geassocieerd kan worden.

De *basilikos* en *patrikios* Oubeïdallah volgde Koulaib op in Antiochië als getrouwe van Bardas Skleros. Yahya van Antiochië vertelt ons dat hij een tot het christendom bekeerde sjeik uit Melitene was.³³⁹ Bernd Vest suggereerde ook dat Oubeïdallah een lid was van de clan van de voormalige emir van Melitene.³⁴⁰ Skleros maakte van Oubeïdallah wanneer hij Antiochië van Koulaib overnam een *magistros*.³⁴¹ Wanneer Basileios II de chakedonische bisschop van Aleppo, Agapios, als kandidaat voor de zetel van het rebellerende Antiochië koos, wisselde Oubeïdallah daarop meteen van kamp en ging hij recht tegen zijn voormalige broodheer Skleros in. Basileios had als voorwaarde voor Agapios’ benoeming gesteld dat hij erin moest slagen om Antiochië weer aan de keizer loyaal te maken, iets wat hem duidelijk gelukt was.³⁴² Dat resulteerde in een opstand van de aan Bardas Skleros getrouwen – volgens Yahya uitsluitend Armenen – in de stad. Zij zouden daarop door Oubeïdallah verslagen zijn geweest en moesten vervolgens de stad ontvluchten.³⁴³ Het is natuurlijk gemakkelijk voor Yahya om achteraf, wanneer Basileios gewonnen had, alle schuld van de opstand op de Armenen te schuiven en de etnische insteek van deze passage moet daarom met een grote korrel zout genomen worden. Catherine Holmes leidde hieruit af dat Oubeïdallah als *basilikos* waarschijnlijk ook over militaire capaciteiten beschikte en dat zijn bevoegdheden daarom breder waren dan die van normale *basilikoi* in het kerngebied van het rijk.³⁴⁴ Zijn titel moet met andere woorden legalistisch en administratief niet te nauw begrepen worden.

Michael levert ons echter een sterk vervormde echo over van dit gebeuren die wel degelijk een miafysitische factor in dit hele gebeuren lijkt te insinueren. Niet Oubeïdallah was voor Michael de dader maar de chakedonische patriarch van Antiochië, Agapios (977-996).³⁴⁵ Het hele gebeuren lijkt volledig

³³⁴ Skylitzes, 18.4 en Yahya, I, p. 824. Beihammer (A.D.). “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, pp. 166, 168. Voor een bespreking van de nauwe handelsrelatie tussen Byzantium, Aleppo en de Fatimiden in de 10de en 11de eeuw, zie: Shepard (J.). “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik.” 2012, pp. 505-545.

³³⁵ Shepard Holy lands 519. Over de onduidelijke positie van Aleppo, zie: Beihammer (A.D.). “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, pp. 166-171.

³³⁶ Beihammer (A.D.). “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, p. 164; Holmes (C.). *Basil II*. 2005, pp. 368-391; “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, pp. 99-100 en Shepard (J.). “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik.” 2012, p. 515. Zie hoofdstuk 1. Zie ook: Abulafia (D.). “Introduction.” 2002, p. 20.

³³⁷ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 238-239.

³³⁸ Michael de Syriër, III, p. 126.

³³⁹ Yahya, II, p. 373.

³⁴⁰ Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), pp. 1018-1019.

³⁴¹ Yahya, II, p. 373.

³⁴² Yahya, II, pp. 375-377.

³⁴³ Yahya, II, p. 378.

³⁴⁴ Holmes Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, pp. 94-95.

³⁴⁵ Agapios moest van Basileios II in 996 aftreden. Hij stierf een jaar later. In: Yahya, II, pp. 445-446.

door (het *topos* van) chalkedonische jaloezie ingegeven te zijn.³⁴⁶ De hoofdslachtoffers zijn bijgevolg plotseling Syriërs geworden in de plaats van Armenen. Michaels eigenlijke beschrijving van dit gebeuren is te verdacht om voor waar genomen te worden. Niet alleen schakelde hij Agapios' vervolging gelijk met standaard anti-christelijke vervolgingen door moslims, hij voorafschaduwde specifiek de (gedeeltelijke) vernieling van de Heilige Grafkerk in Jeruzalem – in 1009 bevolen door de Fatimidische kalief Hakim – in Agapios' zogenaamde vernieling van de Grote Kerk van Antiochië. Die identificatie van Agapios met Hakim gaat Michael nog versterken door Agapios ook expliciet te vergelijken met de Bijbelse vernielers van de tempel van Jeruzalem, Nebukadnezar II. Het hele stuk is een literaire tirade tegen de Chalkedonische Kerk die zich genesteld heeft in een voor zijn publiek vaag maar gekend verhaal. Deze uitweiding is niet toevallig net na zijn bespreking van het patriarchaat van patriarch Sarigta geplaatst. Het is exemplarisch voor de nog te komen vervolgingen waar Michael de Byzantijnen nog van zal beschuldigen. Na Agapios ook nog eens met de Farao uit Exodus vergeleken te hebben, gaat Michael in een finaal spektakel de verbanning van de Syriërs uit Antiochië koppelen aan de Babylonische Ballingschap. Michael sluit deze meesterlijke tirade af door daarop kurkdroog te schrijven dat ook de Armenen hetzelfde overkwam, terwijl zij volgens Yahya de voornaamste slachtoffers waren.³⁴⁷

Los van Michaels dramatisering illustreert deze historische gebeurtenis dus perfect de aard en de realiteit van Byzantiums heerschappij in het oosten: op basis van veranderlijke en los georganiseerde lokale allianties, netwerken, religies en structuren ageerden Skleros, Oubëidallah, Basileios en Agapios politiek en religieus tegen én met elkaar.³⁴⁸ Catherine Holmes stelde de Byzantijns-islamitische grens daarom liever voor als een: “[...] *kaleidoscope of diplomatic relationships which constantly fluctuated in response to changing pressures within Byzantium itself and its dealings with neighbouring powers.*”³⁴⁹ De *casi* van Mumahhid en Oubëidallah tonen aan dat religieuze zuiverheid helemaal geen keizerlijke bezorgdheid of een realiteit was in de kaleidoscopische Byzantijns-islamitische grenszone en dat er in de keizerlijke perceptie amper een perceptueel institutioneel onderscheid bestond tussen Melitene en Aleppo.³⁵⁰ De idee van uniculturaliteit, lineariteit, semi-permeabiliteit en het eenheidsmodel zijn met al deze voorbeelden niet compatibel. Niet voor niets blies Dagron, die dat inzag, daarom de Byzantijnse oostgrens gewoon liever op.

Het polyconcentrische model

De meeste historici houden ondanks bovenstaande inzichten nog steeds arbitrair en anachronistisch vast aan een multifunctionele lineaire, externe grens als ruimtelijk referent voor hun analyses.³⁵¹ De

³⁴⁶ Michael de Syriër benadrukt doorheen zijn werk continu de superioriteit van de Syrische gemeenschap ten opzichte van de moslims en de chalkedonische christenen (zie hoofdstuk 3). Zij zouden iedere keer de Syrische Kerk vanwege jaloezie (“*la jalousie de Satan*”) bekampen. Bijvoorbeeld in: Michael de Syriër, III, pp. 131, 136, 140. Het verhaal over Agapius, in: Michael de Syriër, III, pp. 131-132.

³⁴⁷ Michael de Syriër, III, pp. 131-132 en Yahya, II, pp. 375-378.

³⁴⁸ Zie hoofdstuk 4.

³⁴⁹ Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 100. Catherine Holmes haalde de mosterd hiervoor – getuige de gelijkenissen tussen de titels – bij: Stephenson (P.). *Byzantium’s Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*. 2000, pp. 117-155. Zie ook: Shepard (J.). “Emperors and Expansionism.” 2002, p. 63 en Stephenson (P.). “The Byzantine Frontier at the Lower Danube in the Late Tenth and Eleventh Centuries.” In: Power (D.) en Standen (N.), eds., *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*. 1999, pp. 80-104.

³⁵⁰ Amper; men was zich natuurlijk wel bewust van het onderscheid tussen directe inlijving en de onderwerping van een bestaande elite. Zie verder en zie hoofdstuk 4.

³⁵¹ Alexander Eger schreef in 2015 dat ondanks alle theoretische vooruitgang: “*The perspective of an imagined frontier in the pages of Early Islamic and Christian sources seems like an easy target that is already distorted, a straw man. Yet, modern scholarship made very few inroads in the region and continued to espouse uncritically the traditional text-based view virtually extolling the peculiarities of the back-and-forth raids.*” In: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 5. Andrzej Janeczek merkte in 2011 op dat: “*This thesis [Turners werk] still exerts an undiminished influence, and opinions and research on borders and borderlands are still in one way or another orientated on the vision of Turner. [...] These problems [het debat over Turners these] are now being dealt with also by European historiography, despite a general rejection of these “contaminated by Turnerism”, attempting, still without much success, to create their own theory and to define the boundaries*

besproken gelaagdheid van bevoegdheden en personen met autoriteit en de daarmee gepaard gaande veranderlijke veelvoud aan grenzen was voor de ‘middeleeuwen’ echter net de norm en interne homogeniteit net de uitzondering.³⁵² Een interessant voorbeeld om na te gaan hoe men zich die gefragmenteerde gelaagdheid ruimtelijk moet voorstellen, is Ronnie Ellenblums bespreking van het 12de-eeuwse reisverslag van de islamitische reiziger ibn-Jubayr: meer bepaald het deel waar hij van islamitisch Damascus naar het door kruisvaarders bestuurde Akko reist.³⁵³ Ellenblum stelde zich daarbij verschillende keren de vraag waar precies het punt is in ibn-Jubayr’s *itinerarium* waar hij islamitisch gebied volledig zou hebben verlaten en kruisvaarder gebied volledig zou hebben betreden.³⁵⁴ De vraag, met andere woorden, naar waar in zijn verhaal dé externe, lineaire grens gevonden moet worden tussen de kruisvaarderstaten en de islamitische wereld. Ellenblum blijft het antwoord schuldig; niet omdat hij het niet weet maar omdat hij concludeert dat de vraag op zich onzinnig is. De historicus kan pas met volledige zekerheid zeggen dat ibn-Jubayr in kruisvaarder gebied is, wanneer hij daadwerkelijk in Akko is. Ellenblum stelde daarop radicaal dat lineaire staatsgrenzen in de middeleeuwen volledig afwezig waren.³⁵⁵ In de plaats daarvan stelde hij een systeem voor met concentrische centra in de plaats van grenzen als de verbeelde en de reële ruimtelijke referenten van heerschappij. De lineaire staatsgrens is daarbij slechts een hypothetische veronderstelling van de moderne onderzoeker. Ellenblum schreef:

“When we speak today of borders we think of modern multifunctional borders. But when we speak of the suzerainty of a medieval ruler we cannot speak of a comprehensive boundary or comprehensive sovereignty. We can speak of where the ruler minted his coins, where the castles which were loyal to him were, where castles could not be built without his authorization, in what areas and times castles were built despite his strong objection, and where his personal domain, from which he received his personal income, was, and so on. Each attribute will have a boundary, but the lines will be different and uncertain. In short, we cannot speak of a well-defined zone surrounded by boundaries, but about spheres of various degrees of influence. [...] I wish to suggest a different approach in which centres will replace the border as points of reference.”

Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 109-110, 111.

Middeleeuwse grenzen werden door ‘middeleeuwen’ nooit als specifieke scheidingslijnen beschouwd en grenzen in de middeleeuwen manifesteerden zich dan ook nooit als zodanig. ‘Middeleeuwen’ richtten zich in hun mentale organisatie van het politieke, economische, religieuze, fiscale (etc.) landschap daarom eerder op centra zoals steden, forten en kloosters in de plaats van lineaire, externe staatsgrenzen.³⁵⁶ Ook de voor deze studie relevante bronnen schreven nooit over de verovering van gebieden of territoria – alsof een nationale grenslijn opschoof – maar schreven over belegeringen en

of the concept of a borderland.” In: Janeczek (A.). “Frontiers and Borderlands.” 2011, pp. 7, 8. Vergelijk Janeczeks opmerking met voetnoot 141.

³⁵² Abulafia (D.). “Introduction.” 2002, pp. 3, 9; Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 106-111 en Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, pp. 36-37.

³⁵³ Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 114-116. Zie: Muhammad ibn Ahmad Ibn Jubayr. *The travels of Ibn Jubayr, being the chronicle of a mediaeval Spanish Moor concerning his journey to the Egypt of Saladin, the holy cities of Arabia, Baghdad the city of the caliphs, the Latin kingdom of Jerusalem, and the Norman kingdom of Sicily.* Vertaald door: Broadhurst (R.J.C.). 1952, 430 p.

³⁵⁴ Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 114-116.

³⁵⁵ Ronnie Ellenblum concludeert: “*There is no doubt that ibn Jubayr had crossed, while going between Damascus and Acre, something that in the modern world would have been labeled ‘an international border’. But it is impossible to tell when and where he crossed it. Moreover, it is doubtful if such a border is indeed necessary to describe his journey.*” In: Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 115-116.

³⁵⁶ Bar Hebraeus schreef: “*At this time, King Nicephorus having triumphed greatly in the war and being king over all the cities of Cilicia, and over Antioch and Syria, the fear of him fell over all Arabdom (or, Muslim world).*” In: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 173. Abulafia (D.). “Introduction.” 2002, pp. 11, 15; Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier.* 2015, p. 10 en Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 109-111, 114-116. Ook kloosters waren belangrijke centra: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier.* 2015, pp. 203, 206 en Weltecke (D.). “60 Years after Peter Kawerau.” 2008, pp. 323, 332.

veroveringen van steden en forten.³⁵⁷ Johannes Skylitzes, bijvoorbeeld, schreef niet dat Nikephoros Phokas Syrië als een gebied veroverd had; hij schreef: “*The emperor Nikephoros brought most of the cities of Syria and Phoenicia into subjection; [...]*”³⁵⁸ Johannes Tzimiskes hield die steden in het oosten koest maar Basileios II, volgens Skylitzes, was te druk met Bulgarije bezig. Dat liet de steden in het oosten toe om zichzelf ‘in hun geesten’ weer van het juk van de Byzantijnen te bevrijden.³⁵⁹ Wanneer Basileios uiteindelijk stierf en zijn broer Constantijn VIII de troon besteeg, kwamen de Syrische steden in opstand. Skylitzes schreef: “*This was especially true of the prince of Berroia which they also call Aleppo. He made frequent excursions to the detriment of Antioch as well as the adjacent and neighbouring peoples who were Roman subjects.*”³⁶⁰

Niet uit lineaire grenzen, maar uit concentrische centra vloeide autoriteit en controle voort op het landschap in de middeleeuwen.³⁶¹ Die controle was zowel militair als ook fiscaal, religieus, juridisch en gericht op handelsroutes en als zodanig gelaagd. De niet-multifunctionele (en inherent onbestaande) grenzen van de verschillende concentrische invloedzones van één centrum – fiscaal, militair, religieus (etc.) – vielen daarbij niet *per se* met elkaar samen. Byzantium controleerde als supra-stedelijke autoriteit zijn landschap op basis van de vele concentrische invloedssferen van de tot het rijk behorende steden. De ruimtelijke manifestatie van Byzantiums heerschappij is bijgevolg naast kaleidoscopisch ook polyconcentrisch – want meerdere centra – waarbij de concentrische centra het landschap en Byzantiums heerschappij conceptueel vormgaven. Die centra werden door lokale individuen bestuurd en waren dus elk via het kaleidoscopische model aan elkaar verbonden. Een stad, fort of klooster behoorde, met andere woorden, tot het Byzantijnse Rijk wanneer de lokale bestuurlijke elite (weliswaar via complexe, multidimensionele verbanden) persoonlijk (direct of indirect) aan de uiteindelijke figuur van de keizer verbonden was –³⁶² getuige bijvoorbeeld de *casus* van Oubeïdallah wiens persoonlijke banden de politieke status van Antiochië bepaalden. De idee van één, niet-gelaagde lineaire grens als de belangrijkste ruimtelijke referent in de middeleeuwen, die intern van extern onderscheidt, is in dit model als realiteit volledig afwezig en ontbreekt logischerwijs ook in het bronnenmateriaal.³⁶³ Rondreizende Syrische christenen overschreden in Michael de Syriërs narratief, bijvoorbeeld, nooit staatsgrenzen. Aan hun ruimtelijke positie werd enkel betekenis gegeven via de steden waar ze naartoe gingen.³⁶⁴

De gelaagdheid van de individuele concentrische centra gold logischerwijs ook voor het polyconcentrische rijk dat die kaleidoscopisch verenigt. Fiscaal Byzantium bijvoorbeeld kon zich helemaal tot in Zuid-Syrië uitspreiden op basis van aan tribuutrelaties onderworpen steden terwijl politiek, militair en administratief Byzantium in die gebieden volledig afwezig bleef. De verfraaide retoriek van Byzantijnse bronnen over de vele veroveringen van steden in het Midden-Oosten mag vanwege deze gelaagde realiteit daarom niet zomaar als lege retoriek weggezet worden. Centra zoals Aleppo, Diyarbakir of andere steden in Syrië waren in de Byzantijnse perceptie net zoals Melitene of Constantinopel via de figuren die ze bestuurden wel degelijk aan de keizer onderworpen. De mate waarin kon sterk verschillen maar dat was voor de bronnen irrelevant.³⁶⁵ Yahya van Antiochië schreef bijvoorbeeld: “*(L’empereur) [Johannes Tzimiskes] nomma des gouverneurs à lui dans ces forteresses [Beirut, Balanias, Djabalah, Barzouyah en Sihyouan] qui, depuis lors jusqu’à aujourd’hui, appartiennent*

³⁵⁷ Zie bijvoorbeeld: Leo Diaconus, IV.11 en Yahya, II, p. 369.

³⁵⁸ Skylitzes, 18.4.

³⁵⁹ Skylitzes, 18.4.

³⁶⁰ Skylitzes, 18.4.

³⁶¹ Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, p. 112.

³⁶² Yahya, II, pp. 369, 374.

³⁶³ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 173 en Skylitzes, 14.16.

³⁶⁴ Zie bijvoorbeeld de al besproken *casus* van Elias, de Syrische abt van het klooster van Sergishyeh in Melitene, en Mar Denha, de bisschop van Arsamosata. In: Michael de Syriër, III, p. 126.

³⁶⁵ Wat niet betekent dat ze zich van het onderscheid niet bewust waren. Wat wij als de norm beschouwen – unilineaire staatsgrenzen – was voor hen echter conceptueel onbestaand. Ze hielden logischerwijs geen rekening met het feit dat hun 19de-, 20ste- en 21ste-eeuwse lezers wel belang hechten aan de specifieke aard van onderwerping.

*aux Grecs.*³⁶⁶ Aleppo bleef na 969 religieus tot het kalifaat behoren maar zijn militaire en fiscale concentrische invloedssferen werden kaleidoscopisch door Byzantium overgenomen. Op die manier kan conceptueel begrepen worden dat de volgens moderne inzichten niet tot Byzantium horende steden in Syrië na Basileios' regering toch besloten om tegen Byzantium in opstand te komen.³⁶⁷ Ze waren fiscaal (en soms militair), vaak *manu militari*, maar niet institutioneel of politiek aan Byzantium onderworpen. Hun fiscale concentrische invloedssferen behoorden op die manier tot het polyconcentrische Byzantijnse Rijk waartegen ze als dusdanig konden revolteren.

Het polyconcentrische model vertaalt zich theoretisch in de consequentie dat het vennediagrammodel, waarbij het de grens is die de verzameling als analytische referent vormgeeft, grotendeels opgegeven moet worden. In de plaats daarvan verschijnt een model waarbij het de elementen zelf zijn – die nu een vaste geometrische locatie krijgen – die als ijkpunten elk verschillende oppervlaktes in verschillende lagen ruimtelijk domineren en betekenis geven – economisch, fiscaal, militair (etc.) – interdependent met de structurele realiteit van de oppervlakte zelf waarin (niet waarop) ze zich bevinden. De specifieke realiteit van hun invloedssferen wordt met andere woorden relationeel met het landschap en andere centra bepaald en met de volledige structurele, politieke, technologische en communicatieve realiteit van het gebied waarin ze zich bevinden. Op die manier wordt de precieze vorm van de verschillende invloedssferen gevormd en kunnen bij veranderende omstandigheden steden in belang toe- of afnemen en zelfs van locatie verschuiven.³⁶⁸ De identiteit van wat wij tegen beter weten in de grenszone blijven noemen, is daarom niet onafhankelijk van het ruimtelijke gebied waarin ze zich voordeed. Ze was geen autonome realiteit die vrijelijk kon verschuiven zoals een moderne frontlinie maar is een anachronistische projectie van de historicus van een modern analytisch concept – grens – op een bepaald gebied. Aangezien de verzameling als analytisch concept zijn realiteitsniveau verliest in het voordeel van gelaagde, stedelijke invloedssferen, verliezen ook de lineaire grenzen die interdependent zijn met de verzameling die ze omlijnen hun bestaan. Iedere keer als de grens zagezegd opschoof of zich terugtrok – in de praktijk door de verovering van nieuwe centra of de versterking van de eigen polyconcentrische invloedssferen ten koste van die van andere centra – ontstond er een geheel nieuwe lokale realiteit met nieuwe omstandigheden en als dusdanig een nieuwe grenszone. Ieder type van concentrische invloedssferen – fiscaal, religieus, militair (etc.) – vormde bovendien per centrum een eigen, vage polyconcentrische grens. Het is bijgevolg onmogelijk om één grens te vinden, laat staan een lineaire. Een abstract, universeel geldend model voor alle grenzen en verzamelingen in de wereldgeschiedenis, zoals het (turneriaanse) vennediagrammodel als veronderstelling pretendeerde, is onmogelijk.³⁶⁹

Dat vertaalt zich praktisch in de consequentie dat de uitoefening van soevereine bevoegdheden in het geval van Byzantium en de islamitische wereld gebeurde door middel van steden en (waar nodig) forten op strategische en niet-strategische locaties. Zij lieten de bezitter ervan toe om op verscheidene vlakken controle uit te oefenen op het omringende hinterland.³⁷⁰ Aangezien de concentrische invloedssferen van steden gelaagd waren, aangezien die verschillende invloedssferen continu fluctueerden door steeds veranderende omstandigheden en aangezien het toebehoren van een centrum aan een polyconcentrische entiteit bepaald was door middel van een evenzeer gefragmenteerde en fluctuerende kaleidoscopische realiteit is het gewoon onmogelijk en zinloos om voor Byzantium een externe grens te

³⁶⁶ Yahya, II, p. 369.

³⁶⁷ Skylitzes, 18.4.

³⁶⁸ Wat Melitene bijvoorbeeld minstens drie keer in zijn geschiedenis heeft gedaan. De stad lag eerst op wat nu Arslantepe is, dan in wat nu Battalgazi (Eski Malatya) is en ligt nu tegen de Taurus aangehurkt. Zie: Honigmann (E.). "Malatya." In: *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_0644>, laatst geraadpleegd op 15/07/2017 en Tinnefeld (F.). "Die Stadt Melitene." 1975, p. 435.

³⁶⁹ Abulafia (D.). "Introduction." 2002, pp. 4, 10, 15. Zie ook: Papadopoulos (T.). "The Byzantine Model." 1975, p. 415 en Thompson (J.W.). "Profitable Fields." 1913, pp. 495-497.

³⁷⁰ Abulafia (D.). "Introduction." 2002, p. 11. Zie bijvoorbeeld: Farag (W.). "The Aleppo question." 1990, pp. 51-51, 53.

vinden. Men kan, zoals Ronnie Ellenblum schreef, enkel de centra benoemen die tot het rijk behoorden en de mate waarin.³⁷¹ Het feit dat Sayf ad-Dawlah in de 10de eeuw Byzantijns gebied kon plunderen, was niet omdat hij er keer op keer in slaagde een gemilitariseerde en gesloten Byzantijnse frontlinie te doorbreken maar was mogelijk omdat een polyconcentrische grenswereld, gebaseerd op steden en forten, onmogelijk gesloten kan zijn.

Steden en andere centra waren ruimtelijke focuspunten die het landschap voor mensen toegankelijker maakten en vormgaven.³⁷² Centra waren met elkaar via wegen, routes en rivieren verbonden en lieten reizigers, handelaars en legers toe om zichzelf in de ruimte te lokaliseren en te verplaatsen. Natuurlijke barrières zoals bergen en rivieren beperkten de concentrische invloedszones van de steden die er aan grensden.³⁷³ Daarom grenzen polyconcentrische politieke entiteiten vaak aan elkaar via natuurlijke barrières: ze kunnen hun polyconcentrische autoriteit niet effectief projecteren op het gebied voorbij die barrières. Steden zoals Theodosiopolis, Melitene en Tarsus, Adana en Mopsuestia (samen het gebied van Cilicië) lagen elk in unieke geologische zones midden in die natuurlijke barrières en vormden als zodanig de concentrische toegangspoorten tot Mesopotamië, Syrië en Anatolië. De verovering en het bezit van die sleutelsteden was essentieel om door middel van hun gelaagde concentrische invloedsferen over de toegangswegen tot Anatolië, Syrië en Mesopotamië controle te kunnen krijgen en uitoefenen. Deze sleutelsteden vormden als het ware gleufjes in de anders ondoordringbare natuurlijke barrières van Zuidoost-Anatolië, Noord-Syrië en Noord-Mesopotamië waardoor de invloedsferen van polyconcentrische rijken toch toegang tot de andere kant verkregen. Wie die sleutelcentra bestuurde, kon vrijelijk van het ene naar het andere gebied gaan en kon de toegangswegen voor de tegenstander makkelijk sluiten.³⁷⁴ Ze vormden springplanken of bruggenhoofden in een kwetsbaar vijandig gebied. Het Arabische woord voor grens, *thagr*, betekende niet voor niets naast grens ook mond en bres.³⁷⁵ Naast de al genoemde steden waren ook nog Kreta en Cyprus als eilanden belangrijke sleutelcentra. In het begin van de 10de eeuw waren die sleutelcentra nog allemaal islamitisch. Op het einde van de 10de eeuw waren ze allemaal Byzantijns.

De verovering van Cilicië kon enkel gebeuren door de verovering van de steden Tarsus, Adana en Mopsuestia die door de unieke vorm van het landschap samen de hele geografische Cilicische zone met hun concentrische invloedsferen domineerden.³⁷⁶ Niet voor niets richtten Nikephoros Phokas en Johannes Tzimiskes – toen nog als *domestikos* – zich voornamelijk op Tarsus, Adana en Mopsuestia.³⁷⁷ Wanneer die drie steden eindelijk in 965 veroverd waren, viel heel Cilicië meteen onder Byzantijns bestuur.³⁷⁸ Men veroverde met andere woorden dus geen territorium door het platteland te bezetten zoals in moderne oorlogen – iets waar 10de- en 11de-eeuwse legers toch niet toe in staat waren –³⁷⁹ men ver-

³⁷¹ Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 109-110.

³⁷² Zie: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 10.

³⁷³ Rivieren kunnen natuurlijk ook omgekeerd net als verbindingroutes optreden en zo de concentrische invloedsfeer van een stad versterken en vergroten.

³⁷⁴ De Byzantijnse keizers waren zich daar wel degelijk van bewust. Zie: Shepard (J.). “Constantine VII.” 2001, p. 29.

³⁷⁵ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 8; Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, p. 116 en Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, pp. 38-39, 45-46.

³⁷⁶ Alexander Eger schreef: “*What is immediately noticeable about the arrangement of Cilicia’s three major cities [Tarsus, Adana en Mopsuestia] [...] is that they are evenly spaced from one another, located on the three main rivers [...] and are not on the coast but are roughly equidistant between the mountain passes and the sea. [...] These three towns together fill the eastern part of the Cilician Plain, [...]. They were also part of the same route.*” In: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 173-181. Zie ook: Garrod (W.). “The Byzantine Conquest of Cilicia.” 2008, p. 129. Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 169-171; Leo Diaconus, III.10-11, IV.1-4; Skylitzes, 14.11-12, 16 en Yahya, I, pp. 793-798.

³⁷⁷ De bronnen lijken ook Anazarbos te beschouwen naast Tarsus, Adana en Mopsuestia als de vierde belangrijke stad in Cilicië. In: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 167-168; Skylitzes, 14.11-12, 16 en Yahya, I, p. 784.

³⁷⁸ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 169-171; Leo Diaconus, III.10-11, IV.1-4; Skylitzes, 14.11-12, 16 en Yahya, I, pp. 793-798. Hetzelfde gold voor Kreta. Pas wanneer Chandax veroverd was, was Kreta als een geheel veroverd. In: Leo Diaconus, II.7-8.

³⁷⁹ Jean-Claude Cheynet poneerde dat Byzantijnse veldlegers in de 10de eeuw – zonder huurlingen – nooit groter waren dan 15.000 tot 20.000 soldaten. De belangrijke stad Aleppo – ter illustratie – werd volgens Cheynet in de 11de eeuw verdedigd door gemiddeld 4.000 man. In: Cheynet (J.-C.). “Les effectifs de l’armée byzantine aux Xe-XIIe s.” In: *Cahiers de civilisation*

overde territorium enkel door de concentrische centra erin te veroveren. Uit die steden vloeide dan automatisch concentrische controle voort over de rest van het landschap. De enige manier om zekere controle over een regio te verkrijgen, was om een vijandig centrum met zijn concentrische invloedssfeer te veroveren of diplomatiek te onderwerpen. De enige manier voor de Fatimiden om Syrië definitief onder controle te krijgen – een van de speerpunten van hun beleid – was om het belangrijke concentrische centrum Aleppo te veroveren.³⁸⁰ Men kon de concentrische invloed van een stad tijdelijk inperken door de stad te belegeren of het omringende landschap en de omringende infrastructuur van de stad te beschadigen maar men kon die nooit volledig en duurzaam doen verdwijnen. Om een gebied daadwerkelijk in te lijven en concentrisch te controleren, moest de stad ofwel veroverd ofwel volledig verwoest worden. Ofwel onderwierp het lokale bestuur van de stad zich daarbij al dan niet vrijwillig aan de keizer, ofwel moesten Byzantijnse ambtenaren in hun plaats aangesteld worden. Een meer permanente manier om de concentrische machtssferen van een vijandig centrum te beschadigen – maar nog steeds niet te veroveren – was de constructie van een fort of de versterking van een kleinere stad in de buurt van het doelwit – wat onder meer voor Antiochië en Theodosiopolis gebeurde.³⁸¹ Die forten konden natuurlijk geen hermetisch gesloten blokkades opwerpen maar brachten de steden waartegen ze gebouwd waren met hun eigen concentrische invloedssferen zeker schade toe – fysiek maar ook reputationeel (onveilige handelswegen zijn bijvoorbeeld slecht voor de handel). Wanneer de centra waartegen die tijdelijke centra gebouwd waren, veroverd of ingelijfd werden, verloren ze echter al hun militair concentrisch nut en stonden ze daarom ook vervolgens militair leeg.³⁸²

Zowel in tijd als in ruimte werden verschillende delen van de Byzantijns-islamitische grenszone vanwege verschillende omstandigheden op verschillende wijzen bestuurd. Alexander Eger benadrukte in zijn werk *The Islamic-Byzantine Frontier* daarom de noodzaak van het bestuderen van de Byzantijns-islamitische grenszone opgedeeld in haar reële geologische compartimenten, niet als één analytisch geheel.³⁸³ Die compartimenten bestaan dan uit een reeks van steden en forten die in de specifieke geologische regio waarin ze liggen elk hun eigen, gelaagde invloedssfeer uitstralen relationeel met elkaar om zo tot een bepaalde harmonie te komen. Centra die tot dezelfde polyconcentrische entiteit behoorden, konden elkaars invloedzones versterken, centra die dat niet deden, konden elkaars zones verzwakken. Zodra alle steden in één geologische zone door één politieke macht veroverd waren en veilig waren gesteld van invallen door een andere macht, hielden ze op een grenszone te zijn. Gebieden zoals Anatolië, Egypte, Syrië en Mesopotamië grensden aan elkaar door middel van natuurlijke barrières waarin kleinere geologische sleutelgebieden zoals Melitene, Cilicië en Theodosiopolis lagen. De Byzantijnse oostgrens was dus een bonte aaneenschakeling van kleine, concrete geologische grenscompartimenten die door hun omgeving en de centra erin vorm kregen en ook gaven aan de lokale realiteit van de grens. De Byzantijnse oostgrens moet dus ook op die manier bestudeerd worden: opgedeeld in afzonderlijke, geografische (invloed)zones die voor macroanalyses samengenomen kunnen worden indien gewenst. Deze zones moeten overigens niet alleen op basis van hun militair belang bestudeerd worden. Er moet ook aandacht uitgaan naar de fiscale, economische en handelsgerelateerde kwaliteiten van die gebieden. Byzantijnse generaals, Armeense koningen en islamitische emirs waren zich van die aspecten maar al te goed bewust en vonden die vaak in hun grensbeleid belangrijker dan

médiévale. 38 (1995), pp. 319, 327, 333. Zie ook: Haldon (J.). *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*. 1999, pp. 139-189 en Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, p. 21.

³⁸⁰ Farag (W.). "The Aleppo question." 1990, pp. 49-50.

³⁸¹ Holmes (C.). "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, p. 97. Zie voetnoot 63.

³⁸² Holmes (C.). *Basil II*. 2005, pp. 355-358 en "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, pp. 97-99, 103-104.

³⁸³ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 18-21, 293. Die zijn volgens hem: "The western frontier, or Cilician Plain, stretch[ing] from Rough Cilicia to the Amanus Mountains. The central frontier (from the Amanus to the Euphrates River) can be subdivided into two areas: the western rift valley of the Amuq and Kahramanmaraş Plains and the eastern hilly steppe and plain of the Nahr Quwayq and Jabbul Lake. The eastern frontier (east of the Euphrates, including the Upper Euphrates to the Tigris River) includes the Karababa, Malatiya, and Elzaig (Keban) Plains to the north." In: p. 23. Voor een diepere analyse van die geologische zones en micro-regios, zie: pp. 34-39, 69-73, 102-107, 128-131, 159-162.

militaire overwegingen.³⁸⁴ Zo was de verovering van Antiochië in eerste instantie ingegeven vanwege religieuze en symbolische overwegingen.³⁸⁵

Ook middeleeuwse veldtochten kunnen vanuit het polyconcentrische model geherinterpreteerd worden naar tijdelijke en beweeglijke centra waaruit militaire, fiscale en hegemoniale macht mobiel voortvloeide over een bepaalde regio. Veldlegers verstoorden dan abrupt de bestaande machtsbalans tussen vaste centra in een bepaalde regio.³⁸⁶ De bouw van een fort kon deze verstoring zelfs definitief maken en ondermijnde het interstedelijke equilibrium in een bepaalde regio die meestal enkel door middel van conflict onderling opnieuw een concentrische balans vonden.³⁸⁷ De nagelaten indruk van de passage van een Byzantijns leger was vaak echter meer dan genoeg om de verbeelde grenzen van het Byzantijnse Rijk over een bepaalde regio tijdelijk uit te breiden.³⁸⁸ Johannes Tzimiskes' veldtochten waren, schijnbaar in tegenstelling tot die van Nikephoros Phokas, daarom amper op daadwerkelijke territoriale verovering gericht.³⁸⁹ Zijn doeleinden waren eerder het verzamelen van persoonlijk prestige, het (tijdelijk) vergroten van de fiscale ruimte van Byzantium (door middel van tribuut), het behouden van de Byzantijnse hegemonie over de aangrenzende gebieden, het stabiliseren van de grensregio's en het beschermen en vrijwaren van handelsroutes.³⁹⁰ Al deze niet-militaire overwegingen vormden evenzeer een belangrijk onderdeel van de keizerlijke grenspolitiek.

Het kaleidoscopisch-polyconcentrische model

Centra en hun concentrische invloedssferen werden in de praktijk bestuurd en vormgegeven via een complex, kaleidoscopisch netwerk van lokale individuen. In hun informele of formele relaties met elkaar, de keizer, de *doux*, de emir of met de kalief verbonden zij de verschillende concentrische centra en zones samen in een gelaagd polyconcentrisch rijk. Conform het kaleidoscopische model probeerden de 10de- en 11de-eeuwse keizers daarom centra hoofdzakelijk diplomatiek aan zich te binden op basis van hun geloofwaardigheid als Romeinse keizer door middel van een verspreiding van *Romanitas* in de plaats van een kostelijke militaire onderwerping of een nog kostelijkere inlijving.³⁹¹ Alle sleutelcentra tot Anatolië (het kerngebied van het Byzantijnse Rijk) waren in de vroege 10de eeuw nog in de handen van de Arabieren. De belangrijke geloofwaardigheid van de keizers werd daarom jaarlijks met succes uitgedaagd door Arabische plundertochten die uit die centra vertrokken.³⁹² Om die vernederende plundertochten definitief een halt toe te roepen, moest de controle over die sleutelcentra hervestigd worden.³⁹³ Niet toevallig zijn die sleutelcentra en hun corresponderende geologische compartimenten

³⁸⁴ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 238-239; Garrood (W.). "The illusion of continuity." 2013, pp. 28-34; Holmes (C.). "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, pp. 84, 102; "Treaties." 2008, p. 148; Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, pp. 20-21, 30; "Emperors and Expansionism." 2002, p. 71; "Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik." 2012, p. 518, *passim* en von Sivers (P.). "Taxes and Trade in the 'Abbasid Thughur, 750-962/133-351.'" In: *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 25 (1982), 1, pp. 71-99.

³⁸⁵ Zie verder en zie hoofdstuk 4. Voor het symbolische belang van Antiochië, zie: Leo Diaconus, IV.11 en Skylitzes, 15.4.

³⁸⁶ De directe maar tijdelijke controle over cruciale bergpassen door een leger versterkte de concentrische reikwijdte van dat leger. Enkele van die bergpassen waren voor hun strategisch belang berucht en kregen gepaste bijnamen, bijvoorbeeld: "*lieu du carnage des hommes*". Zie: Yahya, I, pp. 768, 773, 781. Bergpassen konden echter niet permanent direct gecontroleerd worden. Ze waren dus zelf geen centra maar functioneerden als ruimtelijke vergrootglazen voor mobiele centra wiens militaire invloed er sterk toenam. Directe controle over een bergpas kon die voor een vijandig leger effectief sluiten maar was nooit permanent. Indirecte controle en dus de indirecte sluiting van bergpassen kon wel permanent worden door de belangrijkste stedelijke centra aan weerszijden van de passen te beheren maar was nooit 100% waterdicht.

³⁸⁷ Zoals de versterking van het normale leven in Antiochië door de bouw van een Byzantijns fort nabij Antiochië mooi weergeeft. Zie voetnoot 63. Zie ook: Ellenblum (R.). "Were there Borders?" 2002, p. 114.

³⁸⁸ Bijvoorbeeld: Yahya, I, p. 732. Zie ook: Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, p. 21.

³⁸⁹ Garrood (W.). "The illusion of continuity." 2013, *passim*.

³⁹⁰ Zie voetnoot 384.

³⁹¹ Beihammer (A.D.). "Muslim Rulers Visiting the Imperial City." 2012, pp. 158, 161-162, 164-165, 166; Howard-Johnston (J.D.). "Crown Lands." 1995, p. 75; Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, p. 21; "Emperors and Expansionism." 2002, pp. 60-63 en "Equilibrium to Expansion." 2009, p. 510.

³⁹² McGeer (E.). "C." In: *The Land Legislation*. 2000, pp. 51-52, 60. Zie hoofdstuk 3.

³⁹³ Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, p. 20.

(en Antiochië) het gebied dat in de 10de eeuw werd ingelijfd. De 10de-en 11de-eeuwse Byzantijnse expansie was daarom in essentie defensief.³⁹⁴ Ze had als hoofddoel het één voor één dichten van de poorten naar Byzantium. Zodra ze daarin geslaagd waren, viel Byzantiums offensief weer stil.

Melitene, de eerste sleutelstad die heroverd werd, werd vanwege het kaleidoscopische denken eerst gewoon *manu militari* tot een cliëntstaat herleid. Johannes Skylitzes schreef dat de emir en de generaal van Malatya zich bij de vrienden van de Byzantijnen voegden.³⁹⁵ Ze koppelden zich met andere woorden kaleidoscopisch aan de keizer. Het onderscheid tussen een islamitische emir als Byzantijnse functionaris of een christen was verwaarloosbaar. Die indirecte aanpak mislukte echter en de Byzantijnen beseften dat ze die sleutelcentra zelf moesten inlijven om ze duurzaam te kunnen sluiten. Dat gebeurde echter met tegenzin. Niet alleen moest de keizer nu energie en middelen investeren in het bestuurlijk organiseren van die veroverde gebieden, hij moest nu ook zelf voor de veiligheid van die centra instaan. De sociale, islamitische structuur van het emiraat moest daarvoor ontmanteld worden wat sterk tegen de keizerlijke zin de Byzantijnse *dynatoi* toeliet om hun netwerken geleidelijk verder oostelijk uit te breiden.³⁹⁶ Inlijving beperkte zich omwille van al die ongewenste neveneffecten daarom tot de sleutelcentra. Alle andere niet-essentiële centra in de grenszone die ook geneutraliseerd moesten worden, werden liever zoals in het geval van Aleppo of Diyarbakir indirect overgenomen.

De Byzantijnen moesten in het administratief maagdelijke hinterland van de ingelijfde centra een nieuwe administratie uit de grond stampen. Ze deden dat grotendeels op basis van de bestaande politieke structuren en stelden er *de facto* lokale, almachtige ambtenaren aan – vaak lokale christenen – die bestaande Byzantijnse titels kregen (net zoals de barbaren buiten het rijk) maar grotendeels op eigen houtje het gebied *ad hoc* moesten besturen en verdedigen in de naam van de keizer.³⁹⁷ Zolang ze de Byzantijnse *dynatoi* buitenhielden, tribuut en mankracht stuurden en zichzelf tegen invallers verdedigden, waren de 10de-eeuwse keizers tevreden over hun werk. De Byzantijnse ambtenaren die in het oosten werden aangesteld (*kouratores*), waren volgens Catherine Holmes daarom enkel bevoegd voor het verzamelen van tribuut.³⁹⁸ Voor de rest moesten die gebieden zichzelf maar zien te besturen. Melitene werd met andere woorden nog steeds na 934 grotendeels zoals een cliëntstaat bestuurd. Het verbeelde en het werkelijke onderscheid tussen ingelijfd of onderworpen gebied, tussen Aleppo en Melitene, was minimaal. Pas vanaf 1018 begon Basileios II het oostelijk bestuur te centraliseren.³⁹⁹ Dat hield in de praktijk echter enkel in dat de tribuut verzamelende functionarissen Constantinopolitaanse ambtenaren werden in de plaats van lokale christenen.⁴⁰⁰

³⁹⁴ Cheynet (J.-C.). “La conception militaire.” 2001, p. 69; Farag (W.). “The Aleppo question.” 1990, p. 50; Garrood (W.). “The Byzantine Conquest of Cilicia.” 2008, p. 129; Holmes (C.). “Treaties.” 2008, p. 152; Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 75; Shepard (J.). “Constantine VII.” 2001, pp. 20-21, 30 en “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik.” 2012, *passim*.

³⁹⁵ Johannes Skylitzes schreef: “So Apochaps, the descendant of Amr, emir of Melitene, came to him [Johannes Kourkouas] together with Aposalath, the commander of its garrison. The domestic cheerfully welcomed them and sent them off as honoured guests to the emperor. They met him and concluded a peace treaty, then returned to their own land, having joined the ranks of the Romans’ friends and allies, ready to fight against people of their own race on Rome’s behalf.” In: Skylitzes, 10.19.

³⁹⁶ Zie hoofdstuk 4.

³⁹⁷ Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, pp. 94-95, 97; “How the east was won’.” 2001, pp. 47-48, 55; “Treaties.” 2008, pp. 142, 145-151; Shepard (J.). “Constantine VII.” 2001, p. 30 en Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), pp. 1018-1019.

³⁹⁸ Holmes (C.). “How the east was won’.” 2001, pp. 47-51 en “Treaties.” 2008, pp. 142, 147-151. Skylitzes, 16.2 ondersteunt, naar mijn mening, die hypothese. Vergelijk met: Yahya, II, p. 372. Zie hoofdstuk 4.

³⁹⁹ Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 96. In 2001 beargumenteerde Catherine Holmes echter nog dat Basileios II dat proces al eerder begonnen was. In: Holmes (C.). “How the east was won’.” 2001, pp. 50-54. Het punt dat hierboven gemaakt is, is dat het onmogelijk is om voor de gehele oostgrens algemene uitspraken te doen. Ieder gebied werd op verschillende wijzen benaderd en bestuurd. Voor een gedetailleerdere bespreking, zie: Holmes (C.). *Basil II*. 2005, pp. 313-391. Byzantijnse ambtenaren lijken hoe dan ook pas vanaf de 11de eeuw in Melitene te verschijnen. In: Tinnefeld (F.). “Die Stadt Melitene.” 1975, pp. 437-438. Zie ook: Michael de Syriër, III, p. 140-141.

⁴⁰⁰ Holmes (C.). *Basil II*. 2005, p. 321; “How the east was won’.” 2001, p. 55 en “Treaties.” 2008, pp. 150-151, 153-154.

De 10de en 11de eeuw was daarom geen periode van verval in het oosten van een bestaande administratie, zoals Gilbert Dagron beweerde,⁴⁰¹ maar was een periode van langzame en voorzichtige administratieve groei die abrupt door de komst van de Turken verstoord werd.⁴⁰² Het kaleidoscopisch-polyconcentrische model verklaart bijgevolg bevredigend Franz Tinnefelds vraag naar waarom Melitene in de bronnen op verschillende momenten verschillende bestuurders had: Melitene werd nooit volgens een uniforme, formele administratieve structuur bestuurd maar werd eerst op basis van een bestaand emiraal systeem fiscaal en militair onderworpen en vervolgens – omdat de Arabische elite niet betrouwbaar bleek te zijn – op basis van een nieuw *ad hoc* systeem waarbij lokale, rijke christenen de plaats van de Arabieren aan de top overnamen.⁴⁰³ Zij moesten als nieuwe pseudo-emirs echter nog steeds dezelfde verplichtingen als de oude emirs nakomen.⁴⁰⁴ Op geen enkel ogenblik waren de 10de-eeuwse keizers van plan om het gebied administratief volledig in te lijven. Jonathan Shepard beargumenteerde in 2001 zelfs dat er in Byzantijns Melitene nog steeds emirs tot 961 actief bleven.⁴⁰⁵ De tot het christendom bekeerde sjeik Oubeïdallah zou volgens Andreas Vest lid geweest zijn van de voormalige clan van de emir van Melitene.⁴⁰⁶ Deze fundamenteel defensieve kaleidoscopisch-polyconcentrische grensrealiteit verklaart ook bevredigend Basileios' overeenkomst met Hasan ibn-Marwan en zijn broer Mumahhid ad-Dawlah. Basileios was net zoals Kourkouas niet geïnteresseerd in het direct inlijven van vijandige centra als dat niet cruciaal was voor de veiligheid van het rijk. Veel liever liet hij er gewoon de lokale administratie, nu aan de keizer onderworpen, bestaan. Soms was dat de oorspronkelijke emir, soms waren dat lokale christenen onder de overkoepelende bevoegdheden van een of andere *ad hoc* aangestelde *doux*, *kourator*, *basilikos* of *strategos*. Mumahhid kreeg een ter plekke uitgevonden titel en werd de *doux* die in Byzantiums noordoosten overkoepelend moest optreden om er tribuut te verzamelen en mankracht te voorzien zowel uit zijn eigen emiraat als uit de andere onderworpen of ingelijfde centra.⁴⁰⁷ Zijn functie is daarom niet in contradictie met die van Nikephoros Ouranos die gewoon als Constantinopolitaans vernislaagje eenzelfde functie in Byzantiums zuidoosten uitvoerde.⁴⁰⁸

De inlijving van Antiochië in 969 is het enige voorval dat buiten dit defensieve kader viel. De stad was van zo een groot religieus en symbolisch belang dat Nikephoros Phokas de kans niet kon laten liggen om de stad rechtstreeks in te lijven.⁴⁰⁹ Hij was er dan ook helemaal niet mee gediend dat Michael Bourtzes hem voor was.⁴¹⁰ De inlijving van Antiochië hield polyconcentrisch echter in dat Byzantium zich buiten de defensieve zone van de sleutelgebieden bevond en als dusdanig weer kwetsbaar was. Om Antiochië veilig te houden moest Aleppo, toen het belangrijkste concentrische centrum van Noord-Syrië en de concentrische rivaal van Antiochië – getuige Skylitzes' al geciteerde passage – geneutraliseerd

⁴⁰¹ Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, pp. 177-198-199, 205, 212.

⁴⁰² John Teall argumenteerde al in 1971 tegen de notie dat de geschiedenis van Byzantium één van langzaam en duurzaam verval was tegenover een geschiedenis van langzame en duurzame groei van het Latijnse Westen. In: Teall (J.L.). "The Byzantine Agricultural Tradition." In: *Dumbarton Oaks Papers*. 25 (1971), pp. 33-59.

⁴⁰³ Het bestaan van christelijke grootgrondbezittende elites in islamitisch gebied is niet uitzonderlijk. Zie Weltecke (D.). "60 Years after Peter Kawerau." 2008, p. 319. In Melitene voor 965 waren dat waarschijnlijk Syrische christenen – onder wie Jozef Goumaya – en na 965 figuren zoals Koulaib. Zie hoofdstukken 3 en 4.

⁴⁰⁴ Het voorzien van tribuut en het organiseren – burgerlijk en militair – van lokaal bestuur. Zie: Yahya, II, pp. 368-369, 373-374, 420. Holmes (C.). "Treaties." 2008, pp. 150-151, 153-154.

⁴⁰⁵ Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, p. 30. Zie ook: Holmes (C.). "Treaties." 2008, p. 153 en Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), pp. 1018-1019.

⁴⁰⁶ Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), pp. 1018-1019.

⁴⁰⁷ Beihammer (A.D.). "Muslim Rulers Visiting the Imperial City." 2012, p. 175.

⁴⁰⁸ Holmes (C.). "Treaties." 2008, p. 154.

⁴⁰⁹ Voor het religieuze en symbolische belang van Antiochië, zie: Leo Diaconus, IV.11 en Skylitzes, 15.4. Zie ook: Saunders (W.B.R.). "The Aachen Reliquary." 1982, pp. 211-212. Catherine Holmes stelde in 2001 voor dat het mogelijk is dat Nikephoros Antiochië eigenlijk niet wilde inlijven maar dat hij er een cliëntstaat van wilde maken. In: Holmes (C.). "How the east was won." 2001, p. 48. Haar redenering daarvoor is echter niet sluitend aangezien ze ook beargumenteerde dat Byzantijns Melitene door de keizerlijke overheid als een tribuutstaat werd beschouwd. In hoofdstuk 4 zal beargumenteerd worden dat Nikephoros Antiochië in 969 net wel wilde inlijven. Zie ook: Garrood (W.). "The illusion of continuity." 2013, p. 24.

⁴¹⁰ Michael Bourtzes ontam Nikephoros de kans tot het verwerven van 'eeuwige roem' – iets wat de keizer in 969 goed kon gebruiken. In: Leo Diaconus, IV.11, V.5 en Skylitzes, 14.17. Zie hoofdstuk 4.

worden.⁴¹¹ Evenzeer moest een fort ten zuiden van de stad gebouwd worden om de Fatimiden concentrisch van Antiochië weg te houden.⁴¹² Zolang Aleppo onder controle gehouden werd, bleef Antiochië veilig. De concentrische controle over Aleppo was daarom zowel voor de Byzantijnen vanuit een defensief standpunt als voor de Fatimiden vanuit een offensief standpunt veel belangrijker dan bijvoorbeeld Jeruzalem.⁴¹³ De stedelijke bevolking van Constantinopel was toch meer geïnteresseerd in relieken in de hoofdstad dan in de verovering van verre heilige plaatsen.⁴¹⁴ De verovering van Antiochië als centrum was meteen ook een bewuste keuze om strategisch vanuit een Syrisch centrum – via Cilicië met Anatolië verbonden, via Hisn Mansur (Adiyaman), Samosata en Edessa (Sanliurfa) met Noord-Mesopotamië verbonden en via Melitene met Noord-Anatolië en Armenië verbonden –⁴¹⁵ makkelijker polyconcentrische controle te kunnen uitoefenen over geologisch Syrië en met name Aleppo. Antiochië vormde in die hoedanigheid voor Byzantium naast een symbool ook een makkelijk bereikbaar bruggenhoofd in Noord-Syrië.⁴¹⁶

Na een belangrijke nederlaag in Alexandretta in 971 trokken de Fatimiden – na de ondergang van de Hamdaniden, toen Byzantiums grootste rivalen – zich langdurig uit Noord-Syrië terug.⁴¹⁷ Ze kwamen pas in 994 terug en zes jaar lang vochten Byzantium en de Fatimiden om de controle over Syrië.⁴¹⁸ In 1001 werd opnieuw een vrede getekend die tot 1016 duurde in de vorm van een polyconcentrisch equilibrium in het Midden-Oosten.⁴¹⁹ De Byzantijnen kregen het emiraat van Aleppo, de Fatimiden het religieus belangrijke Jeruzalem.⁴²⁰ Tussenin projecteerden de kaliefen van Caïro en de keizers van Constantinopel elk afwisselend hun hegemonialiteit over de vele centra in de Levant om zo gezamenlijk en grotendeels in vrede de opkomst van een nieuwe polyconcentrische macht zoals de Hamdaniden te voorkomen.⁴²¹ De Fatimiden bleven echter actief in Aleppo geïnteresseerd.⁴²² Het beheersen van de stad was voor hen polyconcentrisch noodzakelijk om Syrië duurzaam onder controle te houden, iets wat Byzantium voor hen nu *de facto* onmogelijk maakte. Nooit leek Basileios II in die periode aan Byzantijnse kant geïnteresseerd te zijn geweest in het uitbreiden van Byzantiums heerschappij – zelfs niet indirect.⁴²³ Fatimidisch Jeruzalem werd daarom door hem met rust gelaten zelfs

⁴¹¹ Skylitzes, 18.4. Beihammer (A.D.). “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, p. 164 en Farag (W.). “The Aleppo question.” 1990, pp. 45, 49.

⁴¹² Qal’at al-Sahyun. In: Farag (W.). “The Aleppo question.” 1990, pp. 46-49 en Shepard (J.). “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik.” 2012, p. 512. Zie ook: Walker (P.E.). “A Byzantine Victory.” 1972, *passim*.

⁴¹³ Men beweert wel eens dat Johannes Tzimiskes van plan was om Jeruzalem te veroveren of een kruistocht te voeren (op basis van een brief die hij geschreven zou hebben aan de Armeense koning Ashot III). Bijvoorbeeld in: Saunders (W.B.R.). “The Aachen Reliquary.” 1982, p. 217 en Walker (P.E.). “A Byzantine Victory.” 1972, p. 440. Dat is echter niet verenigbaar met de defensieve ingesteldheid van de Byzantijnen en werd daarom ook nooit geprobeerd. In: Garrood (W.). “The illusion of continuity.” 2013, p. 31; Shepard (J.). “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik.” 2012, pp. 509-510, 511-512, 516, 517, 519, 527-535 en Walker (P.E.). “The “Crusade” of John Tzimiskes.” 1977, p. 526, *passim*. Ook Nikephoros zou volgens Bar Hebraeus Jeruzalem hebben willen veroveren. In: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 172.

⁴¹⁴ Shepard (J.). “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik.” 2012, pp. 512, 528, 531-532.

⁴¹⁵ Voor de routes in Anatolië, zie: Avramea (A.). “Land and Sea Communications.” 2002, pp. 60, 74-77; Ökse (A.T.). “Ancient Mountain Routes Connecting Central Anatolia to the Upper Euphrates Region.” In: *Anatolian Studies*. 57 (2007), pp. 35-45 en Winfield (D.). “The Northern Routes Across Anatolia.” In: *Anatolian Studies*. 27 (1977), pp. 151-166.

⁴¹⁶ Farag (W.). “The Aleppo question.” 1990, pp. 44-45.

⁴¹⁷ Walker (P.E.). “A Byzantine Victory.” 1972, pp. 433, 439 en Walker (P.E.). “The “Crusade” of John Tzimiskes.” 1977, pp. 306-307, 325, 327. Zie ook: Beihammer (A.D.). “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, p. 164.

⁴¹⁸ Farag (W.). “The Aleppo question.” 1990, pp. 51-54. Jonathan Shepard noemde ook twee eerdere Fatimidische veldtochten in 983 en in 991. Die veldtochten waren volgens hem echter geen Fatimidische invasies *strictu sensu* maar veldtochten gevoerd door de machtige Fatimidisch-Turkse generaal/slaaf Bakghur tegen de wil van het Fatimidische *establishment* in. In: Shepard (J.). “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik.” 2012, p. 518.

⁴¹⁹ Beihammer (A.D.). “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, p. 164; Farag (W.). “The Aleppo question.” 1990, p. 58 en Shepard (J.). “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik.” 2012, *passim*.

⁴²⁰ Farag (W.). “The Aleppo question.” 1990, p. 58 en Shepard (J.). “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik.” 2012, p. 519.

⁴²¹ Shepard (J.). “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik.” 2012, p. 515.

⁴²² Farag (W.). “The Aleppo question.” 1990, p. 59 en Shepard (J.). “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik.” 2012, p. 516.

⁴²³ Beihammer (A.D.). “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, p. 164; Farag (W.). “The Aleppo question.” 1990, p. 53 en Shepard (J.). “Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik.” 2012, *passim*.

toen kalief Hakim er de Heilige Grafkerk in 1009 vernielde.⁴²⁴ Het feit dat Nikephoros Phokas nooit van plan was om Aleppo direct in te lijven – ook niet in 962 – maar zich met een reductie van het emiraat tot een cliëntstaat in 969 tevreden stelde, wijst opnieuw op de inherent defensieve ingesteldheid van Byzantiums beleid (in tegenstelling tot wat Yahya van Antiochië en Bar Hebraeus beweerden).⁴²⁵ Inlijven gebeurde enkel wanneer echt nodig. Men ging er daarom lang verkeerdelijk van uit dat Johannes Tzimiskes dezelfde, zagezegd op verovering gerichte politiek als Nikephoros voerde.⁴²⁶ Nikephoros was niet uit op verovering omwille van verovering maar wilde enkel de poorten tot Byzantium (de sleutelcentra) sluiten. Zodra dat gebeurd was, viel Byzantiums territoriale expansie in het oosten stil. Daarna werd het verspreiden van *Romanitas* weer het geliefde, goedkope middel tot uitbreiding.

Catherine Holmes en Jonathan Shepard benadrukken daarom voornamelijk de vredevolle realiteit van de grenszone in de 10de en 11de eeuw tegen de traditionele, turneriaans-Byzantijnse nadruk op eeuwige oorlog, conflict en totale vernieling.⁴²⁷ Het merendeel van de Byzantijnse militaire ondernemingen waren gericht op het verwerven van prestige en legitimiteit, het projecteren van hegemonialiteit over steden en volkeren, het stabiliseren van onrustige grensgeren, het beschermen en domineren van handelsroutes en het installeren van (fiscale) tribuutrelaties in de plaats van rechtstreekse inlijving.⁴²⁸ Forten en kastelen in de grenszone stonden daarom in de praktijk meestal leeg en werden enkel in noodgevallen of ter voorbereiding van een veldtocht gevuld.⁴²⁹ De aanname dat de Byzantijns oostelijke grens eeuwig gemilitariseerd was net zoals de frontlinie in de Eerste Wereldoorlog klopt gewoonweg niet. Legers in de 10de en 11de eeuw waren helemaal niet groot genoeg en hun bereik was te klein om een ware, moderne frontlinie te kunnen opwerpen.⁴³⁰ Vanwege de polyconcentrische realiteit van de oostelijke grenszone richtten Byzantijnse veldtochten zich ook uitsluitend tot het belegeren van centra, waarover de bronnen ook uitsluitend schrijven. Veld- of plundertochten in het Byzantijnse oosten waren seizoensgebonden (niet permanent zoals nodig is voor een frontlinie) en beperkten zich tot maar één regio of route.⁴³¹ In 972 en 974 ging Johannes Tzimiskes op veldtocht in Noordoost-Syrië, in 975 in de Levant.⁴³² Alle andere grensgebieden werden in die jaren niet door hem aangevallen, bleven van Byzantijns geweld gespaard en leefden in vrede. De directe impact van Tzimiskes' veldtocht in 975 de Levant lijkt overigens miniem geweest te zijn.⁴³³

⁴²⁴ Farag (W.). "The Aleppo question." 1990, p. 59 en Shepard (J.). "Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik." 2012, p. 528.

⁴²⁵ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 156, 172 en Yahya, I, p. 825. Voor de incoherentie van die stelling vergeleken met wat Bar Hebraeus eigenlijk beschrijft, zie: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 161. Zie ook: Garrod (W.). "The Byzantine Conquest of Cilicia." 2008, p. 129. Zie ook: Farag (W.). "The Aleppo question." 1990, p. 50. Zie voetnoot 533.

⁴²⁶ Garrod (W.). "The illusion of continuity." 2013, *passim*. Zie bijvoorbeeld: Saunders (W.B.R.). "The Aachen Reliquary." 1982, p. 217.

⁴²⁷ Holmes (C.). *Basil II*. 2005, pp. 355-358; "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, pp. 84, 97-99, 103-104; "'How the east was won'." 2001, p. 41; Shepard (J.). "Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik." 2012, p. 518, *passim* en Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, pp. 20-21. Zie ook: Beihammer (A.D.). "Muslim Rulers Visiting the Imperial City." 2012, p. 164; Berend (N.). "Preface." 2002, p. xi en Garrod (W.). "The Byzantine Conquest of Cilicia." 2008, p. 129. Zie ook: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 156, 161.

⁴²⁸ Beihammer (A.D.). "Muslim Rulers Visiting the Imperial City." 2012, p. 164; Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 239; Farag (W.). "The Aleppo question." 1990, p. 50; Garrod (W.). "The illusion of continuity." 2013, pp. 24-34; Holmes (C.). "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, p. 102; Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, pp. 21, 30; "Emperors and Expansionism." 2002, p. 55 en "Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik." 2012, *passim*.

⁴²⁹ Holmes (C.). *Basil II*. 2005, pp. 355-358 en "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, pp. 97-99, 103-104. Zie bijvoorbeeld: Yahya, I, pp. 816-817.

⁴³⁰ Daar zijn honderdduizenden permanente soldaten voor nodig zoals in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog of moderne voertuigen die een groot bereik hebben zoals in de Tweede Wereldoorlog. Zie voetnoot 379 en voetnoot 484.

⁴³¹ Voor de beschrijving van zo een route, zie: Walker (P.E.). "The 'Crusade' of John Tzimiskes." 1977, pp. 313-324. Zie ook: Haldon (J.). *Warfare, State and Society*. 1999, pp. 139-189.

⁴³² Farag (W.). "The Aleppo question." 1990, pp. 47-48; Garrod (W.). "The illusion of continuity." 2013, p. 26 en Walker (P.E.). "The 'Crusade' of John Tzimiskes." 1977, p. 301.

⁴³³ Walker (P.E.). "The 'Crusade' of John Tzimiskes." 1977, pp. 325-327.

De Byzantijnse militaire, lineaire oostelijke grens – lang als een eenheid voorgesteld – is dus finaal een analytische fantasie en geen ‘*hard fact*’.⁴³⁴ Veeleer moet ze gezien worden als een kaleidoscopische, gefragmenteerde zone die door intense diplomatie met én tussen verschillende potentaten zowel binnen de Byzantijnse grenzen als erbuiten (en, zoals het geval is met het emiraat van Aleppo, ertussen) in evenwicht moest worden gehouden door middel van continue onderhandelingen waarbij iedere speler voor zichzelf zoveel mogelijke financiële machten en rechten probeerde te verwerven ten koste van de anderen. Men moest in de grenszone zowel een uitstekend diplomaat zijn, als een kundig generaal en een efficiënt bestuurder. De idee van een linie van forten tegenover andere forten met daartussen een niemandsland is te simplistisch en is tevens anachronistisch.⁴³⁵ In de plaats van een klinische scheiding tussen twee werelden op basis van twee militair-administratieve, politieke en ideologische grenslijnen met een steriel niemandsland ertussen – duolineair model – of één wereld met één militair-administratieve, politieke en ideologische grens naast een groter, onbeschaafd niemandsland – monolineair model – was er net een grote mate van politieke, economische, ideologische, culturele en zelfs militaire uitwisseling en overlapping.⁴³⁶ Die gebeurde niet tussen twee werelden, maar tussen verschillende polyconcentrische spelers op verschillende gelaagde en complexe niveaus. Mumahhid ad-Dawlah viel dan in theorie onder het gezag van de kalief, in de praktijk werkte hij voor de keizer en voor zichzelf. Bardas Skleros was dan een interne Byzantijnse rebel, hij probeerde het toch op een akkoord te gooien met de Buyidische emirs.⁴³⁷ Koulaib was dan gewoon een *basilikos*, hij bestuurde toch de machtige steden Antiochië en Melitene, wisselde van loyaliteiten en had contacten, taken en ambities die de Byzantijns-islamitische grenszone ver overschreden. Naast een reële vervaging en concentrering van de grens was er ook sprake van een ideologische vervaging van de grens waarbij Koulaib als Syrisch-orthodoxe christen zo goed als almachtig Melitene kon besturen, tribuut van de vazalstaat Aleppo kon verzekeren zonder problemen en zelfs de schoonvader was van de emir van Aleppo.⁴³⁸ Nikolaos Oikonomides’ voorgestelde vijandige en oppositaire tegenstelling tussen de Byzantijnen *stricto sensu* en de neo-Byzantijnen in een steriele gordel rond Byzantium tegen een oppositaire islamitische wereld is moeilijk met deze voorbeelden verenigbaar. Catherine Holmes zag de Byzantijnse oostgrens in de praktijk daarom als een: “[...] *zone of negotiated settlements and diplomatic influence rather than a line of separation.*”⁴³⁹ Daarmee bedoelde ze dat: “[...] *the frontier was typified by a patchwork of constantly shifting relationships between the emperor in Constantinople and powerful local notables.*”⁴⁴⁰ Op die visie zijn nog twee afsluitende bemerkingen aan te brengen.

In eerste instantie moet opgemerkt worden dat Holmes hier deels terugvalt op een monolineair standpunt. Naast de Byzantijnse keizer waren er ook nog de kalief in Bagdad, de Fatimidische kalief in Caïro en verscheidene machtige en autonome grensemiren, onder wie de Hamdaniden, in de grensregio. Allemaal zaten zij in eenzelfde, niet eenzijdig (monolineair) netwerk op verschillende niveaus en in verschillende, complexe, fluctuerende verbanden met én tegen elkaar te concurreren om invloed, militaire macht en fiscale inkomsten. Het kaleidoscopisch-polyconcentrische model is tevens van toepassing op bijvoorbeeld de Syrisch-Orthodoxe Kerk en is niet enkel tot politieke en militaire entiteiten en actoren gelimiteerd. Ook die kerk vormde een autonoom, supra-stedelijk polyconcentrisch netwerk

⁴³⁴ Abulafia (D.). “Introduction.” 2002, p. 5. Zie ook: Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 100 en Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, p. 298.

⁴³⁵ Haldon (J.F.) en Kennedy (H.). “The Arab-Byzantine Frontier.” 1980, pp. 79, 85-86, 96-98, 101-116. Zie daartegen: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 4, 242-243 en Ellenblum (R.). “Were there Borders?” 2002, pp. 105, 106, 112.

⁴³⁶ Beihammer (A.D.). “Defection across the Border of Islam and Christianity.” 2011, pp. 598-599; “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, p. 164; Holmes (C.). “Treaties.” 2008, p. 155 en von Sivers (P.). “Taxes and Trade.” 1982, *passim*.

⁴³⁷ Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, pp. 100-103.

⁴³⁸ Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 104; “Treaties.” 2008, p. 154. Michael de Syriër, III, p. 126 en Yahya, II, pp. 368-369, 373-374, 420. Zie hoofdstuk 4.

⁴³⁹ Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 101.

⁴⁴⁰ Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 99.

dat zich op basis van steden als referenten over een bepaald grondgebied uitbreidde, hoofdzakelijk in de vruchtbare sikkal. Dat Syrische, spirituele rijkje had zijn eigen onderdanen (de gelovigen), zijn eigen koning(en) (de patriarch van Antiochië en de metropoliet van Tikrit, de latere maffiaan van het Oosten) en zelfs zijn eigen kaleidoscopisch-polyconcentrische administratie (de Syrische clerus). Bisschoppen, monniken en andere clerici opereerden allemaal, net zoals provinciale Byzantijnse ambtenaren, in én uit concentrische centra (steden of belangrijke kloosters) waaruit zij op het rurale gebied religieuze, fiscale en administratieve invloed uitoefenden via een formele of een soms informele kaleidoscopische hiërarchie. De geschiedenis van de Syrische gemeenschap in de 10de en 11de eeuw kan als dusdanig ook volgens het kaleidoscopisch-polyconcentrisch model bestudeerd worden en kan zo ook in de bredere context van het Midden-Oosten geïntegreerd worden.

Mijn tweede bemerking gaat terug op de verhoudingen tussen de lokale machtige notabelen en hun relatie met de keizers, kaliefen en grensemirs. De vraag moet gesteld worden in hoeverre deze snel wisselende sociale verhoudingen en interacties wel uniek waren voor de grenszone. Ook intern in Byzantium in de 10de en 11de eeuw woedde er een hevig socio-economisch conflict tussen lokale, machtige potentaten (*dynatoi*) en de keizers. Ook dit conflict ging om fiscale en militaire macht, bezit en invloed.⁴⁴¹ Er lijkt zich daarom eerder tussen de centra Constantinopel, Caïro en Bagdad dan tussen de grenzen een spectrum gevormd te hebben van: “[...] *patchwork[s] of constantly shifting relationships between the emperor in Constantinopel [en de kaliefen in Bagdad en Caïro] and powerful local notables.*” Dezelfde conflicten om land, geld, invloed en macht in de centrale gebieden en in de grensregio’s liepen gewoon in elkaar over. Het beleid van de keizers ten opzichte van de *dynatoi* kan daarom niet los gezien worden van het beleid van de keizers ten opzichte van de fiscale, administratieve en militaire zaken in de grenszone.⁴⁴² Kunnen grensregio’s en ‘*frontier societies*’ dan wel als unieke regio’s en samenlevingen getypeerd worden – op basis van een mengeling van oorlog en vrede – ten opzichte van meer centrale gebieden?⁴⁴³ Wat als een hypothetische ibn-Jubayr nu van Bagdad naar Constantinopel zou trekken; wanneer zou hij met zekerheid kunnen zeggen dat hij in Byzantijns gebied is? Kunnen we het begrip Byzantijns-islamitische grenszone wel nog gebruiken?

De oplossing voor dit vraagstuk is het inzicht dat de territoriale realiteit van polyconcentrische entiteiten voor de onderzoeker losstaat van het al dan niet bestaan van sociale en politieke conflicten. Het grote verschil tussen het *dynatoi*-conflict en de politieke realiteit van de grenszone – beide onderdeel van hetzelfde spectrum – is dat in het geval van het eerste de theoretische, finale autoriteit van de keizer op zich niet in vraag werd gesteld (wel wie dat ambt bekleedde en hoever zijn bevoegdheden lokaal reikten). In Byzantijns gebied kwam men niet in opstand om zich van het keizerlijk gezag te ontdoen, men kwam in opstand om zelf keizer te worden. In de grenszone werd de vanzelfsprekendheid van keizerlijke, kalifale of emirale superioriteit wel in vraag gesteld. De keizers, kaliefen en grensemiren streden in de grenszone niet enkel tegen de belangen van de lokale notabelen maar streden ook én misschien zelfs voornamelijk tegen hun eeuwige rivalen in de strijd om kaleidoscopische wereldheerschappij.⁴⁴⁴ Die afleiding gaf lokale notabelen in de ideologische grenszones de ruimte om van

⁴⁴¹ Zie hoofdstuk 4.

⁴⁴² Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 83.

⁴⁴³ Wat Nora Berend zich in 2002 afvroeg. In: Berend (N.). “Preface.” 2002, p. xi. Loopt bijvoorbeeld in de *casus* van Bardas Skleros het interne *dynatoi*-conflict niet over in de realiteit van de grenszone? Zie voetnoot 444. Zie ook: Abulafia (D.). “Introduction.” 2002, p. 34.

⁴⁴⁴ Bardas Skleros, in zijn conflict tegen Basileios II om de Byzantijnse troon, probeerde bijvoorbeeld met de Buyieden een alliantie te vormen. In: Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 101. Wesam Farag schreef over de verbondenheid tussen externe en interne politiek en de gelaagde kaleidoscopische realiteit van de grenszone illustratief: “*The Emperor [Basileios II] had cause to regard the establishment of the Fatimid Caliphate in Egypt and Syria favourably, for the Fatimids opposed the Abbasids who supported Bardas Skleros [...]. Insofar as the Fatimids could distract the court of Baghdad, Fatimid friendship was to be desired.*” In: Farag (W.). “The Aleppo question.” 1990, p. 48. Zie ook: p. 58. Bardas Skleros, zoals in hoofdstuk 4 beargumenteerd zal worden, had zelf ook mogelijk een verbond gesloten met de Syrische Kerk in Melitene en Basileios met de Melkitische Kerk.

loyaliteiten te wisselen en om zo keizers, kaliefen, rebellen en emirs voor hun eigen gewin onder druk te zetten. Iets wat hun evenknieën in de niet-grenszones niet zomaar konden.⁴⁴⁵ De Byzantijns-islamitische grens was bijgevolg de zone waar de ingebeelde natuurlijkheid van de autoriteit van de kalief of grensemir overging in die van de keizer of omgekeerd. Dikwijls vielen die gebieden met natuurlijke barrières samen omdat die de polyconcentrische invloedszones van keizers, kaliefen of emirs verzwakten en tegenhielden. De hypothetische versie van ibn-Jubayr moest dus niet helemaal tot Constantinopel trekken om met zekerheid te kunnen zeggen dat hij in het Byzantijnse Rijk was. Hij kon dat al met zekerheid zeggen zodra hij de eerste stad had bereikt waar de autoriteit van de keizer in Constantinopel als onbetwistbaar werd erkend. De regio waar die autoriteit betwistbaar was, waar ze vaak veranderde – door diplomatie of door militaire interventie – of waar ze in een andere, weliswaar op onduidelijke wijze, overliep vanwege onduidelijke concentrische invloedszones, dat is voor ons analytisch de grenszone of misschien correcter: de Byzantijns-islamitische grenswereld. Deze term omvat de interactie van alle spelers en benadert als analytisch concept beter de historische realiteit van dat geografisch gebied. Het blijft uiteindelijk wel een arbitraire keuze van de onderzoeker die politieke autoriteit als de belangrijkste disciplinaire referent blijft beschouwen.

⁴⁴⁵ Abulafia (D.). "Introduction." 2002, pp. 20-24 en Farag (W.). "The Aleppo question." 1990, p. 50.

Hoofdstuk 3: Cilicië en Melitene, vernieling en *re población*

De dissonantie tussen de historische werkelijkheid en het turneriaans-Byzantijnse grensmodel deed Gilbert Dagron gedeeltelijk inzien dat een unilineaire grens het Byzantijnse oosten in de 10de en 11de eeuw niet meer accuraat beschreef. In de plaats daarvan stelde hij dan maar schijnbaar radicaal dat de lineaire grens vanaf 962 had opgehouden te bestaan.⁴⁴⁶ De zone tussen Byzantium *stricto sensu* en de islamitische wereld werd een vernielde regio, een grenzeloos niemandsland, “[...] *une zone intermédiaire, un entre-deux contrôlé provisoirement par Byzance,*” ten gevolge van “[...] *les destructions de la guerre et les déplacements de populations.*”⁴⁴⁷ Dagróns verdwenen grens verschilde echter in wezen niet veel van Nikolaos Oikonomides’ neo-Byzantijnse grensgordel of van John Haldons en Hugh Kennedy’s door forten bebouwd niemandsland. Hélène Ahrweiler stelde dat de Byzantijnse oostgrens zich sowieso in een vernield niemandsland bevond.⁴⁴⁸ Dagróns verdwenen grens blijft bijgevolg eigenlijk gewoon een turneriaanse, unilineaire grens.

De stelling dat de grens verdwenen was, lostte voor Dagron niettemin een hele reeks conceptuele problemen op. Dagron kon daarmee de niet-turneriaanse aanwezigheid van Syrische christenen in Melitene verklaren vanaf 962 – toen de grens gevallen was en alle unilineaire voorwaarden verdwenen waren. De migratie van Syrische christenen naar Melitene – een noodzaak volgens het unilineariteitsmodel –⁴⁴⁹ kon Dagron vervolgens koppelen aan Nikephoros II Phokas’ uitnodiging aan de Syrische patriarch Sarigta in 965. Dagron slaagde er zo in om de Syrische aanwezigheid in Melitene in het Byzantijns-turneriaanse model te integreren. Voor het verdwijnen van de oostgrens in 962 konden er volgens zijn redenering echter nog geen Syrische christenen in Melitene wonen (vanwege het unilineariteitsmodel).⁴⁵⁰ Om die plotse aanwezigheid van Syriërs in Melitene dan na 965 te verklaren, moest Dagron stellen dat Melitene sinds 934 ontvolkt bleef. Dagron beargumenteerde de blijvende ontvolking van Melitene tot 965 echter zo goed als alleen op basis van een bespreking van de zogezegd vernielende veldtochten van Nikephoros Phokas in Cilicië.⁴⁵¹ In dit hoofdstuk zal beargumenteerd worden dat de Syriërs, die vanaf 965 met zekerheid in Melitene woonden,⁴⁵² er in werkelijkheid al veel vroeger leefden. De aanwezigheid van Syrische christenen in Byzantijns Melitene is volgens mij niet te verklaren door de komst van het Syrische patriarchaat, de komst van het patriarchaat is net te verklaren door de grote aanwezigheid van Syrische christenen in Byzantijns Melitene.

Na de vaststelling uit hoofdstuk 1 dat Dagróns verklaring voor de aanwezigheid van Syrische christenen in Melitene in deze periode (zijn migratiethese) in eerste instantie voortkomt uit het turneriaans-Byzantijnse, unilineaire grensmodel, zal Dagróns unilineaire redenering hier met het

⁴⁴⁶ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 179, 180, 182. Een argument dat Gilbert Dagron in 2002 nog eens herhaalde. In: Dagron (G.). “The Urban Economy.” 2002, p. 397. Soortgelijk aan wat Hélène Ahrweiler in 1974 deed voor Cyprus. In: Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, pp. 215-216. Zie voetnoot 162.

⁴⁴⁷ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 182.

⁴⁴⁸ Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, pp. 223-224.

⁴⁴⁹ Zie hoofdstuk 1.

⁴⁵⁰ Een feit dat Gilbert Dagron wel erkende maar dat hij meteen op een turneriaanse wijze weer wegredeneerde. Hij schreef: “*Un certain mouvement est perceptible avant la règne de Nicéphore Phokas [...].*” Dagron vervolgde: “[...] *c’est le temps des grandes fondations officielles, celles de Barid, du Cursor, de Bar Gagai, qui ne se comprennent que dans le cadre d’une politique démographique suivant la « reconquête ».*” In: Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 192-193. Voor de duidelijke impact van Dagróns migratiethese op het denken over deze periode, vergelijk: Tinnefeld (F.). “Die Stadt Melitene.” 1975, p. 440 met Palmer (A.). “Charting undercurrents.” 1986, p. 54. Franz Tinnefeld merkte in 1975 (voor de publicatie van Dagróns artikel) nog gewoon op basis van het bronnenmateriaal op dat er in 934 Syrische christenen in Melitene woonden. Andrew Palmer merkte in 1986 (na de publicatie van Dagróns artikel) echter op dat Syrische christenen pas in de jaren ’60 van de 10de eeuw de regio van Melitene begonnen te infiltreren.

⁴⁵¹ Onder de subtitel: “*Les conséquences démographiques de la « reconquête » byzantine.*” In: Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 179-186. Alexander Eger merkte op dat Cilicië wel vaker gebruikt wordt als *pars pro toto* voor de gehele Byzantijns-islamitische grenszone. In: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier.* 2015, p. 159.

⁴⁵² Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 186-198.

bronnenmateriaal – dat hij gebruikte om het turneriaanse probleem op te lossen – geconfronteerd worden.⁴⁵³ Eerst zal daarom nagegaan worden of de oostgrens na de definitieve inlijving van Cilicië in 965 wel verwoest was en bleef. Daarna zal nagegaan worden of Cilicië wel een niemandsland was ten gevolge van Byzantiums veroveringen en of het vernielingstopos van de bronnen niet door een gedegen bronnenkritiek ontkracht kan worden. Daarna zal de verovering van Melitene besproken worden, zal de vraag gesteld worden of ook Melitene al dan niet verwoest en ontvolkt was en zal Eduardo Moreno's *replaci3n*-theorie besproken en toegepast worden.

Cilicië: hongersnood, Anazarbos en Edessa

Hongersnood

Het niemandslandmodel, de vierde unilineaire aanname, toegepast op 10de-eeuws Cilicië is – zoals in hoofdstuk 1 aangetoond is – pas in tweede instantie tot het bronnenmateriaal herleidbaar. De duur en de schaal van het bestaan van dat niemandsland ging bijgevolg in de werken van byzantinisten progressief met de jaren achteruit. Vrede, diplomatie en voorspoed werden meer en meer benadrukt en almaar dichter bij 965 geschoven. Men – zo ook Catherine Holmes expliciet in 2001 –⁴⁵⁴ werd zich daarbij bewust van de ontoereikendheid van Turners model voor het beschrijven van de Byzantijnse oostgrens. Holmes reproduceerde echter in hetzelfde artikel uit 2001 nog steeds de unilineaire aanname van het niemandsland en Jean-Claude Cheynet in 2001 deed dat nog eens voor Melitene.⁴⁵⁵ Intensieve plundering (en dus vernieling) van het agrarische landschap bleef volgens Holmes de voorbode van een Byzantijnse invasie en dus voor Cilicië en Melitene een realiteit (actief niemandslandmodel).⁴⁵⁶ Holmes suggereerde echter dat die rampspoed zo goed als meteen ophield te bestaan nadat Cilicië in 965 door Nikephoros werd ingelijfd. Enkel Dagr3ns migratiethese bewees voor haar nog dat een rampspoed überhaupt had plaatsgevonden.⁴⁵⁷ Daarom schreef ze dat de economische terugval ten gevolge van die Byzantijnse vernieling en ontvolking kort was (maar niet onbestaand).⁴⁵⁸ Het bronnenmateriaal lijkt Holmes' ontkenning van de duurzaamheid van de vernieling te bevestigen. Yahya van Antiochië schreef inderdaad dat Nikephoros in 965 niet alleen meteen gouverneurs voor Mopsuestia en Tarsus liet aanstellen, maar dat hij ook de steden heropbouwde en er van overal voorzieningen liet aankomen om het gebied weer leefbaar te maken.⁴⁵⁹ De bevolking keerde daarop meteen terug.⁴⁶⁰ Holmes' eco-

⁴⁵³ Dat probleem was, kort herhaald, de aanwezigheid van Syrische en Armeense christenen in het Byzantijnse oosten van de 10de en 11de eeuw. Die aanwezigheid wordt door de bronnen bewezen – en dat wordt in dit hoofdstuk niet in vraag gesteld – maar paste niet in het unilineariteitsmodel. Een unilineaire oplossing moest gevonden worden om het turneriaanse denkkader te redden. Die oplossing was de redenering dat de Byzantijnen het door hen veroverde oosten eerst ontvolkten en dan meteen met de oorspronkelijke inwoners weer herbevolkten. Gilbert Dagron paste die redenering in 1976 toe op de door het bronnenmateriaal aangetoonde aanwezigheid van Syrische christenen in Byzantijns Melitene. Anderen – zoals Nikolaos Oikonomides voor hem – pasten die redenering toe op de Armenen. In dit hoofdstuk zal aangetoond worden dat die unilineaire redenering (die gereconstrueerd werd in hoofdstuk 1), niet overeenstemt met wat de bronnen – die zelf overigens om geheel andere redenen tendentius zijn (zie verder) – eigenlijk beschrijven. Dit hoofdstuk ontkent dus niet de aanwezigheid van Syrische christenen in Melitene (integendeel), noch de uitnodiging van Nikephoros II Phokas aan het Syrische patriarchaat. Het koppelt die twee zaken enkel los van elkaar.

⁴⁵⁴ Holmes (C.). “How the east was won’.” 2001, p. 43, 54-56; Zie ook: “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 100.

⁴⁵⁵ Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L’Empire byzantin*. II (2006), pp. 59-60 en Holmes (C.). “How the east was won’.” 2001, pp. 42-45. Zie ook: Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L’Empire byzantin*. II (2006), p. 30 en Shepard (J.). “Constantine VII.” 2001, pp. 29-31.

⁴⁵⁶ Holmes (C.). “How the east was won’.” 2001, p. 42.

⁴⁵⁷ Holmes (C.). “How the east was won’.” 2001, p. 42-45.

⁴⁵⁸ Catherine Holmes schreef: “*Yet, although widespread devastation and depopulation may have been the immediate consequence of Byzantine conquest, economic contraction appears to have been relatively short-lived. [...] Some years ago Gilbert Dagron used tenth- and eleventh-century chronicle evidence [...] to demonstrate that by the later 950s large numbers of monophysite Syrians were beginning to migrate to the former emirate of Melitene.*” In: Holmes (C.). “How the east was won’.” 2001, p. 42-45. Vergelijk met: Holmes (C.). “Treaties.” 2008, p. 147. Het bestaan van die vernieling kan hoe dan ook niet door het bestaan van een Syrische migratie bewezen worden wanneer die migratie zelf oorspronkelijk op basis van die vernieling bewezen is. Dat is immers een cirkelredenering.

⁴⁵⁹ Yahya, I, p. 797. Zie ook: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 171. Vergelijk met: Skylitzes, 14.14.

⁴⁶⁰ Yahya, I, p. 797. Zie ook: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 171.

nomische groei kon beginnen. Met één pennentrek loste Nikephoros alle problemen op. Tot daar Dagróns grenzeloos oosten.

Conform het concentrisch denken beperkte Nikephoros, volgens Yahya, zich met zijn herstellingen in 965 enkel tot de belangrijke Cilicische steden. Nochtans zou een groot deel van de voorgestelde ontvolking net het gevolg zijn geweest van de verwoesting van het platteland.⁴⁶¹ Bar Hebraeus en Yahya schreven dat het met opzet vernielen van gewassen in Cilicië door de Byzantijnen een waar voedseltekort had veroorzaakt waardoor het merendeel van de bevolking moest vluchten.⁴⁶² Zoals in hoofdstuk 2 opgemerkt is, beschrijven de bronnen, wanneer ze niet veralgemenen of dramatiseren, eigenlijk enkel de belegering van steden en hun nabije hinterland.⁴⁶³ Het rurale platteland was tevens geen zinnig concentrisch doelwit. Moderne historici interpreteerden de veronderstelde turneriaanse verwoesting van het platteland niettemin primair als het gevolg van de vraatzucht van de Byzantijnse legers.⁴⁶⁴ Volgens Dagrón zou Nikephoros in 962 het platteland rond Aleppo daarom gespaard hebben.⁴⁶⁵ Hij zwoer om terug te komen en kon bijgevolg de gewassen rond de stad niet vernielen want hij moest zijn troepen de volgende keer weer kunnen voeden.⁴⁶⁶ Cilicië werd niet in één veldtocht veroverd. De Byzantijnen keerden van 959 tot 965 jaarlijks terug,⁴⁶⁷ soms zelfs twee keer per jaar. Volgens de bronnen slaagden de Byzantijnen er na iedere veldtocht in om zo goed als heel Cilicië te verwoesten.⁴⁶⁸ Tenzij alles zeer snel teruggroeide, kan dat moeilijk voor waar genomen worden. De Byzantijnse legers hadden in die zes jaar zo goed als nooit een tekort aan voedsel. Slechts één keer, weet Yahya ons te vertellen, moest Johannes Tzimiskes zich terugtrekken omdat hij geen eten meer kon kopen vanwege de toegenomen prijzen in 964.⁴⁶⁹ Pas nadat hij beslist had zich terug te trekken, zou hij de omgeving van Mopsuestia – dat hij belegerde – verwoest hebben.⁴⁷⁰ De verwoeste omgeving van Mopsuestia kan dus niet als verklaring gebruikt worden voor zijn tekort aan voedsel. Tzimiskes plunderde overigens niet om aan voedsel te geraken maar kocht het op de lokale markt. De vraatzucht van de Byzantijnse legers kan dus niet als verklaring voor de veronderstelde vernieling gebruikt worden.

Nikephoros wilde Aleppo ook nooit inlijven. Hij poogde in 962 gewoon de concentrische macht van zijn rivaal Sayf ad-Dawlah in Syrië te breken, wat hem ook lukte, om in Cilicië sterker te staan.⁴⁷¹ Nikephoros richtte daarom wel degelijk grootschalige vernielingen in Aleppo aan, wat de bronnen ook beschrijven.⁴⁷² Nikephoros' buit uit Aleppo zou daarom fenomenaal zijn geweest.⁴⁷³ De notie dat Nikephoros het gebied dat hij wilde inlijven, zou verwoesten en het gebied dat hij wilde verzwakken, heel zou laten, is absurd.⁴⁷⁴ Nikephoros vernielde waarschijnlijk zoveel hij kon in Aleppo om de

⁴⁶¹ Dagrón (G.). "Minorités ethniques." 1976, pp. 179-186.

⁴⁶² Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 170 en Yahya, I, p. 794.

⁴⁶³ Bijvoorbeeld: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 169-171; Leo Diaconus, III.10-11, IV.1-4; Skylitzes, 14.11-12, 16 en Yahya, I, pp. 793-798.

⁴⁶⁴ Dagrón (G.). "Minorités ethniques." 1976, pp. 180-182. Holmes (C.). "How the east was won'." 2001, p. 42. Zie ook hoofdstuk 1.

⁴⁶⁵ Dagrón (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 180. Op basis van: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 169.

⁴⁶⁶ Dagrón (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 180.

⁴⁶⁷ Garrod (W.). "The Byzantine Conquest of Cilicia." 2008, p. 128.

⁴⁶⁸ Vergelijk bijvoorbeeld: Leo Diaconus IV.3 met Leo Diaconus II.9, 11, III.10. Zie ook: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 156, 162, 165, 165; Skylitzes, 14.10-14 en Yahya, I, pp. 784, 793-796, 825.

⁴⁶⁹ Yahya, I, p. 793.

⁴⁷⁰ Yahya, I, p. 793.

⁴⁷¹ Garrod (W.). "The Byzantine Conquest of Cilicia." 2008, p. 128.

⁴⁷² Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 168-169, Skylitzes, 12.10 en Yahya, I, pp. 785-787. Leo Diaconus schrijft om onbekende redenen niets over de verovering van Aleppo.

⁴⁷³ Skylitzes, 12.10.

⁴⁷⁴ Nikephoros Phokas zou zelf tegen zijn soldaten voor de muren van Antiochië gezegd hebben: "To me it seems senseless to exhaust the Roman army in the sacking of this city [Antiochië], and to destroy and ravage again what we have subdued with warfare [het concentrische hinterland van de stad]. For I would call that man a particularly provident general who ravaged and destroyed the land of the enemy with a combination of attacks and stalling tactics; but I would not hesitate to call foolish, or indeed criminally stupid, the man who destroyed and ravaged his own land [Nikephoros had Antiochië nog niet ingelijfd maar was dat wel van plan] with repeated raids and sallies by his army up and down the country." In: Leo Diaconus, IV.11. Zie ook voetnoot 409.

concentrische invloedssfeer van de stad en de reputatie van Sayf drastisch te beschadigen. De schaal van vernieling was er bijgevolg waarschijnlijk groter dan in Cilicië.

De prijsstijging waarvoor Tzimiskes zich moest terugtrekken, vond plaats ten gevolge van een acuut voedseltekort in 964. Dat zou volgens Dagron het directe gevolg zijn geweest van de algemene malaise in de grenszone ten gevolge van Nikephoros' vernielende veldtochten. Het representeerde voor hem de structurele verwoesting van het gehele Midden-Oosten.⁴⁷⁵ Dagron erkende tegelijkertijd dat er eigenlijk doorheen het hele Midden-Oosten (tot in Egypte) hongersnoden waren. Die konden natuurlijk niet het gevolg zijn geweest van Byzantijnse veldtochten.⁴⁷⁶ Hongersnoden waren overigens helemaal niet zeldzaam in de 10de eeuw.⁴⁷⁷ De oorzaken waren vaak natuurlijk van aard.⁴⁷⁸ Byzantijnse legers waren helemaal niet groot genoeg of technologisch in staat om op zo een grote schaal (het platteland van én Cilicië, én Noord-Syrië, én Noord-Mesopotamië) in zo een korte tijd (de jaren '20 tot de jaren '60 van de 10de eeuw) blijvende vernieling aan te richten.⁴⁷⁹ Aangezien controle over een gebied concentrisch was, was het ook zinloos voor een dure veldtocht –⁴⁸⁰ de troepen werden met buit betaald –⁴⁸¹ om die centra volledig te negeren en voor het wijde en arme platteland ver van rijke steden te kiezen.⁴⁸² Een veldtocht, die *in se* een eendimensionaal traject volgde – meestal van centrum tot centrum –⁴⁸³ zou dan enorm veel kilometers hebben moeten afleggen om het tweedimensionale platteland van het Midden-Oosten volledig in vlammen te doen opgaan. Verspreiden was immers geen optie.⁴⁸⁴ Een vijandig leger uitgaande van een vijandig centrum zou zo een uitgedunde troepenmacht gemakkelijk neerslaan.⁴⁸⁵ Het is net ten dele daarmee dat veldtochten (en polyconcentrische heerschappij in het algemeen) zich tot centra beperkten. De vernieling van het platteland die de bronnen voorstellen, beperkte zich daarom waarschijnlijk eerder in de praktijk tot het nabije hinterland van belegerde centra en tot de eendimensionale route die een veldtocht aflegde. Het platteland was geen doel op zich, enkel centra – en het platteland rond en tussen die centra – werden vernield.⁴⁸⁶ Leo Diaconus schreef dat Bardas Skleros in zijn opstand ook heel Anatolië vernield zou hebben.⁴⁸⁷ Zijn beschrijving verschilt niet

⁴⁷⁵ Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, pp. 179-186.

⁴⁷⁶ Wat Gilbert Dagron ook toegaf. In: Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 181-182.

⁴⁷⁷ Bar Hebraeus schreef vaak over hongersnoden in Bagdad die zich om de zoveel jaar leken voor te doen. In: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 162, 164, 176, 185, 194-195 (etc.). Over hongersnood in Byzantium in de tijd van Nikephoros Phokas en Johannes Tzimiskes, zie ook: Leo Diaconus, VI.8 en Skylitzes, 15.3.

⁴⁷⁸ Zie: Widell (M.). "Historical Evidence for Climate Instability and Environmental Catastrophes in Northern Syria and the Jazira: The Chronicle of Michael the Syrian." In: *Environment and History*. 13 (2007), pp. 47-70.

⁴⁷⁹ Wat Gilbert Dagron toch voorstelt. Dagron schreef over een vernielde zone die volgens hem in 965 reikte van Tarsus tot Aleppo tot Melitene. Zie: Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, pp. 179-187. Vanwege de onwaarschijnlijkheid daarvan en vanwege het feit dat de bronnen eigenlijk indirect economische groei voor die periode laten uitschijnen, minimaliseerde Catherine Holmes die vernieling in duur (en zo indirect ook in schaal). In: Holmes (C.). "How the east was won." 2001, pp. 42-43, *passim*.

⁴⁸⁰ Voor een gedetailleerde beschrijving van de moeilijkheden om een veldtocht te organiseren en uit te voeren, zie: Haldon (J.). *Warfare, State and Society*. 1999, pp. 139-189.

⁴⁸¹ Leo Diaconus, II.8. McGeer (E.). *The Land Legislation*. 2000, p. 16.

⁴⁸² Er viel veel meer buit te rapen in steden dan in velden en dorpen. Het plunderen van het platteland zou niet al te veel opbrengen en zou de troepen niet al te gelukkig maken.

⁴⁸³ Zie bijvoorbeeld: Walker (P.E.). "The "Crusade" of John Tzimiskes." 1977, pp. 313-324.

⁴⁸⁴ John Haldon schreef: "[...] *foraging for supplies was one of the most risk-laden activities which the commander had to organize – failure to guard against surprise attack while foraging or dealing with the pack-train on the one hand, and the failure of the foragers to locate and secure adequate provisions on the other, could prove disastrous: [...]*." In: Haldon (J.). *Warfare, State and Society*. 1999, p. 173. Zie voetnoot 430.

⁴⁸⁵ Wat dan ook gebeurde. In: Skylitzes, 14.12.

⁴⁸⁶ Zie Gilbert Dagrongs vertaling van een stuk uit de *Praecepta Militaria* van de *doux* Nikephoros Ouranos in zijn artikel. In: Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 180. Nikephoros Ouranos benadrukte duidelijk dat het om het verwoesten van de concentrische omgeving van een belegerd centrum ging. Vergelijk die theoretische aanbeveling met: Yahya, I, p. 793 en met voetnoot 484. Zie ook: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 169-171; Leo Diaconus, III.10-11, IV.1-4; Skylitzes, 14.11-12, 16 en Yahya, I, pp. 793-798. Zie ook: McGeer (E.). "Tradition and Reality in the "Taktika" of Nikephoros Ouranos." In: *Dumbarton Oaks Papers*. 45 (1991), pp. 129-140.

⁴⁸⁷ Leo Diaconus schreef: "[...] *the magistros Bardas, surnamed Skleros, who was afflicted with lust for power and insatiable greed, [...] planned a great rebellion against the emperors [Basileios II en Constantijn VIII], and laid waste Asia for four years,*

van zijn beschrijving van Nikephoros' veldtochten in Cilicië.⁴⁸⁸ Toch gaan weinig historici er op basis van Leo's beschrijving vanuit dat Bardas Skleros Anatolië in een niemandsland veranderde – men gaat er net vanuit dat Anatolië vanaf de 9de eeuw tot en met de 12de en zelfs 13de eeuw demografisch groeide.⁴⁸⁹ Er lijkt mij daarom geen reden te zijn om dezelfde, door de bronnen voorgestelde verwoesting in de Byzantijns-islamitische grenszone dan wel zomaar voor waar te nemen (zie verder).⁴⁹⁰

De hongersnood van 964 vond enkel plaats in 964 en eindigde al weer het volgende jaar. Het is waarschijnlijker dat 964 gewoon een slecht oogstjaar was vanwege natuurlijke oorzaken dan dat de Byzantijnen er in één jaar tijd in geslaagd waren om heel Cilicië te verwoesten en meteen in 965 te herstellen.⁴⁹¹ Voor de jaren 959, 960, 961, 962 en 963 melden de bronnen tevens geen voedseltekorten maar wel evenveel vernieling.⁴⁹² Men kan stellen dat de hongersnood van 964 het gevolg was van een opgebouwde, structurele vernieling die zich pas geleidelijk uitte in 964. Ieder jaar kwam er minder en minder voedsel op de markt omdat er meer en meer ruraal gebied vernield en ontvolkt was. Als dat het geval was, dan kon Nikephoros onmogelijk het jaar daarop in 965 alles plotseling, structureel herstellen.⁴⁹³ We treffen zo een gigantische operatie in de bronnen ook niet aan en Nikephoros had daar bovendien de middelen niet voor.⁴⁹⁴ De hongersnood van 964 kan daarom niet het gevolg zijn geweest van de Byzantijnse veroveringen en kan dus evenzeer niet als bewijs gebruikt worden voor het bestaan van een Byzantijnse 'tactiek van de verschroeide aarde'. Het samenvallen van het einde van de hongersnood in Cilicië en de inlijving van het gebied in 965 is gewoon historisch toeval. Het feit dat dorpen en rurale (niet-stedelijke) gebieden grotendeels met rust gelaten werden, verklaart dan ook de normalisering van de situatie in 965. De agrarische economie kon na een slechte oogst weer rustig zijn gang gaan.

Nikolaos Oikonomides beweerde daarentegen wel een herbevolkingsbeleid te ontwaren in Bar Hebraeus' wereldlijke kroniek.⁴⁹⁵ Nikephoros zou volgens hem het ontvolkte Cilicië, net zoals de rest van de grenszone, met Armenen herbevolkt hebben. Wat de passage echt beschrijft, is het gebruik van Armeense huurlingen – die een groot deel van het Byzantijnse leger uitmaakten –⁴⁹⁶ om de door de Arabieren verlaten forten te bemannen. Die forten waren verlaten omdat de Arabische legers uit Cilicië vertrokken waren.⁴⁹⁷ Ook na de verovering van Kreta, volgens Leo Diaconus, bevolkte Nikephoros het

ravaging the countryside with fire and destroying cities, cruelly defeating and slaughtering in a pitched battle the Roman forces [...]." In: Leo Diaconus, X.7.

⁴⁸⁸ Leo Diaconus schreef bijvoorbeeld: "So Nikephoros devastated the surrounding regions like a thunderbolt, ravaging the fields and enslaving whole towns with thousands of inhabitants." In: Leo Diaconus, II.9.

⁴⁸⁹ Harvey (A.). *Economic expansion in the Byzantine empire, 900-1200*. 1989, pp. 1-13, 35-79, 244-268 en Laiou (A.E.). "The Human Resources." In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. I (2002), p. 49. Zie ook: Geyer (B.). "Physical Factors in the Evolution of the Landscape and Land Use." In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. I (2002), pp. 42-45. Shepard (J.). "Equilibrium to Expansion." 2009, p. 513. Mark Whittow blijft sceptisch maar verwerpt de mogelijkheid niet. In: Whittow (M.). "The Middle Byzantine Economy (600-104)." In: Shepard (J.), ed., *The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500-1492*. 2009, p. 487. Zie ook: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 270.

⁴⁹⁰ Alexander Eger schreef in 2015 dat: "[...] modern scholarship [...] continued to espouse uncritically the traditional text-based view virtually extolling the peculiarities of the back-and-forth raids. [...] unfortunately, in the absence of archeology and the changing or evolving settlement patterns of the region, the militarized episodes are still taken at face value; the frontier remains frozen in an endless time loop. For some, the frontier is still a no man's land; for other, however, the frontier was not entirely depopulated: whoever lived there were passive actors in a larger epic drama, extras on a film set." In: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 5-6.

⁴⁹¹ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 171 en Yahya, I, p. 797. Holmes (C.). "How the east was won." 2001, p. 42-45.

⁴⁹² Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 156, 162, 165, 165; Leo Diaconus, II.9, 11, III.10, IV.3; Skylitzes, 14.10-14 en Yahya, I, pp. 784, 793-796, 825.

⁴⁹³ Het herstellen van enkele steden, lost een dramatische, structurele ontvolking en verwoesting van het platteland niet op.

⁴⁹⁴ Hoewel we zeker noties van vernieling en ontvolking bij Yahya en Bar Hebraeus terugvinden, kunnen we bij hen geen expliciete beschrijvingen van een algemene herbevolkingsbeleid terugvinden. Zie: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 171 en Yahya, I, p. 797.

⁴⁹⁵ Oikonomides (N.). "L'organisation de la frontière orientale." 1974, p. 296. Op basis van Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 169.

⁴⁹⁶ Zie: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 169 en Skylitzes, 14.11. McGeer (E.). *The Land Legislation*." 2000, p. 19.

⁴⁹⁷ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 169.

eiland met Armenen, Romeinen en ander gespuis.⁴⁹⁸ Van een ontvolking in Kreta was evenwel geen sprake.⁴⁹⁹ Leo Diaconus beschreef gewoon de vestiging van *stratiotai* (grondgebonden soldaten) in Kreta. Het *thema*-systeem voorzag namelijk voor ieder *thema* een eigen lokaal leger.⁵⁰⁰ De passage van Bar Hebraeus die Oikonomides' citeert, heeft niets met ontvolking te maken maar verwijst naar hetzelfde proces als in Kreta.

Het snelle herstel van Cilicië, dat Bar Hebraeus, Yahya van Antiochië en Catherine Holmes bepleitten, na de zogenaamde structurele verwoesting ervan door Nikephoros, stelt de omvang en de schaal van de vernieling van het Midden-Oosten in 965 in vraag.⁵⁰¹ Alles kon blijkbaar meteen in 965 opgelost worden. Een leeg, vernield en ontvolkt gebied dat reikte van Tarsus tot Aleppo tot Melitene werd in één jaar tijd economisch bloeiend, bebouwd en bruisend. Dat is te absurd om aan te nemen en kan niet de verklaring zijn van wat de bronnen beschrijven of van wat er historisch plaatsvond. Het in twijfeltrekken van de schaal en van de duur van de vernieling in Cilicië na Nikephoros' doortocht, stelt natuurlijk de gehele migratiethese van Dagron fundamenteel ter discussie. Als de Byzantijnse oostgrens niet had opgehouden te bestaan, kon Nikephoros Phokas – die sowieso niet op een unilineaire manier over grenzen dacht – ze niet pogen te herstellen. Als de oostgrens niet vernield was, was ze ook niet ontvolkt. Als ze niet ontvolkt was en als Nikephoros ze niet probeerde te herstellen, moest hij de Syrische christenen, door Dagron verkeerdelijk voorgesteld als het grensvolk *par excellence*,⁵⁰² niet naar Melitene uitnodigen om de grens te herstellen.

De casus van Anazarbos

De hierboven besproken hongersnood zou een van de belangrijkste oorzaken zijn geweest van de ontvolking van Cilicië. Ook andere voorbeelden van ontvolking worden door het bronnenmateriaal aangevoerd. Een gebeurtenis waar Yahya en Bar Hebraeus allebei uitgebreid aandacht aan besteden, is de verovering van de Cilicische stad Anazarbos door Nikephoros Phokas in 963.⁵⁰³ De bevolking zou van Nikephoros Phokas, volgens Bar Hebraeus, de opdracht gekregen hebben om zich in de moskee van de stad te verzamelen. De mannen, vrouwen en kinderen die dat niet deden, zouden de volgende dag gedood worden. Na de stad geplunderd te hebben, na 40.000 palmbomen omgekapt te hebben en na de mensen die niet in de moskee verzameld waren, afgeslacht te hebben, beval Nikephoros de overlevenden in de moskee om de stad voor het einde van de dag te verlaten. Iedereen vluchtte in paniek, velen stierven. Nikephoros sloopte vervolgens de moskee, de muren en de grote gebouwen van de stad.⁵⁰⁴ Daarna bleef de keizer nog 22 dagen in Cilicië, volgens Bar Hebraeus, en veroverde hij nog 54 forten.⁵⁰⁵ Ook Yahya van Antiochië schreef over de verovering van Anazarbos. Hij vermeldt onder meer dat Sayf ad-Dawlah, na Nikephoros' vertrek, de volgens hem naar (islamitisch) Tarsus gevluchte inwoners weer in Anazarbos vestigde en de muren van de stad herstelde – Yahya vermeldt niet dat Nikephoros de grote gebouwen van de stad vernielde.⁵⁰⁶

⁴⁹⁸ Leo Diaconus, II.8.

⁴⁹⁹ Leo Diaconus, II.8.

⁵⁰⁰ Cheynet (J.-C.). "La conception militaire." 2001, pp. 320-322.

⁵⁰¹ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 171 en Yahya, I, p. 797. Holmes (C.). "How the east was won'." 2001, p. 42-45. Vergelijk met: Skylitzes, 14.14. Het is waarschijnlijk dat Johannes Skylitzes gewoon een samenvatting (*synopsis*) geeft van de gebeurtenissen in Cilicië – wat hij wel vaker doet. Zie ook: Leo Diaconus, X.1.

⁵⁰² Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 187. Op basis van: Michael de Syriër, III, p. 130. Zie hoofdstuk 1.

⁵⁰³ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 167-168 en Yahya, I, p. 784. Zie ook: Leo Diaconus, III.10 en Skylitzes, 14.11.

⁵⁰⁴ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 167-168. Het indrukwekkende Anazarbos, waarvan ik de ruïnes in mei 2017 bezocht heb, is nog niet opgegraven. Bar Hebraeus' narratief kan archeologisch niet ondersteund of weerlegd worden. Zie ook: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 8.

⁵⁰⁵ Dat zijn 2,16 forten per dag. In: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 167-168. Leo Diaconus schrijft over 'maar' twintig andere forten. In: Leo Diaconus, III.10.

⁵⁰⁶ Yahya, I, p. 784.

Het feit dat de verovering van Anazarbos zowel in de kroniek van Yahya als in het narratief van Bar Hebraeus in die vernielde hoedanigheid uitgebreid aan bod komt, is geen toeval.⁵⁰⁷ Bar Hebraeus' en Yahya's beschrijvingen spreken elkaar niet tegen maar verschillen enkel in het al dan niet vermelden van details en gebeurtenissen. Bar Hebraeus maakte van de overgave van Anazarbos bijvoorbeeld meteen een uitmuntend voorbeeld van de onbetrouwbaarheid van de Grieken. Yahya verzuimde om Nikephoros als een verrader af te spiegelen maar schreef ook dat Anazarbos zich aan Nikephoros had overgegeven.⁵⁰⁸ Volgens Bar Hebraeus zou Nikephoros de inwoners van de stad na een gezantschap zijn woord gegeven hebben dat zij bij overgave niet voor hun leven moesten vrezen en hun bezit en lijf mochten behouden.⁵⁰⁹ Toen de stad zich daarop overgaf en Nikephoros de stad betrad, zag hij dat hij beetgenomen was. Nikephoros zag in dat hij er bijna in geslaagd was om de stad op eigen houtje te veroveren. Dat frustreerde hem mateloos en hij besloot om woordbreuk te plegen en de inwoners van de stad toch te bestelen, te vermoorden en te verbannen.⁵¹⁰ Het feit dat Nikephoros pas van gedacht veranderde wanneer hij inzag dat de stad wel degelijk met het zwaard veroverd had kunnen worden en hij dus niet met voorbedachte rade verraad plande, betekent volgens Bar Hebraeus dat hij eerst van plan was om zijn woord te houden. Als het vernielen, plunderen, onleefbaar maken en dan verlaten van Anazarbos echter Nikephoros' oorspronkelijke doel was, waarom ging hij met een overgave akkoord die hem dat niet gunde? Omgekeerd, als hij Anazarbos keurig wilde inlijven, waarom de stad vernielen, de bevolking afslachten en dan de stad verlaten omdat hij zich beetgenomen voelde? Het verhaal klinkt emotioneel logisch maar houdt in de praktijk geen steek.⁵¹¹

De vernieling van Anazarbos speelt duidelijk een belangrijke rol in Bar Hebraeus' narratief. Het vertelt veel meer dan alleen een historische gebeurtenis uit een voor Bar Hebraeus ver verleden. Het is een *exemplum* dat representatief dient te zijn voor de aard van de verovering van Cilicië: verwoestend, demonisch en niets ontziend. Het moet de indruk wekken dat alle andere veroveringen even rampspoedig waren als die van Anazarbos. Keer op keer, insinueert Bar Hebraeus, worden de inwoners van de door de Byzantijnen belegerde en veroverde steden uitgemoord, verbannen en gevangen genomen. Keer op keer worden muren en gebouwen gesloopt. Bar Hebraeus schrijft daarbij eigenlijk niets over de aard van die andere veroveringen. Het laat (onbedoeld) de moderne lezer toe om anachronistisch in die beschrijvingen een modern niemandsland te herkennen. De overeenkomsten tussen Yahya en Bar Hebraeus gaan verder dan Anazarbos. Ze dragen beiden keer op keer variaties op hetzelfde thema uit: moorden, verbannen, gevangenen nemen, veroveren en verlaten.⁵¹² Beiden schrijven soortgelijk over Johannes Tzimiskes' belegering van Mopsuestia, over de hongersnood en laten alle bannelingen altijd naar islamitisch gebied vluchten.⁵¹³ Ofwel werden enkel Anazarbos, Adana, Mopsuestia en Tarsus belegerd en valt er gewoon verder niets anders over Nikephoros' veldtochten te schrijven, ofwel deelden Yahya en Bar Hebraeus dezelfde of aan elkaar verwante bronnen.

Hoe moeten we de tegenstrijdige en onrealistische beschrijvingen van een matige vernieling van Aleppo en een grondige verwoesting van Cilicië in de bronnen verklaren? Noch Bar Hebraeus, noch Yahya waren ooggetuigen van de Byzantijnse 10de-eeuwse expansie.⁵¹⁴ Bar Hebraeus leefde in het 13de-

⁵⁰⁷ Zie bijvoorbeeld Leo Diaconus en Johannes Skylitzes, die de stad wel vernoemen maar er verder niets interessants over schrijven: Leo Diaconus, III.10 en Skylitzes, 14.11.

⁵⁰⁸ Misschien omdat Nikephoros Phokas ook chakedonisch was en Yahya het *topos* van leugenachtige chakedonische christenen in zijn kroniek niet wilde bevestigen. Yahya's voorstelling van de verbanning als een normale voorwaarde is hoe dan ook geloofwaardiger. Zie bijvoorbeeld: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 170.

⁵⁰⁹ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 167-168.

⁵¹⁰ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 167-168.

⁵¹¹ Waarom was Nikephoros als ervaren generaal niet op de hoogte van het feit er bijna een bres in de muur van de stad geslagen was? In: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 167-168.

⁵¹² Zie bijvoorbeeld: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 162, 164-165, 166, 167, 171, 172, 173 en Yahya, I, pp. 730, 733, 767, 768, 774, 777, 778, 779, 794, 795, 805, 814-815, 816, 823, 825. Eduardo Moreno merkte hetzelfde op voor Arabische historici in al-Andalus. In: Moreno (E.M.). "The Creation of a Medieval Frontier." 1999, pp. 39-40.

⁵¹³ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 169, 170 en Yahya, I, p. 793-795.

⁵¹⁴ Zie ook: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 8.

eeuwse, islamitische Midden-Oosten en Yahya schreef zijn kroniek grotendeels in Fatimidisch Egypte vooraleer hij in Byzantijns Antiochië in 1015 aankwam, 50 jaar na de inlijving van Cilicië.⁵¹⁵ Het precieze verloop van die expansie was voor beiden bijgevolg onbekend en moest daarom ingevuld worden op basis van andere bronnen en desnoods de eigen verbeelding. Alexander Eger schreef over de in de bronnen op soortgelijke wijze voorgestelde 7de- en 8ste-eeuwse vernieling in én van de grenszone: “*The frontier as a wilderness is not yet confirmed by the archaeological evidence, supporting the fact that these events were stories and topoi rather than eyewitness testimony.*”⁵¹⁶ Het is daarom aannemelijk dat de bronnen die beiden gebruikten en waartoe ze toegang hadden, islamitisch waren en dat die bronnen de veroveringen van Nikephoros bewust in een negatief daglicht plaatsten.⁵¹⁷ Als Nikephoros namelijk enkel moslims verbande, vermoordde of gevangennam – wat zowel Yahya als Bar Hebraeus insinueren – dan moet hij de vele christenen in Cilicië in leven gelaten hebben – iets wat Yahya in een zeldzame passage ook lijkt te bevestigen.⁵¹⁸ Er woonden immers nog heel veel christenen in Cilicië, misschien zelfs meer dan moslims.⁵¹⁹ Het feit dat echter heel Anazarbos ontvolkt was omdat iedereen die niet in de moskee was – een literaire, religieuze identiteitsstempel –⁵²⁰ gedood werd en de rest verbannen werd, impliceert dat Anazarbos – en bij uitbreiding vanwege de exemplarische functie van het verhaal voor heel Cilicië – volledig islamitisch was. Het feit dat alle vluchtelingen voor de hongersnood naar islamitisch gebied vluchtten – en Cilicië zo ontvolkt raakte – en niet naar Byzantijns gebied, insinueert opnieuw dat Cilicië uitsluitend islamitisch was – waarom anders niet naar christelijk gebied vluchten?⁵²¹ Die inwoners keerden volgens Yahya ook allemaal terug – zo maakten ze de ontvolking in 965 al direct ongedaan – en bekeerden zich volgens Bar Hebraeus zagezegd allemaal tot het christendom (of lieten hun kinderen dopen) – wat opnieuw insinueert dat heel Cilicië islamitisch was.⁵²²

Yahya en Bar Hebraeus hebben niets te winnen bij het verkeerdelijk voorstellen van Cilicië als uniform islamitisch. Zo een voorstelling is echter wel te verwachten bij islamitische auteurs die het onrecht tegen de moslims door de Byzantijnen én de legitimiteit van de islamitische overheersing van

⁵¹⁵ Bar Hebraeus. *The Chronography of Gregory Abū'l Faraj, the Son of Aaron, the Hebrew Physician Commonly Known as Bar Hebraeus: being the first part of his political history of the world*. Vertaald en uitgegeven door: Budge (E.A.W.). I (2011), p. IX en Yahya, I, p. 708. Yahya schreef het merendeel van zijn kroniek in Egypte waar hij zijn kroniek ook nog eens opnieuw heeft geschreven. In Antiochië heeft hij nog nieuwe bronnen gevonden en heeft hij daaruit stukken aan zijn werk toegevoegd. Zie ook: Slim (S.). “Yahya Ibn Said al-Antaki.” 2009, p. 238.

⁵¹⁶ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 8. Anazarbos is jammer genoeg nog niet opgegraven. Voor Melitene in de 10de en 11de eeuw, zie: Decker (M.). “Frontier Settlement.” 2007, pp. 232, 246.

⁵¹⁷ Ook in Byzantium circuleerde er een anti-Phokas bron die Nikephoros Phokas in een slecht daglicht stelde. Zie: Garrood (W.). “The Byzantine Conquest of Cilicia.” 2008, p. 128 en Morris (R.). “The two faces of Nikephoros Phokas.” 1988, *passim*. We treffen daarom bij Johannes Skylitzes soms bijtende kritiek op Nikephoros Phokas aan. Voor een uitstekend voorbeeld voor het bestaan van twee bronnen, zie: Skylitzes, 14.20. Het is mogelijk dat Yahya van Antiochië (Bar Hebraeus waarschijnlijk niet) door zo een anti-Phokas bron geïnspireerd was in Antiochië, wat zijn vernielingstopos zou kunnen verklaren. Dat is volgens mij echter zeer onwaarschijnlijk aangezien Yahya op de cruciale momenten in zijn kroniek net uitermate positief blijft over Nikephoros, wat eerder wijst op de invloed van een pro-Phokas bron. Zo schreef hij bijvoorbeeld net voor hij over de moord op Nikephoros begon: “[...] *et il [Nikephoros] gouverna d'une façon excellente et très juste, administra les affaires d'une façon supérieure et absolument parfaite.*” In: Yahya, I, p. 826. De locatie van die passage midden in zijn narratief lijkt, naar mijn mening, een latere toevoeging uit Antiochië te zijn. Zie ook: Leo Diaconus. *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*. Vertaald door: Sullivan (D.S.) en Talbot (A.-M.). 2005, p. 127, voetnoot 11. Daar wordt ook gesteld dat Yahya door een pro-Phokas bron beïnvloed was. Yahya's vernielingstopos is net als dat van Bar Hebraeus daarom waarschijnlijk eerder Arabisch.

⁵¹⁸ Yahya, I, p. 823.

⁵¹⁹ Boojamra (J.L.). “Christianity in Greater Syria.” 1997, p. 149, 168-178; Bulliet (R.W.). *Conversion to Islam in the Medieval Period: An Essay in Quantitative History*. 1979, pp. 1-42, 104-113; Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 158-181 241-242 en Fiey (J.M.). “The Syriac Population of the Thughur al-Shamiya and the ‘Awasiim.’” 1992, *passim*. Zie ook: Michael de Syrië, III, p. 134.

⁵²⁰ Een verhaal soortgelijk aan het verhaal van de Arabische historicus ibn al-Atir van de tenten van Johannes Kourkouas in Melitene (zie verder). Ibn al-Atir is gedeeltelijk vertaald terug te vinden in: Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes : La dynastie Macédonienne (867-959) : Deuxième partie : Extraits des sources arabes*. Vertaald door: Canard (M.). II (1950), II, pp. 129-162. Vanaf nu zal naar ibn al-Atir verwezen worden met zijn naam en de paginering van Vasilievs werk.

⁵²¹ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 170 en Yahya, I, p. 794.

⁵²² Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 171 en Yahya, I, p. 797.

het gebied wilden benadrukken.⁵²³ De aard van Nikephoros' verraad bij de verovering van Anazarbos in Bar Hebraeus' narratief past zonder twijfel in een islamitisch denkkader. Islamitisch recht verbiedt immers een islamitisch heerser om een stad die zich voorwaardelijk overgeeft, te plunderen.⁵²⁴ De bevolking van zo een stad moet met respect behandeld worden, blijft vrij en mag zijn bezit houden. Wanneer een stad zich niet overgeeft en door het zwaard veroverd wordt, verliezen de inwoners al hun rechten en mogen ze aan plundering worden blootgesteld. Beide mogelijkheden verschijnen niet toevallig in Bar Hebraeus' narratief. De veldheer, eerst handelend volgens de regels, ontdekte dat hij bedrogen was en dat de overgave geen echte overgave was omdat de stad al zo goed als veroverd was. Zijn verraad vloei de dus niet voort uit een specifiek beleidsmatig doeleinde maar vloei de voort uit het feit dat op een verovering nu eenmaal een plundering moet volgen. Zo gezegd, zo gedaan. Bar Hebraeus deelde als Syrisch christen met de Arabieren een afkeer van de Grieken en had daarom geen probleem om Nikephoros' onbetrouwbaarheid te reproduceren, iets wat Yahya als chakedoniër natuurlijk net ging onderdrukken. Nikephoros was echter helemaal geen moslim en kan dus niet zo gehandeld hebben. Het doel van dit verhaal is tweevoudig: het bewaart de legitimiteit van het islamitische geloof ten opzichte van het christendom (Nikephoros' dankt zijn succes niet aan de steun van God maar net aan het breken van Gods regels)⁵²⁵ en het zet lezers aan tot verontwaardiging. Bar Hebraeus voegt hier overigens ook nog een soortgelijk vervolg aan toe. Hij schreef dat Armeense huurlingen zich op de vluchtende Arabische vrouwen wierpen bij de verovering van één van de 54 forten na de belegering van Anazarbos. Daarop vielen de mannelijke echtgenoten de Armenen aan ter bescherming van hun vrouwen. De Armenen reageerden bloeddorstig en vermoordden vervolgens 400 mannen en heel veel vrouwen.⁵²⁶ Opnieuw worden moslims als rechtvaardig, onschuldig en rechtschapen voorgesteld in Bar Hebraeus' narratief en worden ze met schuldige, verdorven christenen gecontrasteerd.⁵²⁷

Een meer direct bewijs voor de invloed van Arabische historici op het werk van Bar Hebraeus is te vinden in Bar Hebraeus' beschrijving van de verovering en plundering van Samosata door de Byzantijnen in 927. Bar Hebraeus' beschrijving komt zo goed als volledig overeen met de beschrijving van die gebeurtenis door de 13de-eeuwse islamitische historicus ibn al-Atir. Beiden vermeldden de gebeurtenis en beiden vermeldden ook een belangrijk detail: dat de Grieken in de moskee van de stad op het gebedsuur op *semantroi* (houten bordjes die het gebed signaleren) sloegen.⁵²⁸ Aleksandr Vasiliev stelde dat ibn al-Atir – hoewel hij in de 13de eeuw leefde – hoogstwaarschijnlijk nu verloren 10de-eeuwse bronnen heeft gebruikt en daarom redelijk betrouwbaar is.⁵²⁹ Het is best waarschijnlijk dat ook Bar Hebraeus, die in dezelfde periode als ibn al-Atir leefde, tot diezelfde bronnen toegang had.

⁵²³ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 8, 9, 11, 237, 277-285, 311-312; Heilo (O.). "The Holiness of the Warrior." 2012, pp. 41-43; Kennedy (H.). "Byzantine-Arab diplomacy in the Near East from the Islamic conquests to the mid eleventh century." In: Franklin (S.) en Shepard (J.), eds., *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-Fourth Spring Symposium of Byzantine Studies*, Cambridge, March 1990. 1992, p. 134 en Moreno (E.M.). "The Creation of a Medieval Frontier." 1999, pp. 39-42, 51.

⁵²⁴ Zie: Inalcik (H.). "The Ottoman Survey of 1455 and the Conqueror's Istanbul." In: *550.yilinda Fetih ve Istanbul: The Conquest and Istanbul in 550th Anniversary*. 2007, pp. 1-2.

⁵²⁵ Zie: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 9-12.

⁵²⁶ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 168.

⁵²⁷ De relaties tussen de Syrische miáfysieten en de Armeense miáfysieten waren in de middeleeuwen niet altijd optimaal. Ook de Syrische historici schreven over de Armenen met dezelfde negatieve vooroordelen als de Grieken. Zie bijvoorbeeld: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 217. Het is daarom niet verbazend dat Bar Hebraeus als Syrische miáfysiet een verhaal reproduceerde dat én de Armenen én de chakedonische Byzantijnen (die met de Armenen samenwerkten) in een slecht daglicht plaatste. Zie ook: Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, pp. 208-209.

⁵²⁸ Bar Hebraeus schreef: "[...] and they set up the tent of the king in the great Mosque [van Samosata] therein, and the smiters smote the boards [which summoned to prayer] therein, [...]" De haakjes in cursief zijn van de vertaler. Ibn al-Atir schreef: "[...] et [ils] battirent les simandres dans la mosquée [van Samosata] aux heures des prières." In: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 158 en ibn al-Atir, p. 150.

⁵²⁹ Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes : La dynastie Macédonienne (867-959) : Deuxième partie : Extraits des sources arabes*. Vertaald door: Canard (M.). II (1950), II, p. 129.

Het politieke doel van deze en soortgelijke pro-islamitische verhalen uit de 10de eeuw die we bij Yahya, ibn al-Atir en Bar Hebraeus aantreffen, is het aanwakkeren van religieuze haat in de islamitische wereld en het delegitimiseren van de vijand (zie verder).⁵³⁰ Alexander Eger schreef over het doel van het vernielingstopos van islamitische literatuur namelijk dat: “*This literature served to create a sense of urgency and terror on the thughur, showing how Islamic frontier towns were ravaged, creating an atmosphere of fear and a need for reinforcements.*”⁵³¹ Het verhaal over Anazarbos benadrukte met andere woorden niet toevallig het onrecht dat de moslims door de christenen in Cilicië werd aangedaan. Het hoopte zo net verontwaardigde moslims aan te zetten om de verliezende maar rechtschapen Sayf ad-Dawlah in zijn strijd tegen de verdorven Byzantijnen bij te komen staan.⁵³² Yahya’s en Bar Hebraeus’ nadruk op vernieling en vernietiging moet dus niet zomaar voor waar aangenomen worden. William Garrood waarschuwde de lezer in 2008 daarom dat: “[...] [the] depiction in Arabic sources of Byzantine rulers [...] eager to expand at Muslim expense is common and care should be taken with such statements. The Byzantine military aims of the period appear defensive rather than offensive and focused on peace.”⁵³³ Zowel Yahya van Antiochië als Bar Hebraeus schreven niet toevallig net zoals de Arabische historici dat de Byzantijnen uit waren op wereldheerschappij.⁵³⁴ Het is daarbij indicatief dat Bar Hebraeus opmerkte dat het verhaal over de Armenen in de islamitische wereld als een gerucht de ronde had gedaan.⁵³⁵ De verhalen die zowel Yahya als Bar Hebraeus in hun werken deelden, werden met andere woorden waarschijnlijk met opzet rondgestuurd en bewaard. Dat deze Hamdanidische propaganda succes had, wordt bijvoorbeeld geïllustreerd door het feit dat er in 967 wel degelijk een groep moslims uit Khorasan (Afghanistan) voor de heilige strijd naar Aleppo en Antiochië afzakte.⁵³⁶ De toegenomen spanningen resulteerden tevens in 966 in de moord op de chakedonische patriarch van Jeruzalem, Johannes VII (964-966) en in 967 opnieuw in de moord op de chakedonische patriarch van Antiochië, Christophoros (960-967).⁵³⁷ Vanwege het feit dat noch Yahya noch Bar Hebraeus ooggetuigen waren van de verovering van Cilicië en allebei in de islamitische wereld leefden, konden ze niet anders dan die propaganda in hun werken over te nemen en als historisch voor te stellen.⁵³⁸

Wanneer Nikephoros in 962 de islamitische wereld binnendrong en Aleppo belegerde, zag de bevolking van Aleppo met eigen ogen dat de vernielzucht van Nikephoros helemaal niet zo buitensporig was als hun door de Hamdaniden werd wijsgemaakt. Om die discrepantie te verklaren, deed het akelige gerucht de ronde dat Nikephoros verklaard zou hebben dat hij terug zou komen en de stad pas dan even grondig (zoals Anazarbos) zou vernielen.⁵³⁹ Hij kwam natuurlijk nooit terug en de vernielingen die hij aanrichtte, waren zo groot als mogelijk.⁵⁴⁰ De vernielingen en ontvolkingen die Bar Hebraeus en Yahya beschrijven, zijn dus literaire echo’s van overdreven en onrealistische Hamdanidische (en in het geval

⁵³⁰ Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L’Empire byzantin*. II (2006), p. 31; Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 8, 9, 11, 237, 277-285, 311-312; Heilo (O.). “The Holiness of the Warrior.” 2012, pp. 41-43; Kennedy (H.). “Byzantine-Arab diplomacy.” 1992, p. 134 en Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, pp. 39-42, 51.

⁵³¹ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 368, voetnoot 2.

⁵³² Voor de herinnering aan Sayf ad-Dawlah als een excellente *jihadi*, zie: Bianquis (T.). “Sayf al-Dawla.” In: *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_1010>, laatst geraadpleegd op 15/07/2017. Zie ook: Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L’Empire byzantin*. II (2006), p. 31.

⁵³³ Garrood (W.). “The Byzantine Conquest of Cilicia.” 2008, p. 129. Vergelijk met: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 156, 172 en Yahya, I, p. 825. Zie voetnoot 413 en voetnoot 425.

⁵³⁴ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 156, 172 en Yahya, I, p. 825.

⁵³⁵ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 168. Zie ook: Yahya, I, p. 782.

⁵³⁶ Yahya, I, p. 807. Zie ook: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 171 en Yahya, I, p. 822.

⁵³⁷ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 171; Skylitzes, 14.21 en Yahya, I, pp. 799-802, 808-810.

⁵³⁸ Zie ook de introductie van: Leo Diaconus. *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*. Vertaald door: Sullivan (D.S.) en Talbot (A.-M.). 2005, pp. 41-42. Daar wordt voor de Byzantijnse historici kort een soortgelijke analyse gemaakt.

⁵³⁹ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 169.

⁵⁴⁰ Dat was volgens William Garrood namelijk het doel van die veldtocht. In: Garrood (W.). “The Byzantine Conquest of Cilicia.” 2008, p. 128.

van Yahya waarschijnlijk ook Fatimidische)⁵⁴¹ propaganda uit hun gedeelde bronnen en staan grotendeels los van de realiteit. Een groot deel van de bevolking in Cilicië was overigens christelijk en werd volgens het uniculturele argument *ipso facto* niet verbannen.⁵⁴² De Byzantijnen lieten daarnaast het platteland met rust waardoor én de christenen én de moslims die daar woonden niet werden lastig gevallen. Zelfs de moslims in de steden werden in werkelijkheid niet verbannen. Tien jaar nadat Tarsus veroverd en ingelijfd was, riep Johannes Tzimiskes namelijk gewoon nog islamitische troepen uit de stad op.⁵⁴³ Ook geen enkel herbevolkingsbeleid is aantoonbaar. Cilicië was nooit ontvolkt. De lineaire grens (die niet bestond) had nooit opgehouden te bestaan.

De casus van Edessa

De grootschalige islamitische veroveringen van de 7de en 8ste eeuw verwaterden al snel tot georganiseerde plundertochten die enkel nog op het verwerven van prestige en legitimiteit uit waren.⁵⁴⁴ De belangrijkste sleutelcentra van waaruit die plundertochten jaarlijks vertrokken, waren voor het oosten Melitene en Tarsus.⁵⁴⁵ De hele Byzantijnse expansie in de 10de eeuw was er bijgevolg op gericht om die sleutelcentra te heroveren om de toegangswegen tot het Byzantijnse kernland te dichten. Het feit dat de Byzantijnen vanaf de vroege 10de eeuw – wanneer er volgens de bronnen nog jaarlijks vanuit Tarsus of Melitene verwoestende plundertochten vertrokken –⁵⁴⁶ in staat waren om succesvol in de tegenaanval te gaan, wijst op de eigenlijk te verwaarlozen impact van die plundertochten.⁵⁴⁷ De afname van het werkelijk vermogen van deze plundertochten liep gelijk met een toename van het symbolische, politieke belang ervan in de bronnen voor Arabische generaals en politici.⁵⁴⁸ Plundertochten waren in de 9de en 10de eeuw bijgevolg een jaarlijks ritueel geworden waarmee eerder politiek kapitaal, legitimiteit en prestige verworven kon worden dan dat het Byzantium nog beschadigde. Het actieveld verschoof daarbij van het slagveld naar kronieken, verhalen en gestuurde geruchten. De nadruk kwam te liggen op (overdreven) vertellingen van plundertochten in plaats van het eigenlijke voeren van die plundertochten. Iedere gebeurtenis in de grenszone werd daarvoor gerecupereerd en werd met een dikke laag jihadisymbolisme overgoten.⁵⁴⁹ Arabische historici begonnen daarom met regelmaat volgens een vast stramien de grotendeels verzonnen jaarlijkse plundertochten in Byzantium in hun narratief op te lijsten en keer op keer voor te stellen als grote, vernietigende successen.⁵⁵⁰ Alexander Eger vergeleek die vreemde, geritualiseerde tekstuele realiteit daarom ietwat laconiek met het lezen van “*the weekly police*

⁵⁴¹ Zie: Farag (W.). “The Aleppo question.” 1990, p. 47.

⁵⁴² Boojamra (J.L.). “Christianity in Greater Syria.” 1997, p. 149, 168-178; Bulliet (R.W.). *Conversion to Islam in the Medieval Period: An Essay in Quantitative History*. 1979, pp. 1-42, 104-113; Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 158-181 241-242 en Fiey (J.M.). “The Syriac Population of the Thughur al-Shamiya and the ‘Awasiim.” 1992, *passim*. Zie ook: Michael de Syriër, III, p. 134.

⁵⁴³ Holmes (C.). “Treaties.” 2008, p. 155. Voor andere voorbeelden, zie ook: Yahya, III, p. 401. Shepard (J.). “Constantine VII.” 2001, p. 30.

⁵⁴⁴ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 8, 9, 11, 237, 277-285, 311-312; Heilo (O.). “The Holiness of the Warrior.” 2012, pp. 41-43; Kennedy (H.). “Byzantine-Arab diplomacy.” 1992, p. 134 en Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, pp. 39-42, 51.

⁵⁴⁵ Bosworth (C.E.). “The City of Tarsus.” 1992, *passim*; Garrood (W.). “The Byzantine Conquest of Cilicia.” 2008, p. 129; Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 86, 90 en Shepard (J.). “Constantine VII.” 2001, pp. 20, 29-30. Over de frequentie van islamitische plundertochten, zie: Haldon (J.F.) en Kennedy (H.). “The Arab-Byzantine Frontier.” 1980, p. 101.

⁵⁴⁶ Zie bijvoorbeeld: Runciman (S.). *The Emperor Romanus Lecapenus*. 1963, pp. 125, 138 en Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes*. 1968, I, p. 265.

⁵⁴⁷ Zie: Shepard (J.). “Equilibrium to Expansion.” 2009, p. 496 en Whittow (M.). “The Middle Byzantine Economy.” 2009, p. 487.

⁵⁴⁸ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 1-21, 237, 277-285, 311-312; Heilo (O.). “The Holiness of the Warrior.” 2012, pp. 41-43 en Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, pp. 39-42, 51.

⁵⁴⁹ Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L’Empire byzantin*. II (2006), p. 31; Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 8, 9, 11, 237, 277-285, 311-312; Heilo (O.). “The Holiness of the Warrior.” 2012, pp. 41-43; Kennedy (H.). “Byzantine-Arab diplomacy.” 1992, p. 134 en Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, pp. 39-42, 51.

⁵⁵⁰ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 1-21, 237, 277-285, 311-312 en Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, pp. 39, 51.

blotter".⁵⁵¹ Het leeuwendeel van de conflicten in de Byzantijns-islamitische grenszone in de 10de en 11de eeuw waren voornamelijk kleinschalige, botsende ambities tussen lokale islamitische heersers onderling waar de Byzantijnen slechts af en toe bij betrokken werden.⁵⁵² De oorsprong van die conflicten lag eerder in de dynamieken van nomadische samenlevingen onderling en in hun interactie met gesedentariseerde groepen dan in heilige oorlog.⁵⁵³ De 'inval' in 963 van een zekere Nagas in Byzantijns Melitene, door Bernd Vest besproken, is waarschijnlijk een voorbeeld van een verfraaiing door islamitische historici van een in de praktijk eigenlijk kleinschalig, lokaal conflict in de Byzantijns-islamitische grenswereld tot een verwoestende jihadiplundertocht, exclusief gericht tegen het christelijk Byzantium.⁵⁵⁴ De door de bronnen voorgestelde antithese tussen het christendom en de islam was volgens Eduardo Moreno makkelijker voor te stellen op papier dan: "[...] *it was for them to exert control on a frontier reality full of unholy alliances, rebellions, and internal strife.*"⁵⁵⁵ Het islamitische aspect van Yahya's en Bar Hebraeus' narratieven uit zich bijgevolg ook in de wijze waarop ze de belegeringen in Cilicië beschrijven en literair invullen. Het jihadistische mantra van moorden, bekeren, verbannen, gevangen nemen en veroveren, verhuult een specifiek islamitische invulling die niet enkel door bewust gestuurde Hamdanidische propaganda verklaard kan worden. Deze geritualiseerde islamitische denkwijze verraadt de specifieke verbeelding van Yahya en Bar Hebraeus over interreligieus conflict en is daarom niet herleidbaar tot de werkelijkheid die ze toch niet kenden.

Het is vanwege deze jaarlijkse symbolische 'verrijking' op de kap van de Byzantijnse keizer dat Romanos Lekapenos, die de vernederingen beu was, de *domestikos* Johannes Kourkouas naar het oosten stuurde om het jihadistische emiraat van Malatya onschadelijk te maken.⁵⁵⁶ De impact van de verovering van Melitene was navenant groot;⁵⁵⁷ het schudde het hele Midden-Oosten wakker: de Byzantijnen waren terug. De grote propagandistische waarde van de verovering van Melitene wordt duidelijk uit een novelle van Romanos Lekapenos uit 934 waarin hij zijn religieuze rol als beschermer van zijn onderdanen in de verf zette in de context van de sociale ontwrichtingen ten gevolge van het misbruik van de *dynatoi*.⁵⁵⁸ Net zoals hij zijn onderdanen bevrijdde van externe vijanden (de verovering van Melitene) zwoer hij ze ook van hun interne vijanden te bevrijden (de *dynatoi*).⁵⁵⁹ Byzantiums defensieve ingesteldheid en de beperkte militaire dreiging die eigenlijk van Melitene uitging,⁵⁶⁰ verklaart waarom Kourkouas de stad eerst niet gewoon meteen inlijfde. Kourkouas was niet geïnteresseerd in het veroveren van de stad, hij wilde enkel de vernederende plundertochten vanuit Melitene stopzetten.⁵⁶¹ Eerst gebeurde dat door een onderwerping van de emir, daarna door de aanstelling van een paar almachtige ambtenaren. Kaleidoscopisch bleef Byzantiums houding uitermate defensief.⁵⁶²

Een ander historisch *exemplum* uit deze periode, die in zo goed als alle bronnen verschijnt, is Kourkouas' belegering van Edessa in 944. Dat Kourkouas er het Mandylion of Kleed van Edessa voor Byzantium roofde,⁵⁶³ was begrijpelijk veel interessanter voor de bronnen dan de belegering zelf. De verovering van het Mandylion op het kalifaat (in de praktijk op het grotendeels onafhankelijke Edessa)

⁵⁵¹ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 5. Hij verwees daarmee specifiek naar het lezen van de islamitische historicus al-Tabari.

⁵⁵² Beihammer (A.D.). "Muslim Rulers Visiting the Imperial City." 2012, p. 164; Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 277-285 en Shepard (J.). "Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik." 2012, pp. 505, 510, 513, 515-516.

⁵⁵³ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 277-285.

⁵⁵⁴ Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), p. 1023. Zie hoofdstuk 1.

⁵⁵⁵ Moreno (E.M.). "The Creation of a Medieval Frontier." 1999, p. 51. Zie bijvoorbeeld: Yahya, II, p. 460 en III pp. 391-395.

⁵⁵⁶ Holmes (C.). "Treaties." 2008, p. 155.

⁵⁵⁷ Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, pp. 20-21, 29-30 en "Equilibrium to Expansion." 2009, p. 509.

⁵⁵⁸ Whittow (M.). *The Making of Orthodox Byzantium*. 1996, p. 318. Vergelijk met: Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, p. 21 en "Equilibrium to Expansion." 2009, pp. 493, 509-510.

⁵⁵⁹ McGeer (E.). "C." In: *The Land Legislation*. 2000, pp. 51, 60. Zie ook: Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, p. 30.

⁵⁶⁰ McGeer (E.). "C." In: *The Land Legislation*. 2000, p. 60.

⁵⁶¹ Cheynet (J.-C.). "La conception militaire." 2001, p. 69.

⁵⁶² Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, pp. 20, 30.

⁵⁶³ Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, pp. 20-21, 30.

⁵⁶⁴ Het Mandylionreliëf is een laken met daarop een zogezegd authentieke afdruk van Christus' gezicht.

symboliseerde het onvermogen van de kalief om zijn onderdanen nog te beschermen. Het was een enorme deuk in zijn legitimiteit en voor Byzantium omgekeerd een enorme winst. Het hervestigde de geloofwaardigheid van Byzantium in de regio en was als dusdanig voornamelijk een middel tot het vergemakkelijken van diplomatische expansie.⁵⁶⁴ Het feit dat Kourkouas Edessa niet inlijfde, maar tot een Byzantijnse tribuutstaat herleidde, insinueert dat de verovering van het Mandy lion en de vernedering van de kalief het primaire doel van de expeditie was.⁵⁶⁵

Er zijn twee versies van het verhaal overgebleven. Michael de Syriër en Johannes Skylitzes schreven dat de inwoners van Edessa uit eigen initiatief Romanos Lekapenos het Mandy lion aanboden opdat hij de belegering zou stopzetten.⁵⁶⁶ Die ging daarmee akkoord. Prestige voor de keizer, einde van het verhaal.⁵⁶⁷ Yahya schreef daarentegen dat de Byzantijnen de inwoners van Edessa bevalen om hen het Mandy lion te geven in ruil voor islamitische gevangenen.⁵⁶⁸ Van een belegering is geen sprake meer – noch van Byzantijnse overmacht. Het verhaal transformeert daarbij naar een variant op het *topos* van gevangenenruil. Dat politieke *topos* moet moslims verzekeren dat ze in nood altijd konden rekenen op de steun en hulp van de kalief.⁵⁶⁹ Het onderbouwt als dusdanig de legitimiteit van het kalifaat. De kalief wordt in Yahya's versie daarom plots de hoofdrolspeler en de Byzantijnen worden opzij geschoven. Hij kreeg van zijn adviseurs de keuze voorgeschoteld tussen het bevrijden van islamitische gevangenen of het houden van het Mandy lion. De juiste keuze werd gemaakt en het Mandy lion werd opgegeven in ruil voor het bevrijden van islamitische gevangenen.⁵⁷⁰ De kalief doorstond de beproeving glansrijk en bleef ten koste van zijn eigen ego zijn taak als beschermer van de moslims uitvoeren. Het verhaal impliceert dat als de kalief geweigerd had, de Byzantijnen met lege handen terug naar huis hadden moeten gaan.⁵⁷¹ De nederlaag van Edessa wordt hier dus gerecupereerd tot een persoonlijke overwinning van de kalief. Het feit dat de Byzantijnen eigenlijk het Mandy lion voor de neus van de machteloze kalief wegsnoepten, wordt weggemoffeld. Bij Bar Hebraeus treffen we hetzelfde verhaal verkort aan.⁵⁷²

Bar Hebraeus' en Yahya's herhaalde nadruk op vernieling, moord, het nemen van gevangenen (etc.) in Cilicië is naast islamitische propaganda dus ook tot een Arabisch, jihadistisch *topos* (het vernielingstopos) herleidbaar dat hun eigen verbeelding van interreligieus conflict weerspiegelt. Als dusdanig toont het eerder hun onbekendheid aan over wat er in Cilicië gebeurde – omdat ze het met hun eigen verbeelding moesten invullen – dan historische werkelijkheid. Zo dachten Yahya en Bar Hebraeus daarom verkeerdelijk dat de hongersnood van 964 het gevolg was van Byzantiums 'jihadistische' oorlogsvoering. In werkelijkheid lagen natuurlijke oorzaken er ten gronde aan.

Byzantijnse bronnen zijn bijgevolg veel minder geneigd om veldtocht per veldtocht de plundering, ontvolking en verwoesting van iedere stad, desnoods in aantallen, per regelmaat te herhalen en te benadrukken.⁵⁷³ Ze zijn kariger maar zeker niet vrij van overdrijving.⁵⁷⁴ *Romanitas* vormde in de plaats van jihad voor Byzantijnse edellieden en keizers de basis van politiek kapitaal. Kourkouas werd daarom door Skylitzes als een groot Romeins veldheer voorgesteld; een nieuwe Trajanus of

⁵⁶⁴ Shepard (J.). "Equilibrium to Expansion." 2009, pp. 493, 496, 510.

⁵⁶⁵ Shepard (J.). "Equilibrium to Expansion." 2009, p. 510. Zie ook: Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, p. 30. In een soortgelijke geest benadrukte Johannes Skylitzes dat de verovering van Antiochië in 969 een vernedering was voor de islam. In: Skylitzes, 15.4.

⁵⁶⁶ Het is niet verwonderlijk dat Romanos Lekapenos ten koste van Kourkouas de hoofdrol in dit verhaal krijgt. Het is namelijk keizer tegen kalief.

⁵⁶⁷ Michael de Syriër, III, p. 123 en Skylitzes, 10.37-38.

⁵⁶⁸ Yahya, I, pp. 730-732.

⁵⁶⁹ Moreno (E.M.). "The Creation of a Medieval Frontier." 1999, p. 40.

⁵⁷⁰ Yahya, I, pp. 730-732.

⁵⁷¹ Alexander Beihammer neemt Yahya's verhaal wel voor waar aan en volgt dus deze redenering. In: Beihammer (A.D.). "Muslim Rulers Visiting the Imperial City." 2012, pp. 174-175.

⁵⁷² Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 162-163.

⁵⁷³ Vergelijk bijvoorbeeld: Leo Diaconus, V.1 en Skylitzes, 14.11-14 met Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 167-168 of met voetnoot 512.

⁵⁷⁴ Vergelijk bijvoorbeeld Leo Diaconus, X.7 met Leo Diaconus, II.9.

Belisarius.⁵⁷⁵ Yahya's en Bar Hebraeus' vernielingstopos treffen we hier dus niet aan. Kourkouas, Romanos Lekapenos en het keizerlijke hof waren goed bedreven in het aandikken van de eigen wapenfeiten;⁵⁷⁶ wat de bovenmatige bekendheid van de verovering van Melitene en de roof van het Mandylion illustreren. Ook Nikephoros Phokas was bekwaam in het verspreiden van propaganda (intern en extern). Leo Diaconus schreef bijvoorbeeld dat Nikephoros in Kreta de hoofden van vijandelijke soldaten op speren voor het belegerde Chandax (Iraklion) zette en de rest van de lichamen met katapulten de stad inschoot met als doel het moraal van de stedelingen te breken.⁵⁷⁷ Wanneer het volgende jaar de stad ingenomen werd, schrijft Leo Diaconus, spaarde Nikephoros alle inwoners omdat hij het onmenselijk vond om ongewapende mensen te vermoorden.⁵⁷⁸ Het contrast met de Nikephoros in Anazarbos kan niet groter zijn. Nikephoros' angstaanjagende overwinning in Kreta en zijn onvoorspelbare reactie na de verovering van Chandax maakte hem doorheen het Midden-Oosten berucht en gevreesd.⁵⁷⁹ Nikephoros zette deze minitieuze opgebouwde reputatie doeltreffend in de strijd in.⁵⁸⁰ Het zaaien van tweedracht door middel van het benutten van gecultiveerde angst – zou hij ons sparen of niet als we ons overgeven – werd zelfs een algemene Byzantijnse strategie.⁵⁸¹ De angst voor Nikephoros was echter groter dan waar hij in de praktijk toe in staat was. Men was in Aleppo in 962 daarom verbaasd dat de vernieling van de stad al bij al nog meeviel. Nikephoros' reputatie resoneerde goed met de Hamdanidische propaganda tegen hem en had er waarschijnlijk zelfs nog een versterkend effect op.⁵⁸²

Melitene: Kourkouas, de Syriërs en *re población*

De moderne overtuiging dat Cilicië – en bij uitbreiding de gehele Byzantijnse oostgrens –⁵⁸³ vanwege een bewust Byzantijns beleid in, voor én na 965 tot een verwoest en ontvolkt gebied was herleid, is finaal een anachronistische projectie gebleken van het turneriaanse grensmodel op het nu gedeconstrueerde vernielingstopos van de bronnen. Alexander Eger stelde daarom dat de Byzantijns-islamitische grenswereld archeologisch als een realiteit niet waarneembaar is.⁵⁸⁴ Ook aan de bronnen kan naast hun vernielingstopos een soortgelijk niemandslandmodel toegeschreven worden.⁵⁸⁵ Zowel Yahya als Bar Hebraeus waren immers geen ooggetuigen van Nikephoros' veldtochten. Bar Hebraeus lijkt zelfs niet eens vertrouwd te zijn geweest met het landschap van Cilicië.⁵⁸⁶ Michael de Syriër maakte de verovering van Melitene door Kourkouas in 934 zelf niet mee en leefde ook niet in Melitene in 965. Zijn zelfverklaarde bron voor deze periode, de Syrische metropoliet Ignatius III van Melitene (1062-1094), leefde ook pas in het midden van de 11de eeuw.⁵⁸⁷ Ook de bronnen, volgens Eger, verbeelden zich maar al te graag een onbewoond, onbeschaafd en vernield niemandsland, dat wachtte om herbevolkt

⁵⁷⁵ Skylitzes, 10.19, 32. Zie: Shepard (J.). "Emperors and Expansionism." 2002, pp. 55, 70-71. Over het specifieke *topos* van Skylitzes, zie: Holmes (C.). *Basil II*. 2005, pp. 66-239.

⁵⁷⁶ Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, p. 30.

⁵⁷⁷ Leo Diaconus, I.8.

⁵⁷⁸ Leo Diaconus, II.7-8.

⁵⁷⁹ Leo Diaconus, II.9, 11, V.1 en Yahya, I, p. 782.

⁵⁸⁰ Zie bijvoorbeeld Leo Diaconus, IV.2, 10, V.1; Skylitzes, 14.15 en Yahya, I, pp. 814-815. Johannes Skylitzes schreef: "*But when the people of Tarsus became aware of the fall of Mopsuestia [...]. They begged the emperor to let them go unharmed if they would surrender the city.*" In: Skylitzes, 14.12. Leo Diaconus schreef dat Nikephoros gezegd zou hebben dat: "[...] *my fame, [...] has led you to win countless victories, [...].*" In: Leo Diaconus, III. 5. Zie ook Skylitzes' bespreking van Nikephoros' grafinscriptie. In: Skylitzes, 14.23.

⁵⁸¹ Dagon (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 185.

⁵⁸² Leo Diaconus. *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*. Vertaald door: Sullivan (D.S.) en Talbot (A.-M.). 2005, p. 127, voetnoot 11. Zie bijvoorbeeld: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 172 en Yahya, I, p. 825.

⁵⁸³ Voor Cilicië als *pars pro toto* voor de gehele grenszone, zie: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 159.

⁵⁸⁴ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 8, 311.

⁵⁸⁵ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 8, 311-312.

⁵⁸⁶ Zo schrijft Bar Hebraeus in een bepaalde passage over een woestijn in Cilicië, terwijl Cilicië helemaal geen woestijn heeft. Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 170.

⁵⁸⁷ Michael de Syriër, III, pp. 112, 114-116. Voor de datering van Ignatius' ambt, zie: Hilken (A.). "The Anonymous Syriac Chronicle." 2014, p. 385.

en heropgebouwd te worden.⁵⁸⁸ Dat heropbouwen had een groot symbolisch belang voor de ‘heropbouwende’ groep die zo als het ware het getroffen gebied voor zichzelf opeiste.⁵⁸⁹ Het herbevolkings-topos van de bronnen – en met name van de voor deze periode onbetrouwbare Michael de Syriër – moet daarom *in se* altijd met scepsis benaderd worden.⁵⁹⁰ Eerst zal hier nagegaan worden in hoeverre Melitene vernield was. Dan zal er beargumenteerd worden dat er al Syriërs in Melitene woonden voor 965 en de stad niet ontvolkt was. Finaal zal er via Eduardo Moreno’s *re población*-theorie op het niemands-landtopos van de bronnen ingegaan worden om aan te tonen dat Michael helemaal geen Syrische migratie beschreef maar een gelaagde kaleidoscopisch-polyconcentrische inname van de stad door de Syrische Kerk. Dat wil zeggen dat er in 965 wel degelijk Syrische christenen naar Melitene trokken. Zij kwamen het gebied echter niet herbevolken maar als het ware innemen. Het stereotype herbevolkings-discours moest die Syrische inname, die later vanaf de regering van Romanos III Argyros betwist werd,⁵⁹¹ retorisch legitimeren, onderbouwen en ondersteunen.

Kourkouas

Melitene ligt in een redelijk vlak, door natuurlijk grenzen (de Taurus en de Eufraat) afgesloten gebied. Enkel via bergpassen – de Eufraat was maar tot Samosata bevaarbaar –⁵⁹² kon Melitene bereikt worden. De stad ligt tevens strategisch tussen Mesopotamië, Syrië en Anatolië. Het vormde een uitstekend gebied om veilig van de ene zone naar de andere te gaan. William Ramsay schreef daarom onverbloemd dat in het oosten alle wegen naar Melitene leidden.⁵⁹³ Melitene was vanwege zijn positie ook een belangrijke regionale handelsstad waar goederen uit heel Anatolië en Mesopotamië samenkwamen.⁵⁹⁴ De aanwezigheid van christelijke handelaren uit Tikrit voor de komst van patriarch Sarigta en ook daarna is bijgevolg niet zo verwonderlijk.⁵⁹⁵ Tegelijkertijd kon de stad als concentrisch centrum ook de bergpassen tussen Mesopotamië, Syrië en Anatolië domineren. Het oude Melitene lag net zoals Tarsus, Adana en Mopsuestia concentrisch midden in zijn eigen door natuurlijke barrières omgrensde regio.⁵⁹⁶ Catherine Holmes wees er in 2005 tevens op dat Melitene ook in het midden lag van het katepanaat van Mesopotamië.⁵⁹⁷ De stad had dus een dominante concentrische positie zowel in zijn eigen gebied als in de wijdere context van oostelijk *thughur*. Wie Melitene bestuurde, kon Mesopotamië voor vijandige legers uit Anatolië afsluiten en omgekeerd. Niet voor niets was het grote Legio XII Fulminata in de Romeinse periode in Melitene gelegerd.⁵⁹⁸ Het veroveren van Melitene om zo een belangrijke toegangs-

⁵⁸⁸ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 8, 311-312.

⁵⁸⁹ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 9. Zaken opeisen voor de meerdere eer en glorie van de Syrische Kerk was althans voor deze periode één van de hoofddoeleinden van Michael de Syriërs kroniek. Zie verder.

⁵⁹⁰ Zie de waarschuwing van Dorothea Weltecke voor het verkeerd gebruik van Syrische historici, in: Weltecke (D.). “60 Years after Peter Kawerau.” 2008, pp. 328-329.

⁵⁹¹ Zie hoofdstuk 4.

⁵⁹² Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 104-105 en Stein (G.J.). “Medieval Regional Settlement Organization.” 1998, p. 257.

⁵⁹³ Ramsay (W.M.). *The Historical Geography of Asia Minor*. 1890, p. 46.

⁵⁹⁴ Holmes (C.). “How the east was won’.” 2001, p. 45; Honigmann (E.). “Malatya.” In: *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_0644>, laatst geraadpleegd op 15/07/2017; Ramsay (W.M.). *The Historical Geography of Asia Minor*. 1890, p. 55 en Tinnefeld (F.). “Die Stadt Melitene.” 1975, p. 435. Malatya is nog steeds een grote, regionale handelsstad met als grootste exportproduct (gedroogde) abrikozen.

⁵⁹⁵ Zie: Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, pp. 138-142; *Chronicon Syriacum*, p. 178 en Michael de Syriër, III, pp. 124-127, 145-146. Dagon (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 189, 192-194 en Holmes (C.). “How the east was won’.” 2001, p. 45, *passim*.

⁵⁹⁶ Het moderne Melitene (Malatya) ligt tegen de Taurus in het zuiden aangehurkt. Het kleine, oude Melitene (Eski Malatya of Battalgazi) ligt meer centraal naar het noorden. Voor een uitstekende topografische kaart die duidelijk het belang van het gebied van Melitene aantoont in de Taurus en die ook duidelijk aantoont dat Melitene in een sleutelgebied soortgelijk aan Cilicië lag, zie: Eger (A.A.). “(Re)Mapping Medieval Antioch.” 2013, p. 99. Zie ook figuur 1.

⁵⁹⁷ Holmes (C.). *Basil II*. 2005, p. 323. Een *katepanikion* of *doukaton* werd door een *katepano* of *doux* bestuurd. Voor meer informatie, zie: Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L’Empire byzantin*. II (2006), p. 148.

⁵⁹⁸ Honigmann (E.). “Malatya.” In: *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_0644>, laatst geraadpleegd op 15/07/2017 en Ramsay (W.M.). *The Historical Geography of Asia Minor*. 1890, p. 55.

poort naar Byzantijns gebied te sluiten, was bijgevolg één van de topprioriteiten van de 10de-eeuwse keizers.⁵⁹⁹

De positie van Melitene tussen Byzantium en het kalifaat zorgde ervoor dat de stad zich politiek in de 10de eeuw gestaag van het kalifaat kon loswrikken.⁶⁰⁰ *De jure* bleef het emiraat een kalifale vazal, wat inhield dat het in conflicten met de Byzantijnen altijd op islamitische steun kon rekenen.⁶⁰¹ Wanneer het kalifaat in de 10de eeuw echter aan macht inboette, kon Malatya niet meer rekenen op de steun van het kalifaat tegen de Byzantijnen. Over het precieze verloop van de verovering van Melitene is er geen academische consensus – noch een debat.⁶⁰² Meer bepaald over wanneer Melitene voor de eerste keer door Byzantium veroverd werd, heerst er nog steeds onduidelijkheid. In 916, volgens Steven Runciman, vertrok uit Melitene nog een met Tarsus gecoördineerde plundertocht door de kalifale generaal Munis naar Byzantium.⁶⁰³ Kourkouas werd daarop naar het oosten gestuurd met als doel Melitene te veroveren. In 926 kreeg Melitene geen hulp meer uit Bagdad tegen de oprukkende Byzantijnen.⁶⁰⁴ Volgens Runciman nam Kourkouas daarop in 926 de stad voor het eerst in.⁶⁰⁵ Melitene en Kourkouas kwamen tot een verstandhouding waarbij de stad *de facto* een cliëntstaat van Byzantium werd.⁶⁰⁶ In 928, toen de emir stierf, zou de stad echter eenzijdig het verdrag hebben opgeschort.⁶⁰⁷ In 927, toen Kourkouas Samosata belegerde, kwam Munis volgens Runciman naar Melitene terug en plunderde hij via de stad opnieuw Anatolië terwijl er ook vanuit Tarsus een leger vertrok.⁶⁰⁸ Kourkouas had gefaald het gat van Melitene te dichten. Verscheidene veldtochten en plundertochten volgden en in 934 slaagde Kourkouas er opnieuw in om de stad te veroveren en definitief in te lijven.⁶⁰⁹ Runcimans vertelling van de feiten, hoewel hoofdzakelijk op Arabische bronnen gebaseerd, komt grotendeels overeen met Johannes Skylitzes' beknopte beschrijving van de verovering van Melitene. Skylitzes schreef dat Kourkouas met de emir en de generaal van Melitene een regeling bewam waarbij zij Byzantijnse vazallen werden.⁶¹⁰ Maar, schrijft Skylitzes, toen de emir en zijn generaal stierven, werd het verdrag geschonden.⁶¹¹ Kourkouas trok opnieuw ten strijde, belegerde de stad en lijfde Melitene definitief in.

Volgens Aleksandr Vasiliev gaf Melitene zich pas in 931 aan Kourkouas over (de eerste verovering van de stad) en onderhandelden de emir van de stad en zijn generaal pas dan met Kourkouas.⁶¹² In datzelfde jaar vroeg het belegerde Samosata hulp aan Said ben-Hamdan in de plaats van aan Munis,⁶¹³ die positief antwoordde en vanuit Mosul naar Samosata vertrok dat bij aankomst al veroverd bleek te zijn. Hij bevrijdde de stad en stuurde daarna meteen een detachement troepen naar Melitene.⁶¹⁴ Ook hij had ingezien dat de verovering van Melitene cruciaal was om toekomstige

⁵⁹⁹ Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, pp. 20, 29.

⁶⁰⁰ Runciman (S.). *The Emperor Romanus Lecapenus*. 1963, p. 123.

⁶⁰¹ Runciman (S.). *The Emperor Romanus Lecapenus*. 1963, p. 123.

⁶⁰² Om te zien hoe Jonathan Shepard met die onduidelijkheid omgaat en handig het debat ontwijkt, zie: Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, p. 30.

⁶⁰³ Runciman (S.). *The Emperor Romanus Lecapenus*. 1963, p. 125.

⁶⁰⁴ Runciman (S.). *The Emperor Romanus Lecapenus*. 1963, p. 137.

⁶⁰⁵ Runciman (S.). *The Emperor Romanus Lecapenus*. 1963, p. 137.

⁶⁰⁶ Runciman (S.). *The Emperor Romanus Lecapenus*. 1963, p. 137.

⁶⁰⁷ Runciman (S.). *The Emperor Romanus Lecapenus*. 1963, p. 137.

⁶⁰⁸ Runciman (S.). *The Emperor Romanus Lecapenus*. 1963, p. 138.

⁶⁰⁹ Runciman (S.). *The Emperor Romanus Lecapenus*. 1963, pp. 137-141.

⁶¹⁰ Skylitzes, 10.19. Zie voetnoot 395.

⁶¹¹ Skylitzes, 10.19.

⁶¹² Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes*. 1968, I, pp. 265-266, 268. Zie ook: Johannes Skylitzes. *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*. Vertaald door: Wortley (J.). 2010, pp. 216-217, voetnoten 68 en 69 en Whittow (M.). *The Making of Orthodox Byzantium*. 1996, p. 317.

⁶¹³ Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes*. 1968, I, p. 267 en Whittow (M.). *The Making of Orthodox Byzantium*. 1996, p. 317. Zie ook: Michael de Syriër, III, pp. 123, 127. Said ben-Hamdan was de broer van de vader van Sayf ad-Dawlah, de emir van Mosul, Abu 'l-Haydja. Said was de rivaal van Sayfs broer, Nasir ad-Dawlah toen die emir van Mosul werd en bekampte Nasirs aanspraak op zijn vaders emiraat – waar hij gedeeltelijk in slaagde. Nasir liet Said ben-Hamdan daarom ombrengen. In: Canard (M.). "Hamdanids." In: *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_0259>, laatst geraadpleegd op 15/07/2017.

⁶¹⁴ Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes*. 1968, I, p. 267.

Byzantijnse veldtochten in Mesopotamië te verhinderen. Said – niet Munis – volgens Vasiliev, nam Melitene daarop zonder problemen in. Hij installeerde er een eigen gouverneur en vertrok.⁶¹⁵ In 934 kwam Kourkouas terug en, schreef Vasiliev, zoals gewoonlijk werd de omgeving van de stad blootgesteld aan een vreselijke vernieling.⁶¹⁶ Het resultaat: Melitene werd een niemandsland.⁶¹⁷ Vasiliev schreef contradictorisch echter dat de Byzantijnen al snel veel belastingsgeld aan Melitene verdienden.⁶¹⁸ Ofwel greep Romanos Lekapenos meteen in en loste hij alle problemen direct op, ofwel was de vernieling van Melitene – net zoals in Cilicië – helemaal niet zo ingrijpend als de turneriaanse historici ons willen doen geloven. Dagróns migratiethese – waarvoor de vernielde en ontvolkte toestand van Melitene tot 965 fundamenteel is – verliest bij beide opties hoe dan ook zijn bestaansgrond.

Michael de Syriërs narratief over Melitene in deze periode is uniek maar jammer genoeg ook onbetrouwbaar.⁶¹⁹ Michael voegde de eerste en tweede verovering van Melitene in één verovering samen. Na de moslims uit de stad verbannen te hebben, schreef Michael, kregen de Byzantijnen spijt van hun barmhartigheid. Ze vreesden dat de moslims terug zouden komen en de stad opnieuw zouden innemen.⁶²⁰ De oplossing? Het neerhalen van de muren.⁶²¹ Lang werd daarom gedacht dat Kourkouas bij de definitieve inname van Melitene de muren van de stad liet slopen.⁶²² Als hij daarmee de Arabieren wilde buitenhouden en de Byzantijnse controle over de stad wilde consolideren, zou dat een ongelooflijk ondoordachte zet zijn geweest.⁶²³ Waarom de muren van een belangrijke grensstad slopen om te voorkomen dat die opnieuw veroverd zou worden? Het is veel logischer om aan te nemen dat Kourkouas de muren van de stad liet slopen bij de eerste verovering van Melitene. Enkel op die manier is het slopen van Melitene's muren om het voor de Arabieren moeilijker te maken de stad te heroveren, zinvol. Kourkouas zou er dan immers van verzekerd zijn geweest dat de muurloze stad keer op keer gemakkelijk heroverd kon worden wanneer nodig en zich dus niet duurzaam tegen Byzantium kon keren. Een muurloze stad vlakbij Byzantijns gebied zou voor een Arabisch leger onhoudbaar zijn. Dat betekent dat Melitene concentrisch als springplank voor plundertochten *de facto* geneutraliseerd werd. Wat kon Kourkouas het lot van de onbeschermden inwoners van een onderworpen islamitisch grensemiraat schelen?

Michael de Syriër suggereerde waarschijnlijk zelf onbedoeld dat de muren al bij de eerste verovering ontmanteld waren. Hij schreef dat toen de Byzantijnen Edessa belegerden een zekere Bar Hamdan “[...] *se mit à rassembler une troupe et vint à Mélitène qui était démantelée; il y entra, y fit des captifs, et pilla toute la Cappadoce.*”⁶²⁴ Die Bar Hamdan is zeer waarschijnlijk Said ben-Hamdan.⁶²⁵ Bernd Vest, die Said ben-Hamdans inname van de stad in 931 helemaal niet ontkende, koppelde hier niettemin zijn enige islamitische bron (Abu Firas) aan om zijn stelling te onderbouwen dat Sayf ad-Dawlah in 953 Melitene binnenviel.⁶²⁶ Bar Hamdan was volgens Vest hier Sayf ad-Dawlah. Michael

⁶¹⁵ Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes*. 1968, I, pp. 267-268 en Whittow (M.). *The Making of Orthodox Byzantium*. 1996, p. 317.

⁶¹⁶ Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes*. 1968, I, pp. 268-269.

⁶¹⁷ Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, p. 295.

⁶¹⁸ Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes*. 1968, I, p. 269. Zie ook: Skylitzes, 10.19.

⁶¹⁹ Zie bijvoorbeeld zijn relaas over de vervolgingen door Agapius in hoofdstuk 2. In: Michael de Syriër, III, pp. 131-132.

⁶²⁰ Michael de Syriër, III, pp. 122-123.

⁶²¹ Michael de Syriër, III, pp. 122-123.

⁶²² Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L’Empire byzantin*. II (2006), p. 30; Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 98; Honigmann (E.). “Malatya.” In: *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_0644>, laatst geraadpleegd op 15/07/2017; Shepard (J.). “Constantine VII.” 2001, p. 30; Tinnefeld (F.). “Die Stadt Melitene.” 1975, p. 436; (etc.).

⁶²³ Ook Michael de Syriër noemde het een “*conseil insensé*”. In: Michael de Syriër, III, p. 123.

⁶²⁴ Michael de Syriër, III, p. 123.

⁶²⁵ Michael plaatste de inname door ‘Bar Hamdan’ in zijn narratief meteen na zijn samengevoegde bespreking van de eerste en tweede verovering van Melitene wat suggereert dat hij wel degelijk naar Said ben-Hamdan verwees en niet naar Sayf ad-Dawlah (zie verder). Zie ook: Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes*. 1968, I, pp. 267-268 en Whittow (M.). *The Making of Orthodox Byzantium*. 1996, p. 317. Zie ook: Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), p. 973.

⁶²⁶ Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), pp. 973-975. Zie hoofdstuk 1.

vermeldde Bar Hamdan enkele pagina's verder nog een keer bij zijn beschrijving van de belegering van Samosata. Michael schreef: “*A cette époque, l'empereur Constantin envoya son fils Basilius faire [sic] la guerre aux Taiyayê [de moslims]. Ceux-ci avaient pour chef Bar Hamdan. Quand les Romains arrivèrent en Syrie, Bar Hamdan n'y demeura point. Alors les Romains mirent le siège contre Samosate dont ils s'emparèrent.*”⁶²⁷ Bar Hamdan hier is inderdaad zeer waarschijnlijk Sayf ad-Dawlah maar dat wil niet zeggen dat de andere Bar Hamdan dat ook is. Michael verwarde dan wel de belegering van Edessa in 944 met de belegering van Samosata in 931, geen enkele andere bron – naar mijn weten – laat uitschijnen dat Sayf ad-Dawlah bij één van die twee gebeurtenissen betrokken was. Er is dus geen enkele reden om ervan uit te gaan dat Michael niet gewoon op een verwarde manier naar de verovering van Melitene in 931 door Said ben-Hamdan verwees. Hij lijkt Said ben-Hamdan en Sayf ad-Dawlah gewoon ook met elkaar verward te hebben. Michael lijkt zijn voorgestelde belegering van Samosata door de Byzantijnen overigens ook verward te hebben met Leo Phokas' belegering van al-Hadath in 948.⁶²⁸ Als Melitene in 926 of 931 zijn muren verloor, kan Said ben-Hamdans snelle verovering van de stad gemakkelijk verklaard worden.⁶²⁹ Als die muren tot de komst van de Turken in de 11de eeuw gesloopt bleven,⁶³⁰ kan Kourkouas' tweede verovering in 934 natuurlijk geen belegering zijn geweest. Michaels koppeling van het neerhalen van de muren aan de verbanning van de islamitische inwoners uit de stad, klopt niet.

Het is zonder Michaels getuigenis weliswaar nog steeds mogelijk dat Sayf ad-Dawlah in 953 de belangrijke stad Melitene plunderde, maar het bewijsmateriaal voor zo een belangrijke gebeurtenis is niettemin onverklaarbaar klein. Yahya van Antiochië schreef wel over een inval van Sayf ad-Dawlah diep in Byzantijns gebied in 953 maar schreef niet dat Sayf ad-Dawlah Melitene bereikt had.⁶³¹ Het weinige archeologische onderzoek dat naar Melitene is gedaan, wijst overigens helemaal niet op een grondige vernietiging van de stad in 934 of later in 953.⁶³² De muren die vandaag de dag nog gedeeltelijk rond het oude Melitene staan, bevatten volgens Michael Decker zelfs nog sporen van Justinianus' (527-565) oorspronkelijke stadswal.⁶³³ Over de ruïnes van de huizen uit de Romeinse en Byzantijnse periode op Arslantepe, een heuvel op een aantal kilometers van het oude Melitene, schreef Decker: “*These buildings show no obvious signs of destruction and [...] unstratified finds of 'Abbasid and later material [...] suggest that occupation of the site continued well into the eleventh century.*”⁶³⁴

De Syriërs

Kourkouas zou Melitene, volgens Michael de Syriër, in 934 door verraad veroverd hebben. Hij beloofde de stad namelijk dat ze de kalief om hulp mocht vragen. Als de kalief na veertig dagen niet reageerde, moesten ze zich wel vrijwillig overgeven. De stad ging akkoord maar de gezant die de stad stuurde werd meteen door de Byzantijnen gevangen genomen. Kourkouas bedreigde hem met de dood als hij Melitene niet zou verraden. De gezant bezweek voor de Byzantijnse druk en ging naar de stad terug om te verkondigen dat de kalief aangekomen was en de stadspoorten geopend moesten worden waarop de

⁶²⁷ Michael de Syriër, III, p. 127.

⁶²⁸ Yahya van Antiochië schreef: “*Léon, [...], campé devant al-Hadath, l'assiégera. Alors une troupe de gens d'al-Hadath arriva près de Seïf-ad-Daoulah pour lui demander secours. Celui-ci jura qu'il ne quitterait pas la forteresse d'al-Barzouyah, jusqu'à ce qu'il s'en fût emparé. Léon fit capituler la forteresse d'al-Hadath et en démolit les murailles.*” In: Yahya, I, p. 767.

⁶²⁹ Michael de Syriër, III, p. 123. Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes*. 1968, I, pp. 267-268 en Whittow (M.). *The Making of Orthodox Byzantium*. 1996, p. 317.

⁶³⁰ Michael de Syriër, III, pp. 158-159, 165.

⁶³¹ Yahya vermeldt als traject: Zibathrah, Arqa, de bergpas van Merwan, Batlin-Hanzith en Samosata. In: Yahya, I, p. 771. Dat ligt allemaal in de buurt van Melitene – Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), pp. 973-975 – maar is niet Melitene. Het is best mogelijk en zelfs waarschijnlijk dat Sayf ad-Dawlah Melitene toen betreden en geplunderd heeft, maar waarom blijft Yahya daar stil over?

⁶³² Decker (M.). “Frontier Settlement.” 2007, pp. 232, 246.

⁶³³ Decker (M.). “Frontier Settlement.” 2007, p. 246. Dat er vandaag nog oude stadsmuren rond het oude Melitene staan, heb ik zelf vastgesteld in mei 2017. Het dorp Battalgazi (het oude Melitene) ligt overigens nog vol met onopgegraven, pre-Ottomaanse ruïnes die op het eerste gezicht (minaretten en mihrabs) islamitisch lijken.

⁶³⁴ Decker (M.). “Frontier Settlement.” 2007, p. 246.

Byzantijnen de stad binnendrongen. Daarop moesten de Arabieren (“*les Taiyayê*” ofwel de moslims) de stad verlaten.⁶³⁵

Hoewel dit nooit expliciet door Michael geschreven werd, gingen veel byzantinisten er direct of indirect vanuit dat de stad toen door Kourkouas ontvolkt werd.⁶³⁶ Het zou echter absurd (en technisch onmogelijk) zijn voor Kourkouas om alle inwoners uit de stad, het gebied en de bergen te verbannen. Als hij Melitene wilde ontvolken om er een lineaire buffer mee op te werpen tussen Byzantium en de islamitische wereld in de vorm van een niemandsland, waarom had hij dat niet al in 926 of 931 gedaan? Byzantium was als premoderne staat niet eens in staat om dat gebied op zo een korte termijn religieus te zuiveren. De bronnen schrijven in de praktijk weinig over de religieuze samenstelling van Melitene voor én na 934. Los van enkele standaard *topoi* soortgelijk aan het hierboven gedeconstrueerde vernielingstopos, schrijven ze eigenlijk niet dat het gebied verwoest was, laat staan dat alle inwoners uit Melitene verbannen zouden zijn geweest. Johannes Skylitzes schreef net dat: “*The emperor constituted Melitene and all the adjacent populated [!] area a ‘curacy’ by which means he brought a great deal of tribute into the public purse.*”⁶³⁷ Volgens Skylitzes was Melitene na 934 dus nog steeds bevolkt en zelfs in staat om enorm veel belastingsgeld in de vorm van tribuut op te leveren. Het weinige demografische bewijs dat we hebben, lijkt net te impliceren dat moslims doorheen de grenszone mochten blijven wonen zonder zich te moeten bekeren.⁶³⁸ De latere *basilikos* van Antiochië, Oubeïdallah, was bijvoorbeeld een bekeerde sjeik uit Melitene wat impliceert dat er veertig jaar na de verovering van de stad nog steeds moslims in het gebied leefden die zich konden bekeren.⁶³⁹

Net zoals voor Cilicië is het betwifelbaar dat de bevolking van Melitene unicultureel islamitisch was. John Booramra beargumenteerde dat het christendom tot de kruistochten in Noordwest-Syrië de grootste religie bleef maar dat in Mesopotamië de moslims tegen de 12de eeuw in de meerderheid waren.⁶⁴⁰ De verklaring daarvoor, volgens Booramra, is de blijvende nabijheid van Byzantium in Noordwest-Syrië en de afwezigheid van Byzantium in Mesopotamië. Deze stelling zegt natuurlijk niet veel over de vroege 10de eeuw maar samengenomen met Booramra’s afwijzing van de idee van massabekeringen in de veroverde Arabische gebieden,⁶⁴¹ lijkt dit te suggereren dat nog een groot deel van de bevolking van 10de-eeuws Melitene – dat wel nog nabij Byzantium lag – christelijk was.⁶⁴² Archeobotanisch onderzoek in Gritille aan de andere kant van de Taurus in de regio van Samosata toonde aan dat in het gebied voornamelijk varkensmest gebruikt werd door de 10de- en 11de-eeuwse boeren om hun velden te bemesten.⁶⁴³ Ook dat insinueert dat het merendeel van de rurale bevolking in Noord-Mesopotamië toen nog christelijk was.⁶⁴⁴ Gil Stein merkte archeologisch ook geen significante bevolkingsafname in Gritille op tot de komst van de Mongolen in de 12de en 13de eeuw.⁶⁴⁵ Wat haar wel opviel was een verandering van de nederzettingpatronen in de regio ten voordele van hoger gelegen en grotere, versterkte nederzettingen die de toegenomen onveiligheid van het gebied in de 10de en 11de eeuw weerspiegelden.⁶⁴⁶ Als we toch even zouden aannemen dat alle moslims uit Melitene verbannen waren (want Michael schrijft wel degelijk dat de Arabieren de stad moesten verlaten) dan moet er dus nog

⁶³⁵ Michael de Syriër, III, pp. 122-123. Michael de Syriër noemt de moslims in zijn werk ‘Taiyayê’.

⁶³⁶ Onder andere in: Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 224; Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 186 en McGeer (E.). *The Land Legislation.*” 2000, pp. 51, 86. Zie ook voetnoten 29 en 678.

⁶³⁷ Skylitzes, 10.19.

⁶³⁸ Holmes (C.). “Treaties.” 2008, pp. 146-151 en Shepard (J.). “Constantine VII.” 2001, p. 30.

⁶³⁹ Yahya, II, p. 373. Zie ook: Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene.* II (2007), pp. 1018-1019.

⁶⁴⁰ Booramra (J.L.). “Christianity in Greater Syria.” 1997, pp. 149, 168.

⁶⁴¹ Booramra (J.L.). “Christianity in Greater Syria.” 1997, pp. 156-159.

⁶⁴² Zie ook: Holmes (C.). “Treaties.” 2008, p. 147 en Tinnefeld (F.). “Die Stadt Melitene.” 1975, p. 440.

⁶⁴³ Decker (M.). “Frontier Settlement.” 2007, p. 262.

⁶⁴⁴ Decker (M.). “Frontier Settlement.” 2007, p. 262.

⁶⁴⁵ Stein (G.J.). “Medieval Regional Settlement Organization.” 1998, pp. 253, 263.

⁶⁴⁶ Stein (G.J.). “Medieval Regional Settlement Organization.” 1998, p. 263. Zie ook: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier.* 2015, p. 273-276.

steeds een grote christelijke gemeenschap in Melitene achtergebleven zijn. Opnieuw is er van ontvolking geen sprake.

Wie waren die christenen dan? Melitene had voor de komst van de Syrische patriarch in 965 al een Syrische metropolië, wat op de aanwezigheid van een Syrische gemeenschap wijst.⁶⁴⁷ Michael schreef uitgebreid over het reilen en zeilen van verschillende Syrische monniken in de regio van Melitene voor 965 en schreef dat de Syrische gemeenschap het gewend was om zowel met Byzantijnen als met moslims te leven.⁶⁴⁸ Dat we pas rond de jaren '60 van de 10de eeuw beginnen te lezen over deze Syrische christenen in Michaels kroniek is verklaarbaar door het feit dat zijn kroniek de locatie van het patriarchaat, dat pas in 965 naar Melitene verhuisde, volgde. Waar de patriarch was, verzamelde de Syrische intellectuele elite zich. Waar de patriarch was, was er bronnenmateriaal.⁶⁴⁹ De afwezigheid van informatie over Syrische christenen in Melitene voor die periode betekent dus niet dat er geen Syrische christenen in Melitene actief waren, we horen er gewoon niet over. Tot de 11de eeuw lijken chaledonische christenen in Melitene in Michaels narratief geen noemenswaardige rol te spelen. Pas langzaam wordt hun aanwezigheid concreter en lijken ze invloedrijker te worden.⁶⁵⁰ Er was in de islamitische periode geen chaledonische metropolië van Melitene wat wijst op de afwezigheid van een melkietische gemeenschap in de stad.⁶⁵¹ De aanwezigheid van een chaledonische metropolië in Melitene in de Byzantijnse periode was daarom volgens Franz Tinnefeld vanwege de afwezigheid van chaledonische christenen voornamelijk van symbolisch belang.⁶⁵² Het merendeel van de christenen in Melitene in 934 was dus waarschijnlijk Syrisch-orthodox. Dat is aannemelijk aangezien het gebied net ten zuiden van Melitene het (westelijke) kerngebied was van de Syrische Kerk.⁶⁵³ Tinnefeld kwam in 1975 (voor Gilbert Dagróns artikel) ondanks het dominante turneriaanse grensparadigma eveneens tot een soortgelijke conclusie.⁶⁵⁴ Gilbert Dagrón toonde tevens aan dat vanaf 965 het merendeel van de christenen in Melitene zeker Syrisch was.⁶⁵⁵ Naast die christenen leefden er hoe dan ook nog steeds veel moslims in de regio. Sommigen onder hen bekeerden zich in de 10de eeuw tot het christendom. Een van hen was Oubeïdallah, waarschijnlijk lid van de familie van de voormalige emirs.⁶⁵⁶ Het is aannemelijk dat deze bekeerlingen zich tot het lokaal dominante Syrisch-orthodoxe christendom bekeerden des te meer gezien de latere aanwezigheid van het machtige Syrische patriarchaat en de vele Syrische kloosters

⁶⁴⁷ Michael de Syriër, III, pp. 465, 494. Jean Maurice Fiey maakte een soortgelijke redenering voor Anazarbos. In: Fiey (J.M.). "The Syriac Population of the Thughur al-Shamiya and the 'Awasim.'" 1992, p. 49. Zie ook: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 9 en Tinnefeld (F.). "Die Stadt Melitene." 1975, p. 440.

⁶⁴⁸ Michael de Syriër, III, pp. 124-127, 130.

⁶⁴⁹ Dat verklaart waarom Michael de Syriër überhaupt over de stichting van Bar Gagai en Sergisyeh kon schrijven: er zijn namelijk hagiografische werken over geproduceerd in die periode door de intellectuele elite uit de *entourage* van de Syrische patriarch die Michael overigens ook bij naam noemt. Bijvoorbeeld: "Chronique de Lazare, neveu de Rabban David, du couvent même [Sergisyeh]." In: Michael de Syriër, III, pp. 124-127, 137.

⁶⁵⁰ Na de dood van patriarch Athanasios IV in 1003 zien we de chaledoniërs voor het eerst in Melitene pogingen ondernemen om de macht van de Syrische Kerk te breken. Ze slaagden er echter enkel in de grote kerk van Melitene van de Syriërs over te nemen. In: Michael de Syriër, III, p. 136. Het duurde tot de regering van Romanos III Argyros vooraleer ze voor hun verzet ook keizerlijke steun kregen. Michael de Syriër, III, pp. 135-136, 140-141, 147, 148. Zie ook: Holmes (C.). "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, p. 96; "Treaties." 2008, pp. 147, 149, 150, 154 en Tinnefeld (F.). "Die Stadt Melitene." 1975, pp. 437-438. Zie ook hoofdstuk 4.

⁶⁵¹ Tinnefeld (F.). "Die Stadt Melitene." 1975, p. 436.

⁶⁵² Tinnefeld (F.). "Die Stadt Melitene." 1975, p. 442.

⁶⁵³ Michael de Syriër, III, p. 130. Booramra (J.L.). "Christianity in Greater Syria." 1997, p. 150; Fiey (J.M.). "The Syriac Population of the Thughur al-Shamiya and the 'Awasim.'" 1992, p. 46 en Weltecke (D.). "60 Years after Peter Kawerau." 2008, p. 330.

⁶⁵⁴ Tinnefeld (F.). "Die Stadt Melitene." 1975, p. 440. Catherine Holmes liet Gilbert Dagróns migratiethese in 2008 (impliciet) los. Dat liet haar toe om te stellen dat het merendeel van het door Byzantium heroverde oosten in de 10de eeuw: "[...] was dominated by Armenian, Syriac and Arabic speakers, many of whom were Monophysite Christians." In: Holmes (C.). "Treaties." 2008, p. 147. Vergelijk dat met: Holmes (C.). "'How the east was won.'" 2001, p. 43. In 2010 reproduceerde Holmes echter opnieuw Dagróns migratiethese. In: Holmes (C.). "Provinces and Capital." 2010, pp. 62-63. Het duurde dus tot 2015 vooraleer Alexander Eger Dagróns these voor het eerst expliciet in vraag stelde. In: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 4.

⁶⁵⁵ Dagrón (G.). "Minorités ethniques." 1976, pp. 186-204.

⁶⁵⁶ Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), pp. 1018-1019.

in het gebied.⁶⁵⁷ Er is dus geen migratie nodig om de aanwezigheid van Syrische christenen in Melitene te verklaren.

Re poblaci3n

Wat rest, zijn de passages van Michael de Syriër waarop Gilbert Dagron zijn migratiethese baseerde.⁶⁵⁸ Om die te verklaren, moet even uitgeweken worden naar de studie van middeleeuws Spanje. Spaanse mediëvisten namen ook lang aan dat het gebied tussen islamitisch al-Andalus en de christelijke koninkrijken uit het noorden een niemandsland was. Die toestand begon zagezegd in de 8ste eeuw in de Duerovallei die met opzet tot een ontvolkte bufferzone zou zijn herleid door de koningen van Asturië.⁶⁵⁹ Een ongeziene bevolkingsgroei in het noordelijk koninkrijkje zorgde daarop voor een grote, interne demografische druk die uitbarstte in het aangrenzende niemandsland.⁶⁶⁰ Op die manier begon, volgens Eduardo Moreno: “*a process of colonisation known as repoblaci3n.*”⁶⁶¹ De christelijke pioniers duwden de ontvolkte grens alsmaar zuidelijker en verdreven keer op keer de islamitische bevolking; waarbij ze zo meer ontvolkt gebied vormden en zo meer migratie stimuleerden.⁶⁶² De conceptuele gelijkenissen tussen deze *casus* en het unilineariteitsmodel zijn geen toeval. Na het narratief van de bronnen overtuigend ontkracht te hebben als propaganda – net zoals in dit hoofdstuk gebeurd is – stelde Moreno zich de vraag of de zone tussen christelijk Spanje en het kalifaat wel een niemandsland was.⁶⁶³ Moreno schrijft:

“[...] *it is difficult to imagine how Alfonso I [koning van Asturië, 739-757] was able to uproot such a huge population from their dwellings [de ontvolking van de Duerovallei] and to bring them with him to the kingdom of Asturias. Both texts [twee christelijke kronieken waarop die notie gebaseerd is] are likely to be embellishments by the chroniclers of a particularly successful campaign. What this campaign probably produced was disarray in the administrative organisation of the area which neither the rulers of al-Andalus nor the northern kingdoms were able to control for more than a century. This would explain why this area virtually disappears from our sources throughout this period. When it appears again in Christian documents from the tenth century, landholders occupying these areas are said to be ‘populating’ them [...] this verb should not be understood as describing the colonising of hitherto deserted lands, but as portraying a process of bringing back to political and social control lands which had hitherto remained out of bounds. This would explain why many documents which mention the ‘population’ of the Duero Valley refer to water mills or fisheries in areas which otherwise are described as deserted.*”

Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, p. 44.

Vernieling en ontvolking in de bronnen mogen dus niet zomaar kritiekloos als zodanig overgenomen worden. Deze ‘ontvolkingsterminologie’, grotendeels verfraaiingen door het bronnenmateriaal, weerspiegelt eigenlijk de afwezigheid van een overkoepelende ‘beschaving’ of bekende politieke, sociale en administratieve structuur in een gebied en heeft met echte vernieling of ontvolking weinig te maken. De

⁶⁵⁷ Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, pp. 138-142 en Michael de Syriër, III, pp. 124-127, 130-131, 135. Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 188-193.

⁶⁵⁸ Namelijk dat Melitene ontvolkt was en dat Nikephoros Phokas de Syrische patriarch Sarigta uitnodigde om het gebied te herbevolken, om zo de aanwezigheid van Syrische christenen in Byzantijns Melitene in het turneriaanse model te integreren.

⁶⁵⁹ Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, p. 37.

⁶⁶⁰ Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, p. 38.

⁶⁶¹ Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, p. 38.

⁶⁶² Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, p. 38.

⁶⁶³ Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, pp. 40-41, 43. Eduardo Moreno schreef: “*These remarks [Moreno’s bronnenkritiek] should warn us against applying indiscriminately categories which seem to be well founded in the written sources. [...] The preceding discussion has clearly shown that they [de ideologische kaders van jihad en Reconquista] do not provide such a[n accurate] framework [for historical interpretation], unless we consider the historian’s task as merely the reiteration of the contents of their sources. [...] If the contemporary ideological understanding of the frontier cannot withstand a serious critique, the same goes for further assumptions partly derived from them [het niemandslandmodel]. [...] were those areas really depopulated?*” In: Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, p. 43.

Duerovallei werd een voor (schrijvende) christenen en moslims ongekende ruimte: een restgroep. De reductie van de Duerovallei tot een ontvolkte en wilde zone was bijgevolg een projectie van de eigen vooroordelen van de schrijvers op een voor hen verder onbekend gebied. De restgroep krijgt zijn identiteit immers nooit uit zichzelf maar uit zijn oppositie met een verzameling. Het opnieuw penetreren van zo een vormeloos, onbekend gebied door een gestructureerde, schrijvende beschaving vanaf de 10de eeuw hield direct ook het weer in kaart brengen van dat gebied in. Het vormeloze kreeg opnieuw vorm. Het lege werd opnieuw gevuld. Herbevolking is daarbij slechts een illusie ten gevolge van het herontdekken van inwoners in een gebied waarvan men lang dacht dat het leeg was.

Byzantinisten dachten (en denken) soortgelijk dat het Midden-Oosten in de 7de eeuw door de Byzantijnen ontvolkt was. Alexander Eger beargumenteerde dat die zogenaamde Byzantijnse evacuatie van het Midden-Oosten eerder het vertrek van de Byzantijnse ambtenaren en militairen (en als dusdanig de Byzantijnse administratie en sociale structuur) representeerde dan een werkelijke evacuatie van de hele bevolking.⁶⁶⁴ Eger toonde aan dat het aantal nederzettingen in het oosten niet drastisch daalde en dat er in de plaats van een ontvolking eerder sprake was van een hernomadisering van de regio.⁶⁶⁵ Ook voor Spanje is er archeologisch geen ontvolking aan te tonen.⁶⁶⁶ Net zoals in de Duerovallei viel het Midden-Oosten in de 7de en 8ste eeuw buiten de controle van een gecentraliseerde, schrijvende beschaving en verscheen het daarom aan de Arabische en Byzantijnse auteurs als een leeg gebied waaruit niets voortkwam.⁶⁶⁷ De representatie van dat gebied als een niemandsland door de bronnen was bovendien meer dan enkel een neutrale, passieve voorstelling. Het beeld van de grens als een bewust ontvolkte, gemilitariseerde linie tussen christenen en Arabieren had voor beide religies een sterk legitimerende functie en werd daarom ook met opzet als zodanig gecultiveerd (in de vorm van het vernielingstopos).⁶⁶⁸ De overdreven nadruk op de vernietigende impact van jihad of heilige oorlog was zoals aangetoond slechts een dun vernislaagje dat een veel minder indrukwekkende, voornamelijk vredevolle grensrealiteit moest verdoezelen.⁶⁶⁹ Het voorgestelde niemandsland legitimeerde tevens de komst van én de verovering door de Arabieren van het Midden-Oosten.⁶⁷⁰ Zij zouden een door kettters verlaten gebied vroom heropgebouwd hebben en op die manier eigen gemaakt hebben. Door te vertrekken, verloren de christenen al hun rechten op het nu islamitische Midden-Oosten. Het zogenaamde heropbouwen en herbevolken door de Arabieren van dat vernield en verlaten Midden-Oosten moet daarom niet zomaar als voor waar aangenomen worden. Het hield in werkelijkheid niets anders in dan de constructie van een nieuwe kalifale administratie over een nog steeds bevolkt, veroverd en voornamelijk christelijk gebied. Het is ook vanuit die logica dat de Arabische bronnen waarop Yahya en Bar Hebraeus zich baseerden Cilicië als volledig islamitisch voorstelden: de Byzantijnen hadden op dat gebied geen recht meer.⁶⁷¹ Zij schreven dus niet dat de bevolking van Cilicië islamitisch was, ze bedoelden eigenlijk dat Cilicië –

⁶⁶⁴ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 1-21.

⁶⁶⁵ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 15, 17-18, 115-116, 264-309.

⁶⁶⁶ Moreno (E.M.). "The Creation of a Medieval Frontier." 1999, p. 44.

⁶⁶⁷ Alexander Eger schreef: "While initially reduced, an empty landscape of smoke and ruin did not exist save in the perceptions of contemporaries." In: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 9.

⁶⁶⁸ Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L'Empire byzantin*. II (2006), p. 31; Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 8, 9, 11, 237, 277-285, 311-312; Heilo (O.). "The Holiness of the Warrior." 2012, pp. 41-43; Kennedy (H.). "Byzantine-Arab diplomacy." 1992, p. 134 en Moreno (E.M.). "The Creation of a Medieval Frontier." 1999, pp. 39-42, 51.

⁶⁶⁹ Over het 'vernislaagje', zie: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 8, 9, 11, 237, 277-285, 311-312; Heilo (O.). "The Holiness of the Warrior." 2012, pp. 41-43; Kennedy (H.). "Byzantine-Arab diplomacy." 1992, p. 134; Moreno (E.M.). "The Creation of a Medieval Frontier." 1999, pp. 39-42, 51 en Shepard (J.). "Emperors and Expansionism." 2002, p. 63. Over vrede, zie: Holmes (C.). *Basil II*. 2005, pp. 355-358; "Byzantium's Eastern Frontier." 2002, pp. 84, 97-99, 103-104; "How the east was won." 2001, p. 41; Shepard (J.). "Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik." 2012, p. 518, *passim* en Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, pp. 20-21. Zie ook: Beihammer (A.D.). "Muslim Rulers Visiting the Imperial City." 2012, p. 164; Berend (N.). "Preface." 2002, p. xi en Garrood (W.). "The Byzantine Conquest of Cilicia." 2008, p. 129. Zie ook: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 156, 161.

⁶⁷⁰ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 9, 11, 315, voetnoot 1.

⁶⁷¹ Zie: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 315, voetnoot 1.

correcter: de steden in Cilicië – islamitisch (als adjectief verwijzend naar de eigenaars)⁶⁷² was. Dezelfde voorzichtigheid geldt voor Michael de Syriërs narratief.

Ook Michael de Syriër benutte datzelfde religieuze *topos*. Zijn kroniek staat vol met exemplarische verhalen die de lezer van de superioriteit van het Syrische geloof moeten overtuigen in weerwil van het wereldlijke succes van moslims en Byzantijnen. Zo schreef Michael over Bar Qiqi, de metropoliet van Tikrit, dat die onder invloed van Satan met een prostituee een relatie was begonnen. Daarop wilde de bevolking van Tikrit hem afzetten. Bar Qiqi vluchtte naar Bagdad om van de kalief steun te verkrijgen. Een boze groep Syrische christenen volgde hem echter uit Tikrit en uit vrees voor zijn leven bekeerde Bar Qiqi zich in de armen van de kalief. De kalief zei daarop dat Bar Qiqi als bisschop (en christen) belangrijk genoeg was om ontvangen te worden. Als gewone moslim echter had hij niets meer bij de kalief te zoeken. De kalief liet Bar Qiqi daarop prompt het paleis uitgooien. Bar Qiqi was bisschop af en leefde als moslim in erbarmelijke omstandigheden.⁶⁷³ Het moraal van dit duidelijk verdachte verhaal is dat bekering op het eerste gezicht misschien voordelig lijkt voor een Syrisch christen maar dat het uiteindelijk nadelig is. Het wereldlijke succes van de ketters is net zoals de wereldlijke tegenslag van de Syrische Kerk: slechts schijn. Vanuit die logica verantwoordde Michael ook het schijnbare militaire succes van de Byzantijnen in het oosten in de 10de eeuw. Michael legde in zijn beschrijving van de verovering van Melitene door de Byzantijnen niet zomaar de nadruk op Kourkouas' verraad.⁶⁷⁴ Het delegitimiseert voor een Syrisch publiek de notie van goddelijke steun voor de chalcononische Byzantijnen net zoals Bar Hebraeus' hertelling van de verovering van Anazarbos dat voor een islamitisch publiek doet. Daarom (door de afwezigheid van Gods steun) slaagden de Byzantijnen er volgens Michael niet in om hun verovering van Melitene te gelde te maken – net zoals Bar Qiqi. Enkel de Syrisch kerkelijke gemeenschap, wel door God gesteund, kon Melitene doen bloeien en deed dat vanaf 965 ook.⁶⁷⁵ Op die manier kon Michael – die enkele eeuwen later schreef en dus al wist dat het patriarchaat naar Melitene zou komen – de economische voorspoed van het gebied uitsluitend op het conto van de Syrische Kerk schrijven. Dit sterk legitimerende *topos* dwong Michael echter wel om de periode voor de komst van de patriarch kunstmatig (en verkeerd) als onwolvarend voor te stellen: Dagróns niemandsland. Alexander Eger schreef:

“Creating a concept of a mythic wilderness is a potent legitimizing tool for a new rising power [in de context van Michael de Syriërs werk: de Syrische Kerk in Melitene], and important to the construction of a new ideological frontier. [...] ‘The definition of the frontier as “empty” is political and made from the intruders’ perspective.’ Abandoned buildings and burned lands can imply a time ripe for a new beginning and, metaphorically speaking, new growth.”

Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 9.

Michael representeerde Melitene met andere woorden bewust als een leeg en vernield gebied dat dan door de Syriërs (de Syrische Kerk) herbevolkt en heropgebouwd werd. In die zin eiste hij Melitene voor de Syrische Kerk tegen de Chalcononiërs op. Het *topos* dat hij daarvoor gebruikte, leende hij van islamitische historici. Michaels verdachte beschrijving mag dan dus grotendeels verzonnen zijn, het heeft zich net zoals het verhaal over de vervolgingen door de chalcononische patriarch van Antiochië, Agapios wel degelijk geënt op een bestaande historische gebeurtenis: de hervestiging van het Syrische patriarchaat van Antiochië op uitnodiging van Nikephoros Phokas in Byzantijns Melitene. Ook de Arabieren hadden het Midden-Oosten dat ze op de Byzantijnen veroverd hadden niet echt her-

⁶⁷² Alexander Eger schreef: “[...] *forts were always described by who controlled them, rather than as physical markers of a frontier.*” In: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 10. Zie ook: Booramra (J.L.). “Christianity in Greater Syria.” 1997, pp. 156-158.

⁶⁷³ Michael de Syriër, III, pp. 134-135.

⁶⁷⁴ Michael de Syriër, III, pp. 122-123.

⁶⁷⁵ Michael de Syriër, III, pp. 130, 135-136.

opgebouwd en herbevolkt, maar ze namen het wel bestuurlijk en militair op de Byzantijnen in. Het *re población-topos* gaat zo goed als altijd met zo een politieke, bestuurlijke, sociale inname van bestuurloosgebied ideologisch samen. Op eenzelfde manier herbevolkten de Syriërs geen verwoest Melitene, maar namen ze het bestuurlijk en ecclesiastisch in. De term ‘Syriërs’ in Michaels beschrijving verwijst daarom niet naar het Syrische volk, het verwijst naar de Syrische (bestuurlijke) elite waarin hij geïnteresseerd is: het Syrische patriarchaat en zijn *entourage*.⁶⁷⁶ Het gebruik door Michael van het *re población-topos* verraadt dat de migratie van 965 eigenlijk een bestuurlijke inname van Melitene door de Syrische Kerk was, geen migratie.

John Booramra merkte op dat de term voor bekering tot de islam in de Arabische bronnen – *islama* – ook gewoon politieke onderwerping betekent.⁶⁷⁷ Die religieuze ambiguïteit in het Arabische denken over verovering weergalmt ook in Michaels, Yahya’s en Bar Hebraeus’ kronieken. De door ibn al-Atir beschreven vreemde collectieve bekering van de moslims in Melitene in 934 door middel van tenten symboliseerde voor de 10de-eeuwse Arabische lezer eerder de transformatie van islamitisch Malatya naar christelijk Melitene dan dat het iets over de individuele religieuze status van de bevolking zei. Iedereen die wilde blijven, moest in een tent met een kruis op gaan staan – waarop ze zagezegd christenen werden – iedereen die zich niet wilde bekeren, moest vertrekken (naar de islamitische wereld) en moest in een andere tent gaan staan.⁶⁷⁸ Kourkouas’ tenten zijn daarom net zoals de moskee van Anazarbos eerder religieuze metaforen of ‘stempels’ voor de ‘aard’ van de stad –⁶⁷⁹ christelijk of islamitisch. De religieuze concentrische invloedssfeer van islamitisch Malatya werd in 934 christelijk in de plaats van islamitisch. Malatya bekeerde zich en werd Melitene. Die ambiguïteit tussen bekering en verovering verklaart ook waarom Anazarbos in Bar Hebraeus’ narratief volledig islamitisch lijkt te zijn geweest hoewel we weten dat er in Cilicië veel christenen leefden: Anazarbos was eerst en vooral een islamitische stad. Bar Hebraeus benadrukte daarom iedere keer de vernieling door Nikephoros van moskeeën in veroverde islamitische steden.⁶⁸⁰ Dat symboliseerde de afbraak van de islamitische aard van de stad. Yahya schreef daarom ook dat Nikephoros in Kreta alle moskeeën vernielde.⁶⁸¹ De Byzantijnse auteurs schreven daar niet over: dat islamitische *topos* was hen vreemd.⁶⁸² De massale bekeringen waar Bar Hebraeus over schreef na de inlijving van Cilicië in 965,⁶⁸³ net zoals in Melitene in 934,⁶⁸⁴ moeten daarom niet letterlijk genomen worden. Gilbert Dagron deed dat in 1976 echter wel nog.⁶⁸⁵ Cilicië als een geheel werd christelijk, niet zijn inwoners. De bronnen laten zelf indirect uitschijnen dat er in de praktijk nog veel moslims in de grenszone leefden.⁶⁸⁶ De moslims die toch moesten vertrekken, waren waarschijnlijk, net zoals in het geval van de 7de-eeuwse Byzantijnse evacuatie, de

⁶⁷⁶ Dorothea Weltecke schreef: “*Kawerau assumed that, as they were not flattering, the accounts in the [Syriac] chronicles represented reality. [...] The countless moral invectives against clerics and lay-people are the bias of these works. The clericals who wrote them had reasons of their own to highlight the faults and the quarrels. It is methodologically unsound simply to adopt their view. And there are also many elements of social and cultural life the chroniclers were not much interested in.*” In: Weltecke (D.). “60 Years after Peter Kawerau.” 2008, pp. 328-329. Zie zeker voetnoot 663.

⁶⁷⁷ Booramra (J.L.). “Christianity in Greater Syria.” 1997, p. 158.

⁶⁷⁸ Ibn al-Atir, p. 154. Aleksandr Vasiliev nam dat verhaal letterlijk in zijn werk over. In: Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes*. 1968, I, p. 269. Vasilievs ongefilterde overname van ibn al-Atirs verhaal in zijn standaardwerk beïnvloedde daarop veel historici die de in feite ongefundeerde notie van een gedwongen bekering van de inwoners van Melitene zomaar op basis van Vasiliev in hun werken overnamen. Zie bijvoorbeeld: Whittow (M.). *The Making of Orthodox Byzantium*. 1996, p. 317. Zie ook voetnoot 194.

⁶⁷⁹ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 167-168.

⁶⁸⁰ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 158, 168, 171, 192.

⁶⁸¹ Yahya, I, p. 782.

⁶⁸² Leo Diaconus, II.8 en Skylitzes, 12.4.

⁶⁸³ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 171. Zie ook: Yahya, I, p. 797.

⁶⁸⁴ Ibn al-Atir, p. 154 en Michael de Syriër, III, p. 123.

⁶⁸⁵ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 182. Op basis van: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 171. Gilbert Dagron gaf wel toe dat massabekeringen niet volledig of altijd plaatsvonden. In: Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 182.

⁶⁸⁶ Beihammer (A.D.). “Muslim Rulers Visiting the Imperial City.” 2012, *passim*; Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 182; Holmes (C.). “How the east was won.” 2001, pp. 44, 46 en Holmes (C.). “Treaties.” 2008, p. 155. Zie ook de *casus* van Mumahhid ad-Dawlah in hoofdstuk 2.

militairen en bestuurlijke, concentrische elites. De moslims die verbannen waren uit Melitene, waarvoor de Byzantijnen logischerwijs vreesden dat ze mogelijk terug zouden komen, waren soldaten, machtige grensemirs en de administratieve elites van de stad: de kaleidoscopisch-concentrische elite van de stad met andere woorden.⁶⁸⁷ Net zoals in het geval van de ‘Syriërs’ verwijst de term ‘Arabieren’ niet naar een bevolkingsgroep maar naar een bestuurlijke en militaire elite. *Re población*, zoals Eduardo Moreno beargumenteerde, is het vestigen van een nieuw bestuur (administratief en militair) in een voordien (ingebeeld) bestuurloos gebied, niet de herbevolking van een ontvolkt gebied hoewel de gebruikte terminologie dat op het eerste gezicht doet lijken. De ‘Grieken’ die volgens Michael niet in Melitene durfden te wonen, zijn daarom evenmin Griekse ‘pioniers’ maar stellen de Griekse, Byzantijnse administratie voor die inderdaad om geheel verschillende redenen uit Melitene wegbleef.⁶⁸⁸ Er was in Melitene geen nood en tekort aan (Byzantijnse) boeren, er was nood aan bestuurders (zie hoofdstuk 4).

De overgang van een gebied van één polyconcentrische beschaving naar een andere, zowel in Spanje als in de Byzantijns-islamitische grenswereld – Arabisch naar Syrisch in het geval van Melitene volgens Michael – gebeurde conceptueel altijd via een niemandsland als tussenperiode waarbij de administratie en de sociale structuur van de ene beschaving vertrok en in die nagelaten leegte (het niemandsland) de administratie en sociale structuur van de nieuwe beschaving zijn intrek nam. Nikephoros’ ongeloofwaardige vernieling van Anazarbos en de verbanning van de moslims uit de stad symboliseert bijgevolg eerder kaleidoscopisch (heerschappij over mensen) en concentrisch (heerschappij over steden) het vertrek van het Arabische bestuur uit de stad dan een werkelijke vernieling en ontvolking van een eigenlijk multireligieuze stad.⁶⁸⁹ Anazarbos werd echter niet ingelijfd door Nikephoros en bleef bijgevolg hangen in de conceptuele tussenfase van het niemandsland. Voor Anazarbos verdween die pas wanneer Sayf ad-Dawlah de stad weer onder Hamdanidisch bewind bracht en de problemen direct, als het ware magisch, oploste.⁶⁹⁰ Voor Cilicië verdween die wanneer Nikephoros Cilicië in 965 als een geheel op basis van de sleutelsteden Tarsus, Adana en Mopsuestia in het Byzantijnse Rijk inlijfde. De directe heropbouw en herbevolking van Cilicië – zoals door Yahya beschreven –⁶⁹¹ in 965 moet daarom eerder begrepen worden als de conceptuele invulling van de overgang van Cilicië van niemandsland, waaruit kalifaal of Hamdanidische bestuur al lang verdreven was, naar Byzantijns bestuur. Het moet niet letterlijk genomen worden; wat – zoals al aangetoond – toch niet mogelijk was. Yahya benadrukte niet voor niets de aanstelling van bestuurders door Nikephoros in de belangrijkste steden van Cilicië in 965.⁶⁹² Danuta Górecki vat die voor ons vreemde logica goed samen:

“It is important to note that in Byzantine fiscal terminology the term ‘unproductive land’ did not denote land which produced no crop, but land which produced no revenues. Accordingly, a piece of uncultivated barrens was categorized as productive when somebody paid tax for it, while a piece of fertile and crop producing land could be categorized as unproductive when its holder failed to pay the taxes.”

Górecki (D.). “The Strateia of Constantine VII.” 1989, p. 166.

De ‘ontvolkingsterminologie’ van de bronnen staat met andere woorden los van het feit of het gebied dat ze bespraken in de praktijk ontvolkt en verwoest was. Die terminologie verwees enkel naar de administratieve vervreemding van gebied: een administratieve ‘ontvolking’. Daarom benadrukken de

⁶⁸⁷ Zie: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 170. De blijvende aanwezigheid van Oubeidallah wijst echter op het feit dat niet iedereen van de Arabische elite verbannen was. Zie: Holmes (C.). “Treaties.” 2008, p. 153; Shepard (J.). “Constantine VII.” 2001, p. 30 en Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), pp. 1018-1019.

⁶⁸⁸ Zie hoofdstuk 2.

⁶⁸⁹ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 170. Zie ook: Michael de Syriër, III, p. 121. Fiey (J.M.). “The Syriac Population of the Thughur al-Shamiya and the ‘Awasiim.” 1992, p. 49.

⁶⁹⁰ Yahya, I, p. 797.

⁶⁹¹ Yahya, I, p. 797. Zie ook: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 170-171.

⁶⁹² Yahya, I, p. 797. Zie ook: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 170-171.

bronnen bij de bespreking van ‘herbevolking’ voornamelijk de economische exploitatie en integratie van die ‘ontvolkte’ gebieden.⁶⁹³ Herbevolking en heropbouw betekende de installatie van Byzantiums fiscaal stelsel in een gebied, niets anders. De moderne lezer moet de hedendaagse betekenis van die terminologie als anachronistisch loslaten en door de *re población*-lezing vervangen. Dat verklaart dan waarom Johannes Tzimiskes in 975 met eigen ogen verbaasd opmerkte dat het gebied rond Anazarbos enorm welvarend was.⁶⁹⁴ Hij had dat niet verwacht omdat de regio de schatkist weinig opbracht. Na lokaal wat rondvraag gedaan te hebben, leerde Tzimiskes dat zo goed als het hele gebied van Basileios Lekapenos was. Als *dynatos* betaalde die daar amper belastingen op. Het gebied bracht met andere woorden weinig inkomsten op niet omdat het vernield was maar omdat er amper belastingen uit voortkwamen.

Melitene was net zoals de Duerovallei en Cilicië een gebied waar de Byzantijnen in de 10de eeuw amper directe controle over uitoefenden. Het merendeel van de oostelijke grens langs Byzantijnse kant bleef na een directe inlijving nog steeds grotendeels pragmatisch, lokaal en indirect bestuurd worden.⁶⁹⁵ Kourkouas had Melitene niet veroverd met de bedoeling om het in te lijven, hij wilde het enkel als jihadistisch bruggenhoofd neutraliseren. Na de eerste verovering liet hij het emiraat daarom verder bestaan. Het enige wat van Malatya verlangd werd, was dat het Byzantium tribuut stuurde en militair bijstond. Belastinggeld en mankracht behoorden immers tot de grootste bezorgdheden van de 10de- en 11de-eeuwse keizers.⁶⁹⁶ Of ze dat verkregen door middel van directe of indirecte controle kon hen weinig schelen. Het emiraat hield zich echter niet aan de afspraken. Melitene werd daarom dan maar direct – met tegenzin – ingelijfd. Dat betekent niet dat de Byzantijnen daarom met veel energie meteen van plan waren om Melitene rechtstreeks te besturen. Zolang de stad belastinggeld en mankracht bleef sturen en het als een buffer in de plaats van als een springplank diende tegen islamitische plundertochten, liet de stad de Byzantijnse keizers grotendeels koud. Lokale, Syrische (niet-kerkelijke) bestuurders werden *ad hoc* aangesteld met grote volmachten om ervoor te zorgen dat aan deze drie voorwaarden voldaan werd.⁶⁹⁷ Wat die machtige lokale bestuurders verder uitspookten, interesseerde de keizers niet veel. Het duurde tot 1018 vooraleer Basileios II het bestuur van dat gebied voorzichtig begon te centraliseren.⁶⁹⁸ De opkomst van een sterke Constantinopolitaanse bestuurlijke elite in die periode zal daar vermoedelijk een niet te onderschatten rol in hebben gespeeld.⁶⁹⁹

Melitene, waaruit de Arabische elite verbannen was, leverde van meet af aan veel belastinggeld op.⁷⁰⁰ De fiscale inkomsten begonnen na verloop van tijd echter te verminderen (zie hoofdstuk 4 waar hier gedetailleerder op ingegaan zal worden). Eén van Nikephoros Phokas’ landwetten was daarom uitzonderlijk gericht aan de oostelijke grenszone.⁷⁰¹ Die uitzonderlijke wet betrof de oncontroleerbare nomadische ongeregelde van de Armeense *stratiotai* (soldaten) in het oosten. Zij zouden hun land

⁶⁹³ Moreno (E.M.). “The Creation of a Medieval Frontier.” 1999, p. 44. Bijvoorbeeld: Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, pp. 138-142; *Chronicon Syriacum*, pp. 170-171, 178; Michael de Syriër, III, pp. 124-127, 130, 135, 145-146 en Yahya, I, p. 797.

⁶⁹⁴ Skylitzes, 15.22. Zie ook: Leo Diaconus, X.11. Vergelijk zeker met: Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 184.

⁶⁹⁵ Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, pp. 94-96; “How the east was won.” 2001, pp. 45-55; “Treaties.” 2008, pp. 146-155. Zie: hoofdstuk 2.

⁶⁹⁶ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 292; Górecki (D.). “The Strateia of Constantine VII.” 1989, p. 162; Holmes (C.). “Treaties.” 2008, p. 148; McGeer (E.). *The Land Legislation*.” 2000, pp. 7-8, 10 en Thomas (J.P.). “The Crisis of Byzantine Ecclesiastical Foundations, 964-1025.” In: *Byzantinische Forschungen: Internationale Zeitschrift für Byzantinistik*. IX (1985), p. 272.

⁶⁹⁷ Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, pp. 94-96; “How the east was won.” 2001, pp. 45-55; “Treaties.” 2008, pp. 146-155. Michael de Syriër, III, p. 125-126 en Yahya, II, pp. 368-369, 373-374, 420. Zie hoofdstuk 4. Zie ook: Weltecke (D.). “60 Years after Peter Kawerau.” 2008, pp. 319-321, 326-327.

⁶⁹⁸ Zie voetnoot 399.

⁶⁹⁹ Chitwood (Z.). “The Patriarch Alexios Stoudites.” 2014, pp. 296 -297, 309. Zie ook: Ostrogorsky (G.). *History of the Byzantine State*. 1955, pp. 316-350.

⁷⁰⁰ Skylitzes, 10.19.

⁷⁰¹ McGeer (E.). “H.” In: *The Land Legislation*.” 2000, pp. 86-89. Zie ook: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 15, 17-18, 115-116, 264-309.

continu verlaten wat het voor de Byzantijnse overheid moeilijk maakte om op hun land belastingen te heffen – onafhankelijk van het feit of hun land productief was of niet. In het licht van Nikephoros' conflict met de Chalkedonische Kerk (zie hoofdstuk 4) nodigde de keizer daarom de Syrische Kerkelijke hiërarchie naar Melitene uit. Hij hoopte om zo in het grotendeels bestuurloze Melitene een herkenbare, formele, lokale, onafhankelijke bestuurlijke hiërarchie te installeren waarmee hij gemakkelijk kon interageren, die het gebied voor hem kon 'herbevolken' (die hij met andere woorden makkelijk kon belasten voor de grond in Melitene, onafhankelijk van het feit of die bewerkt of niet bewerkt werd) en die de genomadiseerde bevolking voor hem weer kon sedentariseren.⁷⁰²

De inwonende bevolking van Melitene was, zoals aangetoond, voor 965 al grotendeels Syrisch-orthodox. Net zoals de verbannen moslims uit Cilicië eigenlijk de Arabische administratieve elites voorstelden, stelden de Syriërs die uit islamitisch gebied naar Melitene moesten komen in Michaels narratief de Syrische kaleidoscopisch-polyconcentrische administratieve elite bij uitstek voor: de Syrisch-orthodoxe clerus. Die moest het gehernomadiseerde gebied van Melitene opnieuw concentrisch vanuit het centrum Melitene organiseren, de bevolking weer sedentariseren en weer administratief ordenen opdat de Byzantijnen over het gebied via de Syrische hiërarchie kaleidoscopisch weer controle konden uitoefenen en hun fiscale en militaire inkomsten weer konden vergroten. Dat verklaart waarom zowel Bar Hebraeus als Michael vooral de groeiende exploitatie van het gebied door kerkelijke instituten en kloosters benadrukten,⁷⁰³ wat de bronnen ook doen voor de Duerovallei. Michael de Syriër schrijft:

*“[...] au matin tout le camp des Romains [de Byzantijnen] pénétra dans la ville [Melitene]; mais ils ne tuèrent point les Taiyayê [de moslims], conformément aux serments qu'ils avaient faits à l'envoyé. Comme le peuple des Taiyayê quittait la ville, les Romains se repentirent d'avoir laissé les Taiyayê en vie, dans la crainte qu'ils n'y revinssent. Ils délibérèrent et prièrent un conseil insensé: ils démolirent les murs et laissèrent la ville démantelée.”*⁷⁰⁴

Michael de Syriër, III, p. 123.

“[...] l'empereur Nicephorus, voyant Mélitène démantelée [zie voetnoot 704] et dévastée, de même que Hanazit, se préoccupait d'y réunir des habitants; mais les Romains n'étaient pas disposés à y habiter, par crainte des Taiyayê. Quelques-uns de ses conseillers lui suggérèrent d'y appeler les Syriens qui étaient dans les pays des Taiyayê et qui avaient coutume de vivre et d'habiter au milieu des deux peuples et des deux empires. C'est pourquoi l'empereur envoya chercher le patriarche Mar Jean, surnommé de Sarigta, et lui promit, s'il repeuplait [re poblaci3n] ces (villes) et réunissait des habitants à Mélitène, Hanazit et Callisura, et si le patriarche lui-même établissait sa résidence dans ces pays et n'allait plus dans l'empire des Taiyayê, de faire la paix entre lui et les Chalcédoniens, et un décret pour que ceux-ci ne molestassent plus notre peuple. Le patriarche, ayant reçu le sceau de l'empereur en confirmation de ces promesses, consentit à venir habiter dans ces régions, [...].”

⁷⁰² Alexander Eger stelde dat het Byzantijnse oosten in de 10de en 11de eeuw ook gedeeltelijk nomadiseerde. In: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 246-263.

⁷⁰³ Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, pp. 138-142; *Chronicon Syriacum*, p. 178 en Michael de Syriër, III, pp. 124-127, 130, 135, 145-146. Gilbert Dagron merkte de nadruk van de bronnen op economische exploitatie ook op. In: Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 189. Michael de Syriër schreef: “A cette époque les couvents et les monastères se multiplièrent et prospérèrent dans la région de Mélitène. Il s'y trouvait des hommes vertueux, sages et éloquents.” In: Michael de Syriër, III, p. 135. De economische exploitatie van Melitene leidde tot enorme welvaart en als dusdanig tot een culturele en intellectuele bloei in het gebied. Zie hoofdstuk 4.

⁷⁰⁴ ‘*Démantelée*’ verwijst zeer waarschijnlijk naar de door Johannes Kourkouas geslopen stadswal van Melitene. Hetzelfde woord en dus dezelfde invulling wordt namelijk ook door (de vertaler van) Michael gebruikt om de gemakkelijke herovering van de stad door Said ben-Hamdan te verklaren. In: Michael de Syriër, III, p. 123. Zoals Michael zelf opmerkte, werden de muren van de stad pas in de 11de eeuw herbouwd. In: Michael de Syriër, III, pp. 158-159. Nikephoros wilde dat probleem dus niet oplossen en kon dat ook niet oplossen met een uitnodiging aan de Syrische patriarch. Het begrip verwijst dus niet naar de toestand van het gebied; het verwijst enkel naar de muren.

Ainsi donc, le patriarche Mar Jean vint dans le pays de Mélitène: les lieux furent remplis d'hommes qu'il rassembla lui-même de tous côtés; des couvents et des monastères furent bâtis."

Michael de Syriër, III, p. 130.

De verbanning van de moslims representeert het vertrek van het islamitische bestuur uit de stad.⁷⁰⁵ De stad bleef daarop, volgens Michael (op basis van zijn religieus *topos*), dertig jaar lang zonder bestuur in de conceptuele tussenfase van het niemandsland hangen.⁷⁰⁶ Toen de Syriërs (eigenlijk de Syrische kerkelijke elite) de stad in 965 in de plaats van de verbannen Arabieren (eigenlijk de Arabische bestuurlijke elite) kwamen 'vullen' – getuige de groei van kloosters in het gebied –⁷⁰⁷ 'herbevolken' en 'heropbouwen' – het *re población-topos* – ging Melitene weer van niemandsland naar beschaafd gebied over. Duidelijk door God gesteund, begon het vernielde gebied, volgens Michael, met de komst van de Kerk meteen te bloeien (net zoals Cilicië na 965) –⁷⁰⁸ wat impliceert dat de Byzantijnen in hun verovering van de stad (volgens Michael door middel van verraad en leugenachtigheid)⁷⁰⁹ niet door God gesteund waren. Dat Michael dat suggereert, is waarschijnlijk. Zijn kroniek staat immers vol met *exempla* die moeten aantonen dat het wereldlijke succes van de moslims en de chakedoniërs slechts schijn is.⁷¹⁰ Michael hield zich daarom waarschijnlijk ook in het geval van de *casus* van Melitene zoals gewoonlijk in eerste instantie bezig met het legitimeren van de Syrische Kerk, nu door middel van het aloude *re población-topos*. Michael moest vanwege zijn religieus *topos* daarom tot 965 wachten om de welvaart van het gebied te benadrukken want pas dan werd het lege gebied door de vrome Syriërs – de Syrische administratie – gevuld.

In werkelijkheid werd Melitene al vanaf 934 bestuurd door lokale, Syrisch-orthodoxe elites (en zelfs nog moslims)⁷¹¹ in de naam van de keizer. Michael de Syriër – zelf ook Syrisch patriarch van Antiochië geweest – wilde de legitimiteit van de Syrisch kerkelijke overheersing onderbouwen. Hij was niet geïnteresseerd in het verbloemen van de daden van de Syrische, seculiere notabelen vóór de komst van die kerk.⁷¹² Alexander Eger schreef over het geografisch denken in het islamitische Midden-Oosten in de 10de eeuw: "[...] *forts were always described by who controlled them* [bijvoorbeeld: de Grieken of de moslims], *rather than as physical markers of a frontier.*"⁷¹³ Waren dat moslims, dan was een stad volgens de bronnen islamitisch, waren dat Byzantijnen, dan was een stad Grieks of christelijk, waren dat Syriërs – zoals in Melitene – dan was een stad Syrisch. Het etnische adjectief verwees niet naar de inwoners van een concentrisch centrum maar naar de lokale kaleidoscopische bestuurders ervan.⁷¹⁴ Het vertrek van de 'Arabieren' en de komst van de 'Syriërs' in Michaels narratief verwijst daarom naar een

⁷⁰⁵ Zie bijvoorbeeld: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 170.

⁷⁰⁶ Michael de Syriër kon de datum van de komst van het patriarchaat in 965 niet zelf kiezen natuurlijk.

⁷⁰⁷ Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, pp. 138-142; *Chronicon Syriacum*, p. 178 en Michael de Syriër, III, pp. 124-127, 130, 135, 145-146. Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, pp. 188-193. Zie hoofdstuk 4.

⁷⁰⁸ Zie hoofdstuk 4 waar op basis van het bovenstaande citaat uit Danuta Górecki's artikel 'The Strateia of Constantine VII: The Legal Status, Administration and Historical Background' beargumenteerd zal worden dat Michael op zich geen ongelijk heeft dat het gebied in 965 onproductief was en dat Nikephoros dat wilde oplossen. De oorzaak is echter niet een ontvolking en de oplossing geen herbevolkende migratie.

⁷⁰⁹ Net zoals Nikephoros Phokas Anazarbos veroverd zou hebben door Gods regels net te breken, wat betekent dat hij niet door God gesteund werd. Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 167-168. Zie ook: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 9-10, 11-12.

⁷¹⁰ zie de *casus* van Bar Qiqi. In: Michael de Syriër, III, pp. 134-135.

⁷¹¹ Holmes (C.). "Treaties." 2008, p. 153; Shepard (J.). "Constantine VII." 2001, p. 30 en Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), pp. 1018-1019.

⁷¹² Zie: Weltecke (D.). "60 Years after Peter Kawerau." 2008, pp. 326-327. Dorothea Weltecke schreef: "[...] *there are also many elements of social and cultural life the chroniclers were not so much interested in.*" In: Weltecke (D.). "60 Years after Peter Kawerau." 2008, p. 329.

⁷¹³ Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 10. Die beschrijving was niet neutraal maar vaak gebonden aan een legitimerend *topos*. Zie: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 9.

⁷¹⁴ Zie: Boojamra (J.L.). "Christianity in Greater Syria." 1997, p. 158 en Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, p. 10. Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 167-168 en Ibn al-Atir, p. 154.

kaleidoscopische verandering in de samenstelling van het gebied, niet naar een etnische verandering.⁷¹⁵ De ‘Arabieren’ zijn dan de Arabische kaleidoscopische bestuurders van Melitene en de ‘Syriërs’ zijn de Syrische Kerkelijke kaleidoscopische bestuurders die vanaf 965 het gebied ‘vulden’ met hun eigen kerkelijk netwerk.⁷¹⁶ De ‘Grieken’ verwijzen naar de Byzantijnse bestuurders of *dynatoi* die uit het gebied wegbleven (zie hoofdstuk 4). Daarom treffen we nog steeds moslims aan in Melitene na 934 en Syrische christenen voor 965. Melitene was niet ontvolkt. Johannes Skylitzes schreef immers dat Melitene als bevolkt gebied de schatkist meteen veel opbracht.⁷¹⁷ Nikephoros wilde in 965 enkel de genomadiseerde inwoners van het oosten opnieuw in de steden verenigen (*réunir*). Aangezien de bevolking in Melitene hoofdzakelijk Syrisch-orthodox was (en aangezien Nikephoros problemen had met de Chalkedonische Kerk) vroeg hij het Syrische patriarchaat, dat toen in islamitisch gebied resideerde, om in Melitene orde op zaken te komen stellen door zijn kerkelijke structuur aan de bevolking op te leggen. Nikephoros eiste daarbij dat de Syrische patriarch dat in persoon kwam doen opdat de keizer via de persoon van de patriarch gemakkelijker toegang tot de administratie van het gebied en de gehele Syrische Kerk kreeg. De patriarch ging akkoord en vertrok naar Melitene. Sarigta deed daarop wat er van hem verwacht werd: hij verenigde er de chaotisch rondtrekkende bevolking uit alle hoeken van het gebied en bracht er orde en structuur.⁷¹⁸ Geen enkele Byzantijnse bron, noch Yahya, noch Bar Hebraeus, noch Michael de Syriër, noch de Anonieme Kroniek vermelden daarom expliciet een migratie van Syrische christenen als volk. Allemaal, inclusief Michael, vermelden ze wel expliciet een migratie van Armenen naar centraal Byzantijns gebied.⁷¹⁹ Michaels Syrische migratie was een *re población*, geen volksverhuizing. Het is volgens mij daarom correcter om in plaats van een Syrische migratie naar Melitene vanaf nu te spreken over de hervestiging van het Syrische patriarchaat in de stad.

⁷¹⁵ Zoals ook voor Cilicië al beargumenteerd is.

⁷¹⁶ Via kloosters. In: Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, pp. 138-142; *Chronicon Syriacum*, p. 178 en Michael de Syriër, III, pp. 124-127, 130, 135, 145-146. Zie ook: Dagrón (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 188-193. Zie voetnoot 878.

⁷¹⁷ Skylitzes, 10.19.

⁷¹⁸ Michael de Syriër, III, p. 130.

⁷¹⁹ Michael de Syriër schreef: “L’an 1300 [van de Seleucidische jaartelling of *Anno Graecorum*: 989 n.C.] eut lieu le commencement de l’émigration des Arméniens de la Grande Arménie, tout d’abord dans la région de Cappadoce. En effet, l’empereur Basil enleva aux Arméniens les pays du roi Sénahérib, et il leur donna en échange Sebastia de Cappadoce. Ils se multiplièrent en cet endroit, et de là se répandirent dans toute la Cappadoce, dans la Cilicie et dans la Syrie.” In: Michael de Syriër, III, p. 133. Zie ook: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, pp. 169, 178-179. Zie ook: Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 97.

Hoofdstuk 4: Syrische *dynatoi*

In dit hoofdstuk zal een verklaring geboden worden voor de vraag waarom Nikephoros II Phokas het Syrische patriarchaat van Antiochië naar Melitene uitnodigde. Als Michael de Syriër geen migratie beschreef, zoals Gilbert Dagron die term invulde, wat beschreef hij dan? Van Constantinopel tot Caïro en tot Bagdad vormde zich een gelaagd en complex kaleidoscopisch spectrum van machtige individuen die met elkaar streden om meer macht, rijkdom en invloed op verschillende concentrische niveaus in verschillende, overlappende polyconcentrische werelden. Zoals in hoofdstuk 2 beargumenteerd is, was het onderscheid tussen wat wij beschouwen als binnenland en buitenland voor de Byzantijnen in principe zinloos. Het beleid van de Byzantijnse keizers ten opzichte van de machtige potentaten in de grenswereid verschilde daarom in de praktijk amper van het beleid van de keizers ten opzichte van de *dynatoi* (prestigieuze, machtige grootgrondbezitters) in het binnenland.

Om te begrijpen wat er zich in 965 in Melitene afspeelde, zal eerst in dit hoofdstuk kort ingegaan worden op het *dynatoi*-conflict. Daarna zal de kunstmatige scheiding tussen intern en extern opengebroken worden en zal het *dynatoi*-conflict gebruikt worden om de komst in 965 van het Syrische patriarchaat naar Melitene te verklaren. Daarbij zal dieper ingegaan worden op het ecclesiastische aspect van het *dynatoi*-conflict, meer bepaald op het machtsconflict tussen de Chalkedonische Kerk en de keizers in de 10de en 11de eeuw en de impact van dat conflict op de Syrische Kerk in Melitene.

Het *dynatoi*-conflict

Het sociale conflict tussen de Byzantijnse keizers en de opkomende, Anatolische aristocratie (dat begon in de 9de eeuw, uitgebreid woedde in de 10de eeuw en escaleerde in de 11de eeuw) ging in theorie over de reikwijdte van de autoriteit van de keizer in de *themata* en over de sociale positie van provinciale ‘edellieden’ in Byzantium.⁷²⁰ Het conflict manifesteerde zich in de praktijk voornamelijk in de toe-eigening door de *dynatoi* van voor de keizers levensnoodzakelijke belastinginkomsten en mankracht. Het Byzantijnse belastingstelsel stuurde daarom grotendeels het specifieke verloop van het *dynatoi*-conflict. Dat belastingstelsel kende zijn oorsprong in de hervormingen van de laat-antieke, Romeinse keizer Diocletianus (284-305). Diocletianus hervormde het klassiek Romeinse, wispelturige belastingstelsel naar een verdeling van territoriale eenheden op basis van dorpskernen die elk een vast bedrag kregen opgelegd dat collectief betaald moest worden.⁷²¹ Op die manier werden de belastinginkomsten voor de Romeinse staat eindelijk voorspelbaar, stabiel en betrouwbaar.

Diocletianus’ systeem overleefde de rampspoeden van de 7de eeuw en nestelde zich daarop geslaagd in het Byzantijnse *thema*-systeem. Er waren twee types van rurale eenheden in middeleeuws Byzantium: enerzijds de *chorion* (het meest voorkomende, gebaseerd op één dorp *strictu sensu*) en anderzijds de *ktesis* (zeldzamer, gebaseerd op verschillende gehuchten).⁷²² Verschillende rechtspersonen – kloosters, soldaten maar voornamelijk vrije burgers – konden in zo een eenheid grond bezitten. Om een stabiel, betrouwbaar en voorspelbaar belastinginkomen te verzekeren, werd iedere eenheid een totaal bedrag toegewezen dat collectief betaald moest worden.⁷²³ Belastingen waren met andere woorden in eerste instantie collectief (hoewel het totaal berekend werd op basis van individuele, grondbezittende

⁷²⁰ Voor een algemene inleiding tot het onderwerp en voor een Engelse vertaling van de landwetten, zie: McGeer (E.). *The Land Legislation of the Macedonian Emperors*. 2000, 160 p.

⁷²¹ Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L'Empire byzantin*. II (2006), p. 127; Górecki (D.). “The Strateia of Constantine VII.” 1989, pp. 160, 166; Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 78-79 en McGeer (E.). *The Land Legislation*.” 2000, pp. 9-10, 14, 112.

⁷²² Lefort (J.). “The Rural Economy, Seventh-Twelfth Centuries.” In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. I (2002), pp. 275-290 en McGeer (E.). *The Land Legislation*.” 2000, pp. 9-10.

⁷²³ Górecki (D.). “The Strateia of Constantine VII.” 1989, pp. 160, 166; Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 78-79 en McGeer (E.). *The Land Legislation*.” 2000, pp. 9-10, 14, 112.

rechtspersonen en hun rechten en plichten in één belastingeenheid)⁷²⁴ en vrij van de jaarlijkse onvoorspelbaarheid van wisselende oogsten. Als een eigenaar zijn belastingen niet meer kon betalen of als hij zijn belastbaar land had verlaten,⁷²⁵ moest het tekort in de gemeenschap voor een periode van dertig jaar bijgelegd worden.⁷²⁶ In eerste instantie kwam die schuld bij de aanpalende burenen in dezelfde gemeenschap terecht. Als zij die niet konden betalen, bij hun burenen (etc.).⁷²⁷ In ruil kregen de betalende van die extra belastingen vruchtgebruik van het vrijgekomen land.⁷²⁸ Voldeed niemand aan die vereisten, dan moest de gemeenschap als een geheel het tekort bijleggen.⁷²⁹ Verarming vanwege het moeten betalen van zulke extra belastingen kwam vaak voor en vormde een fundamentele bedreiging voor de sociale cohesie van het platteland.⁷³⁰ Agressieve *dynatoi* wakkerden die sociale instabiliteit in de belastingeenheden soms actief aan om zo controle over de gronden erin te kunnen verwerven.⁷³¹

Vanaf de 10de eeuw bestonden er wettelijk twee soorten grond.⁷³² Enerzijds burgerlijk land waar gewone grondbelasting (*demosion*) op betaald moest worden samen met enkele secundaire taken en waarvan de bezitter ook verplichte herendiensten moest verrichten voor de staat;⁷³³ anderzijds militair land met afzonderlijke verplichtingen (*strateia*) bewerkt door *stratotai*.⁷³⁴ In het klassieke 9de- en vroeg 10de-eeuwse *thema*-systeem – waarbij elk *thema* zijn eigen leger had – vormden de *stratotai* de kern van het thematische leger.⁷³⁵ Zij moesten in hun eigen levensonderhoud voorzien en hun eigen materiaal betalen en onderhouden.⁷³⁶ Het in stand houden van die *strateia* was daarom van levensbelang voor Byzantiums militaire capaciteit. Militair land mocht bijgevolg niet van wettelijke status veranderen en mocht in principe niet verkocht worden.⁷³⁷ De *stratotai* was in ruil voor zijn *strateia* van bepaalde

⁷²⁴ Kloosters moesten amper grondbelasting betalen, *dynatoi* hadden vaak verschillende exempties en er waren twee verschillende types grond – burgerlijk land en *strateia* – waarvoor verschillende belastingen betaald moesten worden en die verschillende plichten met zich mee brachten. Zie: Górecki (D.). “The *Strateia* of Constantine VII.” 1989, p. 164; Kazhdan (A.). “State, Feudal, and Private.” 1993, pp. 93, 97; McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 10, 12-13, 15-19, 25-26, 29 en Papagianni (E.). “Legal Institutions and Practice in Matters of Ecclesiastical Property.” In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century.* III (2002), p. 1060.

⁷²⁵ Meestal vanwege verarming door een slechte oogst of door te hoge belastingen maar ook soms omdat ze weggejaagd werden door een *dynatos* die geïnteresseerd was in het verwerven van land of omdat ze bij een *dynatos* in dienst getreden waren vanwege verarming, onder druk, vanwege bescherming voor de keizerlijke belastingambtenaren, vanwege betere levensomstandigheden (etc.). Het verlaten van grond kwam in de 10de eeuw geregeld voor. Zie: Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 76-79; Kaplan (M.). *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle.* 1992, pp. 375-444; McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 10-11, 14 en Papagianni (E.). “Protimesis (Preemption) in Byzantium.” In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century.* III (2002), p. 1074. McGeer (E.). “A.” In: *The Land Legislation.* 2000, p. 36.

⁷²⁶ Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L'Empire byzantin.* II (2006), p. 127; Górecki (D.). “The *Strateia* of Constantine VII.” 1989, pp. 160, 166; Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 78-79 en McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 9-10, 14.

⁷²⁷ Górecki (D.). “The *Strateia* of Constantine VII.” 1989, p. 166 en Kazhdan (A.). “State, Feudal, and Private.” 1993, p. 96.

⁷²⁸ Górecki (D.). “The *Strateia* of Constantine VII.” 1989, p. 167 en Kazhdan (A.). “State, Feudal, and Private.” 1993, p. 96.

⁷²⁹ Górecki (D.). “The *Strateia* of Constantine VII.” 1989, p. 166.

⁷³⁰ Skylitzes, 10.9. McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, p. 52.

⁷³¹ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 76-79; McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 7-8, 10-11, 14, 20-21 26-27, 29, 68; Ostrogorsky (G.). “Observations.” 1971, p. 6 en Papagianni (E.). “Protimesis.” 2002, p. 1074. McGeer (E.). “A.” In: *The Land Legislation.* 2000, p. 36 en “E.” In: *The Land Legislation.* 2000, p. 76.

⁷³² De oorsprong van het militaire land is onduidelijk. De institutie is waarschijnlijk geleidelijk en informeel ontstaan. In: Górecki (D.). “The *Strateia* of Constantine VII.” 1989, pp. 160, 161-162; Haldon (J.). “Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers: Current Problems and Interpretations.” In: *Dumbarton Oaks Papers.* 47 (1993), pp. 20-41, 62, 64-65 en McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 9, 16.

⁷³³ Kazhdan (A.). “State, Feudal, and Private.” 1993, pp. 91-92 en McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, p. 26. Voor een beknopte maar volledige bespreking van Byzantiums belastingstelsel, zie: Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L'Empire byzantin.* II (2006), pp. 125-136.

⁷³⁴ De Griekse term voor militair land, ‘*strateia*’, verwees zowel naar de grond zelf als naar de verplichtingen die met bezit ervan meekwamen. In: Górecki (D.). “The *Strateia* of Constantine VII.” 1989, pp. 158-159.

⁷³⁵ Cheynet (J.-C.). “La conception militaire.” 2001, pp. 320-322; Górecki (D.). “The *Strateia* of Constantine VII.” 1989, pp. 162, 164 en McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 16-21.

⁷³⁶ McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 16-21.

⁷³⁷ Górecki (D.). “The *Strateia* of Constantine VII.” 1989, p. 164 en McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 16-21. McGeer (E.). “E.” In: *The Land Legislation.* 2000, pp. 68-76; “H.” In: *The Land Legislation.* 2000, p. 89 en “M.” In: *The Land Legislation.* 2000, pp. 104-108.

belastingen vrijgesteld, werd voor zijn legerdienst betaald en kreeg na afloop van een veldtocht altijd een deel van de buit.⁷³⁸ Het feit dat de *stratiotes* zijn land niet mocht verkopen, beschermde hem in principe ook tegen de intimidatie van *dynatoi* die geïnteresseerd waren in het goedkoop kopen van zijn grond. De *strateia* werd vanwege zijn onomkeerbare status uiteindelijk een erfelijke institutie.⁷³⁹ De *stratiotai*, zelf geen soldaten meer, mochten daarom ook anderen in hun plaats als soldaat sturen en ondersteunen.⁷⁴⁰ Wanneer een *stratiotes* verarmd was en zijn *strateia* niet meer kon opbrengen, kon hij door anderen (*synodotai*) bijgestaan worden.⁷⁴¹ Later in de 10de en 11de eeuw, toen *thema*-legers in belang afnamen ten voordele van huurlingen en de *tagmata* (staande, elite legers)⁷⁴² transformeerde de *strateia* hoofdzakelijk naar een fiscale verplichting die moest worden afgekocht.⁷⁴³ De inkomsten daarvan werden dan door de keizers gebruikt om een professioneel, staand leger in het oosten voornamelijk op basis van Armeense huurlingen, te organiseren en te betalen.⁷⁴⁴

Byzantium transformeerde in de 7de- en 8ste-eeuw (in de context van de voor Byzantium rampzalige Arabische veroveringen) naar een grotendeels agrarische maatschappij.⁷⁴⁵ De oorsprong van de grote, rivaliserende families uit Anatolië, die Byzantium vanaf de late 10de eeuw politiek, sociaal en militair zouden domineren, kan tot deze periode teruggevoerd worden. Cappadocië, Paphlagonië en de Anatolikon waren de drie voornaamste regio's waar deze Griekssprekende, Anatolische elite zich vanaf de 9de eeuw ontwikkelde.⁷⁴⁶ De wetgevers uit de vroege 10de eeuw identificeerden hen als *dynatoi* ofwel machtigen. Zij identificeerden iemand als een *dynatos* wanneer hij tot de provinciale administratieve, militaire of ecclesiastische elite behoorde en als hij op basis van illegale methodes zijn bezit probeerde uit te breiden (onder andere door middel van intimidatie, corruptie of machtsmisbruik).⁷⁴⁷ Dat houdt in dat ook kloosters en bisschoppen die op een agressieve manier hun bezit probeerden uit te breiden voor de wet tot de *dynatoi* behoorden.⁷⁴⁸ Tegenover hen stonden de armen. Die term verwees niet naar de economische status van de leden van die groep maar bevatte gewoon iedereen die geen *dynatos* was.⁷⁴⁹ Als leden van de lokale elite waren *dynatoi* vaak van secundaire belastingen en herendiensten vrijgesteld

⁷³⁸ Leo Diaconus, II.8. McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 16-21.

⁷³⁹ Górecki (D.). "The *Strateia* of Constantine VII." 1989, p. 164 en McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 16-21.

⁷⁴⁰ Górecki (D.). "The *Strateia* of Constantine VII." 1989, pp. 162-166 en McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 16, 19-20.

⁷⁴¹ Górecki (D.). "The *Strateia* of Constantine VII." 1989, p. 166 en McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 16-21.

⁷⁴² Zie: Cheynet (J.-C.). "Les effectifs de l'armée byzantine." 1995, pp. 322-326

⁷⁴³ Haldon (J.). "Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers." 1993, pp. 60, 62, 66 McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 19-20.

⁷⁴⁴ Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L'Empire byzantin.* II (2006), p. 161; Haldon (J.). "Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers." 1993, pp. 61, 65-66 en McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 19-20. Zie bijvoorbeeld: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 169; Leo Diaconus, II.8; McGeer (E.). "H." In: *The Land Legislation.* 2000, pp. 86-89 en Skylitzes, 14.11.

⁷⁴⁵ Górecki (D.). "The *Strateia* of Constantine VII." 1989, p. 160; Haldon (J.). "Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers." 1993, pp. 7-11, 64-65; Kazhdan (A.). "State, Feudal, and Private." 1993, p. 95; Sarris (P.). "Economics, Trade, and "Feudalism"." 2010, pp. 33-35 en Teall (J.L.). "The Byzantine Agricultural Tradition." 1971, p. 47. Zie ook: Toubert (P.). "Byzantium and the Mediterranean Agrarian Civilization." In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century.* I (2002), pp. 377-391.

⁷⁴⁶ Kazhdan (A.). "State, Feudal, and Private." 1993, pp. 94-95 en McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, p. 30.

⁷⁴⁷ McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 8, 26-27, 112-113. Zie ook: Kazhdan (A.). "State, Feudal, and Private." 1993, p. 97 en Lefort (J.). "The Rural Economy." 2002, pp. 290-299. George Ostrogorsky schreef: "Who, then, were these "powerful" [de *dynatoi*] who threatened the existence of that bulwark of the Byzantine state, namely the peasants and the soldiers? [...] They were the glorious magistri and patricians, persons invested with authorities and military commands, with a civil or military rank, members of the senate, acting or former archons of the themes, and likewise metropolitans, archbishops, and bishops beloved of God, abbots, ecclesiastical archons, the supervisors of charitable and imperial houses. In a word, they were the powerful of this world who, by virtue of their position and influence, exerted pressure on the "poor." " In: Ostrogorsky (G.). "Observations." 1971, p. 6.

⁷⁴⁸ Ostrogorsky (G.). "Observations." 1971, p. 6; McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 8, 26-27; Papagianni (E.). "Legal Institutions." 2002, pp. 1062-1067 en Saradi (H.). "On the "Archontike" and "Ekklesiastike Dynasteia" and "Prostasia" in Byzantium with Particular Attention to the Legal Sources. A Study in Social History of Byzantium." In: *Byzantion.* 64 (1994), 1, pp. 115-116. Zie ook: Weltecke (D.). "60 Years after Peter Kawerau." 2008, p. 321. Zie ook: Leo Diaconus, X.2.

⁷⁴⁹ McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, p. 27.

maar in principe niet van de *demosion*.⁷⁵⁰ In de praktijk slaagden veel *dynatoi* er echter in om helemaal geen belastingen te moeten betalen. Basileios Lekapenos' uitgebreide gronden in Cilicië rond Anazarbos brachten de schatkist bijvoorbeeld helemaal niets op.⁷⁵¹ Vaak gebruikten de *dynatoi* speciale belastingontwijkende constructies. Soms, zoals in het geval van Basileios Lekapenos, knepen de Byzantijnse keizers een oogje dicht, soms corrumpeerden de *dynatoi* gewoon de lokale belasting-ambtenaren.⁷⁵² De keizers probeerden sommige van die constructies af te schaffen, andere dan weer niet.⁷⁵³

Een gebruikelijke vorm van belastingontwijking was het schenken van grond aan een verarmd of zelf gesticht klooster. Kerkelijk gebied was namelijk zo goed als belastingvrij.⁷⁵⁴ Dat klooster bezat dan uitgebreide gronden waarop geen belastingen moesten worden betaald maar bezat niet de financiële middelen om die gronden zelf te bewerken. De *dynatoi* konden die 'verlaten' gronden daarop in vruchtgebruik overnemen, zelf bewerken en er zelf de inkomsten van houden zonder er belastingen op te moeten betalen.⁷⁵⁵ Vaak stichtten *dynatoi* gewoon zelf kloosters en schonken ze er grote delen van hun land aan. Die kloosters waren in theorie autonome, private rechtspersonen maar in de praktijk beschouwden de *dynatoi* die kloosters als hun eigen bezit.⁷⁵⁶ Nikephoros II Phokas, die zich van die methodes bewust was, probeerde daarom met een landwet in 964 de stichting van nieuwe kloosters te verminderen door de *dynatoi* op te dragen hun schenkingen te doen aan al bestaande kloosters.⁷⁵⁷ Nikephoros Phokas eiste daarbij dat de *dynatoi* de gronden die ze wilden schenken, verkochten en enkel de inkomsten daarvan in plaats van de gronden zelf aan de kloosters gaven. John Thomas dacht dat deze wetgeving een poging was van Nikephoros om bestaande, oude, verarmde kloosters van de ondergang te redden.⁷⁵⁸ Nikephoros wilde echter in eerste instantie voorkomen dat het land waar geen belastingen meer op betaald werd, toenam en hij wilde het bovenstaande fiscale achterpoortje sluiten door ervoor te zorgen dat kloosters rijk genoeg werden om zelf hun land te kunnen bewerken. Het welzijn van de al bestaande, verarmde en verouderde kloosters *an sich* was voor deze wet slechts van secundair belang.

Dynatoi gebruikten kloosters behalve voor belastingontwijking ook om op een illegale manier land te kunnen bemachtigen, iets wat hen door de keizers progressief moeilijker werd gemaakt. *Dynatoi* mochten namelijk geen land meer kopen in belastingeenheden of -gemeenschappen waar ze nog geen land in bezaten.⁷⁵⁹ Zo hoopten de keizers het merendeel van het platteland van de *dynatoi* te kunnen vrijwaren. Het was gebruikelijk voor boeren om tegen het einde van hun leven een kerkje op hun eigen landgoed te bouwen waar ze zich op latere leeftijd in konden terugtrekken. Die kerk schonken ze dan grote delen van hun eigen land.⁷⁶⁰ Andere boeren in hetzelfde dorp deden dat ook en trokken zich ook als monnik in dat kerkje terug. Wanneer de inwonende boeren stierven, namen de bisschoppen de controle over die kerken over op basis van het argument dat die kerkjes kloosters waren.⁷⁶¹ Daarop schonken ze die kloosters aan hun bondgenoten (via een gebruik genaamd de *charistikion*) die op die

⁷⁵⁰ Kazhdan (A.). "State, Feudal, and Private." 1993, pp. 93, 97 en McGeer (E.). *The Land Legislation*." 2000, p. 26.

⁷⁵¹ Leo Diaconus, X.11 en Skylitzes, 15.22. Zie hoofdstuk 3.

⁷⁵² Howard-Johnston (J.D.). "Crown Lands." 1995, p. 79; Kazhdan (A.). "State, Feudal, and Private." 1993, p. 97; McGeer (E.). *The Land Legislation*." 2000, pp. 68, 112-113 en Saradi (H.). "On the "Archontike"." 1994, p. 99.

⁷⁵³ McGeer (E.). *The Land Legislation*." 2000, p. 14.

⁷⁵⁴ Kazhdan (A.). "State, Feudal, and Private." 1993, pp. 97, 98; McGeer (E.). *The Land Legislation*." 2000, pp. 22, 25 en Papagianni (E.). "Legal Institutions." 2002, p. 1060.

⁷⁵⁵ Thomas (J.P.). "The Crisis of Byzantine Ecclesiastical Foundations." 1985, pp. 258-260.

⁷⁵⁶ Thomas (J.P.). "The Crisis of Byzantine Ecclesiastical Foundations." 1985, p. 258. Zie ook: Papagianni (E.). "Legal Institutions." 2002, pp. 1062-1063.

⁷⁵⁷ McGeer (E.). "J." In: *The Land Legislation*." 2000, pp. 90-96. Over die wet, zie: Papagianni (E.). "Legal Institutions." 2002, pp. 1065-1066 en Thomas (J.P.). "The Crisis of Byzantine Ecclesiastical Foundations." 1985, pp. 257, 261.

⁷⁵⁸ Thomas (J.P.). "The Crisis of Byzantine Ecclesiastical Foundations." 1985, pp. 255-261.

⁷⁵⁹ McGeer (E.). *The Land Legislation*." 2000, pp. 10-12 en Papagianni (E.). "Protimesis." 2002, *passim*.

⁷⁶⁰ McGeer (E.). "O." In: *The Land Legislation*." 2000, pp. 122-124.

⁷⁶¹ McGeer (E.). "O." In: *The Land Legislation*." 2000, pp. 122-124.

manier in nieuwe belastingeenheden binnenbraken.⁷⁶² Basileios II probeerde in 996 aan die praktijk een einde te stellen via een wet.⁷⁶³ Hij bepaalde dat de *dynatoi* die gronden meteen terug moesten geven aan de ‘armen’ – hij schafte de *charistikion* echter niet af. De gemeenschap als geheel kreeg het wereldlijke gezag over die kloosters en hun grond terwijl de bisschop enkel het spirituele gezag kreeg. Enkel wanneer die kloosters als ‘groot’ konden worden beschouwd, wat volgens Basileios betekende dat ze acht tot tien monniken huisvestten, kregen de bisschoppen er ook wereldlijke toegang toe.⁷⁶⁴

De territoriale uitbreiding van de *dynatoi* bedreigde dus de fiscale en militaire capaciteiten van de Byzantijnse staat. Al het land dat direct of indirect in het bezit van *dynatoi* gekomen was en door onderdanige boeren bewerkt werd, bracht veel minder op dan grond bewerkt door vrije boeren. Het opkopen van burgerlijk land door de *dynatoi* bedreigde Byzantiums inkomsten maar ook, en minstens even erg, het sociale weefsel van het platteland. De *dynatoi* gebruikten immers drieste methodes om boeren van hun land weg te jagen of om boeren te dwingen hun land te verkopen.⁷⁶⁵ Dat resulteerde in sociale onrust die dan weer (potentieel) tot opstanden leidde.⁷⁶⁶ Het opkopen van militair land door *dynatoi* bedreigde in eerste instantie de toevoer van soldaten in de thematische legers. Veel *dynatoi* gebruikten *stratiotai* voor hun eigen private milities, wat het Byzantijnse leger niet alleen rekruten ontzegde maar wat de *dynatoi* ook toeliet om het platteland nog meer te teisteren.⁷⁶⁷ Eveneens verschaffen die private milities de *dynatoi* middelen om tegen de autoriteit van de keizer in te gaan en om autonoom autoriteit uit te oefenen in hun eigen gebieden. Wanneer de *strateia* naar een hoofdzakelijk fiscale bijdrage evolueerde waarmee huurlingen betaald werden, werd het behouden van die gronden voor de keizers van de late 10de eeuw alleen maar belangrijker. Nikephoros Phokas, Johannes Tzimiskes en Basileios II baseerden hun autoriteit zowel in het binnen- als in het buitenland grotendeels op hun militaire overmacht. Jean-Cleade Cheynet schreef in 2006 over de innige verhouding tussen fiscaliteit en het leger dat: “*L’histoire de l’armée ne peut être séparée de celle de la fiscalité, car la plus grosse partie des ressources de l’Empire furent toujours consacrées à sa défense.*”⁷⁶⁸

George Ostrogorsky schreef in 1940 en nog eens opnieuw in 1971 dat de keizers met de landwetgeving actief de strijd aangingen met de *dynatoi*.⁷⁶⁹ Lang werd gedacht dat de keizers het conflict dat daarop volgde, verloren. Volgens Ostrogorsky veranderde Byzantium daarop in een feodale staat.⁷⁷⁰ Klopt het echter dat de keizers in hun beleid faalden of wilden ze eigenlijk iets anders bereiken? Het is namelijk opvallend dat de keizers nooit actief de *dynatoi* vervolgden.⁷⁷¹ De *domestikos* Johannes Kourkouas slaagde er bijvoorbeeld in om in het oosten enorme landerijen te bemachtigen en volgens James Howard-Johnston werd hij ook daarom ontslagen.⁷⁷² Nooit hebben Romanos Lekapenos of Constantijn VII geprobeerd om zijn land te confisqueren.⁷⁷³ Basileios II loste het besproken achterdeurtje in de landwetgeving niet op door de institutie van de *charistikion* af te schaffen, hij limiteerde enkel de mogelijkheden van de bisschoppen om dat principe autonoom toe te passen. In

⁷⁶² Kazhdan (A.). “State, Feudal, and Private.” 1993, p. 91; McGeer (E.). *The Land Legislation.*” 2000, pp. 111-113; Papagianni (E.). “Legal Institutions.” 2002, pp. 1063-1064 en Thomas (J.P.). “The Crisis of Byzantine Ecclesiastical Foundations.” 1985, pp. 270-271.

⁷⁶³ McGeer (E.). “O.” In: *The Land Legislation.*” 2000, pp. 111-130.

⁷⁶⁴ McGeer (E.). “O.” In: *The Land Legislation.*” 2000, pp. 122-124.

⁷⁶⁵ Zie: McGeer (E.). “C.” In: *The Land Legislation.*” 2000, pp. 49-60.

⁷⁶⁶ Skylitzes, 10.9. McGeer (E.). *The Land Legislation.*” 2000, p. 52.

⁷⁶⁷ McGeer (E.). *The Land Legislation.*” 2000, pp. 20-21.

⁷⁶⁸ Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L’Empire byzantin.* II (2006), p. 151.

⁷⁶⁹ Ostrogorsky (G.). “Observations.” 1971, pp. 7-8; *History of the Byzantine State.* 1955, pp. 316-401. Michael Psellos schreef: “‘Cut down, ’ he [Bardas Skleros] said [tegen Basileios II], ‘the governors who become overproud. Let no generals on campaign have too many resources. Exhaust them with unjust exactions, to keep them busied with their own affairs.’” In: Psellos, I.28.

⁷⁷⁰ Ostrogorsky (G.). “Observations.” 1971, pp. 5-6, 8-9. Zie voetnoot 173.

⁷⁷¹ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 79, 84-85 en McGeer (E.). *The Land Legislation.*” 2000, pp. 25, 29. Zie bijvoorbeeld: McGeer (E.). “H.” In: *The Land Legislation.*” 2000, p. 88.

⁷⁷² Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 86-88.

⁷⁷³ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 86-88. Zie ook: Kazhdan (A.). “State, Feudal, and Private.” 1993, pp. 97-98. Zie ook: Leo Diaconus, VII.2.

dezelfde wet schreef Basileios namelijk dat het verboden was voor dorpskloosters om territoriaal uit te breiden tenzij de keizer hen daarin zou steunen. Want, schrijft Basileios, wat de keizer doet is bij voorbaat goed.⁷⁷⁴ Historici zijn daarom nu eerder geneigd om de doelstellingen van het keizerlijke *dynatoi*-beleid te nuanceren. De keizers waren als premoderne heersers helemaal niet in staat om de toepassing van hun wetten op het platteland strikt af te dwingen. De landwetgeving was daarom slechts een onderdeel in een veel bredere strijd tegen de *dynatoi* die realistischere en dus minder ambitieuze doeleinden had dan lang gedacht werd.⁷⁷⁵

In de plaats van alle *dynatoi* te willen uitroeien, waren de keizers gedwongen om lokaal in de provincies onder de *dynatoi* bondgenoten te maken en door middel van een verdeel-en-heersstrategie de verschillende families en machtsnetwerken tegen elkaar op te zetten.⁷⁷⁶ Hun bondgenoten lieten ze daarom in hun *dynatos*-activiteiten grotendeels begaan of ze steunden hen zelfs actief.⁷⁷⁷ Wat de keizer steunde, kon namelijk volgens Basileios II niet illegaal zijn.⁷⁷⁸ Die bondgenoten moesten lokaal een tegengewicht vormen tegen de keizerlijke vijanden en moesten die vijanden actief bekampen en als dusdanig bezighouden en beperken. In hun strijd werden ze actief gesteund door de keizerlijke wetgevers die bijvoorbeeld de schenkingen van land door bisschoppen aan hun vijanden bemoeilijkten maar die dat voor henzelf ongemoeid lieten.⁷⁷⁹ Daarom schafte Basileios de *charistikion* niet volledig af. Basileios Lekapenos kon in die geest voor zichzelf uitgebreide landerijen bemachtigen.⁷⁸⁰ In dezelfde geest schonk Johannes Tzimiskes het *thema* Armeniakon – waar hij vandaan kwam en waar zijn machtsbasis lag – verschillende belastingexempties.⁷⁸¹ De landwetten poogden daarom nooit de *dynatoi*-netwerken volledig te ontmantelen,⁷⁸² iets waartoe de keizers ook nooit in staat waren. Veeleer dan vernietigen, probeerden de keizers de netwerken van de Anatolische, Byzantijnse *dynatoi* te limiteren tot de Anatolische kernprovincies.⁷⁸³ Het uiteindelijke doel van het Byzantijnse *dynatoi*-beleid was in de plaats van totale ontmanteling het veel realistischere voorkomen van de groei van de Byzantijnse *dynatoi*-netwerken om zo hun slagkracht te beperken. De keizers probeerden hen daarom met de landwetgeving voornamelijk te weren uit de gebieden waar zij zich nog niet hadden ontplooid – de kustgebieden en het heroverde oosten.⁷⁸⁴ De methodes die de keizers daarvoor gebruikten, verschilden niet veel van de verdeel-en-heersstrategie die ze in de Anatolische kerngebieden toepasten en liep gewoon over in de kaleidoscopische realiteit van de grenswereld. Byzantijnen zijn daarom tegenwoordig veel meer geneigd om voorzichtig het succes van de Macedonische landwetgeving te erkennen dan om van een volledige mislukking te spreken.

⁷⁷⁴ McGeer (E.). “O.” In: *The Land Legislation.*” 2000, p. 124.

⁷⁷⁵ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 78-79, 82-84 en McGeer (E.). *The Land Legislation.*” 2000, pp. 13, 15, 25, 29-31, 112.

⁷⁷⁶ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 84; McGeer (E.). *The Land Legislation.*” 2000, pp. 15, 25, 29, 112 en Thomas (J.P.). “The Crisis of Byzantine Ecclesiastical Foundations.” 1985, p. 268. Zie ook: Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L’Empire byzantin.* II (2006), p. 31 en Shepard (J.). “Equilibrium to Expansion.” 2009, p. 510.

⁷⁷⁷ Zie bijvoorbeeld: Leo Diaconus, V.5 en McGeer (E.). “H.” In: *The Land Legislation.*” 2000, p. 88.

⁷⁷⁸ McGeer (E.). “O.” In: *The Land Legislation.*” 2000, p. 124.

⁷⁷⁹ McGeer (E.). *The Land Legislation.*” 2000, p. 112.

⁷⁸⁰ Leo Diaconus, X.11 en Skylitzes, 15.22.

⁷⁸¹ Leo Diaconus, VI.5.

⁷⁸² Zie gewoon al: McGeer (E.). “H.” In: *The Land Legislation.*” 2000, p. 88.

⁷⁸³ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 92, 97 en McGeer (E.). *The Land Legislation.*” 2000, pp. 29-31.

⁷⁸⁴ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 92, 97 en McGeer (E.). *The Land Legislation.*” 2000, pp. 29-31.

Het *dynatoi*-beleid: De grenswereld

Barrièrepolitiek

Het verbannen van de Arabische elite – de grootgrondbezitters – uit de ingelijfde gebieden in Cilicië, Noord-Syrië en Melitene – zoals in hoofdstuk 3 beargumenteerd is – resulteerde niet enkel in een politiek en administratief vacuüm dat door nieuwe, vaak lokale ambtenaren gevuld moest worden, maar resulteerde ook in het feit dat enorme stukken bewerkbaar en belastbaar grond hun eigenaars (de Arabische elite) verloren. Die ‘verlaten’ gronden – zie in dat verband zeker Danuta Górecki’s opmerking in hoofdstuk 3 –⁷⁸⁵ werden natuurlijk niet door de verbannen grootgrondbezitters zelf bewerkt. De *casus* van Melitene toont aan dat de lokale bevolking, die het land van de grootgrondbezitters bewerkte, achterbleef. Zodra Melitene in een nieuw fiscaal systeem geïntegreerd was (dat van de *kouratoreia*), bracht het de schatkist immers meteen veel op.⁷⁸⁶ Het gevaar was echter reëel – conform de *casi* van Basileios Lekapenos en Johannes Kourkouas – dat de Anatolische *dynatoi* hun netwerken ook in die gebieden zouden uitbreiden. Hun eigen slagkracht, positie, invloed en rijkdom zou in het rijk daardoor gevaarlijk toenemen ten koste van de keizers. Carl Neumann stelde in 1894 daarom dat de 10de-eeuwse Byzantijnse oostelijke expansie waarschijnlijk aangedreven werd door de oostelijke Byzantijnse families zelf, die op die manier hoopten om hun bezit, prestige en aanzien buiten de context van Anatolië uit te breiden.⁷⁸⁷ Die visie werd in 1990 nog door Jean-Claude Cheynet verder uitgewerkt.⁷⁸⁸ De realiteit van de 10de-eeuwse territoriale, militaire expansie – zoals al beargumenteerd is – was echter voornamelijk defensief. De uiteindelijke resultaten en waarschijnlijk ook de doeleinden van die expansie bevoordeelden voornamelijk de keizers en niet de *dynatoi*.⁷⁸⁹

Om te voorkomen dat de Anatolische *dynatoi* rijker en machtiger zouden worden – het hoofddoel van het keizerlijke *dynatoi*-beleid – en om tegelijkertijd toch de inkomsten van de keizers door middel van verovering te vergroten, werden de meeste veroverde centra in het oosten indirect onderworpen. Dat hield in dat de lokale elite mocht aanblijven en zo als concurrerende elite een actieve, polyconcentrische buffer kon vormen tegen de Anatolische *dynatoi*. Op die manier was er met andere woorden voor de Anatolische *dynatoi* in de al ‘ge vulde’ gebieden in het oosten geen plaats meer om uit te breiden. Directe inlijving werd net daarom door de keizers gemedend. Het verdeel-en-heersbeleid dat de keizers intern voerden tegen de *dynatoi* in Anatolië werd dus ook op grotere schaal toegepast. De tribuutrelaties die de keizers aangingen met de onderworpen emiraten verschilden in doel en in werking daarbij niet eens zo veel van hun eigen ‘interne’ belastingstelsel. Een belastingcollectief – een *chorion*, *ktesis* of een onderworpen cliëntstaat – kreeg een vast bedrag opgelegd dat volgens een vastgelegde duur aan de keizerlijke schatkist betaald moest worden. Het onderscheid tussen interne en externe fiscaliteit was dus minimaal. Extern en intern waren niet van elkaar gescheiden maar liepen in elkaar over. Die defensieve verdeel-en-heerspolitiek moest het polyconcentrische Byzantijnse Rijk, dat kaleidoscopisch samengehouden werd in én aan de persoon van de keizer, sociaal verdeeld houden. De keizers konden op die manier hun rijk toch fiscaal en militair uitbreiden zonder daarbij het risico te lopen om hun eigen bestuurlijke, militaire en religieuze elite te versterken.

Enkel de ingelijfde sleutelgebieden tussen Anatolië, Syrië en Mesopotamië liepen het risico om door de *dynatoi* ingepalmd te worden. Na ook daar met indirect bestuur geëxperimenteerd te hebben,⁷⁹⁰ kwamen de keizers tot de vaststelling dat de contacten van de onderworpen Arabische elites een

⁷⁸⁵ Górecki (D.). “The Strateia of Constantine VII.” 1989, p. 166.

⁷⁸⁶ Skylitzes, 10.19.

⁷⁸⁷ Neumann (C.). *Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor de Kreuzzügen*. 1894, pp. 21-38. Zie ook: Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 85-86 en Ostrogorsky (G.). “Observations.” 1971, p. 7.

⁷⁸⁸ Jean-Claude Cheynet werkte wel niet rechtstreeks op Carl Neumann verder. In: Cheynet (J.-C.). *Pouvoir et contestations*. 1990, pp. 321-336. Zie ook: Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 85-86.

⁷⁸⁹ Zie: McGeer (E.). “E.” In: *The Land Legislation*. 2000, p. 76.

⁷⁹⁰ Meer bepaald in Melitene. Zie hoofdstuk 3.

blijvende hypotheek legden op hun loyaliteit. Dat risico kon voor de sleutelcentra niet genomen worden. De Arabische bestuurlijke elite moest daarom vanwege keizerlijke defensieve overwegingen uit die sleutelcentra verbannen worden. De bronnen blijven echter grotendeels stil over wat er daarna gebeurde met de landerijen en de gronden van die verbannen elite. Werden die in Melitene door lokale Syrische christenen *ad hoc* overgenomen? Bleven de verbannen Arabieren er in theorie eigenaar van, waardoor hun gronden door de belastingdienst als verlaten land werden geklassificeerd (wat inhield dat de burens voor de fiscale tekorten moesten opdraaien in ruil voor vruchtgebruik)? Of confisqueerde de staat die gronden gewoon voor zichzelf? Johannes Skylitzes schreef enkel dat Melitene na 934 een *kouratoreia* was geworden.⁷⁹¹ Behalve dat Melitene in die hoedanigheid de schatkist veel opbracht – omdat de landerijen van de verbannen Arabieren nog steeds werden bewerkt – weten we verder weinig over wat die *kouratoreia* voorstelden. Was het een administratieve instelling – wat Catherine Holmes beargumenteerde –⁷⁹² of was het een legale status van de 'verlaten' gronden? James Howard-Johnston stelde in zijn argumentatie tegen de these van Neumann dat de keizers de 'verlaten' gronden in de ingelijfde gebieden meteen voor zichzelf opeisten.⁷⁹³ Melitene werd zo grotendeels kroonland – de gangbare vertaling van *kouratoreia*. Die kroonlanden werden dan in de naam van de keizer door een *kourator* beheerd. Howard-Johnston merkte op dat er in het geval van Melitene wel een hervorming in het systeem van kroonlanden werd doorgevoerd. De nieuwe *kouratoreia* in het oosten zouden te groot zijn geweest om door één *kourator* bestuurd te worden. De keizers voerden daarom volgens hem een “two-tier structure” in met een ‘hoofd-kourator’ tussen de keizers en de lokale bestuurders van de kroonlanden in.⁷⁹⁴ Deze nieuwe institutie zou volgens Howard-Johnston daarna overal in de ingelijfde delen van de grenszone toegepast zijn.⁷⁹⁵ De oostelijke families zouden als dusdanig niet van de Byzantijnse expansie geprofiteerd kunnen hebben. Ook Nikolaos Oikonomides, Jonathan Shepard en Bernd Vest vermoedden dat de door de Arabische elite verlaten gronden in Melitene kroonland werden.⁷⁹⁶

Het inpalmen van ‘verlaten’ grond in de grenszone door de keizers was volgens James Howard-Johnston echter slechts het eerste onderdeel van wat volgens hem eigenlijk een tweevoudig keizerlijk beleid was, gericht op het vrijwaren van de heroverde gebieden van de Anatolische *dynatoi*.⁷⁹⁷ Door ‘verlaten’ land in te nemen als kroonland probeerden de Byzantijnse keizers te voorkomen dat de *dynatoi* die landen zouden opkopen en zo naar het oosten zouden uitbreiden. Die strategie – als Howard-Johnstons interpretatie van de term *kouratoreia* correct is – was getuige de *casus* van Basileios Lekapenos niet waterdicht.⁷⁹⁸ Het tweede onderdeel van het keizerlijke anti-*dynatoi*-beleid in het oosten om soortgelijke problemen op te lossen en te voorkomen, was volgens Howard-Johnston daarom het schenken van kroonland aan niet-Anatolische, Armeense prinses of ‘*dynatoi*’ (zij kregen namelijk ook land en bestuurlijke functies en van hen werd ook verwacht dat ze net als de Anatolische *dynatoi* zouden handelen – maar wel tegen de Anatolische *dynatoi* – wat hen *ipso facto* volgens de Byzantijnse landwetten ook *dynatoi* maakte) om er – net zoals in het geval van de aan Byzantium onderworpen grensemirs – een (polyconcentrische) barrière mee te kunnen vormen rond én tegen de Byzantijnse, Anatolische *dynatoi*. Een barrièrepolitiek dus. Howard-Johnston schreef:

⁷⁹¹ Skylitzes, 10.19.

⁷⁹² Holmes (C.). “How the east was won’.” 2001, pp. 47-48.

⁷⁹³ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 86-89, 91-97.

⁷⁹⁴ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 91.

⁷⁹⁵ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 91.

⁷⁹⁶ Oikonomides (N.). “L’organisation de la frontière orientale.” 1974, p. 290, voetnoot 31; Shepard (J.). “Constantine VII.” 2001, p. 30; Shepard (J.). “Equilibrium to Expansion.” 2009, p. 510 en Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene*. II (2007), p. 1044.

⁷⁹⁷ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 92-97. Zie ook: McGeer (E.). *The Land Legislation*.” 2000, pp. 51-52. Zie verder waar James Howard-Johnstons these met Catherine Holmes’ opmerkingen over *kouratores* vergeleken zal worden. Over kroonlanden die toch door *dynatoi* bemachtigd worden, zie ook: McGeer (E.). *The Land Legislation*.” 2000, p. 112.

⁷⁹⁸ Leo Diaconus, X.11 en Skylitzes, 15.22.

“They [the grandest ruling houses of Armenia] [...] were well-placed to develop nexuses of allies and clients in the regions where they were allocated land. They formed therefore the regional counterbalance so needed by the crown to offset the ‘powerful’ of Anatolia. Of course, alliances might be struck between individual Armenian and Anatolian families, but the cultural divide formed a formidable barrier between the two aristocratic worlds. Reinforced by geographical separation, it was likely, in most circumstances, to prevent a general coalescence of interests.”

Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 97.

We herkennen in Howard-Johnstons these gedeeltelijk Nikolaos Oikonomides’ Armeense grensgordel rond het uniculturele Byzantium.⁷⁹⁹ Howard-Johnston ging er overigens ook vanuit dat de gebieden die aan de Armeense prinses geschonken werden, ontvolkt waren.⁸⁰⁰ Die ‘verlaten’ oostelijke gronden waren in principe echter enkel door hun eigenaars – de Arabische elite – verlaten en niet door de boeren die dat land bewerkten – zoals in hoofdstuk 3 beargumenteerd is.⁸⁰¹ De Armeense prinses brachten natuurlijk wel degelijk hun eigen kaleidoscopische netwerken met zich mee die ze van de keizers in de aan hun geschonken gebieden vrijelijk mochten installeren – waar veel Armeense soldaten toe behoorden.⁸⁰² Van de Armeense elite werd enkel verwacht dat ze in ruil voor de landerijen die ze kregen aan de keizer loyaal bleven, zowel fiscaal als ook militair en sociaal – de anti-*dynatoi* verdeel-en-heersstrategie met andere woorden van de Byzantijnse keizers.

De gift van ‘verlaten’ land voorbij Anatolië aan niet-Byzantijnse kaleidoscopische actoren was een belangrijk onderdeel van het keizerlijke anti-*dynatoi*-beleid.⁸⁰³ Het onderscheid tussen Byzantium *strictu senso*, de oostelijke grensgebieden die zowel administratief als ook sociaal indirect door Byzantium werden bestuurd en de onderworpen Arabische grensemiraten, was minimaal. Het keizerlijke beleid tegen én omtrent die drie groepen overlapte. Van Constantinopel tot Bagdad tot Cairo vormde zich één complex en gelaagd kaleidoscopisch socio-politiek spectrum. De keizers deden er alles aan om te voorkomen dat de Anatolische families van de veroveringen in het oosten zouden profiteren. De onderworpen Arabische grensemirs vervulden dus grotendeels dezelfde rol als de Armeense prinses. De concentrische centra in het polyconcentrische Byzantijnse Rijk werden door middel van een complexe, gelaagde kaleidoscopische opdeling van elkaar gescheiden gehouden maar bleven kaleidoscopisch wel aan de figuur van de keizer gebonden. Byzantijnse functionarissen bleven daarom grotendeels afwezig in het Byzantijnse oosten.⁸⁰⁴ Armeense Byzantijnse centra, bestuurd door Armeense ‘*dynatoi*’, moesten de concentrische invloedssferen van de Anatolische *dynatoi* tegenwerken en voorkomen dat hun kaleidoscopische netwerken in het oosten zouden overlopen.

Het kerkconflict: Polyeuktos

Ook bisschoppen en kloosters konden als *dynatoi* handelen en werden door de keizers als *dynatoi* beschouwd.⁸⁰⁵ De Chalkedonische Kerk speelde bijgevolg als machtige, polyconcentrische entiteit in Byzantium een belangrijke rol in het *dynatoi*-conflict, waarbij ze soms lokaal zonder problemen de *dynatoi* steunde tegen de keizer – zoals blijkt uit de al besproken wetten van Nikephoros II Phokas en

⁷⁹⁹ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 97. Zie hoofdstuk 1 en hoofdstuk 3.

⁸⁰⁰ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 86, 92.

⁸⁰¹ Górecki (D.). “The Strateia of Constantine VII.” 1989, p. 166.

⁸⁰² Het is in die zin niet toevallig dat in Kreta en in Cilicië ook Armeense soldaten werden geïnstalleerd. Zowel Kreta als Cilicië waren sleutelgebieden en moesten van de Anatolische *dynatoi* gevrijwaard worden. Zie: Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 169 en Leo Diaconus, II.8.

⁸⁰³ McGeer (E.). “H.” In: *The Land Legislation.* 2000, p. 88.

⁸⁰⁴ Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, pp. 94-95, 97; “‘How the east was won’.” 2001, pp. 47-48, 55 en “Treaties.” 2008, pp. 142, 145-151. Zie hoofdstuk 2.

⁸⁰⁵ Ostrogorsky (G.). “Observations.” 1971, p. 6; McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 8, 26-27; Papagianni (E.). “Legal Institutions.” 2002, pp. 1062-1067 en Saradi (H.). “On the ‘Archontike’.” 1994, pp. 115-116. Zie ook: Weltecke (D.). “60 Years after Peter Kawerau.” 2008, p. 321. Zie ook: Leo Diaconus, X.2.

Basileios II.⁸⁰⁶ De Chalkedonische Kerk was daarom volgens Eleutheria Papagianni: “[...] *a far from easy opponent even for the most powerful emperors.*”⁸⁰⁷ Vooraleer ingegaan wordt op de *dynatoi*-situatie in Melitene en op Catherine Holmes’ alternatieve interpretatie van de term *kouratoreia* moet eerst ingegaan worden op de rol van de Chalkedonische Kerk in het *dynatoi*-conflict en meer bepaald op de relaties tussen de keizers en de patriarchen van Constantinopel in de 10de en 11de eeuw.

Het merendeel van de usurpatorische keizers uit de Macedonische periode hadden bij aanvang van hun ambt weinig legitimiteit.⁸⁰⁸ De heersende patriarchen waren zich daarvan bewust en kwamen zo in een unieke machtspositie terecht waarbij ze de niet-dynastische keizers legitimiteit konden verschaffen of ontzeggen.⁸⁰⁹ Iedere keer wanneer een nieuwe, aanvankelijk zwakke keizer aan de macht kwam, zien we daarom in het bronnenmateriaal dat de heersende patriarch zich meteen sterk profileerde. Johannes Tzimiskes botste zo bijvoorbeeld bij zijn aanstelling direct op de patriarch van Constantinopel Polyeuktos. Tzimiskes, die de heersende keizer in een paleiscoup had vermoord, had dringend de steun van de Constantinopolitaanse Kerk nodig voor zijn machtsovername (al was het maar omdat hij gekroond wilde worden).⁸¹⁰ Polyeuktos liet echter meteen uitschijnen dat die steun voorwaardelijk was. Hij weigerde Tzimiskes te kronen tot hij zijn initiële eisen inwilligde.⁸¹¹ Pas nadat Tzimiskes volledig toegaf aan alle eisen van Polyeuktos, kroonde de oecumenische patriarch hem tot keizer.⁸¹² Polyeuktos bevond zich vanaf dan in de uitgelezen machtspositie waar hij met Nikephoros Phokas jarenlang om streed (zie verder). Polyeuktos stierf echter snel na de kroning van Tzimiskes waardoor de kersverse keizer de uitgelezen kans kreeg om zelf voor Constantinopel een nieuwe, aan hem loyale patriarch aan te stellen.⁸¹³ Johannes Tzimiskes had voor de rest van zijn keizerschap daarom geen last meer van de Constantinopolitaanse Kerk.

Patriarchen werden door de keizers zelf aangesteld en het kwam dikwijls voor dat keizers zelf hun eigen kandidaat kozen.⁸¹⁴ Die patriarchen behoorden vaak tot de kringen van de keizer die hen aanstelde en bleven die logischerwijs loyaal steunen. Pas wanneer een nieuwe keizer aangesteld werd, kon een patriarch zijn eigen koers proberen te beginnen varen.⁸¹⁵ Polyeuktos deelde niet voor niets dezelfde vijandigheid ten opzichte van Romanos Lekapenos als de keizer die hem aangesteld had – Constantijn VII.⁸¹⁶ De aanstelling van een patriarch was daarom een heel belangrijke kans voor de keizers om hun macht zowel in Constantinopel als in het rijk veilig te stellen. Polyeuktos bleek echter niet de onderdanige patriarch te zijn geweest die Constantijn VII wenste. Polyeuktos kwam daarom al in conflict met de keizer die hem had aangesteld.⁸¹⁷ Toen die in 959 stierf, leek het alsof Polyeuktos eindelijk vrij spel zou krijgen om zijn macht te doen toenemen. Romanos II had als erfgenaam van Constantijn de patriarch echter niet nodig voor zijn eigen legitimiteit. Hij kon ook rekenen op de

⁸⁰⁶ McGeer (E.). “J.” In: *The Land Legislation.* 2000, pp. 90-96 en “O.” In: *The Land Legislation.* 2000, pp. 111-130. Zie ook: Moulet (B.). *Évêques, pouvoir et société à Byzance (VIIIe-XIe siècle) : Territoires, communautés et individus dans la société provinciale byzantine.* 2011, pp. 173-210.

⁸⁰⁷ Papagianni (E.). “Legal Institutions.” 2002, p. 1067.

⁸⁰⁸ Chitwood (Z.). “The Patriarch Alexios Stoudites.” 2014, pp. 295-296. Zie bijvoorbeeld: Skylitzes, 15.8.

⁸⁰⁹ Chitwood (Z.). “The Patriarch Alexios Stoudites.” 2014, pp. 295-296. Zie bijvoorbeeld: Skylitzes, 15.2-3.

⁸¹⁰ Leo Diaconus, VI.4.

⁸¹¹ Leo Diaconus, VI.4 en Skylitzes, 15.2-3.

⁸¹² Leo Diaconus, VI.4 en Skylitzes, 15.2-3.

⁸¹³ Basileios Skamandrenos (970-974). In: Leo Diaconus, VI.6-7 en Skylitzes, 15.3.

⁸¹⁴ Normaal gezien stelde de Heilige Synode drie kandidaten voor uit wie de keizer mocht kiezen maar het kwam in werkelijkheid vaak voor dat de keizer zelf een kandidaat naar voren schoof. In: Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L’Empire byzantin.* II (2006), pp. 96-97 en Ware (K.). “Eastern Christendom.” In: McManners (J.), ed., *The Oxford Illustrated History of Christianity.* 1990, pp. 127-128.

⁸¹⁵ Wat Polyeuktos en Alexios Stoudites ook deden. Leo Diaconus, III.9, VI.4-4 en Skylitzes, 11.11, 14.2, 15.1-3, 18.1. Chitwood (Z.). “The Patriarch Alexios Stoudites.” 2014, pp. 295-296.

⁸¹⁶ Skylitzes, 11.11.

⁸¹⁷ Skylitzes, 11.11, 17.

blijvende steun van de machtige Phokas familie.⁸¹⁸ Romanos II gaf de patriarch dus niet de hefboom die hij nodig had om zijn macht te doen toenemen.

Nikephoros Phokas, hoewel als populaire *domestikos* uit de Phokas-familie enorm machtig, had de steun van de kerk wel nodig. Nikephoros was namelijk geen lid van de Macedonische dynastie en miste daarom de legitimiteit die Romanos II wel had. Toen Nikephoros in 963 in Constantinopel aankwam, ontstond in de stad een hevige machtsstrijd tussen de Phokades en hun tegenstanders.⁸¹⁹ Toen Nikephoros de stad betrad, werd hij door een opgehitste stedelijke bevolking op handen naar Hagia Sophia gedragen.⁸²⁰ Polyeuktos kon in die verhitte toestand Nikephoros niet onder druk zetten door te weigeren hem te kronen, zoals hij later bij Johannes Tzimiskes wel deed. Al snel, toen de gemoederen bedaarden, greep Polyeuktos echter zijn kans om de dynastisch zwak staande Nikephoros toch nog onder druk te zetten. Toen Nikephoros wilde trouwen met de weduwe van Romanos II – waarschijnlijk om zijn dynastische legitimiteit te versterken – stak Polyeuktos zijn voet tussen de deur. Op het huwelijk verbood hij de keizer de apsis te betreden zolang hij niet voor de zonde van het scheiden en het nemen van een tweede vrouw boete had gedaan.⁸²¹ Een serieuze vernedering voor Nikephoros die de autoriteit van de patriarch in kerkelijke zaken duidelijk boven die van de keizer stelde. Polyeuktos liet Nikephoros met andere woorden weten dat hij als keizer maar beter naar de patriarch zou luisteren. Volgens Johannes Skylitzes nam Nikephoros deze gebeurtenis Polyeuktos tot zijn dood kwalijk.⁸²² Polyeuktos liet daarop heel waarschijnlijk het gerucht verspreiden dat het huwelijk tussen Nikephoros en Theophano onwettig was.⁸²³ Nikephoros kreeg daarop van Polyeuktos een keuze opgelegd. De keizer moest ofwel van Theophano scheiden – wat een enorme vernedering en een grote deuk in Nikephoros' prestige en legitimiteit zou zijn – of hij zou nooit meer een kerk mogen betreden.⁸²⁴ Er stond voor Nikephoros veel op het spel, de inzet was groot. Hij had maar één werkelijke keuze: de keuze die Polyeuktos hem voorschotelde, niet maken. De keizer won deze eerste confrontatie met glans. Polyeuktos moest tegenstribbelend Nikephoros terug in de kerk toelaten.⁸²⁵

Die gebeurtenis was echter niet het einde maar net het begin van een groot machtsconflict tussen Nikephoros en de top (maar zeker niet iedereen)⁸²⁶ van de Chalkedonische Kerk in Constantinopel om de ultieme (spirituele) autoriteit in Byzantium.⁸²⁷ Nikephoros zou bijvoorbeeld, volgens Johannes Skylitzes, later uitgevaardigd hebben dat de aanstelling van alle bisschoppen door hem goedgekeurd moest worden en dat na de dood van een bisschop de uitgaven van een bisdom door keizerlijke ambtenaren gecontroleerd moesten worden.⁸²⁸ Het conflict werd zo bitter dat de kerk weigerde om Nikephoros' gevallen soldaten in de strijd tegen de moslims als martelaren te erkennen.⁸²⁹

De Chalkedonische Kerk was zelf ook een kaleidoscopisch-polyconcentrische entiteit die verschillende *dynatoi* in haar eigen rangen herbergde en die in de *themata* nauw vermengd was met lokale, soms ten opzichte van de keizer vijandige, *dynatoi*-belangen.⁸³⁰ Kloosters waren niet enkel middelen waarmee bisschoppen en seculiere *dynatoi* de landwetten konden omzeilen, ze waren ook zelf vaak

⁸¹⁸ Cheynet (J.-C.). *Le Monde byzantin : L'Empire byzantin*. II (2006), p. 31.

⁸¹⁹ Skylitzes, 13.7.

⁸²⁰ Skylitzes, 13.7.

⁸²¹ Skylitzes, 14.2.

⁸²² Skylitzes, 14.2.

⁸²³ Leo Diaconus, III.9 en Skylitzes, 14.2. Zie ook: Grumel (V.), nr. 789 q.

⁸²⁴ Leo Diaconus, III.9 en Skylitzes, 14.2.

⁸²⁵ Skylitzes, 14.2.

⁸²⁶ Skylitzes, 14.2, 18.

⁸²⁷ Zie onder andere: Papagianni (E.). "Legal Institutions." 2002, pp. 1065-1066.

⁸²⁸ Skylitzes, 14.18, 15.1-3.

⁸²⁹ Grumel (V.), nr. 790 en Skylitzes, 14.18. Nikephoros vroeg de kerk niet zomaar om zijn soldaten als martelaren te erkennen en de kerk weigerde hem dat ook niet zomaar. Zie bijvoorbeeld: Nelson (R.S.). "“And So, With the Help of God”: The Byzantine Art of War in the Tenth Century." In: *Dumbarton Oaks Papers*. 65/66 (2011-2012), pp. 188-189.

⁸³⁰ Ostrogorsky (G.). "Observations." 1971, p. 6; McGeer (E.). *The Land Legislation*. 2000, pp. 8, 26-27; Papagianni (E.). "Legal Institutions." 2002, pp. 1062-1067 en Saradi (H.). "On the "Archontike"." 1994, pp. 115-116. Zie ook: Weltecke (D.). "60 Years after Peter Kawerau." 2008, p. 321. Zie ook: Leo Diaconus, X.2.

geïnteresseerd in het uitbreiden van hun eigen bezittingen.⁸³¹ Nikephoros vaardigde daarop een wet uit die deze praktijken moest tegengaan. Hij was de eerste – en in feite de enige – keizer die zo zwaar de aanval inzette op de *dynatoi*-praktijken van de Chalkedonische Kerk.⁸³² Het merendeel van de wet bestond uit spirituele argumentatie die pleitte tegen de rijkdom van de kerk.⁸³³ Het moest Nikephoros' drastische acties in een religieus kader legitimeren alsook zijn spirituele autoriteit benadrukken. De inhoud van die wet was zeer gevoelig en zeer controversieel.⁸³⁴ De wet was een rechtstreekse aanval van Nikephoros Phokas op zijn rivaal Polyeuktos. Nikephoros hoopte op die manier de invloed en de rijkdom van de kerk – het instituut van zijn vijand – te kunnen beperken of om Polyeuktos ten minste duidelijk te maken bij wie de uiteindelijke macht lag.

De Constantinopolitaanse Kerk reageerde woest. Eén van Polyeuktos' onvoorwaardelijke eisen aan Johannes Tzimiskes was niet voor niets het afschaffen van die wet.⁸³⁵ Toen Tzimiskes daaraan toegaf, verscheurde de patriarch die wet meteen met zijn eigen handen. Gedurende Nikephoros' regering lanceerde de kerk samen met enkele machtige *dynatoi* een ware propagandacampagne tegen Nikephoros, waar we in de werken van Skylitzes en Leo Diaconus nog restanten van terugvinden.⁸³⁶ Evenzeer voerde de Constantinopolitaanse Kerk waarschijnlijk een campagne in de kerken van de hoofdstad gericht op het besmeuren van Nikephoros' goede naam – soortgelijk aan het gerucht dat Polyeuktos al had verspreid in 963. De keizer, die eerst enorm populair was bij de bevolking van Constantinopel, werd daardoor in de stad gehaat en moest zich in zijn eigen paleis – dat hij zelfs moest versterken – verbergen.⁸³⁷

Nikephoros leek de strijd tegen de kerk te verliezen. Hij had tegen 969 dringend een opsteker nodig die zijn hoogste spirituele autoriteit als keizer kon herbevestigen ten koste van de oecumenische patriarch Polyeuktos. Tegelijkertijd had Nikephoros ook dringend nood aan een machtige bondgenoot in de kerk die een tegengewicht kon vormen tegen Polyeuktos. Met de moord op de chalkedonische patriarch van Antiochië, Christophoros in 967 kreeg Nikephoros een uitgelezen kans om aan die twee noodzaken in één klap te voldoen.⁸³⁸ De inname van de voor de Byzantijnen symbolisch belangrijke stad Antiochië zou hem ongelooflijk veel spiritueel 'kapitaal' hebben opgeleverd en de aanstelling daarop van een aan hem trouwe chalkedonische patriarch in het oosten zou de kerk in het oosten in tweeën delen en Polyeuktos' autoriteit in het algemeen sterk verzwakken – zeker als de keizer de patriarch van Antiochië actief tegen Polyeuktos zou ondersteunen.⁸³⁹ Nikephoros' woede is dan ook begrijpelijk toen hij vernam dat Michael Bourtzes in oktober 969 de stad zelf had ingenomen en met de eer was gaan lopen.⁸⁴⁰ Nikephoros bleef met lege handen achter.

⁸³¹ Ostrogorsky (G.). "Observations." 1971, p. 6; McGeer (E.). *The Land Legislation.*" 2000, pp. 8, 26-27; Papagianni (E.). "Legal Institutions." 2002, pp. 1062-1067 en Saradi (H.). "On the "Archontike"." 1994, pp. 115-116. Zie ook: Weltecke (D.). "60 Years after Peter Kawerau." 2008, p. 321. Zie ook: Leo Diaconus, X.2.

⁸³² McGeer (E.). "J." In: *The Land Legislation.*" 2000, pp. 90-96 en Skylitzes, 14.18.

⁸³³ McGeer (E.). "J." In: *The Land Legislation.*" 2000, pp. 90-96.

⁸³⁴ Leo Diaconus, VI.4 en Skylitzes, 14.18, 15.2. Zie ook: McGeer (E.). "N." In: *The Land Legislation.*" 2000, pp. 109-110.

⁸³⁵ Leo Diaconus, VI.4 en Skylitzes, 15.2.

⁸³⁶ Bijvoorbeeld: Leo Diaconus, III.9, IV.6, 11, V.3 en Skylitzes, 14.2, 17, 18, 15.1.

⁸³⁷ Leo Diaconus, II.11, IV.6-7 en Skylitzes, 13.7, 14.18-19.

⁸³⁸ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 171; Skylitzes, 14.21 en Yahya, I, pp. 799-802, 808-810.

⁸³⁹ Het is waarschijnlijk niet toevallig dat er in die periode een (religieus) gerucht in Constantinopel de ronde deed – mogelijk aangestuurd door een monnik – dat Nikephoros Phokas zou sterven na de inname van Antiochië. In: Leo Diaconus, IV.11, V.5 en Skylitzes, 14.17, 23. Polyeuktos, die geruchten wel vaker als wapen gebruikte – iets waar Nikephoros wel op de hoogte van zal zijn geweest – probeerde Nikephoros zo misschien al dreigend, indirect af te raden om Antiochië te veroveren. Dat zou kunnen impliceren dat Polyeuktos betrokken was bij het moordcomplot tegen Nikephoros alhoewel dat natuurlijk speculatie blijft. Het gerucht lijkt in de kroniek van Leo Diaconus samengevoegd te zijn geweest met een klassiek, literair *topos* dat helemaal teruggaat tot op de moorden op Julius Caesar en op Philippos II van Macedonië. Leo Diaconus' beschrijving van de moord op Nikephoros lijkt immers frappant veel op Diodorus Siculus' beschrijving van de moord op Philippos II en op Nikolaos van Damascus' beschrijving van de moord op Julius Caesar. Zie: Diodorus Siculus, 16.91.2-95.1; FGh 90 F 130.XXII-XXVI en Leo Diaconus, V.3, 5-9.

⁸⁴⁰ Skylitzes, 14.17.

Het jaar 965

Mijn stelling uit hoofdstuk 3 (dat de Syrische migratie van Gilbert Dagron enkel de Syrische polyconcentrische elite betrof) past goed in het kader van James Howard-Johnstons these. Hoewel de bronnen grotendeels stil blijven over wat er met de grond van de verbannen Arabische elite in Melitene gebeurde na 934, is het aannemelijk – als we Howard-Johnstons these volgen – dat net zoals bij de Armenen, Nikephoros II Phokas in 965 keizerlijk kroonland schonk aan de Syrische Kerk in Melitene. Hoe anders kunnen we verklaren dat na 965 het hele gebied gevuld raakte met grondbezittende en grondbewerkende Syrische kloosters en notabelen? Howard-Johnstons these verklaart echter niet waarom de keizers tot 965 hebben gewacht. Catherine Holmes trok de stelling dat *kouratoreia* voor Melitene en het oosten kroonland betekende in vraag. Zij stelde op basis van zegelkundig bewijs dat *kouratores* in het oosten belastingambtenaren waren die enkel of voornamelijk bevoegd waren voor het verzamelen van tribuut uit de ingelijfde oostelijke gebieden.⁸⁴¹ Zoals in hoofdstuk 2 opgemerkt is, werd Melitene na 934 nog steeds hoofdzakelijk zoals een onderworpen emiraat bestuurd. Byzantijnse aanwezigheid was er minimaal en de lokale bestuurders, vaak Syrische christenen, waren grotendeels op zichzelf aangewezen. Johannes Skylitzes' opmerking dat Melitene een *kouratoreia* was geworden, betekende volgens Holmes dus niet dat de gronden van het gebied kroonland werden maar dat Melitene een soort van pseudo-emiraat werd (één grote belastingeenheid in zekere zin).⁸⁴² Holmes' interpretatie sluit echter niet de kernidee van Howard-Johnstons these uit, namelijk dat de keizers door middel van een barrière-politiek Anatolische *dynatoi* uit het oosten probeerden weg te houden.

Wanneer grond in een belastingeenheid door een eigenaar verlaten werd en er geen belastingen meer op werden betaald, moesten de burens of de gehele gemeenschap opdraaien voor het fiscale tekort. Vaak werden de collectieve belastingvereisten voor verlaten grond daarop door een belastingambtenaar verminderd (maar niet afgeschaft).⁸⁴³ Als zulke grond dertig jaar lang verlaten bleef, werd het *klasma* verklaard.⁸⁴⁴ Dat wil zeggen dat de staat de verlaten gronden overnam en dat de belastinggemeenschap niet meer fiscaal voor die gronden verantwoordelijk was. Op die manier wilden de keizers voorkomen dat nog meer leden van een getroffen belastinggemeenschap vanwege de verhoogde belastingdruk hun land zouden verlaten. Tegelijkertijd hoopten ze het zo voor de *dynatoi* moeilijker te maken om verlaten grond in te nemen. Ze zouden immers dertig jaar moeten wachten vooraleer het te kunnen kopen. De belastingdienst verkocht of schonk dat *klasma* verklaard land dan aan nieuwe eigenaars. In de praktijk vaak aan *dynatoi*.⁸⁴⁵ Als we van de optie uitgaan dat de verbannen Arabische grootgrondbezitters in Melitene in theorie van hun land eigenaar bleven – dat hun gronden met andere woorden geen kroonland werden – dan zou dat betekenen dat hun land door de Byzantijnse schatkist beschouwd zou zijn geweest als verlaten land – wat niet wil zeggen dat de gronden in Melitene onbewerkt bleven.⁸⁴⁶ Die gronden zouden dan dertig jaar na 934 – in 964 – *klasma* verklaard kunnen zijn geweest. Er zouden dan geen belastingen meer op worden betaald – een groot probleem voor Nikephoros Phokas – en de gronden zouden aan Anatolische *dynatoi* verkocht kunnen worden. De installatie van de *kouratoreia* van Melitene in 934 betekende dan – voortbouwend op Catherine Holmes' interpretatie – dat de keizers toch dertig jaar lang belastingen konden heffen zonder de gebieden aan nieuwe eigenaars te moeten toewijzen. Dat zou echter betekenen dat de grondbezittende boeren van Melitene dertig jaar lang moesten opdraaien voor het tekort aan inkomsten. Het is best mogelijk dat lokale, charismatische christelijke

⁸⁴¹ Holmes (C.). “How the east was won.” 2001, pp. 47-51 en “Treaties.” 2008, pp. 142, 147-151. Skylitzes, 16.2 ondersteunt, naar mijn mening, die hypothese. Vergelijk met: Yahya, II, p. 372.

⁸⁴² Holmes (C.). “Treaties.” 2008, pp. 147-154.

⁸⁴³ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 79 en McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, p. 43.

⁸⁴⁴ Górecki (D.). “The Strateia of Constantine VII.” 1989, p. 166; Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 79 en McGeer (E.). *The Land Legislation.* 2000, pp. 14, 43.

⁸⁴⁵ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 79 en McGeer 14. Zie ook: McGeer (E.). “B.” in: *The Land Legislation.* 2000, p. 43; “H.” In: *The Land Legislation.* 2000, p. 88 en “O.” In: *The Land Legislation.* 2000, pp. 111-130.

⁸⁴⁶ Zie: Górecki (D.). “The Strateia of Constantine VII.” 1989, p. 166. Zie hoofdstuk 3.

notabelen de rol van de Arabische grootgrondbezitters in het bestuurloze gebied daarop grotendeels *de facto* overnamen en de onvrije boeren op de landen van de verbannen Arabische elite voor hen verder lieten werken onder het mom van vruchtgebruik. Dat zou de plotse rijkdom verklaren van Syrisch-orthodoxe figuren zoals Jozef Goumaya.⁸⁴⁷

We kunnen dan veronderstellen dat veel boeren vanwege de toegenomen belastingdruk, de administratieve bestuurloosheid (en onzekerheid) van het gebied en vanwege de ongehinderde exploitatieve activiteiten van pseudo-*dynatoi* zoals Goumaya (zie verder) hun land in Melitene moesten verlaten.⁸⁴⁸ Die veronderstelling wordt ten dele door het fragmentaire bronnenmateriaal ondersteund. Zo zouden de stichters van het klooster van Sergisyeh met de hulp van de lokale bevolking de inwoners van de plek waar zij hun klooster wilden stichten, gewoon weggejaagd hebben.⁸⁴⁹ Het is niet helemaal duidelijk of zij daarbij de actieve steun van Goumaya kregen of dat Goumaya *post facto* werd ingelicht en er verder geen probleem van maakte.⁸⁵⁰ Goumaya gaf de grond wel niet aan de originele eigenaars terug. Hij hielp het klooster net mee stichten en schonk er veel geld – en waarschijnlijk ook veel land – aan.⁸⁵¹ Het stichtingsverhaal van Sergisyeh toont aan dat Syrische notabelen wel degelijk de inwoners van land dat ze wilden bezitten, wegjoegen om het zelf in gebruik te nemen.⁸⁵² Het feit dat Goumaya ook nog eens een hoge Byzantijnse bestuurlijke titel had – *protospatharios* – betekent dat hij volgens de Byzantijnse landwetgeving wel degelijk een *dynatos* was.⁸⁵³ Het verlaten van grond in het Byzantijnse oosten was in het algemeen niet uitzonderlijk. Het gebeurde zelfs zo frequent dat Nikephoros Phokas speciaal de moeite deed om het probleem in een landwet aan te kaarten.⁸⁵⁴ Zolang Melitene echter een *kouratoreia* was en zo als gesloten belastingeenheid geld opbracht, was de sociale situatie van het gebied geen bezorgdheid van de keizers. Wanneer de gronden van de Arabieren in 964 echter *klasma* verklaard werden en de collectieve fiscale verantwoordelijkheid wegviel, verloor de schatkist er door de sociale wanorde meteen veel inkomsten. De verkoop van *klasma* land was vrij voor iedereen en liet *dynatoi* toe om te infiltreren in anders voor hen gesloten belastingeenheden. De Anatolische *dynatoi* kregen in 964 dus een uitgelezen kans om in het sociaal wanordelijk Melitene gemakkelijk grond van verarmde boeren te kopen. Nikephoros Phokas kon dit niet zomaar laten gebeuren, er moest iets ondernomen worden.

⁸⁴⁷ Hoewel de rijkdom van Jozef Goumaya ook familiaal kon zijn geweest. Goumaya schonk hoe dan ook veel geld en waarschijnlijk ook veel land aan het klooster van Sergisyeh dat hij mee hielp stichten en waar hij zich op het einde van zijn leven in terugtrok. In: Michael de Syriër, III, p. 125. Het bestaan van christelijke grootgrondbezittende elites in islamitisch gebied is niet uitzonderlijk. Zie Weltecke (D.). “60 Years after Peter Kawerau.” 2008, p. 319.

⁸⁴⁸ Net zoals in Anatolië. In: Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, pp. 76-79; Kaplan (M.). *Les hommes et la terre à Byzance*. 1992, pp. 375-444; McGeer (E.). *The Land Legislation*.” 2000, pp. 10-11, 14 en Papagianni (E.). “Protimesis (Preemption) in Byzantium.” In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. III (2002), p. 1074. McGeer (E.). “A.” In: *The Land Legislation*.” 2000, p. 36. Zie ook: Eger (A.A.). *The Islamic-Byzantine Frontier*. 2015, pp. 265-266, 268.

⁸⁴⁹ Michael de Syriër, III, pp. 124-125. Michael de Syriër schreef niet dat de monniken zelf de lokale inwoners hebben weggejaagd maar ze hebben zeker niet geprotesteerd toen de lokale bevolking dat voor hen deed. Gezien clerici in Byzantium sowieso *dynatoi*-activiteiten ondernamen ten koste van de ‘armen’ is er geen reden om aan te nemen dat Syrische clerici dat ook niet zouden kunnen doen. Zie bijvoorbeeld: Saradi (H.). “On the ‘Archontike’.” 1994, p. 115.

⁸⁵⁰ Michael de Syriër, III, p. 125.

⁸⁵¹ Michael de Syriër, III, p. 125. Iets dat niet uitzonderlijk is. Zie Weltecke (D.). “60 Years after Peter Kawerau.” 2008, p. 323.

⁸⁵² Een feit dat ook in latere periodes niet zo uitzonderlijk was. Dorothea Weltecke schreef: “[...] Syriac-Orthodox Christians were not necessarily unimportant peasants in dependence of Muslim or Latin overlords. There clearly were Syriac-Orthodox landlords who owned estates.” In: Weltecke (D.). “60 Years after Peter Kawerau.” 2008, p. 319. Over de ‘*dynatoi*’-activiteiten van Syrische kloosters, schreef Weltecke: “Apparently the monastery [Mor Barsawmo, in de buurt van Melitene] had feudal rights in the region, and the *msa’bde* were subjects bound to the land or the lordship respectively.” In: Weltecke (D.). “60 Years after Peter Kawerau.” 2008, p. 321.

⁸⁵³ Michael de Syriër, III, p. 125. Voor een definitie van wanneer iemand een *dynatos* was, zie: McGeer (E.). *The Land Legislation*.” 2000, pp. 8, 26-27, 112-113. Zie ook: Kazhdan (A.). “State, Feudal, and Private.” 1993, p. 97; Lefort (J.). “The Rural Economy.” 2002, pp. 290-299 en Ostrogorsky (G.). “Observations.” 1971, p. 6.

⁸⁵⁴ McGeer (E.). “H.” In: *The Land Legislation*.” 2000, pp. 86-89.

Michael de Syriër schreef letterlijk dat: “[...] *l’empereur Nicephorus [...] se préoccupait d’y [Melitene] réunir des habitants [...]*.”⁸⁵⁵ Michael schreef niet dat de keizer Melitene wilde herbevolken. Hij schreef enkel dat Nikephoros in Melitene de bewoners weer wilde verenigen.⁸⁵⁶ Dat kon hij enkel doen als de bevolking onverenigd was (wat niet hetzelfde is als verdwenen); met andere woorden als de bevolking van het bewerkbare land in de bergen weggevlucht en genomadiseerd was. De stelling dat een groot deel van de lokale bevolking tegen 965 in Melitene zijn land was ontvlucht, wordt dus door het schaarse bronnenmateriaal ondersteund. Dat in Byzantium én in het oosten veel voorkomend, helemaal niet zo uitzonderlijk maar vanwege de *klasma* status van het land zeer acuut en gevaarlijk probleem, moest de Syrische patriarch met zijn kerkelijke aanhang voor Nikephoros komen oplossen. Zij moesten het *klasma* verklaard land overnemen en de lokale boeren er opnieuw via hun administratieve structuren duurzaam vestigen. Nikephoros koos de Syrische Kerk met andere woorden als sociale barrière tegen de Anatolische *dynatoi* enerzijds omdat het merendeel van de christelijke boeren in het gebied Syrisch-orthodox was en anderzijds omdat Nikephoros naast de Anatolische *dynatoi* ook de aan hem vijandige Chalkedonische Kerk uit het gebied wilde weghouden.⁸⁵⁷ De Byzantijnen waren dus niet voor die taak – het herstellen van de belastinginkomsten van het gebied – geschikt. Volgens Michael, die de chalkedoniërs graag bespote, vanwege schrik voor de moslims maar zoals hier voorgesteld wordt eigenlijk omdat Nikephoros de vestiging van Anatolische *dynatoi* in het gebied wilde voorkomen.⁸⁵⁸ Patriarch Yohannan VII Sarigta nam daarom – zoals in hoofdstuk 3 beargumenteerd is – enkel de Syrisch-orthodoxe polyconcentrische bestuurlijke elite met zich mee. Aan nieuwe boeren was er in Melitene geen behoefte.

Het is onmogelijk zonder nieuw bronnenmateriaal te zeggen wat er zich precies in Melitene na 934 heeft afgespeeld. Wat echter geen toeval lijkt, is het feit dat eenendertig jaar later in 965, wanneer de gronden van de Arabische elite *klasma* zouden kunnen zijn verklaard, Nikephoros Phokas een invloedrijke organisatie uit het Midden-Oosten, de top van de Syrische kerkelijke hiërarchie, naar Melitene uitnodigde. Hij schonk ze daarop mogelijk dat *klasma* verklaarde land –⁸⁵⁹ wat de *timing* van het jaar 965 verklaart – en hoopte op die manier dat de kerk er de Syrische boeren zou kunnen hervestigen.⁸⁶⁰ Nikephoros’ uitzonderlijke landwet gericht aan de Armeense *themata* wijst op het feit dat de keizer zich wel degelijk actief met de juridische en legale situatie omtrent fiscaliteit en grond in het oosten bezighield.⁸⁶¹ De landwet laat ook vermoeden dat de schatkist ook in het oosten grond, die door zijn eigenaars verlaten was, als ‘verlaten’ registreerde.⁸⁶² Dat betekent dat het *klasma*-mechanisme ook daar bestond en ook daar toegepast werd.

Franz Dölger dateerde Nikephoros’ uitnodiging aan de Syrische Kerk op basis van de kroniek van Michael de Syriër rond het jaar 963.⁸⁶³ Gilbert Dagron stelde echter dat het jaar 965 waarschijnlijker was.⁸⁶⁴ De datering van de hervestiging van het Syrische patriarchaat in Melitene is op basis van Michaels tekst niet precies te maken (wel op basis van zijn appendices)⁸⁶⁵ maar de Anonieme Kroniek dateert de inzegening van patriarch Sarigta wel exact: “*Deux ans après la mort du patriarche Abraham [in 963]*⁸⁶⁶ [...]. *Ils [de bisschoppen] le [Sarigta] sacrèrent patriarche le dimanche 9 juillet 1276 [965]*

⁸⁵⁵ Michael de Syriër, III, p. 130.

⁸⁵⁶ Wie die bewoners zijn, maakt Michael de Syriër niet duidelijk. Michael is echter ook op een soortgelijke wijze vaag in een andere passage waar toch duidelijk de lokale bevolking bedoeld wordt. Zie: Michael de Syriër, III, p. 124.

⁸⁵⁷ Zie daaromtrent de klachten van de chalkedonische metropoliëten van Melitene. In: Michael de Syriër, III, p. 140.

⁸⁵⁸ Michael de Syriër, III, p. 130.

⁸⁵⁹ Het schenken van verlaten grond in het oosten aan *dynatoi* door de keizer gebeurde wel vaker. Zie: McGeer (E.). “H.” In: *The Land Legislation.*” 2000, p. 88.

⁸⁶⁰ Michael de Syriër, III, p. 130.

⁸⁶¹ McGeer (E.). “H.” In: *The Land Legislation.*” 2000, pp. 86-89.

⁸⁶² McGeer (E.). “H.” In: *The Land Legislation.*” 2000, pp. 88-89.

⁸⁶³ Dölger (F.), nr. 967.

⁸⁶⁴ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 187.

⁸⁶⁵ Michael de Syriër, III, p. 466.

⁸⁶⁶ Anonieme Kroniek, p. 211.

[...].”⁸⁶⁷ De uitnodiging van Nikephoros aan Sarigta kan dus enkel in of vanaf het jaar 965 gebeurd zijn, niet in 963 zoals Dölger suggereerde.

Basileios II stelde in zijn landwet uit 996 dat kloosters met meer dan acht tot tien monniken grote kloosters waren.⁸⁶⁸ De expansie van kloosters, die grond kunnen bezitten, reflecteert daarom waarschijnlijk eerder de ecclesiastische inname van het *klasma* verklaarde land in de regio door de Syrische kerk dan een bevolkingsgroei.⁸⁶⁹ De gestage uitbreiding van het kaleidoscopische netwerk van de Syrische Kerk in Melitene over de gronden en dorpen in de regio werd overigens ofwel actief door de keizers ondersteund ofwel ten minste oogluikend toegelaten.⁸⁷⁰ Het is die keizerlijke steun tegen de chakedoniërs die de Syrische auteurs waarschijnlijk vertaalden naar religieuze tolerantie.⁸⁷¹ Toen die steun in de 11de eeuw afnam,⁸⁷² percipiëerden de Syrische historici die afname als vervolgingen.⁸⁷³ Het indirecte Byzantijnse tribuutsysteem zorgde er tevens voor dat de kerkelijke grond in Melitene toch indirect belast kon worden en zo aan de Byzantijnse schatkist kon bijdragen.

Syrische dynatoi

Er was in Melitene in principe geen tekort aan boeren die het land moesten bewerken.⁸⁷⁴ Een herbevolking was dus niet nodig. Waar wel in Melitene een tekort en behoefte aan was – in de context van het *dynatoi*-conflict – was aan niet-chakedonische, niet-Anatolische bestuurders en grootgrondbezitters die de plaats van de verbannen Arabische elite konden innemen. Die Syrische elite – in de praktijk bestaande uit clerici en monniken, later ook uit rijke handelaars – moest van Nikephoros Phokas via de ontplooiing van zijn kerkelijke activiteiten concentrisch vanuit Melitene de lokale, gehernomadiseerde Syrische christenen weer zien te organiseren in lokale administratieve, ecclesiastische en sociale structuren.⁸⁷⁵ Aangezien de bevolking hoofdzakelijk Syrisch christelijk was, was de Syrische Kerk als niet-Byzantijnse entiteit – een belangrijke voorwaarde – en overigens als een niet-gemilitariseerde elite daarvoor het meest geschikt.⁸⁷⁶ De trotse en machtige Syrische Kerk moest in 965 met andere woorden, net zoals de Armeense elite uit James Howard-Johnstons these,⁸⁷⁷ zijn uitgebreid kaleidoscopisch netwerk in Melitene concentrisch ontplooien om er een regionaal tegengewicht te kunnen vormen tegen de Byzantijnse *dynatoi*.⁸⁷⁸ Nikephoros II Phokas hoopte om Melitene op die manier met de Syriërs sociaal en ecclesiastisch afgezonderd te kunnen houden van Anatolië en kerkelijk Constantinopel. Het is die ontplooiing van de Syrische Kerk in Melitene na 965 die we in de werken van Michael de Syriër, de Anonieme Kroniek en Bar Hebraeus aantreffen. Die ontplooiing betrof de vestiging van kloosters, de komst van Syrische intellectuelen en rijke handelaars

⁸⁶⁷ Anonieme Kroniek, p. 211. Het jaar 1276 van de Seleucidische jaartelling of *Anno Graecorum* komt overeen met de herfst van het jaar 964 n.C. tot en met de zomer van 965.

⁸⁶⁸ McGeer (E.). “O.” In: *The Land Legislation*.” 2000, p. 124.

⁸⁶⁹ Gilbert Dagron, die beargumenteerde dat de groei van kloosters een bewijs was voor zijn migratiethese, merkte zelf op dat de groei van kloosters naast een bevolkingsgroei ook de economische bewerking van het landschap aantoonde. Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, pp. 188-189. Voor die groei, zie: Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, pp. 138-142 en Michael de Syriër, III, pp. 124-127, 130, 135.

⁸⁷⁰ Michael de Syriër, III, pp. 124-127, 130, 135, 140-146. Zie ook: Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 203.

⁸⁷¹ Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, p. 142 en Michael de Syriër, III, pp. 130-131, 140.

⁸⁷² Chitwood (Z.). “The Patriarch Alexios Stoudites.” 2014, pp. 298-300.

⁸⁷³ Anonieme Kroniek, p. 213; Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, p. 142; *Chronicon Syriacum*, p. 191 en Michael de Syriër, III, pp. 131, 136, 140-146.

⁸⁷⁴ In principe omdat een groot deel van de bevolking genomadiseerd was en zijn land verlaten had.

⁸⁷⁵ Over de (seculiere) Syrische elite, zie: Weltecke (D.). “60 Years after Peter Kawerau.” 2008, pp. 319-321, 326-327.

⁸⁷⁶ Zie: Cheynet (J.-C.). “La conception militaire.” 2001, p. 63.

⁸⁷⁷ Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands.” 1995, p. 97.

⁸⁷⁸ Michael de Syriër schreef: “[...] *les lieux furent remplis d’hommes qu’il [Sarigta] rassembla lui-même de tous côtés ; des couvents et monastères furent bâtis.*” In: Michael de Syriër, III, p. 130. Michael vervolgde: “[...] *les couvents et les monastères se multiplièrent et prospérèrent dans la région de Mélitène. Il s’y trouvait des hommes vertueux, sages et éloquents.*” In: Michael de Syriër, III, p. 135. Vergelijk dat met wat Michael over de Armenen schreef: “*Ils [de Armenen] se multiplièrent en cet endroit, et de là se répandirent dans toute la Cappadoce, dans la Cilicie et dans la Syrie.*” In: Michael de Syriër, III, p. 133. Bij de Armenen zijn het de Armenen zelf die zich vermenigvuldigen, bij de Syriërs zijn het de kloosters die zich vermenigvuldigen.

die allemaal aangetrokken werden door de aanwezigheid van het patriarchaat. Die ontplooiing resulteerde in een stijgende exploitatie van het land door investeringen in de infrastructuur van het gebied en in de ontwikkeling van kloosters.⁸⁷⁹ De Syrische Kerk infiltreerde het gebied diepgaand en doordrong het volledig. Voor de Anatolische *dynatoi* of de Chalkedonische Kerk was er geen plaats meer. Melitene was op orde gesteld en gevuld en enkel de keizer had in theorie toegang tot het lokale bestuur van concentrisch Melitene via de persoon van de Syrische patriarch en de lokale bestuurders van het gebied.⁸⁸⁰

De hervestiging van het Syrische patriarchaat als een *dynatos* in Melitene was een geniale zet van Nikephoros Phokas. Het liet hem, naast het weghouden van de Anatolische *dynatoi* in een voor hem cruciaal sleutelcentrum – één van de kernpunten van het Byzantijns keizerlijke beleid in de 10de eeuw – ook toe om via Melitene toegang te verkrijgen, zowel economisch als spiritueel, tot de gehele Syrisch-orthodoxe polyconcentrische wereld op een kaleidoscopische wijze via de figuur van de patriarch die hij naar goeddunken onder druk kon zetten. De aanwezigheid van de patriarch trok ook veel Syrische pelgrims aan, onder wie veel rijke Syrische handelaars uit de stad Tikrit.⁸⁸¹ De aanwezigheid van de top van de Syrische Kerk in de stad deed het belang van Melitene in het Midden-Oosten als handelsstad nog meer stijgen. Tussen het belangrijke economische en religieuze Syrische centrum Tikrit en de polyconcentrische hoofdstad van het Syrische Rijk, Melitene, ontstond zo een *corridor of empire* binnenin het Syrische polyconcentrische rijk waarlangs goederen en middelen rijkelijk stroomden.⁸⁸² Die *corridor* stimuleerde de economische expansie van Melitene alleen nog meer – wat meer inkomsten voor de Byzantijnse schatkist opleverde.⁸⁸³ Melitene trok door middel van zijn spirituele en economische concentrische positie verschillende rijke Syrische handelaarsfamilies uit het hele Midden-Oosten aan (maar voornamelijk uit Tikrit) die in de stad handelsposten oprichtten, zoals bijvoorbeeld de familie van abu-Imran.⁸⁸⁴ Handelaars uit heel Anatolië konden daarop in de doorvoerstad Melitene met handelaars uit heel christelijk Mesopotamië in contact komen. Niet enkel de lokale economie, de belastingdienst en de interregionale handel genoten van de rijkdom die de Syrische Kerk aantrok, ook de keizers

⁸⁷⁹ Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, pp. 138-142; *Chronicon Syriacum*, p. 178 en Michael de Syriër, III, pp. 124-127, 130, 135, 145-146. Zie ook: Dagron (G.). “The Urban Economy.” 2002, pp. 188-193.

⁸⁸⁰ Zie verder over de rol die de Syrische Kerk mogelijk speelde in Bardas Skleros’ opstand.

⁸⁸¹ Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, pp. 138-142; *Chronicon Syriacum*, p. 178 en Michael de Syriër, III, pp. 124-127, 130, 135, 145-146. Zie ook: Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 219; Holmes (C.). “How the east was won’.” 2001, pp. 45-46 en “Provinces and Capital.” 2010, pp. 62-63 en Vargese (B.). “The Byzantine Occupation of Northern Syria (969-1085) and its impact on the Syrian Orthodox Liturgy.” In: *Parole de l’Orient*. 40 (2015), p. 452.

⁸⁸² Het begrip ‘*corridors of empire*’ werd in 2012 door Peter Brown gebruikt om kort de fiscale, socio-economische realiteit van het 4de-eeuwse West-Romeinse Rijk te beschrijven. Brown schreef: “*The more we study west Roman society in the fourth century, the more we realize the extent to which the flow of taxes and supplies to Trier [het belangrijkste keizerlijk centrum in 4de-eeuws Gallië] and to the armies of the Rhine primed the pump of the economy from which the landowners of Gaul, Spain, and southern Britain derived their wealth. In the time of Ausonius, a persistent fiscal current flowed through what are now southern England, France, Spain, and Portugal. This fiscal current was not uniform and did not always penetrate deeply into the agrarian landscape of many regions. But it did create what students of the Ottoman empire have called “corridors of empire.” It is along those corridors of empire that we find the wealthiest landowners and the most splendid villas. In a world where, from the fiscal point of view, all roads ran to Trier, [...].*” In: Brown (P.). *Through the Eye of a Needle: Wealth, the Fall of Rome, and the Making of Christianity in the West, 350-550 AD*. 2012, p. 187. Brown baseerde zich daarvoor op: Khoury (D.R.). *State and provincial society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834*. 1997, p. 49. Zie ook: Inalcik (H.) en Quataert (D.), eds., *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*. I (1994), pp. 40, 96, 98. Catherine Holmes merkte in 2001 op dat: “*Several hundred kilometres further downstream [van Melitene] lay Mosul and Takrit [Tikrit]. The Takritan connection may have been of particular significance for the prosperity of Melitene.*” In: Holmes (C.). “How the east was won’.” 2001, p. 45. Over mogelijke (handels)contacten tussen Melitene en Kallinikos (ar-Raqqah), zie: Palmer (A.). “Charting undercurrents.” 1986, p. 49. Zie ook: Ahrweiler (H.). “La frontière.” 1974, p. 219; Binggeli (A.). “Annual Fairs, Regional Networks, and Trade Routes in Syria, Sixth-Tenth Centuries.” In: Morrisson (C.), ed., *Trade and Markets in Byzantium*. 2012, p. 282 en Holmes (C.). “Provinces and Capital.” 2010, pp. 62-63. Een precieze definitie van het begrip lijkt niet te bestaan.

⁸⁸³ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 178; Michael de Syriër, III, pp. 145-146 en Yahya, II, p. 372. Lees Yahya zeker samen met: Skylitzes, 16.2.

⁸⁸⁴ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 178; Michael de Syriër, III, pp. 145-146. Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 194 en Holmes (C.). “How the east was won’.” 2001, p. 45. Zie ook: Weltecke (D.). “60 Years after Peter Kawerau.” 2008, pp. 326-327.

rechtstreeks. Zo vertellen Michael de Syriër en Bar Hebraeus – in zijn wereldlijke kroniek – ons allebei dat Basileios II aan de drie zonen van abu-Imran een riantele lening vroeg en die ook kreeg. Basileios droeg hen ook op om een jaar lang gouden munten te slaan, wat de Syriërs deden.⁸⁸⁵ Naast de rol van de Syrische Kerk als kaleidoscopisch-polyconcentrische barrière tegen de Anatolische *dynatoi*, verklaart ook de persoonlijke winst die de keizers uit Melitene haalden ten dele waarom ze niet bereid waren om zich later tegen de Syriërs te keren op vraag van de Chalkedonische Kerk.⁸⁸⁶

Het belangrijkste doel van de vestiging van de Syrische Kerk als *dynatos* in Melitene bleef natuurlijk het buitenhouden van de Anatolische *dynatoi* uit de sleutelstad. Door er de sociale orde te herstellen en er een alternatieve elite te laten ontwikkelen die in principe geen enkele andere politieke bondgenoten had – wat de Arabieren natuurlijk wel hadden – wilde Nikephoros voorkomen dat hij de controle over het rijke en belangrijke Melitene zou verliezen aan Byzantijnse rivalen gesteund door de Chalkedonische Kerk. De Syrische Kerk in Melitene speelde daarom als *dynatos* een dubbele rol. Naast het weghouden van de Anatolische *dynatoi*, moest ze ook de Constantinopolitaanse Kerk, die zijn eigen, aan de keizer vijandige bondgenoten lokaal zou kunnen steunen, uit het gebied weghouden. De Syrische clerus rivaliseerde daarom sterk met de chalkedonische clerus in Melitene.⁸⁸⁷ Het keizerlijk beleid in Melitene paste dus perfect in de gekende context van het al bestaande ‘interne’ keizerlijke *dynatoi*-beleid.

De invloed van de Chalkedonische Kerk begon er ondanks de vijandigheid van de keizers toch gestaag te groeien.⁸⁸⁸ Beking tot de Chalkedonische Kerk zou er tot de regeerperiode van Romanos Argyros echter zeldzaam moeten zijn geweest vanwege de actieve keizerlijke steun voor de Syrische Kerk tegen de Chalkedonische Kerk. Het was in Melitene met andere woorden voordeliger om Syrisch christelijk te zijn dan chalkedonisch. Zodra het gebied van Melitene door de Syriërs gevuld was, was er voor de chalkedoniërs geen plaats meer. Zij konden enkel in het gebied uitbreiden door de Syriërs (de Syrische Kerk) eruit te verdrijven. Basileios II en Constantijn VIII negeerden illustratief keer op keer de klachten van de Chalkedonische metropoliet van de stad, Johannes of Nikephoros (de bronnen geven hem verschillende namen) over de aanwezigheid en groei van Syrische ketteren in Melitene.⁸⁸⁹ De door de Syrische historici beschreven lokale ‘vervolgingen’ die later in de 11de eeuw volgden, verwezen daarom waarschijnlijk eerder naar succesvolle pogingen van de lokale chalkedonische *dynatoi* om de Syrische *dynatoi* uit het gebied te verdrijven dan naar echte religieuze intolerantie.⁸⁹⁰ Michael de Syriër schreef namelijk: “*C’est pourquoi [hun kaleidoscopische inname van het gebied]⁸⁹¹ ils [de Syriërs] étaient jalouxés par ces Grecs hérétiques qui étaient à Mélitène. Aussi, quand ils virent que le patriarche Mar Athanasius était mort [in 1003] [...]. Les Grecs [na de top van de lokale Syrische Kerk weggeruimd te hebben]⁸⁹² s’emparèrent de la grande église appelée du Cursor.*”⁸⁹³ Gilbert Dagron zag dat broeiende lokaal conflict goed in. Hij schreef: “*Leur [van de Chalkedonische Kerk in Melitene] intention est*

⁸⁸⁵ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 178; Michael de Syriër, III, pp. 145-146.

⁸⁸⁶ Michael de Syriër, III, p. 140. Holmes (C.). “Provinces and Capital.” 2010, pp. 62-63 en Shepard (J.). “Equilibrium to Expansion.” 2009, p. 532.

⁸⁸⁷ De Anonieme Kroniek merkte op: “[...] *il y eut une inimitié entre Iwanis métropolitain chalcédonien de Mélitène et Ignace métropolitain de la ville.*” In: Anonieme Kroniek, p. 213. Zie ook: Michael de Syriër, III, pp. 136, 140. Moulet (B.). *Évêques, pouvoir et société à Byzance*. 2011, pp. 173-210.

⁸⁸⁸ Michael de Syriër, III, pp. 135-136, 140-141, 147, 148. Zie ook: Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, p. 96; “Treaties.” 2008, pp. 147, 149, 150, 154 en Tinnefeld (F.). “Die Stadt Melitene.” 1975, pp. 437-438.

⁸⁸⁹ Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, pp. 144-148 en Michael de Syriër, III, p. 140. Voor de verschillende namen, zie: Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 200.

⁸⁹⁰ Zie bijvoorbeeld: Michael de Syriër, III, pp. 131-132 en Yahya, II, pp. 375-378.

⁸⁹¹ Michael de Syriër, III, p. 135.

⁸⁹² Michael de Syriër, III, p. 136.

⁸⁹³ Michael de Syriër, III, p. 136. De in dit verhaal gebruikte term ‘Grieken’ verwijst duidelijk naar de (ecclesiastische) chalkedonische *dynatoi* en niet naar een bevolkingsgroep. Zie hoofdstuk 3.

évidemment de rompre la hiérarchie jacobite [...]”⁸⁹⁴ Echter niet om de bevolking chakedonisch te maken. Dat was hoogstens slechts van secundair belang.⁸⁹⁵

De Syrische Kerk werd tot de regering van Romanos III Argyros – mits enkele uitzonderingen – actief door de keizers tegen de Chakedonische Kerk gesteund.⁸⁹⁶ Toen Constantijn VIII in 1028 stierf en Romanos Argyros zonder veel legitimiteit keizer werd, herhaalde de oecumenische patriarch Alexios Stoudites hetzelfde beleid als zijn voorganger Polyeuktos.⁸⁹⁷ Argyros had net zoals Johannes Tzimiskes de steun van de Chakedonische Kerk dringend nodig en willigde alle eisen van de oecumenische patriarch meteen in.⁸⁹⁸ Eén daarvan was de situatie in Melitene. Argyros wisselde daarom onder hevige druk van Alexios Stoudites in Melitene vanaf 1029 officieel van *dynatoi*-kamp.⁸⁹⁹ De keizers en de lokale chakedonische *dynatoi* konden vanaf dan in theorie de landwetten tegen de Syrische Kerk inzetten. Dat betekende niet dat de Syrische patriarchen na de vlucht van Dionysios IV uit het gebied wegbleven of dat het Syrische *dynatoi*-netwerk meteen ontmanteld werd.⁹⁰⁰ De Byzantijnse steun voor de Syrische Kerk viel in werkelijkheid ook slechts ten dele weg. De Syrische Kerk bleef dus lokaal machtig en verscheidene Byzantijnse ambtenaren bleven trouw aan het Syrische *dynatoi*-netwerk.⁹⁰¹ Alexios Stoudites klaagde daarom in 1039 opnieuw over de flauwe toepassing van zijn eisen.⁹⁰² Toch was de periode van volledige ‘tolerantie’ voorbij. Die ommekeer werd door de Syrische historici in religieuze termen vertaald naar woordbreuk en naar vervolgingen.⁹⁰³ In werkelijkheid werd het Syrische geloof niet als dusdanig vervolgd maar vielen de *dynatoi* privileges van de Syrische Kerk weg ten voordele van de Chakedonische Kerk. De chakedoniërs keerden zich dus niet tegen de Syrische bevolking maar tegen de Syrische *dynatoi*. Het waren lokaal machtige Syrische clerici die naar Constantinopel werden gestuurd, niet de leden van de lokale bevolking.⁹⁰⁴ Om hun rijkdom, bezit en macht te behouden, bekeerden sommige Syrische notabelen zich waarschijnlijk daarom naar het chakedonische christendom.⁹⁰⁵ Dat hield in de praktijk waarschijnlijk niets meer in dan een officiële wissel van lokale *dynatoi*-factie.

Het is waarschijnlijk niet toevallig dat Basileios II in zijn acute strijd tegen het kaleidoscopische netwerk van de Skleroi de steun van chakedonische bisschop van Aleppo, Agapios, vroeg (en kreeg) om Antiochië weer aan hem loyaal te maken (lees: kaleidoscopisch te heroveren).⁹⁰⁶ Basileios bood de Melkitische Kerk in ruil voor haar kaleidoscopische steun het patriarchaat van Antiochië aan – dat evenzeer naar een Constantinopolitaan kon gaan –⁹⁰⁷ en waarschijnlijk ook keizerlijke kaleidoscopische

⁸⁹⁴ Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 200.

⁸⁹⁵ Net zoals dat Nikephoros Phokas’ wet voor de bescherming van kloosters de bescherming van kloosters waarschijnlijk pas in tweede instantie als doel had. Zie: McGeer (E.). “J.” In: *The Land Legislation*.” 2000, pp. 90-96. Papagianni (E.). “Legal Institutions.” 2002, pp. 1065-1066 en Thomas (J.P.). “The Crisis of Byzantine Ecclesiastical Foundations.” 1985, pp. 255-261.

⁸⁹⁶ Zie: Michael de Syriër, III, p. 140. Chitwood (Z.). “The Patriarch Alexios Stoudites.” 2014, pp. 298-300.

⁸⁹⁷ Chitwood (Z.). “The Patriarch Alexios Stoudites.” 2014, pp. 295-300. Zie: Grumel (V.), nr. 836.

⁸⁹⁸ Chitwood (Z.). “The Patriarch Alexios Stoudites.” 2014, pp. 295-300; McGeer (E.). *The Land Legislation*.” 2000, p. 112 en Thomas (J.P.). “The Crisis of Byzantine Ecclesiastical Foundations.” 1985, pp. 272-273. Zie: Skylitzes, 18.1.

⁸⁹⁹ Chitwood (Z.). “The Patriarch Alexios Stoudites.” 2014, pp. 299-300. De hevigheid van Alexios Stoudites’ steun voor de chakedonische metropoel van Melitene wordt geïllustreerd door de persoonlijke aandacht die de oecumenische patriarch in de zaak investeerde. Zie: Alexios Stoudites. *Erlasse des Patriarchen von Konstantinopel: Alexios Stoudites*. Uitgegeven door: Ficker (G.). 1911, pp. 6-42 en Grumel (V.), nrs. 838-839. Naar Gerhard Fickers editie zal vanaf nu met de patriarch zijn naam gevolgd door de paginering van de editie verwezen worden.

⁹⁰⁰ Anonieme Kroniek, pp. 214-221 en Michael de Syriër, III, pp. 146, 147, 159, 166.

⁹⁰¹ Michael de Syriër, III, pp. 140, 146. Zie ook: Holmes (C.). “How the east was won’.” 2001, pp. 55-56.

⁹⁰² Chitwood (Z.). “The Patriarch Alexios Stoudites.” 2014, p. 300 en Dagron (G.). “Minorités ethniques.” 1976, p. 204. Alexios Stoudites, pp. 28-42 en Grumel (V.), nr. 846.

⁹⁰³ Anonieme Kroniek, p. 213; Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, p. 142; *Chronicon Syriacum*, p. 191 en Michael de Syriër, III, pp. 131, 136, 140-146.

⁹⁰⁴ Michael de Syriër, III, pp. 136, 140-145, 166.

⁹⁰⁵ Michael de Syriër, III, pp. 143-145, 148. Net zoals Oubeidallah in Antiochië. Zie: Michael de Syriër, III, pp. 131-132 en Yahya, II, pp. 375-378.

⁹⁰⁶ Yahya, II, pp. 375-377.

⁹⁰⁷ Wat later met de aanstelling van Johannes IV (996-1000) ook gebeurde wanneer Basileios II zich tegen de Melkitische Kerk keerde (zie verder). In: Yahya, II, pp. 445-446. Holmes (C.). “How the east was won’.” 2001, p. 51.

steun. Basileios zette via Agapios met andere woorden het kaleidoscopische netwerk van de Melkitische Kerk in de strijd tegen Skleros in. In hoofdstuk 2 werd vastgesteld dat de heerschappij van Bardas Skleros in Antiochië gedurende zijn opstand waarschijnlijk een miafysitische component had. We weten ook dat Bardas Skleros vóór zijn opstand in Melitene is geweest, niet toevallig de thuisbasis van het Syrisch-orthodoxe patriarchaat.⁹⁰⁸ Het is best mogelijk dat hij daar een ontmoeting met de Syrische patriarch Sarigta heeft gehad en met hem een verbond heeft gesloten. Het is waarschijnlijk evenzeer niet toevallig dat de *basilikos* die Skleros voor Antiochië aanstelde, Oubeïdallah, uit Melitene afkomstig was.⁹⁰⁹ Alle machtige lokale figuren in Melitene voor die periode die we in de bronnen aantreffen (Koulaib, Goumaya) waren Syrisch-orthodox.⁹¹⁰ Dat is op zich niet verwonderlijk. De Syrische Kerk was lokaal in Melitene de machtigste factie en genoot bovendien keizerlijke steun. Het is daarom waarschijnlijk – maar natuurlijk niet zeker – dat ook Oubeïdallah de steun van de Syrische Kerk genoot en dat ook hij daarom – als bekeerde moslim – net als Koulaib en Goumaya Syrisch christelijk was. Oubeïdallah zou dan een brugfiguur kunnen zijn geweest die het verbond tussen Skleros en de Syrische Kerk in Antiochië moest bevestigen en verbeelden. Basileios' keuze om Agapios in Antiochië in te zetten tegen Skleros lijkt dan plots niet meer zo toevallig. Michael de Syriër schreef niet zomaar dat Agapios' er in slaagde om Syrische notabelen te dwingen zich te bekeren tot het chakedonische christendom.⁹¹¹ Het is daarom aannemelijk dat de wissel van Oubeïdallah van alliantie – van Skleros naar Basileios – ook een religieuze wissel van alliantie was – van Sarigta naar Agapios. Bardas Skleros' opstand krijgt zo dus een extra, kaleidoscopische dimensie, wat de gefragmenteerde en continu fluctuerende realiteit van de Byzantijns-islamitische grenswereeld mooi illustreert.

Basileios bleef de Syrische Kerk doorheen zijn regering zelfs na Skleros' opstand lokaal actief tegen de chakedoniërs steunen. De Syrische Kerk in Melitene bleef ondanks haar verraad immers nog steeds de lokale rivaal van de Constantinopolitaanse Kerk en hield er de Anatolische *dynatoi* nog steeds weg. De Syrische Kerk bracht Basileios ook direct en indirect veel rijkdom op. Patriarch Agapios langs de andere kant – en met hem waarschijnlijk de Melkitische Kerk – koos in de jaren '80 van de 10de eeuw mogelijk de kant van de nieuwe opstandeling Bardas Phokas. Basileios beschuldigde Agapios in 989 namelijk van samenzwering met de opstandeling.⁹¹² De patriarch werd daarop naar Constantinopel gebracht en in een klooster in de stad vastgezet. In 996 werd Agapios officieel afgezet.⁹¹³ Basileios' houding ten opzichte van de Syrische Kerk bleef dus hoofdzakelijk pragmatisch. De Chakedonische Kerk in Antiochië en de Syrische Kerk in Melitene lijken vanaf de 11de eeuw overigens bondgenoten te zijn geweest tegen de Kerk van Constantinopel. Toen de Syrische patriarch Yohannan VII Bar Abdoun door Romanos Argyros onder invloed van Alexios Stoudites werd opgepakt en werd ondervraagd in Constantinopel, weigerde de Chakedonische Kerk van Antiochië te komen.⁹¹⁴ Zij legitimeerden hun protest, volgens Michael, door te zeggen dat: “« *Nous [le patriarche d'Antioche et ses évêques] savons que ceux-ci [de Syriërs] sont chrétiens et qu'il n'est pas nécessaire de les interroger.* » *Et ils dirent cela parce qu'ils savaient d'avance que le bienheureux Jean [Bar Abdoun] était un homme de Dieu.*”⁹¹⁵

Het is vanwege het beperkte bronnenmateriaal moeilijk na te gaan waarom patriarch Yohannan Sarigta specifiek in 965 op het aanbod van Nikephoros Phokas inging. De verklaring die Michael de Syriër ons geeft, is dat de chakedonische patriarch van Antiochië in 965 begonnen was met het vervolgen van de Syrische christenen in de buurt van Antiochië.⁹¹⁶ De keizer zou Sarigta daarop

⁹⁰⁸ Yahya, II, p. 372.

⁹⁰⁹ Yahya, II, p. 373.

⁹¹⁰ Michael de Syriër, III, pp. 124-127.

⁹¹¹ Michael de Syriër, III, pp. 131-132.

⁹¹² Yahya, II, p. 428.

⁹¹³ Yahya, II, pp. 428, 445-446. Holmes (C.). “How the east was won.” 2001, p. 51.

⁹¹⁴ Anonieme Kroniek, pp. 213-214; Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, p. 142 en Michael de Syriër, III, pp. 139, 141.

⁹¹⁵ Michael de Syriër, III, p. 141. De Anonieme Kroniek schrijft zo goed als hetzelfde. In: Anonieme Kroniek, pp. 213-214.

⁹¹⁶ Michael de Syriër, III, p. 130.

religieuze vrijheid in Melitene hebben aangeboden, volgens Michael, en Sarigta ging op dat aanbod in.⁹¹⁷ Het kernprobleem van die verklaring – als we Dagróns waarschijnlijk correcte datering van 965 volgen – is dat Antiochië in 965 helemaal geen Byzantijns gebied was. De stad werd pas in 969 veroverd en vanaf 967 was er in de stad zelfs helemaal geen chakedonische patriarch meer aanwezig.⁹¹⁸ De Chakedonische Kerk in Antiochië was helemaal niet in staat om de Syrische Kerk actief en zwaar te vervolgen. Het is integendeel – zoals ik in hoofdstuk 3 beargumenteerd heb – net waarschijnlijker dat de Chakedonische Kerk en niet de Syrische Kerk in die periode door de islamitische heersers onder druk werd gezet.⁹¹⁹ Michaels verklaring klopt dus niet. De Syrische patriarch was waarschijnlijk aangetrokken door Nikephoros' aanbod van grote landerijen in het rijke Melitene waar hij en zijn *entourage* zich met keizerlijke steun tegen de Chakedonische Kerk – wat de Syrische auteurs naar religieuze vrijheid vertaalden – zouden mogen ontwikkelen. Dat blijft echter speculatie.

Het kerkconflict: Sarigta

Antiochië zat sinds 967 zonder chakedonische patriarch. De bronnen laten ons echter niet weten waarom er in 967 geen nieuwe patriarch werd aangesteld en ook niet waarom er in 969 door Nikephoros II Phokas na de verovering van de stad geen nieuwe patriarch werd aangesteld. Nikephoros Phokas had Michael Bourzes in 969 in de buurt van Antiochië achtergelaten en wilde zelf na de zomer terugkeren om de stad in te lijven.⁹²⁰ Het is best waarschijnlijk dat hij in de zomer van 969 begonnen was met het zoeken naar een nieuwe patriarch voor de stad. Die moest dan dienen als tegengewicht in de kerk in het oosten tegen zijn grote rivaal Polyeuktos. Nikephoros moest dus een goede en voorzichtige keuze maken. In de zomer van 969, nog voor Antiochië veroverd was, nodigde Nikephoros mogelijk daarom de Syrische patriarch van Antiochië Yohannan VII Sarigta naar Constantinopel uit.⁹²¹

Wat er zich toen precies afspeelde, is onduidelijk. De Byzantijnse historici blijven stil over de aanwezigheid van Sarigta in Constantinopel en de Syrische historici veroordelen dit meteen als een vervolging.⁹²² Zij kenden natuurlijk de afloop van de gebeurtenissen. Onze beste bron voor wat er zich toen afspeelde, is eigenlijk een brief van Sarigta zelf uit Constantinopel aan de koptische patriarch van Alexandrië, Mennas II (956-974).⁹²³ Nikephoros voerde volgens die brief in Constantinopel verschillende gesprekken met Sarigta en besprak met hem uitgebreid het schisma tussen de Chakedonische en de Syrische Kerk.⁹²⁴ Sarigta werd daarbij door Nikephoros niet voor ketter uitgemaakt. Hij en Sarigta, laat de brief uitschijnen, spraken net als gelijkwaardige christenen over een gezamenlijk probleem. Nikephoros stelde Sarigta voor om samen enkele maanden in de boeken te duiken om zo tot een vergelijk te kunnen komen en het schisma op te lossen.⁹²⁵ Nikephoros vroeg oprecht zonder iets te willen impliceren: “Maar wat, vraag ik, is de oorzaak van het schisma tussen ons en jullie?”⁹²⁶

Nergens in zijn brief laat Sarigta expliciet uitschijnen dat Nikephoros hem het chakedonische patriarchaat van Antiochië wilde aanbieden als beloning voor het beëindigen van het schisma, maar het is best aannemelijk dat dat Nikephoros' bedoeling was. Nikephoros was er zich namelijk wel degelijk van bewust dat hij een patriarch voor Antiochië moest aanstellen. Zelfs na de onverwachte verovering

⁹¹⁷ Michael de Syriër, III, p. 130.

⁹¹⁸ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 171; Skylitzes, 14.21 en Yahya, I, pp. 799-802, 808-810.

⁹¹⁹ Zie: Kennedy (H.). “The Melkite church.” 1986, p. 334.

⁹²⁰ Bar Hebraeus, *Chronicon Syriacum*, p. 172; Leo Diaconus, V.4 en Yahya, I, p. 816. Garrod (W.). “The illusion of continuity.” 2013, p. 24; Holmes (C.). “Byzantium’s Eastern Frontier.” 2002, pp. 97-98; Shepard (J.). “Equilibrium to Expansion.” 2009, p. 520 en Todt (K.-P.). “Antioch in the Middle Byzantine Period.” 2004, pp. 175-176.

⁹²¹ Anonieme Kroniek, p. 212; Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, pp. 138, 142 en Michael de Syriër, III, p. 131.

⁹²² Anonieme Kroniek, p. 212; Bar Hebraeus, *Chronicon ecclesiasticum*, pp. 138, 142 en Michael de Syriër, III, p. 131.

⁹²³ Yohannan Sarigta, *ad Mennam*, pp. 132-141. Zie ook: Michael de Syriër, III, p. 134.

⁹²⁴ Yohannan Sarigta, *ad Mennam*, pp. 133-134.

⁹²⁵ Yohannan Sarigta schreef dat Nikephoros hem zou hebben voorgesteld om: “*Congregamini, & scrutemur scripturas uno, duobus, aut tribus mensibus, & inquiramus ubinam fit veritas, & sequamur eam omnes.*” In: Yohannan Sarigta, *ad Mennam*, p. 134.

⁹²⁶ Eigen vertaling van de Latijnse versie van het originele Arabisch waarin de brief van Sarigta aan ons is overgeleverd: “*Quae autem, rogo, causa est schismatis inter nos & vos?*” In: Yohannan Sarigta, *ad Mennam*, p. 134.

van de stad in oktober stelde Nikephoros echter niemand aan. Eén van Johannes Tzimiskes eerste regeringsdaden – om het belang van die aanstelling toch te illustreren – was daarom het voordragen van de aan hem loyale monnik Theodoros uit het *thema* Armeniakon,⁹²⁷ waar ook hij vandaan kwam, voor de positie.⁹²⁸ Waarom zou Nikephoros tot zijn dood met zo een belangrijke aanstelling gewacht hebben? Mogelijk omdat Sarigta zijn kandidaat was. Niet enkel zou Nikephoros namelijk met zijn aanstelling het schisma tussen de Syrische Kerk en de Chalkedonische Kerk hebben kunnen oplossen – wat hem veel spiritueel prestige zou hebben opgeleverd – Polyeuktos zou niets over Sarigta te zeggen hebben gehad. De keizer haalde waarschijnlijk daarom in zijn gesprekken met Sarigta het feit aan dat er slechts één zetel was voor Antiochië maar dat er twee patriarchen waren.⁹²⁹ Een probleem dat volgens hem opgelost moest worden. Nikephoros lijkt dus geïnsinueerd te hebben dat de oplossing voor dat probleem de samenvoeging van die twee zetels was in de figuur van Sarigta. Michael de Syriër zou overigens later schrijven dat het chalkedonische patriarchaat van Antiochië ook aan Yohannan VII Bar Abdoun was aangeboden.⁹³⁰ Het is best mogelijk dat de *casus* van Sarigta daar een precedent voor was.

Nadat Nikephoros Sarigta voorgesteld had om het schisma op te lossen, nodigde ook Polyeuktos de Syrische patriarch uit voor een gesprek.⁹³¹ Polyeuktos had er echter alle belang bij om een stok in de wielen van Nikephoros' plan te steken. De gesprekken die volgden tussen Polyeuktos en Sarigta, volgens Sarigta's brief, peilden naar de precieze aard van Sargita's geloof.⁹³² Ook de kandidaat die Johannes Tzimiskes voor Antiochië enkele maanden later voorlegde, onderging een soortgelijk verhoor – wat de dominante positie van Polyeuktos in Byzantium illustreert.⁹³³ Polyeuktos legde op die manier zijn spirituele autoriteit letterlijk aan Tzimiskes op. Hij wilde immers zeker zijn dat Theodoros ook aan hem loyaal zou zijn. In het geval van Sarigta had hij echter geen enkele intentie om Nikephoros' plan te laten slagen en liet hij zijn discussie met Sarigta grondig ontsporen.⁹³⁴ Meer nog, het lijkt alsof Polyeuktos zelf een eigen tegenkandidaat voor Antiochië in 969 had klaarstaan, een zekere Eustathios.⁹³⁵ De oecumenische patriarch liet Sarigta daarop – als ketter – gevangen zetten.⁹³⁶ Nikephoros' plan was mislukt. Wanneer Antiochië in oktober 969 onverwacht werd ingelijfd, liep Nikephoros de door hem gewenste spirituele autoriteit mis. Het oplossen van het schisma tussen de Chalkedonische Kerk en de Syrisch-orthodoxe Kerk was zijn laatste kans om nog spirituele autoriteit te verwerven. Het is aannemelijk dat hij daarom met de aanstelling wachtte omdat hij nog steeds van plan was om het schisma op te lossen en Sarigta als patriarch aan te stellen. Wanneer Nikephoros in 969 echter onverwacht vermoord werd en Tzimiskes zijn eigen kandidaat aanstelde, was de aanwezigheid van Sarigta in Constantinopel niet meer nodig. De nieuwe keizer stuurde Sarigta dan maar gewoon naar huis.⁹³⁷

⁹²⁷ Theodoros II (970-977).

⁹²⁸ Leo Diaconus, VI.5-6.

⁹²⁹ Yohannan Sarigta, *ad Mennam*, p. 133.

⁹³⁰ Michael de Syriër schreef: “*Alors l'empereur envoya dire au patriarche [Bar Abdoun]: « Nous te donnerons le siège d'Antioche, si tu adhères à notre profession de foi. » Le bienheureux répondit : « J'ai un siège apostolique [...] »*” In: Michael de Syriër, III, p. 143. Vergelijk dat met de conversatie tussen Nikephoros en Sarigta in: Yohannan Sarigta, *ad Mennam*, p. 133.

⁹³¹ Yohannan Sarigta, *ad Mennam*, pp. 135-139.

⁹³² Yohannan Sarigta, *ad Mennam*, pp. 135-139.

⁹³³ Leo Diaconus, VI.6.

⁹³⁴ Yohannan Sarigta, *ad Mennam*, pp. 135-139.

⁹³⁵ Grumel (V.), nr. 792 a.

⁹³⁶ Grumel (V.), nr. 792 b en Yohannan Sarigta, *ad Mennam*, pp. 135-139.

⁹³⁷ Michael de Syriër, III, p. 131.

Conclusie

De verschillende interdependente onderdelen van het unilineariteitsmodel – lineariteit, uniculturaliteit, semi-permeabiliteit en het niemandslandmodel – werden sinds het postmodernisme één voor één door byzantinisten gefaseerd herzien. Lineaire staatsgrenzen bleken niet zomaar in het bronnenmateriaal vindbaar te zijn, uniculturaliteit, zowel politiek als cultureel, en semi-permeabiliteit bleken als nationalistische en kolonialistische veronderstellingen voor de middeleeuwen irrelevant te zijn en ook de duur en de impact van de vernielingen in én van het Byzantijnse oosten – het niemandslandmodel – werden sinds de jaren '70 van de vorige eeuw meer en meer geminimaliseerd. Dat het toch tot 2015 heeft geduurd vooraleer Alexander Eger als eerste ook die laatste unilineaire aanname volledig en expliciet in vraag heeft gesteld, is deels te herleiden tot de blijvende invloed van Gilbert Dagrons weliswaar doordachte maar fundamenteel turneriaanse migratiethese en tot twee belangrijke *topoi* (het vernielingstopos en *reoblación-topos*) in het bronnenmateriaal die goed met het niemandslandmodel interfereerden.

Gilbert Dagron en de turneriaanse, byzantinistische grenshistorici voor én na hem zagen er immers weinig graten in om die twee *topoi* zonder veel sceptische achting in hun werken over te nemen. Het bronnenmateriaal dat inderdaad op het eerste gezicht interreligieuze vernietiging en vernieling benadrukte, wees echter tegelijkertijd op de grote aanwezigheid van Syrische en Armeense christenen in het heroverde Byzantijnse oosten. Voor het turneriaans-Byzantijnse grensmodel was die aanwezigheid een groot theoretisch probleem. Het daagde zowel de aanname van semi-permeabiliteit uit als die van uniculturaliteit en bedreigde ook het niemandslandmodel. Een oplossing moest gevonden worden. Om dat probleem op te lossen, keerde Dagron zich in 1976 tot de kroniek van Michael de Syriër. Dagron nam Michaels *reoblación-topos* – dat eigenlijk de overgang van gebied van één bestuur naar een ander bestuur moest legitimeren en rechtvaardigen – daarop letterlijk over en herinterpreteerde het anachronistisch naar een fundamenteel turneriaans narratief. Zo beargumenteerde Dagron dat Michael een herbevolkingsbeleid beschreef dat gevoerd werd door Nikephoros II Phokas om een ontvolkt en volledig verwoest grenzeloos Byzantijns oosten te herstellen. Op die manier slaagde hij erin om de aanwezigheid van Syrische christenen overtuigend in het turneriaanse model te integreren en kon hij de getuigenis van Michael de Syriër ook als bewijs voor het turneriaanse model positioneren.

Gilbert Dagron ging daarbij echter voorbij aan het feit dat Michael helemaal geen (verbeelde) turneriaanse grensrealiteit besprak maar eigenlijk het *reoblación-topos* benutte om de kaleidoscopische hervestiging en inname van Melitene in 965 door het Syrische patriarchaat van Antiochië op vraag van Nikephoros Phokas te legitimeren en te rechtvaardigen tegen de chakedonische christenen en de moslims. Dat verklaart dan in de context van het kaleidoscopisch-polyconcentrische model Michaels nadruk op de ontplooiing en ontwikkeling van kloosters in het gebied. Het verklaart ook de *timing* van de door Michael beschreven gebeurtenis. De keizers organiseerden Melitene na de verovering immers nog grotendeels zoals een onderworpen emiraat. Zolang ze belastinginkomsten uit het gebied kregen en het gebied veilig bleef tegen Arabische invallen, lieten de keizers de lokale bestuurders grotendeels met rust. Dat indirecte systeem leidde tot sociale wanorde in het gebied en in 964, toen de door de Arabische elite 'verlaten' (maar niet ontvolkte) gronden *klasma* verklaard werden, riskeerde Nikephoros dat de Anatolische *dynatoi* van de malaise in het gebied gebruik zouden maken om er voet aan wal te krijgen. Aangezien het merendeel van de bevolking er Syrisch christelijk was, koos Nikephoros het Syrische patriarchaat als niet-Byzantijnse entiteit om die gronden over te nemen en het kwetsbare sleutelgebied kaleidoscopisch te 'vullen'. Het Syrische patriarchaat moest in ruil daarvoor de sociale wanorde een halt toe roepen, de Anatolische *dynatoi* buitenhouden, aan de keizer loyaal blijven en stabiele belastinginkomsten verzekeren. De komst van het patriarchaat in 965 verklaart met andere woorden dus niet de aanwezigheid van de Syriërs in Melitene, de aanwezigheid van de Syriërs in het gebied verklaart de

komst van het patriarchaat. De hervestiging van het belangrijke Syrische patriarchaat in Melitene stimuleerde daarop economische groei in het gebied en ook de komst van rijke Syrische pelgrims, clerici en handelaars. Het gebied bloeide als de concentrische hoofdstad van het Syrische polyconcentrische rijk en trok zo uiteindelijk ook de chakedoniërs aan. Die begonnen vanaf het jaar 1000 met de Syrische *dynatoi* te concurreren en slaagden er met de steun van patriarch Alexios Stoudites in om uiteindelijk keizerlijke steun voor hun zaak te verwerven, wat de Syrische historici daarop als vervolgingen veroordeelden. De *casus* van de hervestiging van het Syrische patriarchaat in Byzantijns Melitene, waarvan de historiografische waarde voor het eerst door Dagrón is opgemerkt en is uitgewerkt, is dus eigenlijk geen bewijs voor een oppositaire, vernielde en gesloten grens die het verval van Byzantium inluidde maar toont net de intrinsiek grenzeloze, groeiende, welvarende en pragmatische kaleidoscopisch-polyconcentrische dynamiek van het 10de- en 11de-eeuwse Byzantijnse oosten aan.

De turneriaans-Byzantijnse oostgrens als een gesloten, beschavende en uniformiserende linie die zich uitbreidde in een grenzeloos niemandsland is uiteindelijk een moderne ‘mythe’ gebleken. De daaruit voortkomende theoretische problematiek, die Dagrón met zijn migratiethese oploste, was dus ook *in se* ingebeeld. De aanwezigheid van Syrische christenen in het Byzantijnse oosten is helemaal niet problematisch. Dagróns migratiethese is als verklaring met andere woorden overbodig geworden. Eenmaal de historicus voorbij het vernielings- en *reoblación-topos* van de bronnen leest, lijkt het bronnenmateriaal het bestaan van zo een migratie ook niet te ondersteunen. De bronnen wijzen net op de blijvende aanwezigheid van Syrische christenen in Melitene voor én na 934 en vóór de jaren '60 van de 10de eeuw – vóór het plaatsvinden van Dagróns ‘Syrische migratie’. Dagróns migratiethese verklaart dus niet alleen geen enkel theoretisch probleem meer, het slaagt er ook niet in om de aanwezigheid van Syrische christenen in Melitene werkelijk te verklaren. Als dusdanig verklaart het ook niet welke gebeurtenis Michael de Syriër dan wel beschreef.

De blijvende aanvaarding van Dagróns verklaring (en zo impliciet het niemandslandmodel) zorgde er ten dele voor dat er zich tot op de dag van vandaag nog steeds geen nieuw, volwaardig post-turneriaans grenstheoretisch model heeft kunnen vormen. Hedendaagse byzantinisten verwerpen dan wel expliciet de turneriaanse grens, ze blijven toch vasthouden aan soortgelijke termen en denkkaders – zoals *borderlands of frontier societies* – die het turneriaanse model wel rekken maar niet fundamenteel overstijgen. Door het begrip ‘grens’ als analytische referent voor eens en voor altijd op te geven, verdwijnt echter meteen ook het merendeel van de theoretische belemmeringen die uit het blijvende gebruik van het begrip voortvloeien. In plaats van het analytische hulpmiddel ‘grens’ stelde ik daarom in dit werk op basis van het theoretische werk van verscheidene grenshistorici twee nieuwe analytische referenten voor die zowel met de realiteit van de Byzantijnse middeleeuwen *an sich* als *für sich* (voor de Byzantijnen) corresponderen en die het begrip ‘grens’ in hun samenhang niet meer nodig hebben: concentrische centra en kaleidoscopische netwerken.

Het nieuwe, daaruit resulterende kaleidoscopisch-polyconcentrische grensmodel stelt dat de aparte onderdelen of facetten van heerschappij – fiscaliteit, rechtspraak, militaire, economische, religieuze zaken (etc.) – elk op hun eigen niveau, van elkaar onafhankelijk maar weliswaar causaal met elkaar verbonden, voortvloeiden op het middeleeuwse landschap in de vorm van steeds fluctuerende concentrische invloedssferen via, uit én op basis van verschillende in dat landschap gelegen centra – steden, kloosters, forten (etc.) – in plaats van gezamenlijk en verenigd uit één multifunctionele en multifacettaire natiestaatsgrens. De mate waarin centra tot het rijk behoorden, kon daarom verschillen. Byzantium als rijk was polyconcentrisch aangezien het op basis van verschillende centra die kaleidoscopisch met elkaar verbonden waren, bestond. Byzantium had echter geen eigen polyconcentrische invloedssferen. De realiteit van middeleeuwse ‘grensgebieden’ is daarom niet fundamenteel anders dan de realiteit van middeleeuwse ‘interne’ gebieden. De autoriteit van de Byzantijnse keizers moest bijgevolg ook in het Byzantijnse ‘binnenland’ steeds kaleidoscopisch heronderhandeld worden – getuige het *dynatoi*-conflict. Die heronderhandelingen – die de verticale en

horizontale limieten van de keizerlijke autoriteit bepaalden – waren logischerwijs niet tot het binnenland beperkt. Ze stopten niet abrupt voorbij een bepaalde lijn (turneriaans) of stad (polyconcentrisch). De Byzantijnse keizer was ook niet de enige figuur die concentrische heerschappij kon bezitten. Hij was in werkelijkheid slechts één (weliswaar machtige) speler in een veel breder en diverser, ‘multiactorieel’, fluctuerend netwerk. Dat kaleidoscopisch-polyconcentrische netwerk bestond niet in het lege maar lag in én werd ook vormgegeven door het natuurlijke landschap van het Midden-Oosten. Natuurlijke barrières en factoren zoals bergketens, zeeën, het klimaat en rivieren beperkten of vergrootten het bereik van concentrische invloedssferen en de actieradii van kaleidoscopische netwerken. Het landschap, in tegenstelling tot politieke verzamelingen, is immers niet ingebeeld door de moderne onderzoeker. Het blijft een dwingende realiteit, zowel nu als in het middeleeuwse verleden. Dat verklaart het historische belang van de sleutelcentra (waaronder Melitene, Theodosiopolis, en Tarsus, Adana en Mopsuestia). Zij vormden als bruggenhoofden concentrische verbindingsstukken tussen Syrië, Mesopotamië en Anatolië. Wie die centra controleerde, kon zijn eigen concentrische autoriteit voorbij die natuurlijke barrières projecteren ten koste van zijn tegenstanders. In de vroege 10de eeuw waren alle sleutelcentra tussen Anatolië, Noord-Syrië en Noord-Mesopotamië Arabisch. In de late 10de eeuw, na een periode van dertig jaar, waren zij allemaal stuk voor stuk Byzantijns.

De kracht van het kaleidoscopisch-polyconcentrische model is dat het erin slaagt om verschillende aspecten uit de geschiedenis van het Midden-Oosten bij elkaar te brengen en in één model te verenigen. Het model kan gebruikt worden om zowel islamitische als christelijke rijken te beschrijven – apart of in hun interactie met elkaar en met het landschap – alsook niet-politieke entiteiten zoals kerken of sociale, aristocratische netwerken. Het model slaagt er ook in – getuige de *casus* van de hervestiging van het Syrische patriarchaat in Melitene – om die interacties in hun volledige complexiteit te vatten en te verklaren. Op die manier kunnen kerken, keizers, emirs en *dynatoi* in één model beschreven, besproken en met elkaar vergeleken worden. Het model overbrugt zo het turneriaanse onderscheid tussen het interne en het externe en het disciplinaire onderscheid tussen het sociale, het politieke, het militaire, het fiscale en het administratieve. De hervestiging van het Syrische patriarchaat van Antiochië in Byzantijns Melitene in 965 omvat en doorkruist als *casus* al die verschillende elementen uit het kaleidoscopisch-polyconcentrische grensmodel. Wat ooit het sluitstuk van het turneriaans-Byzantijnse grensmodel was, is nu een uitstekend voorbeeld geworden van de complexe, gelaagde, diverse en gefragmenteerde, grenzeloze kaleidoscopisch-polyconcentrische realiteit van het Byzantijnse oosten in de 10de en 11de eeuw. De Byzantijnse *dynatoi*, de islamitische emirs, de Armeense prinses, Syrische notabelen, de keizers, de kaliefen (etc.) ageerden er allemaal met én tegen elkaar op verschillende polyconcentrische niveaus in één groot kaleidoscopisch netwerk om dezelfde, gelaagde (poly)concentrische autoriteit. Aangezien concentrische invloedssferen geen herkenbare grenzen hebben, aangezien ieder facet van heerschappij in de 10de en 11de eeuw zijn eigen concentrische invloedssfeer per centrum had, aangezien Byzantium geen verenigde, polyconcentrische invloedssfeer had en aangezien alle Byzantijnse centra en hun invloedssferen via een complex, steeds wisselend kaleidoscopisch netwerk aan elkaar of aan de keizer gebonden waren, is het zin- en hopeloos om voor 10de- en 11de-eeuws Byzantium nog een externe grens te zoeken. De historicus kan enkel zoeken naar welke centra tot het rijk behoorden en hoe en in welke mate die centra dat deden.

Appendix A: Lijst van patriarchen en keizers

Tabel 1: Patriarchen van Constantinopel en Antiochië in de 10de en 11de eeuw

Oecumenische patriarchen van Constantinopel		Chalkedonische patriarchen van Antiochië		Syrisch-orthodoxe patriarchen van Antiochië	
925-928	Stephanos II	917-939	Job II	923-935	Baselios
928-931	Tryphon	939-960	Eustratios	936-953	Yohannan V
933-956	Theophylaktos	960-967	Christophoros	954-957	Iwanis II
956-970	Polyeuktos	970-977	Theodoros II	958-961	Dionysios III
970-974	Basileios Skamandrenos	977-996	Agapios	962-963	Abraham
974-980	Antonios III Stoudites	996-1000	Johannes IV	965-985	Yohannan VI Sarigta
984-995	Nikolaos II Chrysoberges	1000-1003	Nikolaos III	986-1003	Athanasios IV
995-998(?)	Sisinnios	1003-1010	Elias II	1004-1033	Yohannan VII Bar Abdoun
999-1019	Sergios II Manuelites	1010-1023	Georgios Laskaris	1034-1044	Dionysios IV
1019-1025	Eustathios	1023-1028	Makarios	1049-1057	Yohannan VIII
1025-1043	Alexios Stoudites	1023-1028	Eleutherios	1058-1063	Athanasios V
1043-1058	Michael Kerullarios	1028-1051	Petros III	1063-1073	Yohannan IX Bar Shushan

Tabel 2: De Macedonische dynastie: van de late 9de tot en met de 11de eeuw

867-886	Basileios I
886-912	Leo VI
912-913	Alexander III
913-920	Constantijn VII
920-944	Romanos Lekapenos
920-959	Constantijn VII (opnieuw)
959-963	Romanos II
963-969	Nikephoros II Phokas
969-976	Johannes Tzimiskes
976-1025	Basileios II
1025-1028	Constantijn VIII
1028-1034	Romanos III Argyros
1034-1041	Michael IV
1041-1042	Michael V
1042	Zoë en Theodora
1042-1055	Constantijn IX Monomachos
1055-1056	Theodora

Tabel 3: Post-Macedonische keizers tot Manzikert (1071)

1056-1057	Michael VI
1057-1059	Isaak Komnenos
1059-1067	Constantijn X Doukas
1068-1071	Romanos IV Diogenes

Appendix B: Kaarten

De Byzantijnse oostgrens in de 10de eeuw

Figuur 1: De Byzantijnse oostgrens in de 10de eeuw

© Sémhur / Wikimedia Commons / CC-BY-SA-3.0 (or Free Art License)
Steden en schaal ingevoegd door de auteur. De ligging van de steden is bij benadering getekend op basis van: Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 178; Eger (A.A.). "(Re)Mapping Medieval Antioch." 2013, p. 99 en 'Carte I.' In: Oikonomides (N.). *Les listes de préséance byzantines*. 1972.

Het Midden-Oosten in de 10de eeuw

Figuur 2: Het Midden-Oosten in de 10de eeuw

© Sémhur / Wikimedia Commons / CC-BY-SA-3.0 (or Free Art License)
 Steden en schaal ingevoegd door de auteur. De ligging van de steden is bij benadering getekend op basis van: Dagron (G.). "Minorités ethniques." 1976, p. 178; Eger (A.A.). "(Re)Mapping Medieval Antioch." 2013, p. 99 en 'Carte I.' In: Oikonomides (N.). *Les listes de préséance byzantines*. 1972. De Byzantijnse *themata* zijn bij benadering door de auteur toegevoegd op basis van: McGeer (E.). *The Land Legislation*. 2000, p. xiv. De Arabische regio's zijn bij benadering toegevoegd op basis van: Holmes (C.). *Basil II*. 2005, p. 305

Bibliografie

Bronnedities

Alexios Stoudites. *Erlasse des Patriarchen von Konstantinopel: Alexios Studites*. Uitgegeven door: Ficker (G.). 1911, 58 p.

Anonymi auctoris chronicon ad annum Christi 1234 pertinens II. Vertaald door: Abouna (A.) en Fiey (J.-M.). 1974, XIII + 295 p. [*Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*. 354]

Bar Hebraeus. *The Chronography of Gregory Abû'l Faraj, the Son of Aaron, the Hebrew Physician Commonly Known as Bar Hebraeus: being the first part of his political history of the world*. Vertaald en uitgegeven door: Budge (E.A.W.). I (2011), LXIII + 582 p. [*Gorgias Historical Texts*. 6]

Bar Hebraeus. *The Ecclesiastical Chronicle: An English Translation*. Vertaald door: Wilmhurst (D.). 2016, 594 p. [*Gorgias Eastern Christian Studies*. 40]

Dölger (F.). *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches, von 565-1453: Regesten von 565-1025*. I (1924), XXIX + 105 + 108 + 77 p. [*Corpus der Griechischen Urkunden des Mittelalters und der Neueren Zeit*, A, I]

Grumel (V.). *Les registres des actes du patriarcat de Constantinople : Les actes des patriarches : Les registres de 715 à 1206*. Darrouzès (J.), ed., I (1989), II en III, 614 p.

Johannes Skylitzes. *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*. Vertaald door: Wortley (J.). 2010, 491 p.

Leo Diaconus. *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*. Vertaald door: Sullivan (D.S.) en Talbot (A.-M.). 2005, 264 p. [*Dumbarton Oaks Studies*. XLI]

McGeer (E.). *The Land Legislation of the Macedonian Emperors*. 2000, 160 p. [*Mediaeval Sources in Translation*. 38]

Michael de Syriër. *Chronique de Michel le Syrien, patriarche Jacobite d'Antioche, 1166-1199*. Vertaald door: Chabot (J.-B.). III (1905), 538 p.

Michael Psellos. *The Chronographia of Michael Psellus Translated from the Greek by E. R. A. Sewter*. Vertaald door: Sewter (E.R.A.). 1953, viii + 320 p.

Muhammad ibn Ahmad Ibn Jubayr. *The travels of Ibn Jubayr, being the chronicle of a mediaeval Spanish Moor concerning his journey to the Egypt of Saladin, the holy cities of Arabia, Baghdad the city of the caliphs, the Latin kingdom of Jerusalem, and the Norman kingdom of Sicily*. Vertaald door: Broadhurst (R.J.C.). 1952, 430 p.

Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes : La dynastie Macédonienne (867-959) : Deuxième partie : Extraits des sources arabes*. Vertaald door: Canard (M.). II (1950), II, 440 p. [*Corpus Bruxellensis Historiae Byzantinae*. II, II]

Yahya van Antiochië. "Histoire de Yahya-ibn-Sa'id d'Antioche continuateur de Sa'id-ibn-Bitriq." Vertaald en uitgegeven door: Kratchkovsky (I.) en Vasiliev (A.A.). In: *Patrologia Orientalis*. 18 (1924), pp. 699-833.

Yahya van Antiochië. "Histoire de Yahya-ibn-Sa'id d'Antioche. Fascicule II." Vertaald en uitgegeven door: Kratchkovsky (I.) en Vasiliev (A.A.). In: *Patrologia Orientalis*. 23 (1932), pp. 349-520.

Yahya van Antiochië. “Histoire de Yahya ibn Sa’id d’Antioche.” Uitgegeven door: Kratchkovsky (I.), vertaald door: Micheau (F.) en Troupeau (G.). In: *Patrologia Orientalis*. 47 (1997), 4, 559 p.

Yohannan Sarigta. “Joannis Synodica ad Mennam.” Vertaald en uitgegeven door Assemanus (J.S.). In: *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticanae: Tomus Secundus: De Scriptoribus Syris Monophysitis*. 1721, pp. 132-141.

Secundaire literatuur

Avramea (A.). “Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries.” In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. I (2002), pp. 57-90.

Abulafia (D.). “Introduction: Seven Types of Ambiguity, c. 1100-c. 1500.” In: Abulafia (D.) en Berend (N.), eds., *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*. 2002, pp. 1-34.

Ahrweiler (H.). “La frontière et les frontières de Byzance en Orient.” In: *Actes du XIVe congrès international des études byzantines : Bucarest, 6-12 septembre 1971*. I (1974), pp. 209-230.

Beihammer (A.D.). “Defection across the Border of Islam and Christianity: Apostasy and Cross-Cultural Interaction in Byzantine-Seljuk Relations.” In: *Speculum*. 86 (2011), 3, pp. 597-651.

——— “Muslim Rulers Visiting the Imperial City: Building Alliances and Personal Networks between Constantinople and the Eastern Borderlands (Fourth/Tenth-Fifth/Eleventh Century).” In: *Al-Masaq*. 24 (2012), 2, pp. 157-177.

Berend (N.). “Preface.” In: Abulafia (D.) en Berend (N.), eds., *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*. 2002, pp. x-xv.

Bianquis (T.). “Sayf al-Dawla.” In: *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_1010>, laatst geraadpleegd op 15/07/2017.

Bikhazi (R.J.). *The Hamdanid Dynasty of Mesopotamia and North Syria 254-404/868-1014*. 1-3 (1981), 1055 p.

Binggeli (A.). “Annual Fairs, Regional Networks, and Trade Routes in Syria, Sixth-Tenth Centuries.” In: Morrisson (C.), ed., *Trade and Markets in Byzantium*. 2012, pp. 281-297.

Bosworth (C.E.). “The City of Tarsus and the Arab-Byzantine Frontiers in Early and Middle ‘Abbasid Times.” In: *Oriens*. 33 (1992), pp. 268-286.

Brown (P.). *Through the Eye of a Needle: Wealth, the Fall of Rome, and the Making of Christianity in the West, 350-550 AD*. 2012, xxx + 759 p.

Bulliet (R.W.). *Conversion to Islam in the Medieval Period: An Essay in Quantitative History*. 1979, 158 p.

Canard (M.). “Hamdanids.” In: *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_0259>, laatst geraadpleegd op 15/07/2017.

——— *Histoire de la dynastie des H’amdaniides de Jazîra et de Syrie*. 1951, XVI + 863 p.

Charanis (P.). “Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor.” In: *Dumbarton Oaks Papers*. 29 (1975), pp. 1-20.

——— “The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire.” In: *Comparative Studies in Society and History*. 3 (1961), 2, pp. 140-154.

Cheyne (J.-C.). "La conception militaire de la frontière orientale (IXe-XIIIe siècle)." In: Eastmond (A.), ed., *Eastern Approaches to Byzantium: Papers from the Thirty-third Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Warwick, Coventry, March 1999*. 2001, pp. 57-69.

——— *Le Monde byzantin : L'Empire byzantin, 641-1204*. II (2006), 624 p.

——— "Les effectifs de l'armée byzantine aux Xe-XIIe s." In: *Cahiers de civilisation médiévale*. 38 (1995), pp. 319-335.

——— *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*. 1990, x + 523 p.

——— "The Duchy of Antioch during the Second Period of Byzantine Rule." In: Ciggaar (K.) en Metcalf (M.), eds., *East and West in the Medieval Eastern Mediterranean: Antioch from the Byzantine Reconquest until the End of the Crusader Principality*. I (2006) pp. 1-16.

Chitwood (Z.). "The Patriarch Alexios Stoudites and the Reinterpretation of Justinianic Legislation against Heretics." In: *Greek, Roman, and Byzantine Studies*. 54 (2014), pp. 293-312.

Dagron (G.). "Minorités ethniques et religieuses dans l'Orient byzantin à la fin du Xe siècle et au XIe siècle : l'immigration syrienne." In: *Travaux et Mémoires*. VI (1976), pp. 177-216.

——— "The Urban Economy, Seventh-Twelfth Centuries." In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. 2 (2002), pp. 393-462.

Decker (M.). "Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East." In: *Dumbarton Oaks Papers*. 61 (2007), pp. 217-267.

den Boon (T.) en Hendrickx (R.). *Groot woordenboek van de Nederlandse taal (15de editie)*. 2015, xvii + 4475 p.

Eger (A.A.). "(Re)Mapping Medieval Antioch: Urban Transformations from the Early Islamic to the Middle Byzantine Periods." In: *Dumbarton Oaks Papers*. 67 (2013), pp. 95-134.

——— *The Islamic-Byzantine Frontier: Interaction and Exchange Among Muslim and Christian Communities*. 2015, XVII + 409 p.

Ellenblum (R.). "Were there Borders and Borderlines in the Middle Ages? The Example of the Latin Kingdom of Jerusalem." In: Abulafia (D.) en Berend (N.), eds., *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*. 2002, pp. 105-120.

Farag (W.). "The Aleppo question: a Byzantine-Fatimid conflict of interests in Northern Syria in the later tenth century." In: *Byzantine and Modern Greek Studies*. 14 (1990), pp. 44-60.

Fiey (J.M.). "The Syriac Population of the Thughur al-Shamiya and the 'Awasim, and its Relation with the Byzantines and Muslims." In: al-Bakhit (M.A.) en Schick (R.), eds., *Bilad al-Sham During the Abbasid Period (132 A.H./750 A.D. – 451 A.H./1059 A.D): Proceedings of the Fifth International Conference on the History of Bilad al-Sham: 7-11 ha'ban 1410 A.H./ 4-8 March, 1990*. 1992, pp. 45-52.

Garrod (W.). "The Byzantine Conquest of Cilicia and the Hamdanids of Aleppo, 959-965." In: *Anatolian Studies*. 58 (2008), pp. 127-140.

——— "The illusion of continuity: Nikephoros Phokas, John Tzimiskes and the eastern border." In: *Byzantine and Modern Greek Studies*. 37 (2013), 1, pp. 20-34.

- Gautier (P.). "Byzance et les Arabes. Tome II, 1re partie. La dynastie macédonienne (867-959)." In: *Revue des études byzantines*. 28 (1970), 1, pp. 296-297. [Recensie]
- Geyer (B.). "Physical Factors in the Evolution of the Landscape and Land Use." In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. I (2002), pp. 31-45.
- Górecki (D.). "The Strateia of Constantine VII: The Legal Status, Administration and Historical Background." In: *Byzantinische Zeitschrift*. 82 (1989), pp. 157-176.
- Hage (W.). *Das orientalische Christentum*. 2007, 545 p. [*Die Religionen der Menschheit*. 29]
- Haldon (J.). "Military Service, Military Lands, and the Status of Soldiers: Current Problems and Interpretations." In: *Dumbarton Oaks Papers*. 47 (1993), pp. 1-67.
- *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*. 1999, 389 p. [*Warfare and History*]
- en Kennedy (H.). "The Arab-Byzantine Frontier in the Eight and Ninth Centuries: Military Organisation and Society in the Borderlands." In: *Recueil des travaux*. XIX (1980), pp. 79-116.
- Harland (P.A.). "'These people are...men eaters': Banquets of the Anti-Associations and Perceptions of Minority Cultural Groups." In: Crook (Z.A.) en Harland (P.A.), eds., *Identity and Interaction in the Ancient Mediterranean: Jews, Christians and Others. Essays in Honour of Stephen G. Wilson*. 2007, pp. 56-75.
- Harvey (A.). *Economic expansion in the Byzantine empire, 900-1200*. 1989, xvi + 298 p.
- Heilo (O.). "The Holiness of the Warrior: Physical and Spiritual Power in the Borderland between Byzantium and Islam." In: Koder (J.) en Stouraitis (I.), eds., *Byzantine War Ideology between Roman Imperial Concept and Christian Religion: Akten des Internationalen Symposiums (Wien, 19.-21. Mai 2011)*. 2012, pp. 41-46.
- Herrin (J.). *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*. 2008, 391 p.
- Hilkens (A.). "The Anonymous Syriac Chronicle up to the Year 1234 and its Sources." (PhD diss., Universiteit Gent, 2014), xv + 448.
- Holmes (C.). *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*. 2005, xiii + 625 p.
- "Byzantium's Eastern Frontier in the Tenth and Eleventh Centuries." In: Abulafia (D.) en Berend (N.), eds., *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*. 2002, pp. 83-104.
- "'How the east was won' in the reign of Basil II." In: Eastmond (A.), ed., *Eastern Approaches to Byzantium: Papers from the Thirty-third Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Warwick, Coventry, March 1999*. 2001, pp. 41-56.
- "Provinces and Capital." In: James (L.), ed., *A Companion to Byzantium*. 2010, pp. 55-66. [*Blackwell Companions to the Ancient World*]
- "Treaties between Byzantium and the Islamic World." In: De Souza (P.) en France (J.), eds., *War and Peace in Ancient and Medieval History*. 2008, pp. 141-157.

Honigmann (E.). *Byzance et les Arabes : Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1017, nach Griechischen, Arabischen, Syrischen und Armenischen Quellen*. 1935, 269 p. [*Corpus Bruxullensis Historiae Byzantinae*. 3]

——— “Malatya.” In: *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_COM_0644>, laatst geraadpleegd op 15/07/2017.

Howard-Johnston (J.D.). “Crown Lands and the Defence of Imperial Authority in the Tenth and Eleventh Centuries.” In: *Byzantinische Forschungen: Internationale Zeitschrift für Byzantinistik*. XXI (1995), pp. 75-100.

Inalcik (H.). “The Ottoman Survey of 1455 and the Conqueror’s Istanbul.” In: *550.yilinda Fetih ve Istanbul: The Conquest and Istanbul in 550th Anniversary*. 2007, pp. 1-14.

——— en Quataert (D.), eds., *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*. I (1994), 480 p.

Janeczek (A.). “Frontiers and Borderlands in Medieval Europe. Introductory Remarks.” In: Janeczek (A.), ed., *Frontiers and Borderlands*. 2011, pp. 5-14. [*Quaestiones medii aevi novae*. 16]

Kaldellis (A.). *The Byzantine Republic: People and Power in New Rome*. 2015, 312 p.

Kaplan (M.). *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle*. 1992, XXXVIII + 630 + 24 p. [*Byzantina Sorbonensia*, 10]

Kazhdan (A.). “State, Feudal, and Private Economy in Byzantium.” In: *Dumbarton Oaks Papers*. 47 (1993), pp. 83-100.

Kennedy (H.). “Byzantine-Arab diplomacy in the Near East from the Islamic conquests to the mid eleventh century.” In: Franklin (S.) en Shepard (J.), eds., *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-Fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*. 1992, pp. 133-143.

——— “The impact of Muslim rule on the pattern of rural settlement in Syria.” In: Canivet (P.) en Rey-Coquais (J.P.), eds., *La Syrie de Byzance à l’Islam VIIe-VIIIe siècles : Actes du colloque international (Lyon, 11-15 septembre 1990)*. 1992, pp. 291-297.

——— “The Melkite church from the Islamic conquest to the Crusades: continuity and adaption in the Byzantine legacy.” In: *The 17th International Byzantine Congress: Major Papers*. 1986, pp. 325-343.

Khoury (D.R.). *State and provincial society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834*. 1997, xviii + 253 p.

Laiou (A.E.). “The Human Resources.” In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. I (2002), pp. 47-56.

Lefort (J.). “The Rural Economy, Seventh-Twelfth Centuries.” In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. I (2002), pp. 231-310.

Lorenz (C.). *De constructie van het verleden: een inleiding in de theorie van de geschiedenis*. 1998, 400 p.

McGeer (E.). “Tradition and Reality in the “Taktika” of Nikephoros Ouranos.” In: *Dumbarton Oaks Papers*. 45 (1991), pp. 129-140.

- Moreno (E.M.). "The Creation of a Medieval Frontier: Islam and Christianity in the Iberian Peninsula, Eight to Eleventh Centuries." In: Power (D.) en Standen (N.), eds., *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*. 1999, pp. 32-54.
- Morris (R.). "The two faces of Nikephoros Phokas." In: *Byzantine and Modern Greek Studies*. 12 (1988), pp. 83-115.
- Moulet (B.). *Évêques, pouvoir et société à Byzance (VIIIe-XIe siècle) : Territoires, communautés et individus dans la société provinciale byzantine*. 2011, 616 p. [*Byzantina Sorbonensia*, 25]
- Nelson (R.S.). "'And So, With the Help of God': The Byzantine Art of War in the Tenth Century." In: *Dumbarton Oaks Papers*. 65/66 (2011-2012), pp. 169-192.
- Neumann (C.). *Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor de Kreuzzügen*. 1894, 144 p.
- Obolensky (D.). "Byzantine Frontier Zones and Cultural Exchanges." In: *Actes du XIVe congrès international des études byzantines : Bucarest, 6-12 septembre 1971*. I (1974), pp. 303-313.
- Oikonomides (N.). *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*. 1972, 403 p.
- "L'organisation de la frontière orientale de Byzance aux Xe – XIe siècles et le Taktikon de l'Escorial." In: *Actes du XIVe congrès international des études byzantines : Bucarest, 6-12 septembre 1971*. I (1974), pp. 285-302.
- Ökse (A.T.). "Ancient Mountain Routes Connecting Central Anatolia to the Upper Euphrates Region." In: *Anatolian Studies*. 57 (2007), pp. 35-45.
- Ostrogorsky (G.). *History of the Byzantine State*. Vertaald door: Hussey (J.). 1955, 624 p.
- "Observations on the Aristocracy in Byzantium." In: *Dumbarton Oaks Papers*. 25 (1971), pp. 1-32.
- Palmer (A.). "Charting undercurrents in the history of the West-Syrian people: The resettlement of Byzantine Melitene after 934." In: *Oriens Christianus*. 70 (1986), pp. 37-68.
- Papadopoulos (T.). "The Byzantine Model in Frontier History: A Comparative Approach." In: *Actes du XIVe congrès international des études byzantines : Bucarest, 6-12 septembre 1971*. II (1975), pp. 415-419.
- Papagianni (E.). "Legal Institutions and Practice in Matters of Ecclesiastical Property." In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. III (2002), pp. 1059-1070.
- "Protimesis (Preemption) in Byzantium." In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. III (2002), pp. 1071-1082.
- Power (D.). "Introduction A: Frontiers: Terms, Concepts and the Historians of Medieval and Early Modern Europe." In: Power (D.) en Standen (N.), eds., *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*. 1999, pp. 1-12.
- Ramsay (W.M.). *The Historical Geography of Asia Minor*. 1890, vi + 495 p.
- Robert (P.). *Le Petit Robert : Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. 2016, 2837 p.

- Runciman (S.). *The Emperor Romanus Lecapenus and His Reign: A Study of Tenth-Century Byzantium*. 1963, vi + 275 p.
- Saradi (H.). "On the "Archontike" and "Ekklesiastike Dynasteia" and "Prostasia" in Byzantium with Particular Attention to the Legal Sources. A Study in Social History of Byzantium." In: *Byzantion*. 64 (1994), 1, pp. 69-117.
- Sarris (P.). "Economics, Trade, and "Feudalism"." In: James (L.), ed., *A Companion to Byzantium*. 2010, pp. 25-42. [Blackwell Companions to the Ancient World]
- Saunders (W.B.R.). "The Aachen Reliquary of Eustathius Maleinus, 969-970." In: *Dumbarton Oaks Papers*. 36 (1982), pp. 211-219.
- Schlumberger (G.). *Un empereur byzantin au dixième siècle : Nicéphore Phocas*. 1890, 779 p.
- Shepard (J.). "Byzantium's Overlapping Circles." In: *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies: London, 21-26 August, 2006*. I (2006), pp. 15-55.
- "Constantine VII, Caucasian openings and the road to Aleppo." In: Eastmond (A.), ed., *Eastern Approaches to Byzantium: Papers from the Thirty-third Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Warwick, Coventry, March 1999*. 2001, pp. 19-40.
- "Emperors and Expansionism: From Rome to Middle Byzantium." In: Abulafia (D.) en Berend (N.), eds., *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*. 2002, pp. 55-82.
- "Equilibrium to Expansion (886-1025)." In: Shepard (J.), ed., *The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500-1492*. 2009, pp. 493-536.
- "Holy Lands, Lost Lands, Realpolitik. Imperial Byzantine Thinking about Syria and Palestine in the later 10th and 11th centuries." In: *Al-Qantara: Revista de estudios Árabes*. XXXIII (2012), 2, pp. 505-545.
- "Information, Disinformation and Delay in Byzantine Diplomacy." In: *Perspectives in Byzantine History and Culture*. 1985, pp. 233-293. [Byzantinische Forschungen: Internationale Zeitschrift für Byzantinistik. X]
- Slim (S.). "Yahya Ibn Said al-Antaki, entre tradition et renouveau." In: *Parole de l'Orient*. 34 (2009), pp. 237-250.
- Smythe (D.C.). "Insiders and Outsiders." In: James (L.), ed., *A Companion to Byzantium*. 2010, pp. 67-80. [Blackwell Companions to the Ancient World]
- Stein (G.J.). "Medieval Regional Settlement Organization in the Gritille Hinterlands." In: Redford (S.), ed., *The Archaeology of the Frontier in the Medieval Near East: Excavations at Gritille, Turkey*. 1998, pp. 253-268.
- Stephenson (P.). *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*. 2000, 352 p.
- "The Byzantine Frontier at the Lower Danube in the Late Tenth and Eleventh Centuries." In: Power (D.) en Standen (N.), eds., *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*. 1999, pp. 80-104.
- Stouraitis (I.). "'Just War' and 'Holy War' in the Middle Ages: Rethinking Theory through the Byzantine Case-Study." In: *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*. 62 (2012), pp. 227-264.

- Teall (J.L.). "The Byzantine Agricultural Tradition." In: *Dumbarton Oaks Papers*. 25 (1971), pp. 33-59.
- Thomas (J.P.). "The Crisis of Byzantine Ecclesiastical Foundations, 964-1025." In: *Byzantinische Forschungen: Internationale Zeitschrift für Byzantinistik*. IX (1985), pp. 255-273.
- Thompson (J.W.). "Profitable Fields of Investigation in Medieval History." In: *The American Historical Review*. 18 (1913), 3, pp. 490-504.
- Tinnefeld (F.). "Die Stadt Melitene in ihrer späteren byzantinischen Epoche (934-1101)." In: *Actes du XIVe congrès international des études byzantines : Bucarest, 6-12 septembre 1971*. II (1975), pp. 435-443.
- Todt (K.-P.). "Antioch in the Middle Byzantine Period: (969-1084): the reconstruction of the city as an administrative, military, economic and ecclesiastical center." In: *Topoi*. 5 (2004), pp. 171-190.
- Toubert (P.). "Byzantium and the Mediterranean Agrarian Civilization." In: Laiou (A.E.), ed., *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. I (2002), pp. 377-391.
- Turner (F.J.). *The Frontier in American History*. 1921, 375 p.
- Varghese (B.). "The Byzantine Occupation of Northern Syria (969-1085) and its impact on the Syrian Orthodox Liturgy." In: *Parole de l'Orient*. 40 (2015), pp. 447-467.
- . "The Byzantine Occupation of Northern Syria (969-1085) and the Renaissance of the Syrian Orthodox Church." In: *The Harp*. XXVIII (2013), pp. 37-74.
- Vasiliev (A.A.). *Byzance et les Arabes : Les relations politiques de Byzance et des Arabes à l'époque de la dynastie Macédonienne (les empereurs Basile I, Léon le Sage et Constantin VII Porphyrogénète) 867-959 (253-348)*. Vertaald door: Canard (M.) en Grégoire (H.). II (1968), I, 471 p. [*Corpus Bruxellensis Historiae Byzantinae*. II, I]
- Vest (B.A.). *Geschichte der Stadt Melitene und der umliegenden Gebiete: vom Vorabend der arabischen bis zum Abschluss der türkischen Eroberung (um 600-1124)*. I-III (2007), 1885 p.
- von Sivers (P.). "Taxes and Trade in the 'Abbasid Thughur, 750-962/133-351.'" In: *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 25 (1982), 1, pp. 71-99.
- Vryonis (S.). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*. 1971, xvii + 532 p.
- . "The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century. The book in the light of subsequent scholarship, 1971-98." In: Eastmond (A.), ed., *Eastern Approaches to Byzantium: Papers from the Thirty-third Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Warwick, Coventry, March 1999*. 2001, pp. 1-15.
- Walker (P.E.). "A Byzantine Victory over the Fatimids at Alexandretta (971)." In: *Byzantion*. XLII (1972), 2, pp. 431-440.
- . "The 'Crusade' of John Tzimisce in the Light of New Arabic Evidence." In: *Byzantion*. XLVII (1977), pp. 301-327.
- Ware (K.). "Eastern Christendom." In: McManners (J.), ed., *The Oxford Illustrated History of Christianity*. 1990, pp. 123-164.

Weltecke (D.). "60 Years after Peter Kawerau: Remarks on the Social and Cultural History of Syriac-Orthodox Christians from the XIth to the XIIIth Century." In: *Le muséon : revue d'études orientales*. 121 (2008), pp. 311-335.

——— "Les trois grandes chroniques syro-orthodoxes des XIIe et XIIIe siècles." In: Debié (M.), ed., *L'historiographie syriaque*. 2009, pp. 107-135. [*Études syriaques*. 6]

Wensinck (A.J.). "Khutba." In: *Encyclopedia of Islam, Second Edition*. <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_4352>, laatst geraadpleegd op 21/07/2017.

Whittow (M.). *The Making of Orthodox Byzantium, 600-1025*. 1996, XXV + 447 p.

——— "The Middle Byzantine Economy (600-104)." In: Shepard (J.), ed., *The Cambridge History of the Byzantine Empire c.500-1492*. 2009, pp. 465-492.

Widell (M.). "Historical Evidence for Climate Instability and Environmental Catastrophes in Northern Syria and the Jazira: The Chronicle of Michael the Syrian." In: *Environment and History*. 13 (2007), pp. 47-70.

Winfield (D.). "The Northern Routes Across Anatolia." In: *Anatolian Studies*. 27 (1977), pp. 151-166.

